

Mészáros András

„Mintha-lét” és filozófia avagy van-e helye a filozófiának a kisebbségi kultúrában?

A dilemma. A 19. század elejétől van forgalomban a bibliai eredetire támaszkodó sokatmondó kifejezés: „Teszik, de nem tudják.” Legelterjedtebb értelmezése arra alapozódik; hogy mindennapi létünkben elfogadható módon és kielégítő mértékben tudunk tájékozódni a reflexív tudat megléte nélkül is. Ez a magyarázat az általánosan vett társadalmi lét vertikális tagolódásából indul ki, vagyis abból, hogy a társadalmi mélystruktúrára - amelyet a cselekvési rendszerek, személyes- és csoportviszonyok, valamint a velük egyidejű háttértudás és manipulációs készségek töltenek kiépül fel mindaz, amit a valódi tudatosodás jellemez. Az adott szempontból ez az értelmezés helyénvaló. A problémák ott keletkeznek, ahol a „teszik, de nem tudják” történelmi dimenziót és konkrét szubjektumokkal való azonosítást nyer. Vagyis ahol nem strukturális, hanem túlnyomórészt időtávlatokban érvényesülő értetemen- és értékösszefüggések lépnek be a kérdéshorizontba. Tehát a „teszik, de nem tudják” már nemcsak egy optikus tény megállapítása, hanem ontológiai „mene tekel”.

Számunkra most nem az a kérdés, hogy milyen eredetű az a láthatatlan kéz, amely az egzisztenciális figyelmeztetést a falra festi - habár ez is megérne egy álmatlan éjszakát - hanem az, hogy a kihívásnak hogyan tegyen eleget a filozófia.

Az, ami a magyar kultúrára általában jellemző - hogy benne a filozófia csak elvéve és közvetve játszott meghatározó szerepet - a kisebbség szellemi életében hatványozottan érvényesül. Ez tehát nem sajtósági kisebbségi probléma. Vannak azonban kérdések, amelyek megválaszolása nélkül az anyanemzet filozófusai még megélhetnek, de a kisebbség gondolkodói nem kerülhetik meg azokat. Ezek a kérdések nem is annyira a filozófiát érintik, mint inkább a filozófusokat, mert a filozofikum előbb-utóbb utat tör magának más területeken, míg a filozófus ellehetetlenülhet. Arra a léthelyzetre gondolok, amely megkülönbözteti egy önálló nemzet gondolkodóját a kisebbségben élőtől. Míg az előzőnek a nemzethez való tartozás eleve adott, természetes, addig a másoknak ez függő állapot, és néha szinte azonosíthatatlan viszony. Ha ugyanis hivatásosan műveli a filozófiát, intézményekhez kapcsolódik, amelyek nem nemzetiségiek. A kisebbség egyelőre nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy filozófusokat tartson el. Ebből a szempontból a filozófus és nemzetisége kapcsolata külsődleges és esetleges. Ha ehhez hozzávesszük az elmúlt időszak szellemi légkörét, amely arra kényszerítette az egész szakmát, hogy a lényegi problémákat kerüljék meg, akkor már előttünk áll a kép: az államnemzet filozófusai sem tettek fel kérdéseket önazonosságukat illetően, ezért aztán azok is, akik a kisebbséghez kapcsolódhattak volna, csak filozófiát műveltek, de önmaguk filozófusi státusát nem firtatták.

Vagyis, ha azon gondolkodunk el, mit tehet a filozófia annak érdekében, hogy a kisebbség ne csak tegye, de tudja is, amit tesz, akkor a háttérben mindig ott tesz a személyes (de általánosítható) dilemma: *mit jelent nemzetiségi filozófusnak lenni?* Itt ugyanis kettős dilemmáról van szó. Egyrészt azt kell tisztázni, hogyan kapcsolja össze a cselekvést és annak tudatosítását a kisebbség életében, másrészt ki kell alakítania saját identitását, amelyre az eddigi „rejtőzködő” életben nem volt szüksége, de amely nélkül elveszítheti jövőjét.

Deduktív kérdésmegfogalmazás. A kisebbségi lét a maga sajtósági történelembe ágyazottságával, de mégis csaknem történelmen kívülségével, tapasztalatainak állandó és szigorú lezártágával, de mégis bizonytalanságával, a dilemmákat a megismerés elé helyezésével olyannyira hermeneutikai tematizáltságú a társadalomtudományok számára, hogy az ember már-már kísértésbe esik felhasználni és kihasználni eme megértési mód

eszközeit önmeghatározása céljából. Ebbe az irányba mutatnak azok a megkötöttségek is, amelyek a létmegtartás szempontjából emelik ki a hagyományok, az előítéletek és a szemléleti horizont fontosságát.

Ha azonban mélyebben mögé tekintünk eme jellegzetességeknek, egyhamar kitűnik, hogy nem a valódi, hanem egy „mintha-lét” kifejezőmódjai. A tapasztalatok orientációs képessége nem lép túl a vélekedések hatalmán. Ez ugyan érzelmileg összekapcsolja az adott népcsoportot, de feloldja az ismeret határait. És ez az ismeret nemcsak tárgy- vagy a hozzájuk rendelt értékek ismeretét, hanem a saját tét és a környezet kapcsolódásainak, befolyásoló hatásainak körülhatárolását is jelentené. A vélekedés tehát olyan irányban deformálja a kérdések és az ismeretek viszonyát, hogy a dilemmák — amelyek létünk alapjaiba ágyazottak — eleve kizárják a nemtudás beismerését vagy egy más tudás elismerését. Vagyis: tapasztalatainkat eleve mint hozzávetőlegeseket kezeljük; spekulatíván azt mondhatnám, hogy tér- és időkoordinátáikon túl és fölött lebegtetjük őket. Mindazonáltal nem jelent számunkra problémát, hogy ezeket a „transzcendált” tapasztalatokat egy dzsenti gondtalanságával vegyítsük a legköznapiabb életvitellel és a környezethez való hasonulással. Ez az alapállás pedig elfojtja a valódi kérdéseket. Nem azokat, amelyek a közvetlenség újra-termelésének mikéntjeit irányozzák — ezekben tiszteletreméltó jártasságra tettünk szert a történelem során. Ami persze nem kevés, mert megmenti a testi létezését. Hanem azok a kérdések, amelyek valamiféle „ontológiai” értelemhez szeretnének eljutni, nem születnek meg. Ha tehát azt mondom, hogy dilemmáink megelőzik a megismerést, de ezek a dilemmák nem valódi lét-kérdések, akkor be kell ismernünk, hogy kettejük viszonya ál-kapcsolattá torzul. Mert milyen kötődések alakulhatnak ki ott, ahol az ismeret csak vélekedés, a dilemma pedig csak álkérdés? Legjobb esetben a közvetlenséget megmenteni kívánó és azt racionalizálva ideologizáló pragmatikus szövetségek a gyakorlatban, valamint egy délibábos, mert fordított perspektívát nyújtó öntudat a kognitív szinten.

A „mintha-lét” képe ezzel még nem teljes. A csak szónoki kérdések felvetése — vagy ahogyan egy múlt századi filozófusunk mondta volt: „a prókatori gondolkodás, a disztíngválás” túlsúlya — önmagában nem veszélyes. Ha nem vagyunk birtokában a tudás és a nemtudás, az így-is-tudás és a máshogyan-is-tudás különbségének — hát istenem!, attól még embertömegek élhetnek nagyon jól. Mindezen veszélyek kivédhetők azáltal, hogy időben élünk; vagy más szóval: ha a történelem nem rohan el mellettünk, ha kortársai tudunk lenni azoknak a népeknek, amelyek a „korszellem” megformálói és éltetői. Igenám, csakhogy a kisebbségi létre éppen az a jellemző, hogy a létmeghatározások legfundamentálisabbja, az időiség korlátozott, nem teljes. Az időbeniség (plasztikusabban kifejezve: az időbe vetettség, az idő általi meghurcoltság) megvan, sőt igazán csak ez van meg: Nem vagyunk létünk birtokosai, hanem egy idegen idő birtokol bennünket. A mi időnk a teljhatalmú Kronosz: akkor nyel el bennünket, amikor éppen kedve szottyán rá. Időbeliségünk ugyanis csökkent formában alakult ki - ha egyáltalán kialakult. Ez ugyanis feltételezi a saját törvényszerűségek (vagy legyünk szerényebbek: a saját normák, a megegyezés) nyomán haladó önreprodukció mechanizmusait. De most nem is erről van szó, hanem arról a vonatkozásról, amelyet - sajnos!? - nem a társadalomtudomány, hanem a szépirodalom fogalmazott meg: TÖRTÉNELEM és történelem a kisebbség életében visszavonhatatlanul kettészakadt. A TÖRTÉNELEM valahol rajtunk túl, létünket csak súrolva halad a maga útján, mi pedig éljük magánhasználatra szánt történelmünket.

Szimptomatikus ebben a vonatkozásban, hogy a társadalomtudományok közül nálunk a néprajz, a történettudomány, a nyelvészet és az irodalomtörténet mutat csak fel némi eredményeket. Számukra ugyanis a viszonyulások saját tárgyukhoz annyira közvetlenek, hogy sem maga a történelem, sem a reflexiók hozzáállás lényegében nem problematizálódik. Ha meg is fogalmaznak valódi kérdéseket, azok nem annyira e sajátságos lét mögöttes alapjára, hanem inkább az anyanemzethez való viszonyulásra irányulnak.

Összefoglalva a mondottakat: nem egy általános elemzés eredményeként, hanem csak a hermeneutikai készlettel szembeni hozzáállásként kapott eredményt tekintve, elmondható, hogy a *kisebbségi lét ontológiai, kognitív és gyakorlati szempontból is „mintha-lét”-ként értelmezhető*. Bármennyire is csábító tehát, hogy (egyéni adottságokból kifolyólag is) „megértő” viszonyba kerüljünk vele, a filozófia kritikai funkciója arra kényszerít bennünket, hogy a „mintha-lét” mögé hatolva próbáljuk meg felderíteni azokat a mozzanatokat, amelyek esetleg támpontokat nyújthatnak a továbbiakban.

A „mintha-lét”-hez való „megértő” hozzáállás ugyanis oda vezetne, hogy a filozófia egyedüli funkciója egy bizonyos kultúrtörténeti tudat pártolásával azonosulna, és semmi mással. Sőt, ez még elfogadható alternatíva lenne azzal szemben, ami sokkal veszélyesebb mind a kisebbség, mind a filozófia szempontjából, mégpedig, hogy a „mintha-lét”-re alapozódó napi politizálás szolgálólánya legyen. Átfogóbb méretekben ezt már megéltük, és ebből nem sokan kívánnak ráadást. Szakmai szempontoknál maradván már csak azért sem, mert a filozófia így elveszítené belső időiségét, és formai jegyeit megtartva ugyan, de megnyilvánulásait tekintve maga is a „mintha-lét” anonim jelenségévé válna. Pontosabban: az maradna. Az alapprobléma ugyanis, amelyhez kérdésmegfogalmazásunk köthető, az, hogy létezik-e, létezhet-e azonosítható, megszemélyesíthető, sajátos funkciókkal ellátott kisebbségi filozófia? Vagyis: lehetséges-e a kitörés az anonimitásból, a „mintha-lét”-ből a valódi létezés, az önazonosság felé?

Így körülírva a helyzetet már feltehető a kérdés, amelyre a választ keressük. Megállapítható ugyanis, hogy a „mintha-lét”-nek nem volt, nem lehetett filozófiája abban az értelemben, ahogyan a filozófiát egy térben és időben meghatározott szubjektum kritikai önarcképének fogjuk fel. Léteztek ugyan és állandóan megfogalmazódtak filozófiai igényű, de más ambíciójú nézetek, elképzelések; ezek azonban nem tekinthetők filozófiának a szó szoros értelmében, mert emez a bölcselői kérdésfeltevést össze kell kapcsolja a filozófiai hagyománnyal is. Más elbírálás alá esnek azok az elszórt és kisszámú megnyilvánulások, amelyek elbírják a szakmai követelmények súlyát. Ezek tények, amelyeket figyelembe kell venni. A probléma csupán az, hogy a „mintha-lét”-re jellemző amorf kulturális közéletben mindezek a filozófiai (és nem filozófiai) kezdeményezések elszigeteltek maradtak, és nem hozták létre azt a folyamatosságot, ami nélkül semmi sem vergődhet önálló létre. Feltéve és remélve - a kisebbségi kultúra egészét tekintve - a „mintha-lét”-nek a valóság felé való elmozdulását, a filozófiát érintő duplafedelű kérdés a következő: *mire támaszkodhat e filozófia önmaga meghatározásában, és mit nyújthat a nemzetiségi kultúrának az e jövőendő időben?*

Gyakorlati kalkuláció és metafizikai spekuláció között. Az első kérdés megválaszolásakor elkerülhetetlenül szembesülünk a filozófia leghagyományosabb problémáival, amelyek ugyan korszakonként változó formákat és meghatározásokat öltenek, de amelyek megléte nélkül a filozófia is megszűnik önmaga lenni. Régióinkban ugyanis - és ez a csehszlovákiai viszonyokat hatványozottan érinti - a filozófia éppen azt a kontinuitását veszítette el, amely az európai gondolkodás jelentőstradícióihoz és legújabb kezdeményezéseihez kötötte. Egy nagy skizma korát éltük át, ahol eszmei irányzatokkal és képviselőikkel szakított a hivatalos filozófia. Lehetetlenné vált a nyilvános kapcsolódás a tradíciókhoz, mint az eddigi fejlődés eredményeihez, és mint a történelem „olvasatához”. Nem beszélve arról az erkölcsi traumáról, amely a szakmából exkommunikált filozófusokkal szembeni magatartás tudathasadásosságát kísérte.

Illusztrációképpen álljon itt egy logikai párhuzam. Ha a klasszikus logika négy alapelve - az azonosság, az ellentmondás, a harmadik kizárása és az elégséges ok elvei - sérülést szenved, megszakad a racionális elrendeződés lehetősége. A filozófia valósága ál-valósággá züllik, a filozófus tevékenysége pótcselekvéssé változik. Hiszen ahol semmi sem azonos

önmagával - vagyis a politikai, erkölcsi ruptúrák nyomán tetszőlegesen változnak személyek, dolgok, értékek -; ahol a dichotómiák látszategységbe olvadnak fel; ahol nemcsak a harmadik van kizárva, de minden lehetséges alternatíva is; ahol az elégséges ok elve helyett utólagos racionalizációk uralják a terepet - ott már nem beszélhetünk filozófiáról. Pontosabban: az, ami volt, az egy *als ob filozófia* volt. És e minősítés alól az sem menti fel a filozófiát, hogy - gyakran e körülmények ellenére - sok olyan kezdeményezést indított el, amelyek szakszerűségét bizonyíthatják. Elmaradt ugyanis legalább két fontos feladat teljesítése: a múlttal való szembesülés, valamint a filozófusok Szókratész óta megkövetelt azon személyes tulajdonságának a kinyilvánítása, miszerint nézeteiket egyéni kiállásukkal hitelesítik. Ez az adósság egyrészt kegyelethiányt, másrészt amoralitást eredményezett. A kettő együtt pedig előidézte a filozófiának mint szakmának, és a filozófusoknak mint személyiségeknek azt a kontinuitáshiányát, amely lehetetlenné tette a csorbíthatlan önazonosságot.

Ha tehát régióinkban a filozófia újból meg akarja határozni identitását, akkor azt két lépcsőfokon érheti el. Mivel itt a szlovákiai viszonyokról beszélek, ez azt jelenti, hogy elsősorban tiszta helyzetet kell teremteni a szlovák filozófián belül - ahol tevékenykedik néhány magyarul tudó és „magyarul” gondolkodó bölcse - , másodsorban pedig el kell dönteni - mégpedig egyéni szinten hogy az azonosságok és különbségek talaján hogyan viszonyuljunk a szlovák és a kisebbségi magyar kultúrához. Az első lépés - legalábbis ami a dolog formai oldalát illeti - már megtörtént: a Szlovák Filozófiai Társaság feloszlatta önmagát és Szlovák Filozófiai Egyesület néven eltérő eszmei-filozófiai irányzatok szabad társulásává vált. Ezzel persze még nem ért véget az az öntisztulási-önelemző folyamat, amelynek dokumentumai az utóbbi hónapok vitái. Már itt felvetődött (nem hivatalosan) az az elvi lehetőség, hogy - mint második lépcsőfok - magyar szekció vagy klub alakuljon az Egyesületen belül. Kérdéses azonban, hogy ez-e a követendő eljárás, mivel egy ilyen viszonylagos önállósulás elszakíthatna bennünket azoktól a szakmai vitáktól, amelyek nélkül éppen azt veszítenénk el, amire itt és most a legnagyobb szükség van: a professzionalizálódás és a problémákban való együttgondolkodás lehetőségét. Célravezetőbb lenne a Magyar Filozófiai Társaságon belül összefogni az összes kisebbségi filozófust és biztosítani számukra azt az információ-többletet és identitástöltetet, amelyet országaikon belül nem kaphatnak meg. Nem beszélve most arról - a nem kisebbségben élők számára tán felfoghatatlan - pszichikai és szociális kényszerhelyzetről, amibe a kisebbségi filozófus kerülhet az itteni magyar szekció létrehozatala esetén: mit jelent belépni, és mit jelent kívülmaradni?

De hagyjuk el ezeket a kalkulációkat, mert a lényegre tekintve azokkal a megoldásokkal számolnak, amelyek csak a lehetőséget teremtik meg a filozófiának és a filozófusoknak az önazonosuláshoz. Ahhoz ugyanis, hogy valaki jó kisebbségi filozófus legyen, előbb jó filozófussá kell válnia. Beismerem, ez egy triviális állítás, de éppen a kisebbségi viszonyokat figyelembe véve nem felesleges, mert az adjektívum az adott szókapcsolatban ugyan előbbre áll, de nem előbbre való.

Vagyis: identitásunk meghatározásánál rá kell kérdeznünk a *létre* (amely helyzetünk és a filozófia legátfogóbb kerete), valamint a *valóságra*, azaz a kisebbségi léthelyzetre mint identitásunk alapjára.

Ha létről beszélünk, akkor a társadalmi lét egészére gondolunk. Fogalmilag ezt többféleképpen ragadhatjuk meg. Esetünkben az időiség oldaláról közelítjük meg. Főként azért, mert így nemcsak a történetiség, hanem az idő általi strukturáltság is feltárul előttünk. Elméleti feltevésem szerint a társadalmi lét három, hierarchikusan tagolt időszint szerves rendje. Ez a három időiségforma pedig a következő: történelmi rendszer, időrendszer, transzcendáló rendszer. A hierarchikusság azt jelenti, hogy az egyes időiségformák egymásra épülnek; a szerves rend pedig azt, hogy kapcsolatuk és egymásba való áttűnésük elkerülhetetlen. Az egyént véve példának, ha létét csak a történetiségre szűkítenénk le, ez

vegetatív étellel lenne egyenlő; a transzcendációt eltúlozva viszont vagy elszellemiesítenénk őt, vagy önideologizációit vennénk kizárólagos alapul.

A társadalmi léttel kapcsolatban mindez nagyon röviden a következőket jelenti: A történelmi rendszert időbeniségnek is nevezhetnénk, ami azt jelenti, hogy a társadalom időben létezik, és hogy ez az idő a létfeltétele. Azaz, ami nincs az időben, az nem is létezhet. Ebből a szempontból a kontinuitás és a diszkontinuitás kapcsolata, tehát a múlt megőrzésének a mikéntjei válnak elméleti és gyakorlati problémává. Az olyan létösszefüggések, mint a múlt áttűnése a jelenbe, mint a tárgyiasult idő hatalma, mint a hagyományok ereje - mind erre az időbeniségre utalnak. Az, hogy a meglévő időkeret hogyan telítődik életidővel, hogy a hagyományok miként aktualizálódnak, vagyis hogyan alakul ki az adott történelmi esemény mindez alapfeltétele és jellemzője az adott társadalom vagy népcsoport létmódjának. Ahhoz azonban, hogy ne csak a pusztá meglét formáját adja, szükséges saját időrendszerének, vagy időbeliségének a kiépítése. Ez az időbeliség az időiség immanenciája, ahol magának az időnek a „termeléséről”, az adott társadalom vagy népcsoport optimális életviteléről és fejlődéséről, valamint a legáltalánosabban vett belső és külső kommunikációról van szó. Amíg tehát az időbeniség (a történetiség) a múlt folyamatosságára épít, addig az időbeliség a jelent és a közeljövőt emeli létformáló rangra. Az „itt és most”, az időhorizont, a modernizáció, a megfelelő időpont stb. azok a mozzanatok, amelyek ebből a szemponttól ontológiai értelmet nyernek. A múlt és a jelen hatalmát az emberiség két módon próbálta megtörni: egyrészt a teleológia, a jövő nyitottsága, a potencialitás, vagyis az adott meghaladásának a segítségével; másrészt a levésnek a megléttel való felcserélésével, az időfeletti elismerésével. A lét transzcendálása tehát magából az időiségből fakad és eredőjét tekintve ölthet magára esztétikai vagy kozmológiai formát, válhat „érzelmi magánvaló”-vá (pl. az Én és Te kapcsolatában), alkothatják ontológiai-metafizikai eszmék vagy maga a vallási szükséglet. Legköznapibb megjelenési formája pedig a mindenkori ideológia, amely így vagy úgy, de eszkatológiába torkollik. Egyszóval: az adott társadalom vagy népcsoport csakis úgy vergődik valós létre, ha a felemlített három időformát magáénak tudhatja.

Ha ennek alapján kérdezzük rá a valóságra, vagyis a *kisebbségi léthelyzetre*, akkor arra kell válaszolnunk, hogy milyen a kisebbség ontológiai státusa? A válasz pedig nem lesz sem túlságosan szívderítő, sem pedig felmentést adó. Ugyanis meg állapítható, a leegyszerűsítést is megkockáztatva, hogy kisebbségi létünk folytonosságot hordozó ereje egyrészt a hagyományokban, másrészt kifejlett transzcendáló képességeinkben rejlik. Hiányzik viszont az időiségnek az a közbülső formája, amely a mához kötne bennünket; pontosabban: mindazt, ami időbeliségünket alakíthatná, mintegy magunktól távolítva műveljük. Nem birtokoljuk azokat a struktúrákat, amelyek az optimalizáció mechanizmusait hordoznák. Szemléleti horizontunk, politikai tevékenységünkben a megfelelő időpont kiválasztásának a képessége, az „itt és most” meghatározása ezért gyakran torzult, és vagy a múlt perspektíváit, vagy pedig a profetikus türelmetlenség jegyeit ölti magára. Mentális szinten így nosztalgikus elvágyódás és eszkatologikus megváltásigény között hanyódnunk, de általában hiányzik az a józanság, amely e kettő szélsőségeit kiegyenlítené, kitüremkedéseit csiszolná. A már többször használt kifejezést alkalmazva és ismételve a kisebbségi léthelyzetet ebből a szempontból is „*mintha-lét*”-nek nevezhetjük, mert az időiség három formáját szervesen valósítja meg.

Az idő eme „metafizikájából” az a kézenfekvő következtetés adódik, hogy a kisebbségnek törekednie kell a teljes létre. A „*köztes lét*” kifejezést általában térbeli értelmében használják, miszerint a kisebbség az anyanemzet kultúrája és az állami besorolás közötti senkiföldjén él. Epikurosz szerint ugyan az istenek lakhelye az intermundia, tehát egy függetlenséget nyújtó terület, amely rálátást enged meg mindkét oldalra. Ebből a szempontból a nemzetiségi-kisebbségi lét - legalábbis elméletileg - szinte kikényszeríti a filozófusi alapállást. Ugyanakkor azonban különféle skizofréniákat is szülhet. Ezek felsorolása hosszúra nyúlna, ezért maradjunk a felvetett időaspektusnál, ami szerint léten

belüli szakadást eredményez a mindennapok újratermelése logikájának és a nyelvi-kulturális azonosulásnak az elválása egymástól. Vagyis az, ami van, és az, aminek lennie kell, párhuzamosan, de nem egymást áthatva jelennek meg.

És itt érünk el a „köztes lét” időbeli értelméhez, vagyis ahhoz, hogy a kisebbségi lét nem azért átmeneti, mert két létforma között fekszik, hanem főként azért, mert nem teljes lét. Hiányzik belőle az időségnak egy nagyon fontos mozzanata, amely képes arra, hogy a meglévőket integrálja.

Spekulatív módon így meghatározható a filozófia helye és szerepe a kisebbségi létben. A felismert helyzet alapján könyörtelenül rá kell mutatnia a „mintha-lét” minden összetevőjére és torzulására. Nem nyújthatja azt a bukolikus képet, amelyre pedig a kisebbség - többségében vidéki lévén - annyira fogékony; de a hagyományörző szerepet sem vállalhatja magára, mert ez csak múltba záró önazonosságot eredményezne. A filozófia valódi terepe nem a történetiség (itt az történettudomány és a hermeneutika van otthon), de nem is az időbeliség (ezzel a gazdaságtan, a politológia, a szociológia stb. foglalkozik), hanem a transzcendencia világa. Persze nem a vallási szükséglet kifejezőmódjai (az Istenség eszméje, a reveláció átvilágító hatása - mint a teológia állandó témái), sem az „érzelmi magánvaló” (mint a személyes kapcsolatok intimitásában átélt közvetlen immanencia), hanem az ontológiai-metafizikai eszmék (szubsztancia, lét, értelem stb.) és az etikai-esztétikai transzcendencia (étosz, szabadság; az igaz, szép, jó eszméi; az emberi halhatatlanság) között húzódó terület.

Más szóval: a filozófia feladata, hogy eme eszmék vonzatában értelmezze és magyarázza azt, ami van. Ami, persze, nem azt jelenti, hogy a kisebbségi létet kizárólag a transzcendált valóság mintájára fogná fel (erre képes az ideológia is), sem pedig az, hogy ilyen célokat tűzne eléje. A transzcendencia világa az eszmék felségterülete, és mint ilyen -- az időbeliséggel ellentétben, amely az idő ökonómiájának nyomására alakítja ki a léthorizontot - az értelmezés és az értékelés horizontját formálja. És ha még ezen felül tisztában vagyunk az eszmények mibenlétével is, miszerint azok az eszmék tartalmi konkretizációját és a hordozó szubjektum sorsához kapcsolódó individualizációját jelentik, akkor már képesek vagyunk meghaladni egy plátói típusú eszmevilág tételezését a kisebbségi filozófiában. Szinte már kanti nyelvezettel mondhatjuk, hogy a filozófia eszményei így nem rendelkeznek teremtő erővel, de mindenképpen gyakorlati jelentőséget nyernek, mert regulatív elvekké válhatnak és bizonyos tettek viszonylagos tökéletességét tételezik.

Regulatív elveket anyagi valóságukban (köznapi erkölcsiség, az idő ökonómiája kikövetelte magatartásnormák) megteremt a társadalmi lét történeti és időbeli síkja is. Ezekről eltérően a filozófia által kihangsúlyozott transzcendens eszmék és eszmények nem a hasznosságot és a sikerességet célozzák, hanem ezeket behatárolva és relativizálva egy teljesebb szemléleti horizontot hoznak létre. Éspedig a transzcendálásnak legalább két jelentésében. Először úgy, hogy a filozófia permanens kritikát gyakorol a „mintha-lét” gyakorlatával és önideológiájával szemben. Másodszor úgy, hogy nem marad meg a kisebbség „köztes lét”-ének határain belül, hanem ezeken túllép oly módon, hogy a kisebbségi sorsot a filozófiai hagyományok alapján értelmezi.

Amilyen paradox léthelyzet a kisebbségi lét, olyannyira paradox a kisebbségi filozófia státusza is. Ha filozófia kíván maradni, akkor ezt csak a kisebbségen túllépve érheti el. Ebben az értelemben a *kisebbségi filozófia contradictio in adjecto*. Tehát vagy filozófia a szó legszorosabb értelmében, vagy nemzetiségi ideológia. Tertium non datur. Vagy mégis? A paradox helyzet azt sugallja, hogy igen. Mégpedig a filozófus személyében. Rajta túl ugyanis már nem transzcendálható a filozófia, mert ő az, aki transzcendál. Ő a filozófia valódi és közvetlen alanya. És az ablakon át visszatér a korábban ajtón kituszkolt probléma. A filozófus - ha őszinte önmagához és nem opportunista viszonyaiban - be kell hogy vallja köztes létét mint identitás-meghatározásának kiindulópontját. De ez a köztes lét immár csak

térbeli, mert szakemberként életvitelében totalizálni képes saját időiségének egyediségét (nemzetiségi hovatartozásával egyetemben), szakmája művelésének szervezeti feltételeit és az eszmék transzcendenciáját. Ez a térbeli köztes lét - a világtörténelemben tapasztalt számtalan intermundiumhoz hasonlóan - már *közvetítő lét*. A kisebbség filozófusa tehát úgy viszonyul saját közösségéhez, hogy eredetének intimitását állandóan meg- és feltöri. A közvetítés bensőségessége ugyanis nem az önfeladó azonosságban, hanem az igazságban rejlik - ez pedig a dialógusban megbúvó eredetét illetően is legalább kétpólusú.

Persze, ez az utóbbi állítás a közvetítés mibenlétéről legalább annyira vitatható, mint az, amivel szemben megfogalmazódott. Vagyis az önazonosság keresésében nem értünk el egy biztos és végső pontot. De a hermeneutika állítása szerint a kérdés magában foglalja az ismeretet, még ha az eddig nem is lekerekített és áttetsző.

Valamire azonban illik egyértelmű választ adni. Mégpedig arra a jogosan feltehető kérdésre, hogy melyek azok az eszmények, amelyeket a filozófia ajánlhat a kisebbség szemléleti horizontjának lerögzítéséhez. Dolgunkat megkönnyíti az, hogy más történelmi viszonyok közt és eltérő indíttatásból, de hasonló kérdések már felvetődtek a nemzeti filozófián belül. Akkor, amikor a magyar nemzeti öntudat a filozófiában is kereste kifejezőmódját, sőt, feltette azt a célt, hogy önálló magyar filozófiát hozzon létre, már megjárta azt az utat, amelyet mi most elkerülhetünk, tanulva az akkori vita eredményeiből.

Az európai liberalizmus bölcséleti forrásaihoz kapcsolódó magyar gondolkodók a 19. század folyamán eléggé egyértelműen fogalmaztak az általános emberi értékek elsőbbségét illetően. Erdélyi János pedig az „egyezményesekkel” folytatott vitájában expressis verbis szögezte le, hogy ha a filozófia jellegzetességei közé tartozik a nyitottság és a létnek egyetemességében való felfogása, akkor csakis „tárgyatzatlan dilettantizmust” eredményezhet nemzeti keretek közé szorítása. Pontosabban: a nemzeti jelleg és jellem, a sajátosságos gondolkodásmód ugyan kiszűrhetetlen belőle, de ez nem érintheti és nem változtathatja meg a filozofikum mibenlétét. *Az egyetemesség igénye* nélkül nincs filozófia, és a kisebbségi kultúra irányában is ezzel a követelménnyel kell fellépnie annak a bölcsésznek, aki ki akarja érdemelni a „kisebbség filozófusa” címet és rangot.

A második eszmény, amely regulatív elvként működött a valamikori felvidéki kollégiumokban (például Pozsony és Eperjes), a *tolerancia elve*. Olyan időben is bebizonyította életképességét, amikor képviselőik személyében szembesültek a magyar és a szlovák nacionalitás alapeszméi. Greguss professzor Pozsonyban megtalálta a közvetítő elvet a látszólag kizárólagos pólusok, Stúr és társai szlovák, valamint saját magyar nemzeti törekvései között: a szak- és tárgyszerűséget. Azaz, ha fellengzősebb és hagyományosabb kifejezést használunk, az igazságot és igazságosságot. Ehhez azonban pótolhatatlanul szükséges a filozófia pártatlan józansága és a bölcsesség szeretetének szinte már a mitológia homályába vesző megértés-elve.

A kisebbségi kultúra - benne a filozófiával - így csinálhat saját tökéletlenségéből erényt. A köztes lét könnyebben transzcendálható, mint a saját nehézkedési erejét követő szubsztanciális nemzeti lét. Az identitáshoz szükséges önismeretet és szellemi szabadságot a kettős függés erőterében mint független közvetítő kell elérje. A paradoxont tehát megfejlhetjük egy újabbal: a kisebbségi lét alapvető érdeke, hogy „köztes lét”-ét meghaladja, de identitását csakis erre a köztesre építheti. A filozófus önazonossága - mutatis mutandis - aztán e paradoxonokra támaszkodó termékeny skizofrénia.

GIAY BÉLA

A hungarológia kialakulása és fejlődése

Elméleti megközelítések és gyakorlati eredmények

1. A hungarológia vagy gyakran a szinonimájaként használt magyarságtudomány kevésbé tisztázott fogalom annak ellenére, hogy a szó megjelenése századunk 30-as éveinek közepére tehető. A hungarológia elnevezés használatát Gragger Róbert (1887-1926), a berlini egyetem magyar tanára javasolta, több, a magyarsággal foglalkozó tudomány megnevezésére. Nincsenek ugyan konkrét adataink arról, hogy Gragger írásban is kifejtette volna a hungarológiával kapcsolatos nézeteit, de az előadásaira visszaemlékező kortársak utalásaiból és Gragger berlini működése alapján mégis körvonalazható, hogy mit értett, mit érthetett hungarológián. Bartucz Lajos antropológus, aki a 30-as években gyakran foglalkozott a hungarológia elméleti kérdéseivel, azt írja erről, hogy a nemzeti tudományok szövetségéből, közös munkásságából születik meg az integratív jellegű, „a nemzeti ismereteket rendszerbe foglaló külön tudomány”, amit Gragger hungarológiának nevezett el.¹

Nem lehet véletlennek tekinteni azonban azt, hogy éppen a fenti időszakban és éppen Berlinből indult útjára ez az elnevezés, bár az, amit jelöl, már a 18. század elején megjelent a magyar tudományban. A 20. század tízes éveinek végén kezdődik meg ugyanis annak az intézményhálózatnak a kiépülése, amely a magyar nyelv, irodalom és kultúra külföldi egyetemi oktatására, illetve kutatására, valamint terjesztésére volt hivatott. Ezekben a törekvésekben, nevezetesen külföldi magyar kulturális intézetek és egyetemi magyar tanszékek, illetve lektorátusok alapításában egyrészt a magyar külpolitika szövetségi kapcsolatrendszere, másrészt a nyomasztó kulturális elszigeteltségből való kitörés vágya játszott nagy szerepet. Mai távlatból nézve ezeket az elképzeléseket akár az „Európa-hoz való csatlakozás” szándékának, de sokkal inkább a történelmi reálfolyamatok felismerésének, majd később a háború utáni pozíciókeresés kísérleteinek tarthatjuk. Az európai országok egy részében, mindenekelőtt a központi hatalmaknál még a háború időszakában, a magyar intézetalapító szándékokat politikai, diplomáciai és más eszközökkel is támogatták. A magyar kulturális külpolitika számára a sok évszázados közös történelmi múlt és a szövetségi kapcsolatok miatt is kitüntetett helynek számított Berlin, ami akkor már a világ tudományos és művészeti életének egyik központja volt. Berlin ebben az időszakban a magyar kunúra európai megismertetése szempontjából talán a legfontosabb hídfőállásnak számított. Gragger Róbert javaslata alapján a berlini egyetemen magyar tanszék alakult, amelynek létrehozásához a porosz kormányzat is jelentős támogatást nyújtott. A tanszéket 1917-ben önálló magyar intézetté szervezték át, 1922-ben pedig finnugor és altáji részleggel egészítették ki.

Az első külföldön létesített magyar tudományos intézet a Római Magyar Történelmi Intézet volt, amelyet még 1888-ban hoztak létre. Az intézet munkássága eredetileg a történelem, klasszika s román filológiára terjedt ki. 1917-ben pedig Konstantinápolyban jött létre a Magyar Tudományos Intézet, amelynek fő célja az egyetemes történelem, a török-magyar érintkezések kutatása volt. A háborús összeomlás miatt azonban ez az intézet 1918-ban beszüntette tevékenységét.²

A magyar állam kezdeményezésére 1924-ben Berlinben alakult meg a Collegium Hungaricum és ezzel - azóta is egyedülálló módon - létrejött a hungarológiai tevékenységnek egy olyan egymással szorosan összekapcsolódó intézményrendszere, amely ma is példaértékűnek számít. Ezeket az intézeteket nemcsak az ésszerű munkamegosztás és a szelektív együttműködés, hanem személyi szálak is összekötötték, Gragger utódjának, Farkas

Gyulának ugyanis sikerült a két intézetet egyszemélyi vezetés alatt egyesítenie. Az intézményegyüttes funkciógazdagságára jellemző, hogy bár működését mindenekelőtt az oktatás határozta meg, emellett kutatással, továbbképzéssel, információs és dokumentációs tevékenységgel, ismeretterjesztéssel, kapcsolatépítéssel, kulturális szolgáltatással is foglalkozott. A főként magyar vonatkozású kutatási eredmények az *Ungarische Bibliothek* című kiadványsorozatban és a Gragger által megteremtett első hungarológiai jellegű külföldi folyóiratban, az *Ungarische Jahrbücher*-ben jelenik meg. A berlini magyarságtudományi műhely szellemi arculatához hozzájárultak a németországi és a magyar intézményekkel fenntartott sokoldalú kapcsolatok, de azok a magyar értelmiségiek, művészek, ösztöndíjasok is, akik a két világháború közötti időszakban Berlinben éltek. Keresztury Dezső, az intézet egykori magyar lektora, jegyzi meg visszaemlékezéseiben, hogy Gragger minden olyan szakembert a tanszéke köré szervezett, aki komolyan foglalkozott a magyar nyelvészettel, történelemmel, földrajzzal, néprajzzal, jogtudománnyal, szociológiával vagy akár a zenetudománnyal.³ Gragger mint egyetemi oktató a nyelvészeti előadásokon kívül a magyar irodalomtörténet tanításával is foglalkozott, amelynek ismeretanyagát a művelődéstörténet irányába igyekezett kitágítani. A diszciplináris komplexitás ellenére valószínűleg az ő hungarológia-oktatói tevékenységében nem volt többről szó, „mint a különböző szakok keretbefoglalt, de inkább párhuzamos, mint akár laza -kapcsolatban álló működéséről.”⁴ Mindez azonban nem vonja kétségbe azt, hogy az intézet tevékenysége messze túlment a hagyományos filológiai, illetve a tudományos munka keretein. Az intézet beépült a korabeli Németország szellemi életébe, és jól ellátta legfontosabb feladatát: a magyar tudományos és kulturális eredmények; a magyarországi események megismertetését.

A berlini magyarságtudományi műhellyel kétségtelenül új szakasz kezdődik Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetében, a külföldi magyar kulturális jelenlét szerveződésében és a hungarológiában is. Ettől az időszaktól felgyorsul az a folyamat, amelynek eredményeként egyre több európai egyetemen meghonosodik a magyar nyelv, irodalom, történelem és kultúra oktatása, s megszorodnak a magyar vonatkozású kutatások is. A nemzetközi minták alapján szükség volt az önálló diszciplináris keretek megteremtésére és az adott tudományozásnak a nemzetközi gyakorlathoz igazodó megszervezésére. Valószínűleg ilyen indítatásból és analógiás hatásra került arra sor, hogy a germanisztika, romanisztika, vagy a turkológia stb. mintájára hungarológiának nevezzék el a magyarsággal foglalkozó tudományt, illetve tudományozást. Kósa László mutat rá, hogy egy lényeges különbség mégis elválasztotta az említettektől a hungarológiát, vagy ritkábban használt nevén a hungarisztikát: a felsoroltak ekkor már nemzetközi jelleggel művelt tudományozások voltak, és eleve több országban beszélt nyelveket vagy egy-egy nyelvcsaládot, azok irodalmát, történelmét, kultúráját foglalták magukba, míg a születő hungarológia körvonalai egyelőre kizárólag nemzeti keretre utaltak.⁵ A magyarságtudomány szó méginkább jelzi ezt az alapvető különbséget, és ez jelentősen megnehezítette a fogalmi, illetve tartalmi tisztázást.

2. A másik tényező, amelyre a hungarológia elnevezés kapcsán utalnunk kell, az, hogy a magyarság létét, nemzeti és nemzetközi pozícióit tragikusan meghatározó trianoni békeszerződést követő időszakban a magyar tudományos életben a korábbi időszaknál hangsúlyozottabban került előtérbe a nemzeti sorskérdések tisztázása, illetve a „nemzeti lényeg” keresése. Ezeknek a szellemtörténeti, sorsfilozófiai indítatású törekvéseknek egyik megnyilvánulási formáját jelentették azok a próbálkozások, amelyek a nemzeti jelleg meghatározására, illetve a nemzeti tudomány létrehozására irányultak. Ezeknek a törekvéseknek az egyik jelentős képviselője, Bartucz Lajos már említett tanulmányában felteszi a kérdést, hogy van-e nemzeti tudomány, s ha igen, miben áll ez. Bartucz álláspontja a következőkben foglalható össze: elismeri a tudomány, a tudományos igazság

egyetemességét, s hogy ebből a szempontból valóban nem lehet nemzeti tudományról beszélni. A tudomány fogalmához azonban szerinte hozzátartozik az a sajátos út és mód is, amelyen az igazságokat, megállapításokat elértük és nem vitatható, hogy mindebben a nemzeti jelleg megnyilvánulására tág lehetőségek nyílnak.

A nemzeti elsősorban az, amit a nemzet, bármilyen vonatkozásban is mint sajátosat termel, vagy amit másoktól átvéve a saját képére átalakított. A nemzeti jelleg Bartucz felfogásában megnyilvánulhat például a tudomány tárgyában, céljában, módszereiben, feltevéseiben, s általában az egész tudományos gondolkodásban. A nemzeti jellegnek a tudományban azonban csak addig van létjogosultsága, ameddig az a tárgyból magából természetszerűen következik vagy a tudás nemzeti eredetiségéből fakad, és nem megy a tudományos igazság rovására. A „nemzeti” jelző ezek szerint elsősorban azokat a tudományokat illeti meg, amelyek a tudás nemzeti egyéniségéből, eredetiségéből fakadó „nemzeti nyelv és logika útján a módszerekbe, tudományos szemlélődésbe belevitt nemzeti jelleggel kívül tárgyukban és célkitűzéseikben is nemzetiek”. Ezek szerint mindenekelőtt a magyar embertan, néprajz, régészet, nyelvészet, történelem, társadalomtudomány, a magyar ember, a magyar föld, a magyar kultúra, a magyar honi természet és azok viszonyainak tanulmányozása, megismerése, az egyetemes emberi tudományba való bevitele, amit a tudomány nemzeti feladatának nevezhetünk.⁶

Bartucz a fentebb említett hungarológiai törekvéseknek az előzményeit egyrészt a 18. századi állam- és országismereti irodalomban, másrészt a romantikus nemzet-jellemtanban találta meg.⁷

3. A magyar nemzetismeret, a magyarságtudomány elkülönülésének kezdete Bél Mátyás (1684-1749) munkásságához kapcsolódik. Bél Mátyás személyisége, illetve tevékenysége témánk szempontjából többszörösen is fontos. Polihisztori gazdagságú életművében elődei tevékenységének szinte minden lényeges eleme megtalálható. Szintetizáló hajlama és képessége szinte predesztinálja az összefoglaló, általánosító jellegű művek alkotására. Bél Mátyás ugyanakkor a hungarus fogalom tipikus megtestesítője: könyveit, tudományos műveit nagyrészt latinul írta, de jól ismerte az ország akkori területén élő három legnagyobb etnikumnak, a magyarnak, a németnek és a szlováknak a nyelvét is. Jelentős munkát végzett a tudománytörténet, az irodalomtörténet, a nyelvtan- és nyelvkönyvtudomány megteremtésében, de legfontosabb tudományos céljának Magyarország múltjának és jelenének, föld- és néprajzának, politikai és gazdasági viszonyainak feltárását tartotta. Tervezetet készített a magyar nyelv- és irodalomtörténet megírására is, amelyben megemlíti, hogy a magyar nyelv ismeretlen Európában, s ezt azzal hozza összefüggésbe, hogy a magyar szerzők keveset írtak róla.

Nagy államismereti szintézisének, a *Notitia*nak indoklásában is szerepel a tudatos nemzeti szempontú motiváció: művével szerette volna kompenzálni a korábbi hazai irodalom szegényességét és meg akarta cáfolni a külföldi szerzők állításait az ország barbár állapotairól. Munkájának nagy része kéziratban maradt, öt kötetet azonban sikerült sajtó alá rendeznie.⁸ Ezek a felvidéki megyék adatait tartalmazták. Az elkészült kötetek elsősorban az új Magyarország leírásával foglalkoznak, a történeti ismeretek ebbe a keretbe illeszkednek bele. Bél módszere is figyelemre méltó: egyaránt felhasználja a történeti forrásokat és az anyaggyűjtés során szerzett tapasztalatokat. A történelmi kérdések mellett a gazdasági, a régészeti, néprajzi jelenségek sem kerültek el a figyelmét. Az anyaggyűjtésre szerzőtársakat is szerződtetett, és jól látta annak szükségét is, hogy a magyarországi viszonyok rendszeres feltárására tudóstársaságot kellene létrehozni. Bél korszakos jelentőségű alkotásai hozzájárultak a felvilágosodás előkészítéséhez Magyarországon és előzményei az erdélyi honismereti írók munkásságának is.

4. A magyarságtudomány gyökerei egy másik szálon a romantikus nemzetjellemtan művelőihez kapcsolódnak, akik a 19. század első évtizedeiben eszmei megalapozást kerestek a magyar nemzeti jellem tanulmányozásához. A romantika nemzeti törekvései fölerősítették a nemzeti jellemvonások megfogalmazásának, a nemzeti önismeret és önértelmezés megteremtésének az igényét. Bartucz ezeknek a szerzőknek a sorában megemlíti többek között Guzmics Izidor; Csaplovics János, Edvi Illés Pál és mások nevét is. Csaplovics János *Etnográfiai értelmezés Magyar Országról*⁹ és Hunfalvy Pál *Magyarország ethnographiája*¹⁰ című munkája az első tudományos igényű, magyar nyelven írott néprajzi összefoglalások. Csaplovics nagy felfedezése az összehasonlítás volt. Megállapítása szerint „Magyarország Európa kicsinyben”, ami azt jelentette, hogy a soknemzetiségű ország vallási, nyelvi változatossága miatt ideális terepe az összehasonlító jellemtannak. Csaplovics karakterológiája jellegzetes gyűjteménye a kor nemzeti előítéleteinek, de ugyanakkor kikerülte az egyoldalú hungarocentrizmust.¹¹ Érdemes megemlíteni, hogy az ilyen jellegű tudományos vagy vulgáris gyűjtemények készítése szinte kordivatnak számított, és ezekben általában nem túl kedvező színben tüntették fel a magyarság nemzeti jellemvonásait. Ebből a korszakból Edvi Illés Pál tevékenységét azért érdemes megemlíteni, mert ő rendszert igyekezett alkotni mindazokból az ágazatokból, amelyek a korabeli felfogás szerint önálló tudományt alkotnak, s ennek érdekében felsorolta a történelemmel, társadalommal és nyelvvel foglalkozó összes vizsgálati területet.¹²

5. A hungarológiai tevékenység kiszélesedésében és differenciálódásában a XVIII. század eleje óta fontos szerepet játszik a magyar nyelv és irodalom külföldieknek, illetve más anyanyelvűeknek történő oktatása. A nemzeti önismeret, a nemzetközi megismertetés, a nemzetközi magyar filológia szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek kell tartani, amikor 1805-ben a bécsi egyetemen felállították az első magyar tanszéket, amelynek tanára Márton József lett. Márton legfőbb életcélja az volt, hogy terjessze és megismertesse a magyar nyelvet. Szerinte nagyon fontos, hogy a közös hazában élő nemzetiségek megtanulják a magyar nyelvet, mert ez elősegíti a népek közeledését.¹³ Őt tarthatjuk hazai viszonylatban az első nyelvelméletileg is képzett alkalmazott nyelvésznek.¹⁴

A külföldi egyetemi magyar oktatás, a hungarológia oktatása területéről szólva meg kell említeni, hogy a 19. század közepén, 1854-ben a prágai egyetemen magyar nyelvi tanszék létesült, amelynek tanára Riedl Szende lett. Riedl Szende az első, aki kiküldetésben külföldön magyart tanít, amellyel a hungarológiát is tudományos színvonalon műveli.¹⁵ 1854 és 1860 között tartott egyetemi előadásai igen gazdag tematikát fognak át: rendszeres magyar nyelvtan, a magyar költészet története a XVIII. század végéig, a XIX. századi magyar szépirodalom, ural-altajisztikai összehasonlító nyelvtan, a magyar nyelv története stb.¹⁶ Elméleti munkái közül elsősorban magyar nyelvészeti tanulmányai érdemelnek figyelmet. Riedl prágai kiküldetésének utolsó évében, 1860-ban rövid életű magyar nyelvű folyóiratot is indít, *Irodalmi lapok* címmel.

A 20. század elején a párizsi Sorbonne-on is megindul a magyar oktatás. Kont Ignác 1902-1912-ig tanította itt a magyar nyelvet és irodalmat. Emellett francia nyelven magyar irodalomtörténeti szakkönyvet, kézikönyvet és antológiát adott közre, valamint nyelvkönyvet franciák számára. Kont Ignác párizsi működése azért is fontos, mert a magyar filológia először kapott egyetemi katedrát az Osztrák-Magyar Monarchia határain kívül.

6. A két világháború közötti periódusban a hungarológia nevesített korszakára, az elméleti kérdések tisztázásán kívül, az intézményesülés és a gyakorlati eredmények megjelenése volt jellemző.

Nagyszabású könyvkiadási vállalkozások indultak meg az összegző jellegű magyarságtudományi művek megjelentetésére. Ezek közül kiemelkedik az Egyetemi

Nyomda *Magyar Enciklopédia* sorozata, amelyben Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar történeke* (1922-től), *A magyarság néprajza I-IV.* (1933-1937), a *Magyar föld - Magyar faj I-IV.* (1936-1938) jelent meg. Ezeket a műveket mint hungarológiai sorozatot ajánlották az olvasóközönség figyelmébe. *A Magyar Enciklopédia* valóban enciklopédikus vállalkozás volt, amelynek egyes részelt azonban sem eszmeileg, sem tematikailag nem egyeztették, vagyis lényegében a Gragger-féle mintát, a magyar etnikummal és műveltséggel foglalkozó tudományok párhuzamos megjelentetését valósították meg.¹⁷

7. A 30-as évek elején Gragger és Bartucz elképzelését nem ismerve, azoktól függetlenül Németh László a *Tanú* első számának végén megadott munkatervében javaslatot tett az új tudomány, a hungarológia megteremtésére, amely a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteket fűzné össze.¹⁸ A *Válasz* első számában már egy hungarológiai társaság tervét fogalmazta meg, amelynek célja „hogy a hungarológiai társaság megteremtéséhez szükséges szellemi erők összefuthassanak, s a nyilvánosság a maga ügyét ismerhesse fel benne,... amely a magyarságra és a magyarság helyzetére vonatkozó ismereteket egy képbe foglalja s a nemzet közügyévé teszi”.¹⁹ A társaság alosztályai a következő tárgykörökkel foglalkozhatnának: 1. a magyar nyelv ügye, 2. a mai magyar élet történelmi „geológiája”, kultúrrétegei, 3. a magyar táj kutatás, 4. a magyar emberanyag ismerete és védelme, 5. összehasonlító népművészet, 6. Duna-népek, 7. európai eszmék és magyarság²⁰.

Németh László hungarológiával foglalkozó elképzeléseinek kiteljesedését az Ortutay Gyula által szerkesztett *Magyarságtudomány* című folyóirat induló számának bevezető tanulmányaként tette közzé. Németh László tudományfelfogására rendkívül nagy hatással voltak a Frobenius által képviselt sorsstudományi nézetek, amelyek szerint „az ember leglényegesebb ügye a magatartása, az embernek meg kell értenie magát és környezetét és éreznie kell, ami a kettőt összefűzi, a sorsot”. Az ilyen sors- vagy magatartástudománynak a beosztása is egészen más, mint az abszolút tudományé. A magyarságtudomány szerinte összehasonlító tudomány, hiszen alkalmazója beleszületett egy kultúrába, amely koncentrikus körök által meghatározott: ember, európai, közép-európai és legbelül magyar. Ha az általános sorsstudomány a legkülső kör, a magyar sorsstudomány, a magyarságtudomány a legbelső, amelynek szükségét minden magyar érzi. Németh László *a Magyar Enciklopédiát* nem tekinti hungarológiának, hanem a hungarológia segédeszközének. „Azzá csak akkor lesz, ha anyagának sorsstudományi érdeklődéssel”²¹ kezd vizsgálatához. Ellenkező esetben a hungarológia megalkotása nem is tudósok, hanem szabászok dolga volna. Németh László szerint a magyarságtudomány összehasonlító tudomány, a magyar tudós máshonnan nézi a magyarságra vonatkozó anyagot, nem az a fontos, hogy ki, mikor, mit alkotott, hanem az, hogy hol a helye a magyar kultúrában. Nem a művek tartalma érdekes, hanem hogy milyen jelentősége van a magyar szellemiség számára. „A magyarságtudomány tulajdonképpen ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga, elszigeteltségük miatt végetért.”²²

A Németh László által képviselt magyarságtudomány-felfogást a „hivatásos tudomány” nem fogadta el. Finoman elhatárolja magát tőle a *Magyarságtudomány* szerkesztői bevezetőjében Ortutay Gyula is, amikor hangsúlyozza, hogy igényük „a magyar valóság, sors és magatartás mind teljesebb és igazabb megismerése és nem a dilettantizmus”, majd nyitva hagyja a kérdést, hogy „megérett-e a magyarság önmaga lényegének megismerésére.”²³ A későbbi számokban pedig Erdei Ferenc reagál a Németh László által felvetett gondolatokra. Erdei hangsúlyozza azt, hogy szükség van a konkrét tények és sorsok felismerésére alkalmas szemléletre, és kell az elszánt alakító tudomány, majd hangot ad kétségeinek is, hogy „a) vajon a tények és sorsok helyes felmérése és kialakítása megköveteli-e a kialakult szempontoknak a feladását, vagy éppen fokozott és jobban kiművelt alkalmazását kívánja meg. b) vajon a sorsalakító, tehát értékelő és politikai tudomány úgy szolgálja-e jobban

célját, ha a tiszta tényismerés és értékelés valóban elvont kettősségét fenntartja, vagy a sorsegység életének egységéhez képest differenciálatlanul földerít, értékel és alakít.”²⁴

Erdei szerint a tudomány csak egy nagyon fontos eszköz a sorsalakítás munkájában, de nem maga a sorsalakítás. Hangsúlyozza a gazdasági szempontok különleges fontosságát, s a magyarság legnagyobb gondját Németh Lászlóval ellentétben nem az erkölcsi problémákban, hanem a gazdasági elmaradottságban látja.

8. A magyarságtudomány értelmezésében új szempontokat is felvonultat Edchardt Sándor, aki az időközben megszűnt, de 1942-ben azonos névvel újra induló *Magyarságtudomány* című folyóiratban kifejti, hogy nem tartja szerencsésnek a magyarságtudomány szó használatát, de szükségesnek ítéli. Pragmatikus felfogása szerint a magyarságtudomány szó inkább új szempontot jelent, és nem a nemzeti organizmus szempontját fedi, nem valami új tudomány jelölésére szolgál. Álláspontját azzal indokolja, hogy „a magyarságtudomány szóban nem valami új tudomány vagy új módszer rejlik, hanem csupán olyan program, amely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusán kiegészíti, összehangolja. A magyarságtudományba beletartozik tehát a magyar történelem minden ágazata, nyelvtudomány, irodalomtörténet, jogtörténet, zenetörténet, néprajz, embertan, népiségtörténet, emberföldrajz, társadalomtörténet, archeológia, sőt még a magyar föld növény- és állatvilágának tudománya. Mindaz az emberi és természeti adottság, ami a magyarságot jellemzi, mindaz a környezet, ami a múltban és a jelenben körülveszi. Figyelme kiterjed tehát a környező népekre is, melyekkel szimbiózisban él, azok történetére, néprajzára stb. amennyiben a magyarsággal valamilyen vonatkozásban vannak. A magyarságtudomány ideális értelemben felöleli a külföldi magyarság ismeretét is, akár Nagy-Magyarország történeti egységében akár diaszpóráiban.”²⁵

Eckhardt nem foglalkozott a magyarságtudomány teoretikus megalapozásával, és élesen elkülönítette a tudományos kutatást a tudományok eredményeinek terjesztésétől, népszerűsítéstől. Fenti terjedelmes definíciója egyúttal a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán 1939-ben éppen általa létesített Magyarságtudományi Intézet célkitűzéseire is támpontul szolgált. Ez az intézet tizenkét egyetemi tanszék és egy szeminárium együttműködéséből jött létre. Működése elsősorban a tudományos kutatás szervezésére és pénzügyi támogatására irányult. Az intézet rangját olyan nevek fémjelezték, mint Szekfű Gyula, Horváth János, Ligeti Lajos, Pais Dezső és mások. A *Magyarságtudomány* című folyóiraton kívül az intézet két sorozatot és más egyéb munkákat jelentetett meg.

Ebben az időszakban a Magyarságtudományi Intézeten kívül több hasonló társadalomtudományi intézet jött létre, így például a Táj- és Népkutató Központ (1938), vagy a Teleki Pál Tudományos Intézet.

9. A második világháború alatt írta Bibó István *A magyarságtudomány* című tanulmányát, amely azonban csak 1948-ban jelent meg a *Valóság* című folyóiratban. Bibó munkája az utolsó a húszas-negyvenes évek magyarságtudományi elképzeléseinek sorában. Szerinte „*A magyarságtudomány* olyan tudományszak, olyan tudománycsoport, amelyet igen nehéz nemzetközi értelmű idegen szóval visszaadni. Többet, mélyebbet sejtet, és kevesebbet, szűkebbet foglal magában, mint a magyar *vonatkozásoknak* többé-kevésbé minden tudományszakban objektív, tudományosan érvényesíthető szempontját. Inkább meghatározott, szorosabban a magyar nemzethez kötött tudományokat, tudományos részterületeket és tudományos problémákat szoktunk magyarságtudomány név alatt összefoglalni: magyar nyelvtudományt, néprajzot, folklórt, magyar történettudományt, művelődéstörténetet és irodalomtudományt, a magyar népi jelleggel, a magyar lelki alkattal

való foglalkozást, s mindezt úgy, hogy különös hangsúly és jelentőség kerül a magyar népre, érteve ezen mindenekelőtt a *parasztságot*.²⁶ Bibó két előfeltevésből indul ki: a magyar nemzet kulturális állapota válságban van, és ahhoz, hogy ebből kiutat találjon, meg kell ismerni a hamisítatlan magyarságot, a tiszta magyar alkatot, a gyökeres magyar kultúrát. Ennek a kultúrának a legfontosabb hordozója a parasztság. Bibó eszmefuttatásai erre a két jelenségre irányulnak: a parasztság és a magyarság problémájára. Nagy fontosságot tulajdonított a parasztságnak, ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a paraszti kultúra lezáródott, tehát a nemzet sorsának változása hat meghatározó módon a parasztságra és nem viszont.

A hazai magyarságtudományi intézményesülésen kívül érdemes egy pillantást vetni a külföldi hungarológiai tevékenységre, amely szintén felélénkült. A két világháború közötti időszakban 30 európai egyetemen jött létre magyar tanszék vagy lektorátus, Bécsben, Párizsban, Rómában és Stockholmban pedig új magyar kulturális intézetek létesültek. A magyar vonatkozású kutatásokba egyre több tekintélyes kutató kapcsolódott be, és az egyetemi oktatómunka eredményeként kinevelődött fiatal hungarológus nemzedék is munkába állt.

10. A második világháborút követő időszakban a hungarológiát káros, nacionalista tudománynak bélyegezték, hazai intézményeit felszámolták, s a hidegháború kezdetével a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok sorsa is megpecsételődött.

Magyarországon 1952-ben kezdődött újra az idegen anyanyelvűek oktatása az ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusán, majd az újonnan megkötött nemzetközi kulturális egyezmények következtében megnövekedett hallgatói létszám és feladatok ellátására 1957-ben létrehozták a Nemzetközi Előkészítő Intézetet.

A hungarológia „reneszánszának” kezdete a 60-as évek közepére tehető, amikor a politikai enyhülés következtében a magyar kulturális külpolitika az európai közeledés irányába mozdult el. Újjáéledtek a kulturális intézetek, új tanszékek, lektorátusok létesültek Kelet- és Nyugat-Európában, s a külföldi egyetemeken ismét megkezdhetők munkájukat a magyarországi vendégoktatók: A 90-es évek elején már 30 ország 97 egyetemén folyik hungarológiai oktatás: közel 250 helyi és 50 vendégoktató irányításával mintegy 4000 hallgató ismerkedik a magyar nyelvvel és kultúrával.

Míg a 30-as években az egyetemi oktatás mellett a magyar intézetek, Collegium Hungaricumok, magyarságtudományi intézetek kutatómunkája, a fogalom meghatározása körüli vita, a dokumentatív tevékenység jellemezte a hungarológiát, a Magyarságkutató Csoport 1985-ös megalakulásáig nem volt erre szakosodott intézménye a második világháború utáni magyarországi tudományosságának. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi, Irodalomtudományi, Nyelvtudományi és Néprajzi Intézete vállalta fel egy-egy részterület kutatását, valamint a Magyarok Világszövetsége és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság igyekezett összefogni a diszciplínához valamilyen formában kapcsolódó hazai és külföldi szakembereket.

A Gragger Róbert, Bartucz Lajos, Bél Mátyás, Márton József, Németh László, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Edchardt Sándor és Bibó István féle elméleti megközelítések mellett meg kell említeni az egyik legújabb próbálkozást, az 1985-ös miniszteri értekezletre készült *Előterjesztés* gyakorlati célzatú definícióját: „a hungarológia olyan tudományos alapokra épülő, komplex tevékenység, multidiszciplináris együttes, tantárgy, amely a magyarságra, annak anyagi-szellemi kultúrájára, természeti és társadalmi körülményeire, illetve ezek történelmére és jelenére vonatkozó tudományos szakismereteket ölel fel. Az ismeretek közvetítése külföldiek számára sokféle formában és szinten történhet, országon belüli és külföldi helyszíneken egyaránt. Az áttekintésről, az eredmények feltárásáról, bizonyos területeken a szervezésről és a feltételek biztosításáról is Magyarországnak kell gondoskodnia. A feladat ellátásához tudományos és politikai érdek fűződik: a megtehető

magyarságkép alakítása és terjesztése külföldön alapfeltétele az irántunk táplált nagyobb bizalomnak, ugyanakkor kedvezően hat a magyarságtudat, a nemzeti önismeret elmélyítésére.”

A hungarológia művelésére és közvetítésére hivatott intézményrendszer, amely önálló intézetekből és társaságokból áll, átfogja a napjainkra kialakult tevékenységi formákat: a kutatást, oktatást, dokumentációt, információt, propagandát, a könyv- és folyóirat-kiadást, valamint a szolgáltatást.

A Magyarok Világszövetsége és a Magyarságkutató Intézet mindenekelőtt a határon túli magyar nemzetiség és diaszpóra jelenével, múltjával foglalkozik kutató-dokumentatív, illetve oktató-nyelvfenntartó megközelítéssel. A második és harmadik generációs magyarság anyanyelvének megőrzésével a TIT nagy hagyományú Debreceni Nyári Egyeteme, valamint az Anyanyelvi Konferencia és annak védnöksége foglalkozik. Munkájukhoz szorosan kapcsolódik a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, amely a magyarságtudomány, illetve a hungarológia valamely ágával foglalkozó hazai és külföldi filológusok részvételével alakult. Négyévenkénti kongresszusai a hungarológiai kutatások seregszemléi, az 1981-es témája a hungarológiai oktatás múltja és jelene, valamint a magyar vers sajátossága volt; az 1986-os második a Duna-völgyi népek problematikája, a tervezett 1990-es III. kongresszusé pedig a peregrináció lesz. A Filológiai Társaság kezdeményezte azt a vitát is, amely közelebb kívánta hozni a magyar tudományosságot a hungarológia-fogalom megközelítően egzakt definíciójához. Kiadványa, a *Hungarológiai Értesítő* című periodika bibliográfiai összeállításai, könyvismertetései az alapvető szakmai tájékoztatást szolgálják. Az Országos Széchényi Könyvtár, amely mint nemzeti könyvtár, a hungarológia, felleadvára, dokumentációs és információs csoportot alakított ki, s az itt kialakult rendszerhez kapcsolódik a Magyarságkutató Intézet és Nemzetközi Hungarológiai Központ dokumentációja. A Magyar Lektori Központ, illetve jogutódja, a Nemzetközi Hungarológiai Központ a külföldi egyetemi hungarológiai felsőoktatás módszertani és történeti kutatására, továbbképző jellegű oktatásra és széleskörű kiadói-szolgáltatói tevékenységre szakosodott intézmény. 1989-es első Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferenciáján fogalmazódott meg a gondolat, hogy alakuljon társaság a hungarológia oktatói számára is. A társaság, a Hungarológus Oktatók Nemzetközi Társasága szimpózionok rendezésével segíti a közvetlen tapasztalatcserét és részt vesz az oktatás módszertanának, nyelvészeti és más kérdéseinek kutatásában: Több évvel ezelőtt fogalmazódott meg az az igény, hogy legyen egy olyan testület, amely a legjobb szakembereket összefogva segíti a szerteágazó hungarológiai tevékenység koordinálását, véleményezi az elképzeléseket, tájékoztatja a szakterületen dolgozó kutatókat egymás témáiról, eredményeiről. A testület 1988-ban alakult meg Hungarológiai Tanács néven.

A hungarológia kialakulásán és fejlődésén végigtekintve kirajzolódnak azok a tudományos megközelítések, amelyek többnyire a gyakorlathoz és a nemzeti tudományokhoz kapcsolódva, azokból kiindulva igyekeztek meghatározni a fogalmat. Pontos, általánosan elfogadott definíciója ma sincs, talán nem is lehet egy-két mondatba összesűriteni mindazt, amit a szó - hungarológia - jelent. Művelése mindenkor függvénye volt és marad a kulturális külpolitikának, intézményei is e szerint alakultak, sorvadtak el és éledtek újjá az évek során.

Jegyzetek

1 V.ö. Bartucz Lajos: *A modern nemzeti tudományról*. Magyar Szemle 1930. X. K. 337.

2 Klebelsberg Kunó: *A háború utáni magyar tudománypolitika. Magyarok a kultúráért*, Budapest, 1929. 213.

3 Keresztury Dezső: *Egy magyarságtudományi műhelyről. Hungarológiai oktatás régen és ma*, Budapest, 1983. 82-86.

4 Kósa László: *A hungarológia változásai és változatai*. Alföld, 1986. 10. sz. 151.

5 Uo. 153-154.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

- 6 Bartucz i.m.: 334-335.
- 7 Bartucz Lajos: *A magyar nemzetismeretről* Ethnographia, 1936. 1.
- 8 Bél Mátyás: *Notitiae Hungariae historico-geographica* I-V. Bécs, 1735-1742.
- 9 Csaplovics János: *Ethnographiai és értekezés Magyar Országról* 1822.
- 10 Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája*. 1822.
- 11 Kósa L.: i.m. 152.
- 12 Uo.
- 13 Mikó Pálné: *Márton József a magyar nyelvért*. Budapest, 1981. 26-28.
- 14 Éder Zoltán: *Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből*. Budapest, 1983. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 1. sz. 6.
- 15 Uo. 11.
- 16 Sas Andor: *Riedl Szende kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854-1860)*. Bratislava, 1937. 134.
- 17 Kósa L.: i.m. 156.
- 18 Németh László: *Kiadatlan tanulmányok* I. Budapest, 1968. 381.
- 19 Uo.
- 20 Németh László: *A magyarságtudomány feladatai* Magyarságtudomány 1935. 1.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Ortutay Gyula: (Szerkesztői bevezető) Magyarságtudomány 1935. 1.
- 24 Erdei Ferenc: *A magyar gazdaságtudomány*. Magyarságtudomány 1935. 2. 138.
- 25 Eckhardt Sándor: *A magyarságtudomány* Magyarságtudomány 1942. 2-3. sz.
- 26 Bibó István: *A magyarságtudomány problémája*. In: *Válogatott tanulmányok II.* (1945-1949), Budapest, 1986. 553.

RICHARD PRAŽAK

Cseh-magyar kulturális kapcsolatok 1945-ig

A KEZDETEKTŐL 1526-IG

A koraközépkori magyar állam megalapítása után, a 10-11. század fordulójától kezdve a cseh-magyar kulturális együttműködés folyamatos volt, jóllehet a két ország politikai kapcsolatait meglehetősen változékonyság jellemezte és nem hiányoztak ebből az olyan konfliktushelyzetek sem, mint 1278-ban, a sorsdöntő morvamezei csatában a magyarok segítségnyújtása a Habsburgoknak.

A koraközépkori csehországi és magyarországi kultúra sok tekintetben különbözött egymástól. Része volt ebben a közép-európai kereszténység arculatát döntő módon meghatározó nyugat-európai egyházi reformoknak, valamint annak, hogy Bizánc - a Német-Római Birodalom közép-európai terjeszkedésének ellensúlyaként - még mindig erős politikai és kulturális hatással rendelkezett. Köztudott, hogy a Kárpát-medencébe érkező magyarok alapjában véve Nagymorávia és a pannóniai szlávok kulturális örökségét vették át. Az Adalbert kíséretében lévő cseheknek és lengyeleknek nem kis része volt a magyar egyház szervezetének kialakításában. Ebben döntő szerepet játszott a bencés rend; számos cseh, illetve Csehországból jött bencés tértítő működött Magyarországon, például Anastasius előbb břevnovi, majd pannonhalmi apát, esztergomi érsek, és Bonifác, egri püspök.

A második magyar szent király, László folytatta a 11. század végén István királynak azt a törekvését, hogy fönntartsa a római és a görög egyház egyensúlyát. István király Bizánc szövetségeseként harcolt a bogumilizmus ellen, amelyet a bolgárok terjesztettek el Magyarországon, mikor a Bizánctól elszenvedett vereségük után ide menekültek. László is azzal a céllal alapította a Dráva-Száva vidékén a zágrábi püspökséget, hogy harcoljon a bogumilizmus ellen, mely ekkor újra erősen terjedőben volt Magyarország déli vidékein, a püspökség élére a szlávok nyelvi rokonát, a latin szertartású cseh püspököt, Duchot állította. Az 1077-1083-ban László uralma alatt keletkezett nagyobbik István-legendát szerzőjeként is egy cseh bencés rendi szerzetest tartanak számon. E szerző pozitív viszonya a görög-keleti kereszténységhez nem zárja ki kötődését a visegrádi bazilita kolostorhoz, ahol az 1050-es évek végén menedéket találtak a sázavai barátok - élükön Vit apáttal, Szent Prokop unokaöccsével -, akiket Sptyihněv üzetett ki Sázavából.

Mindez megjelenik a cseh és magyar legendákban is, melyek tipológiai összehasonlítása szintén a rokon szellemi háttérről tanúskodik. Ha a 11-12. század fordulóján keletkezett István-legendákat összevetjük a korábban keletkezett Vencel-legendákkal, megállapíthatjuk, hogy a 10. századi Vencel-legendák a királylegendák első típusába tartoznak, melyek a szentéletű királyt ünneplik a korra jellemző askéta, szerzetesi szellemben. Ehhez a típushoz tartozik a később keletkezett nagyobbik István-legendát is. Szent István kisebb legendája és a Hartvik-legendát a 12. század elejéről azonban már a királylegendáknak az invesztitúra háborúk idején elterjedt második típusába sorolható, mely a harcos lovagkirályt dicsőíti. Az ebbe a csoportba tartozó legendák kezdeményének tekinthető a cseh Krisztián-legendát a híres kouřimi jelenet alapján, ahol a kouřimi fejedelem önként hódol be Vencelnek. Jaroslav Ludvíkovsky ennek ellenére a 10. század végére datálta a legendát.

Vencel, a tiszta fejedelem példaképe közel áll a 12. század eleji Imre-legendához, ahol Imre a szűzies életet tisztelő szent férfi alakjában jelenik meg. Ez a hagyomány Magyarországról terjedt Lengyelországba, majd innen Oroszországba, ahol a 13. század húszas éveiben bukkant föl az úgynevezett magyarországi Mózes legendája, mely Borisz és Gleb orosz legendáinak nyomán keletkezett. A magyar legendák hagyományából gyakran merített a cseh krónikaíró, Kosmas, akit állítólag Esztergomban szenteltek föl 1099-ben és

aki krónikájában jelentős figyelmet szentelt a cseh-magyar történelmi kapcsolatoknak. Érdekességként megemlíthető, hogy Kosmas Liége-ben tanult, s innen terjedt el az úgynevezett lotharingiai reform a Cseh Korona országaiba és Magyarországra. A lotharingiai a korábbi cluny-i reformhoz hasonlóan Magyarországon Szent Adalbert hagyományához kötődik. Ezt a hagyományt a Hartvik-féle István-legenda és a kisebbik Gellért-legenda eleveníti föl, Kosmas krónikáját csak néhány évvel megelőzve.

A legrégebb magyarországi legendák és krónikák újabb vizsgálata minden bizonnyal további adalékokkal gazdagítaná a cseh-magyar kulturális és irodalmi kapcsolatokat. A közvetlen érintkezésnél fontosabb az a társadalmi és szellemi háttér, amelyben a két kora-feudális állam kifejlődött. Talán hasznos volna Oldřich Králík elméletét Magyarországra vonatkoztatva is megvizsgálni, mely szerint a 11-12. században a cseheknél, lengyeleknél és oroszoknál a legendák keletkezése megelőzte a krónikákét. Igaz, hogy Magyarországon a legrégebb, csak rekonstruálásból ismert gesták alapján véve egyidőben keletkeztek a legendákkal, sőt valamivel korábban, azonban a krónikairodalom csak később - a 12-13. század fordulóján -, az Anonymusnak tulajdonított első fennmaradt krónikával vette kezdetét.

A későbbi korokból a huszitizmus és a humanizmus kérdésköre emelkedik ki. A huszitizmus nyomán terjedt el Magyarországon a feudalizmus-ellenes forradalmi ideológia és ezzel egyidejűleg fordult a figyelem a nemzeti nyelv ápolására. Husz János magyarországi tanítványai között találjuk a prágai Károly Egyetemen az *első* magyar úgynevezett "huszita" biblia fordítóit. Feltehetően maga Husz is jártas volt valamelyest a magyar nyelvben, és mellékjeles helyesírási reformja ösztönzően hatott a magyar helyesírás fejlődésére. A korabeli magyar kódexek közül elsősorban a ferences kódexekben alkalmazták ezt a helyesírást, s így a huszita helyesírást ferences helyesírásnak nevezték Magyarországon. Érdekes - ahogy ezt a legújabb kutatások bemutatták -, hogy éppen a ferencesek voltak a Dózsa-felkelés forradalmi ideológiájának fő megalkotói és műveik a legélesebb társadalomkritikát képviselték a Mohács előtti Magyarországon.

A huszita mozgalom kulturális kezdeményezéseit, a nemzeti nyelv használatának és a szélesebb körű olvasóközönség létrehozásának igényét a humanizmus teljesítette ki Magyarországon. Magyarország mint a török ellen harcoló kereszténység védőbástyája fontos helyet kapott a 15-16. századi cseh humanista irodalomban. Ez a koncepció már Bohuslav Hasištejnský Lobkovinál is fellelhető, aki a magyarokat és cseheket két testvérnek nevezi, s akit döntő módon befolyásolt véleményében Hunyadi 1456-ban a török felett aratott belgrádi győzelme. Érdemes elgondolkoznunk azon, hogyan lett Podjebrád György a 15. század második felében a „kelyhesek királya”, Hunyadi Mátyásból pedig Európa legkeresztényibb uralkodója, holott száz évvel korábban ez a titulus IV. Károly cseh királyt illette meg. Erre Nagy Lajos balkáni hódítása adja meg a választ, melynek során magyarországi ferencesek kiküldésével a gyakorlatban kezdte megvalósítani a katolikus unió gondolatát, a nyugati hitvallás elterjesztését pravoszláv területeken. Az is tény, hogy a IV. Károly és Nagy Lajos, a husziták és Luxemburg Zsigmond, Podjebrád György és Hunyadi Mátyás közötti ellenségeskedésnek - ha jelentősen nem is bontotta meg a cseh-magyar kulturális együttműködést -, a politikai hatása mégiscsak negatív volt. Lehetővé tette ugyanis a Habsburgok hatalmának észrevétlen gyarapodását, mely 1526 után, a tragikus kimenetelű mohácsi csata után mindkét ország bekebelezéséhez vezetett.

Csehország és Magyarország művelődése történetében az első kulturális központok (kolostori és káptalani iskolák) és a kiemelkedő építészeti emlékek egyaránt a bencés rend tevékenységével hozhatóak kapcsolatba. (Például a 11. század eleji břevnovi Szent Margit bazilika, Szent Prokop román-gótikus bazilikája Třebíčben a 12-13. századból, Magyarországon pedig a 12. századi pécsi román székesegyház és a 11. század végén épült gamszentbenedeki és somogyvári bazilikák.) A bencések meghatározó szerepét a ciszterciáké követte, akik az úgynevezett korai burgund gótikát honosították meg

Magyarországon (a zsámbéki és jáki templom a 13. század közepétől), csehországi tevékenységük eredménye pedig a nagyszabású kolostoregyüttes Vyssí Brodiban, Zlatá Korunában a 13. század közepéről és Predklásteřiben, Tisnov közelében a 13. század második feléből. A késői gótika virágzását a 14. században a Szent Vitus katedrális monumentális építménye, Petr Parlér szobrai, illetve a 14-15. század fordulóján épített kassai Szent Erzsébet dóm bizonyítja. Megnyilvánult azonban más művészeti ágakban is, melyek közül kiemelkedik a kódexfestés művészete. Ennek egyik legszebb alkotása Magyarországon az 1351-1372-es évekből származó Magyar Anjou-legendárium. A kódexfestés művészete elsősorban az itáliai "szép könyv" művészetéhez kötődik, de kapcsolatban van a bizánci művészettel és cseh hatással is, mégpedig az 1340 körül keletkezett Velislav képes bibliájával. A IV. Vencel körüli miniátorok csoportja - az ő művük IV. Vencel Bécsben őrzött hatkötetes bibliája - szintén jelentősen hatott a magyarországi miniatúrafestés fejlődésére. (Például Nagyszombati Mihály misekönyve a budapesti Nemzeti Múzeum gyűjteményéből.)

A gótika korában a képzőművészeti hatások inkább Csehország felől hatottak Magyarországra irányába (Aquila János, aki a 14. század végén számos nyugat-magyarországi freskót készített, feltehetően Csehországban tanult), a reneszánsz korában a magyar hatások érvényesültek Csehországban. A prágai vár reneszánsz átépítése során a 15-16. század fordulóján Benedikt Rejt királyi építőmester a mátyáskori budai vár építkezésénél szerzett tapasztalatait hasznosította.

1526-TÓL A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉIG

A cseh-magyar kulturális kapcsolatok második szakaszának meghatározó vonása a Habsburg fennhatóság megerősödése volt, amely Csehországban a Fehér-hegyi vereség után (1620), Magyarországon pedig később, a Rákóczi-felkelés leverésével (1711) teljesedett ki. Az erősödő Habsburg-uralmat, mely fokozatosan a cseh és a magyar nemzeti értékek ellen fordult, nem szabad egyoldalúan értékelnünk. A Habsburgok uralma a feudális oligarchákkal és anarchiával szemben a feudális abszolutizmus, a nemességgel szemben pedig a városi-polgári elemek megerősödéséhez vezetett. Mindez a kultúrában is megnyilvánult; a 16. században mindenekelőtt a mélyebb nemzeti indíttatású polgári humanizmus elterjedésében és olyan reformációs irányzatok felvirágoztatásában, melyekhez lassanként a nemesség jelentős része is csatlakozott. A közép-európai térség reformációjának sajátossága - mindkét ország esetében - a nemzeti nyelvre és kultúrára való összpontosítás volt - Erasmus humanista elveinek szellemében. Csehországban ennek a huszitizmus készítette elő a talajt, Magyarországon pedig elsősorban a ferencesek ideológiája, mely sokat vett át a huszitizmus tanaiból. A magyarországi reformáció történetéből a csehek is kivették részüket; úttörőik közé tartoztak például Konrád Kordátus Hranic, Luther barátja és Mária magyar királynő gyóntatója, aki állítólag huszita családból származott. A Cseh Testvérek Szövetségének képviselője, az Uherský Brodból származó Petr Píšek 1564-ben lépett kapcsolatba a magyar kálvinizmus központjával, Debrecennel és annak vezető személyiségével, Méliusz Juhász Péterrel; levelezésük meggyőző bizonyítéka, miben tér el a Cseh Testvérek felfogása az ortodox kálvinizmustól.

A reformáció és a humanizmus az összehasonlító-filológiai stúdiumok iránti élénk érdeklődést indított el Közép-Európában és Magyarországon. Különösen Erasmus követői szorgalmazták a nemzeti nyelvű bibliakiadást, ami megtehető grammatikai és szótártani tanulmányokat is igényelt. E tekintetben párhuzamosan fejlődött a reformáció irodalma Csehországban és Magyarországon. Összehasonlításként álljon itt néhány adat: Csehországban 1533-ban jelent meg Optát, Gzel és Philomat Cseh nyelvtana, Újszövetségfordításukkal egyidőben. Sylvester János Grammatikája 1539-ből való, az Újszövetség teljes

magyar fordítása szintén az ő műve. A teljes magyar nyelvű bibliát Károlyi Gáspár adta ki 1590-ben, míg a cseh Králicei biblia az 1579-94 közötti években jelent meg.

Különösen fontos hely illeti meg Pesti Gábornak, a magyar reformáció jelentős képviselőjének szótárát (*Nomensex linquarum Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae*), mely először 1538-ban Bécsben jelent meg. Ez a szótár már a nyelvek kiválasztásával is kifejezésre juttatja, milyen nyelvi kultúrák hatottak leginkább a magyarországi kultúra fejlődésében a latin műveltség meghonosodásától kezdve az Anjouk korai humanista franciás kultúráján, valamint a cseh huszitizmus ösztönző hatásán át egészen az olasz humanizmusig és a német reformációig.

A cseh kultúra aranykora a 16. században egybeesik a magyar kultúra aranykorával; ez a század a magyar irodalom általános fellendülésének kora volt. Ekkor lépett színre az európai színvonalon álló magyar reneszánsz költő, Balassi Bálint. Jelentős fejlődésnek indult a humanista történetírás és más tudományágak is - a természettudomány, orvostudomány, sőt a műszaki tudományok kezdete is ide nyúlik vissza. Ennek a kulturális és tudományos fellendülésnek természetesen részesei voltak a magyarokon kívül a németek, horvátok és a szlovákok. A 16. század a humanista könyvtárak felvirágzásának időszaka volt (különösen híres volt például a nagyszombati születésű Zsámboki János udvari történetíró magánkönyvtára), továbbá a reformációs és humanista nyomdáké, melyek a mai Szlovákia területén, Erdélyben, Kelet és Nyugat-Magyarországon egyaránt létesültek. A kolozsvári Hofgreff nyomdában 1552-53-ban jelent meg a 17 dallamból álló első magyar hangjegyes énekgyűjtemény. Ebben az időszakban élte virágkorát a históriás ének, mely többnyire a törökellenes harcok témáját dolgozta föl.

A cseh-magyar szellemi kapcsolatok élénküléséhez járult hozzá a 16-17. században Rudolf udvarának manierista szelleme, ahol magyar politikusok és írók egész sora fordult meg. 1604-ben látogatott ide Szenci Molnár Albert, de itt működött a manierista irányultságú kora-barokk költő, Nyéki Vörös Mátyás is, valamint a „Deutsch-Ungar” Lackner Kristóf, a „béke arany korának” hirdetője, aki nem ismert el más háborút, csak amit a zsarnok uralkodó ellen viselnek. A Fehér-hegyi csata előestéjén látogatott el Prágába az első magyar nyelvű útleírás, az *Europica varietas* szerzője, Szepsi Csombor Márton, aki az 1616-18. évi közép- és nyugat-európai útján szerzett tapasztalatai alapján egyértelműen az új polgári berendezkedés híve lett.

Az erőszakosan rekatolizált Cseh Királyság és a vallásilag szabadabb Magyarország között a mélyebb kapcsolatok lehetőségét a Fehér-hegy utáni korszak sem szüntette meg. A kulturális értékek cseréje folyamatos volt, ami a cseh és magyar protestánsok gyakori érintkezésében is megmutatkozott. Erről tanúskodik, hogy cseh diákok tanultak, és cseh protestánsok vettek részt a magyarországi protestáns iskolák és az egyház életében. (Comeniuson kívül megemlíthetjük a magyar reformátusok neves cseh püspökét, Jan Valesiust a 18. század első feléből). Nevezetes még 11. Rákóczi Ferenc neuhausi és prágai tartózkodása az 1680-as és 90-es éveinek fordulóján, valamint a Habsburg-ellenes felkelés idején a cseh rendekhez intézett 1703. évi kiáltványa. Rákóczi foglalkoztatta a neves cseh barokk portréfestőt, Jan Kupeckyt is, akinek híres Rákóczi-portréja a Magyar Nemzeti Galériában található. Rákóczi éppen a neuhausi jezsuiták hatására - akiknek Kollonich érsek utasítására Habsburg-hű alattvalót kellett nevelniük az ifjú fejedelemből - vált Habsburg-ellenessé, minthogy akkoriban a pápa és a bécsi udvar közötti viszályban a neuhausi jezsuiták a pápa oldalán álltak.

Ebben az összefüggésben kell megemlékeznünk a korábban figyelmen kívül hagyott cseh-magyar katolikus kapcsolatokról. Magyar és szlovák diákok egész sora tanult a prágai és olomützi egyetemen, valamint cseh- és morvaországi gimnáziumokban. Külön fejezetet érdemelne Péternek, a nagyszombati egyetem alapítójának csehországi kapcsolatai. Pázmány valószínűleg a brünni jezsuita líceumban tanult és sok művét Prágában

adta ki, ahol 1616-ban szentelték püspökké. Később jelentős birtokot szerzett Morvaországban, többek között a vsetíni uradalmat.

A 17. század kezdetétől a barokk irodalom számos alkotását fordították le csehéből, illetve magyarból. A cseh katolikus irodalom magyar fordítói közül Tesseni Vencel emelkedik ki a század első felében. A magyar katolikus teológia képviselői közül Tarnóczi István és Illés András műveit fordították le cseh nyelvre a 18. század első felében. Még a Fehér-hegyi csata előtt jelent meg a kiváló teológus. Lépes Bálint vallásos elmélkedése és imádságoskönyve, 1620 után Nyéki Vörös Mátyás művei (például Dialógus 1623). a 17. század második felében pedig Nádasi János és Hevenesi Gábor számos latin írása. Hevenesi Gábor Kaprinai Jánossal együtt a történeti heurisztika megalapítójának számít Magyarországon. A budapesti Egyetemi Könyvtárban található terjedelmes kéziratos gyűjteményük számos forrást tartalmaz a cseh történelemhez és a 13-17. századi cseh-magyar kapcsolatokhoz. A cseh szellemi hagyományok magyarországi elterjesztéséhez hozzájárult a nagyszombati egyetem néhány professzora, például Kápi Gábor, a Károly Egyetem egykori professzora, IV. Károly tisztelője.

A zenekultúrában jelentős a cseh és morva-sziléziai egyházi énekek hatása a kor legismertebb magyarországi énekeskönyveire, például Tranoscius protestáns énekeskönyvében, a Cythara sanctorumban (1635-1636) és Szöllősi Benedek katolikus énekeskönyvében, a Cantus catholiciben (első kiadás 1655), utóbbi 297, énekének többsége cseh eredetű. Ez a két énekeskönyv is a protestáns és katolikus barokk lényegi rokonságáról tanúskodik, amire már Comeniusszal kapcsolatban figyelmeztetett F. X. Šalda és ezt a nézetet vallotta kutatók sora Tschizewskitől Skarkáig. Tranoscius és Szöllősi sokat merítettek a 17. század eleji olmützi iskola katolikus énekeskönyveiből (Jan Rozenplut ze Švarcenbuchu és Jiřík Hlohovský kancionáléjából), Szöllősi pedig Tranosciustól vett át sokat, énekeskönyvének csaknem hatodrésze evangélikus eredetű.

A szélesebb értelemben vett csehországi-magyarországi, illetve cseh-magyar kapcsolatok szempontjából külön figyelmet érdemel Bohuslav Balbín életműve, aki munkáiban (főleg az *Epitome historica rerum Bohemicarum* és a *Historia de ducibus ac regibus Bohemiae*) jelentős mértékben támaszkodott magyarországi humanisták, Forgách, Istvánffy, Dudith és Bonfini műveire. Gyakran szembehelyezkedett Bonfini egyoldalúan magyarofil álláspontjával. Balbín mindvégig tudatában volt a cseh és a magyar történelem szoros egymáshoz való kötődésének és nem csak olyan esetekben, ahol a történelmi események közvetlen összefüggésben voltak (mint például II. Přemysl Ottokár és Kun László harcai, Podjebrád György és Hunyadi Mátyás kora), hanem a tatárjárás és a kuruc felkelés időszakában is. Hogy mindezt jól tudta és ismerte, ahhoz nagyban hozzájárult Balbín magyarországi tartózkodása és csodálata a nagyobb vallásszabadság és a magyar katolicizmus hazafias vonása iránt.

Balbín kortársa, Jan Tomáš Pesina z Čechrodu is rámutatott írásaiban a magyar-cseh együttműködés fontosságára a török elleni harcban. *Mars Moravicus* című művében (1677) számos utalást találunk a magyar történelemre, például a Dózsa-felkelés figyelemreméltó elemzését, melynek kirobbanásához Pešina szerint nemcsak a nép nemesek iránti gyűlölete, hanem a „hatalmasságok által elkövetett jogtalanságok” is hozzájárultak. Jelentős még a Magyarország török elleni védelmében írott műve, az *Ucalegon Germaniae, Italiae, Poloniae, Hungaria flamma belli turcici ardens*, melyben megemlékezik a törökellenes harcok bajnokáról, Zrínyi Miklósról. A szigeti hős leszármazottja, a költő Zrínyi Miklós Pešina kortársa volt, nevelőanyja pedig Eva Popelová z Lobkovic, Batthyány gróf felesége. Pešina humanista-barokk ausztroszlavizmus nem jelentett magyarellenességet, éppen ellenkezőleg: a törökellenes harcot a közép- és délkelet-európai nemzetek közös ügyének tartotta. Ennek kapcsán egy szláv-magyar együttműködés lehetőségéről álmodott, ami később

meg is valósult, mikor Sobieski János lengyel király 1683-ban a töröktől körülzárt Bécs segítségére sietett.

Magyar tematikára lehet következtetni a barokk kori „vásári” énekek körében és a barokk prózában is; különösen értékes Beckovsky Szent Ágnes-legendája, aki anyai ágon Árpád-házi leszármazott volt. Több ponton érinti a magyar történelmet Bedcovsky másik műve, a *Régvolt cseh események hírnöke (Poselkyně starých příběhu českých)*, melyben például Hunyadi 1456-os török felett aratott győzelméről olvashatunk terjedelmes leírást. A cseh barokk történetírás Magyarország iránti érdeklődésében fontos szerep jutott a török elleni közép-európai összefogásnak, valamint a cseh, magyar és lengyel állam közös keresztény hagyományainak, ami közös szentjeik, például Adalbert kultuszának barokk kori megújításában is megmutatkozott. A cseh és szlovák népköltészetben megint más dimenzióban jelenik meg a törökellenes harc gondolata, például az *Ének Szigetváráról (Píseň o Sihotl)* vagy az Eger ostromáról és az 1684-es esztergomi csatáról szóló énekek. A törökellenes harc problematikája itt már nemcsak a humanista és barokk egyházi történetírók szűkebb körét foglalkoztatja, de áthatja a cseh és szlovák népet is. Ez a tematika jelentős helyet kap a korabeli röpiratirodalomban és a már említett „vásári” énekekben is.

A 17. század eleji és a Fehér-hegy utáni korszak cseh-magyar kapcsolatait nem korlátozhatjuk csupán a Habsburg-ellenes rendi fölkelés vagy a cseh és magyar protestánsok kapcsolataira; hiszen vallási tekintet nélkül különböző társadalmi rétegek élénk kulturális kapcsolatairól beszélhetünk. Erdély már a 16. század második felétől politikai-kulturális központtá vált, a 17. században pedig a magyar nemesség Habsburg-ellenes harcának bázisa lett. Erdélyen keresztül jutottak el Magyarországra először a korai felvilágosodás tanai, a janzenizmus és karteziánizmus a 17-18. század fordulóján, a pietizmus a 18. század első felében. A korai felvilágosodás Magyarországon nagymértékben elősegítette a későbbi nemzeti újjászületési mozgalom előfeltételeinek megteremtését és jelentős szerepet játszott a magyarországi szlovákok, ukránok, szerbek és erdélyi románok életében. A korai felvilágosodás ideológiája Magyarországon széles körben a 18. század 40-es éveiben terjedt el. Ekkor a cseh-magyar kapcsolatokban bizonyos stagnálás következett be, de azután a felvilágosodás és a nemzeti újjászületés teljes érvényrejutása újra e kapcsolatok felvirágzásához vezetett.

A 18. SZÁZAD 60-AS ÉVEITŐL 1918-IG

Nem véletlen, hogy a felvilágosodás-kori kritikai történetírás cseh és magyar képviselői már e korszak kezdetén közös hangot találtak, nevezetesen a piarista Gelasius Dobner és a jezsuita Pray György, akik egyetértettek a reformációellenes vallási fanatizmus elítélésében.

Magyarországon és Csehországban már a francia forradalom előestéjén és főleg annak győzelme után egyre erősebben érvényesültek a felvilágosodástól áthatott, haladó demokratikus eszmék, melyek fokozatosan a cseh és magyar nemzeti újjászületés társadalmi mozgalmának részévé váltak. Josef Dobrovský, a cseh felvilágosodás legkiemelkedőbb egyénisége Kant gondolatát vallja a felvilágosodásról („Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen”), ami megfelelt a közép-európai kis népek nemzeti szabadságvágyának. Kazinczy Ferenc, a magyar jakobinus mozgalom résztvevője, a magyar nyelvújítási mozgalom vezére is kritikusan állt szemben a felvilágosult abszolutizmussal. Kazinczy, Jungmann és társaik cseh, illetve magyar nyelvújítási törekvései - amely a korábban kodifikált, de ekkor már megújításra szoruló irodalmi nyelven alapult -, meghaladták a szűkebb értelemben vett nyelvi és irodalmi programot. Tipológiai szempontból Kazinczy és Jungmann nyelvújítása ugyanabba a típusba tartozik és különbözik például a Bernolák-féle neológiai mozgalomtól vagy az úgynevezett erdélyi iskola

képviselőinek törekvéseitől. Utóbbinak a románok eredetéről alkotott dákoromán elmélete a román nyelvi-nemzeti program kiindulópontja lett.

A csehek, szlovákok, magyarok és románok nyelvújítási mozgalmának létrejöttében és fejlődésében az általános kulturális, tudományos és irodalmi tényezőkön kívül nagy szerepe volt a színháznak és a zenének is. A cseh és szlovák művészek magyarországi működése a 18-19. század fordulóján a nemzeti újjászületés cseh-magyar kapcsolatainak egyik legérdekesebb fejezetét alkotja.

A Habsburg Birodalom kis népeinek nemzeti kultúrájában a színházi és zenei élet területén mutatkozik meg legszembetűnőbben az újkori nemzeti kultúrák fejlődésének összetettsége és az egyes művészeti irányzatok fejlődésének ellentétessége. Az az út, amely a nemzeti újjászületés korában a monarchia egyes nemzeti területein az olasz operától, a francia komédiától és balettől a németnyelvű színházon át a nemzeti nyelvű színjátszásig vezetett, az itteni kultúrák polgárosodását és demokratizálódását tükrözi. Magyarországon is világosan nyomon követhető az a folyamat, melynek során a színházi és zenei élet eddigi központjai, az arisztokrata kastélyok helyett a városi színház, a német zenei intézmények, majd - a nemzeti törekvések teljes érvényrejutása után - a hazai nemzeti színházak lesznek meghatározó tényezők. A cseh művészek részvétele ebben a magyarországi folyamatban igen jelentős. Ezek a cseh művészek - jóllehet nagyjából a magyar arisztokraták nemzeti szempontból közönyösebb környezetében, német színtársulatoknál vagy elnémetesedett városi-egyházi körökben működtek -, mint egy másik, nemzeti nyelvét kereső kis nép fiai megtalálták az utat a hazai magyar társadalomhoz is. Különösen a II. József utáni időszakban fellendülő nemzeti mozgalom politikai és kulturális virágzása ébresztett bennük szimpátiát. Pavel Vranický 1790-ben, a magyar királyi korona Budára vitelének tiszteletére komponálta *A magyar nemzet öröme (Radost maďarského národa op.2)* című szimfóniáját. František Tost kantátájának szövegét (*Aufruf an Ungarn's edle Söhne, 1796*) Csokonai Vitéz Mihály, Josef Antonín Štěpán dalalt pedig Versegly Ferenc fordította magyarra.

A cseh zenészek legfőbb hozzájárulása a magyar nemzeti kultúrához az új magyar zenei stílus kialakításában való részvételük volt. Magyarországi működésük első szakaszára a verbunkos stílus jellemző, melynek elsőszámú képviselői közé tartozott a pozsony-megyei Bihari János és Lavotta János mellett a cseh Antonín Čermák, aki először dolgozott fel verbunkos dallamot kamarazenében. Ettől pedig már csak egy lépés a programszvit kialakulása. A verbunkos stílus kialakításában része volt még František Kramář-Krommer, Jan Křititei Vaňhal és Jiří Družický táncvariációinak és szonátaiknak is.

Híresek voltak a cseh és szlovák zenészeknek magyar költők (Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Csokonai) versei alapján készült kompozíciói a koraromantika új magyar dalstílusában. Megemlíthetjük itt a pozsonyi születésű Jan Spech életművét és a morvaországi Jakub Plachý *Dalok Kisfaludy és Berzsenyi urak munkáiból* című gyűjteményét 1820-ból. E dalok romantizáló zenei átirataival - a népi alkotómódszer fölfedezésével és a romantikus elemek gyakori alkalmazásával - erősen hatottak a további irodalmi fejlődésre. A romantikus kultúra kialakulásában jelentős szerepe volt a bécsi népi színjátszásnak és a mesei, történelmi elemekkel és mitológiai tárgyú motivált daljátéknak, melyek Magyarországon előbb német, majd magyar nyelvű színházi előadásokon kerültek színre.

A pesti és budai színházban tűntek fel például František Vincenc Tuček cseh zeneszerző alkotásai, aki felváltva működött Pest-Budán és a bécsi leopoldstadti színházban 1802-től 1821-ig, haláláig. Tuček operáinak és daljátékainak (singspiel) népi és mesei világa közvetett összekötő vonulatot alkot a népi-félnépi barokk kultúra és a romantika között. Tuček zenei meséinek erdei tündérei és manói rendszerint a szegények és elesettek emberi igazságát védik. Ezeknek a mesejátékoknak népi varázsa kezdetben még erősen hatott a romantikus drámára, a cseh irodalomban például Klicpera és Tyl drámai költeményeire.

A 18-19. század fordulójának Magyarországon a képzőművészek között is találunk cseheket és csehországi németeket. Ilyen volt például a Prága melletti Gbelből származó Erasmus Schrött, aki az elsők között irányította a magyar festők figyelmét a hazai táj szépségére és elsőként fedezte fel a tátrai táj festőiségét a képzőművészet számára. Rajzaiban ő örökítette meg először a tátrai tájat, melyet később Csontváry ábrázolt legkifejezőbben A *Nagy-Tarpatok völgye a Tátrában* című festményén. A neves cseh zenészcsalád sarja, a mérnök és geodéta František Vrabec - aki életének nagyobb részét Magyarországon töltötte -, magyar nemesek szolgálatában szerzett érdemeket magyarországi és erdélyi kastélyok belső díszítésével. Emellett festőként is kitűnt, olajfestményét Árpád egyik vezérééről, Szabolcsról a Szabolcs megyei Nagyálló városháza számára festette, 1783-ban. Vrabec után a szintén morvaországi Tomáš Klimeš jött Magyarországra, és Kazinczy meghívására egy ideig a híres felvilágosult mecénásnál, Ráday Gedeonnál működött, akinek portréját 1788-ban festette meg. A neves bécsi portréfestő, a Česka Lípa-i Josef Hickel is gyakran készített arcképet magyar nemesekről. Legismertebb portréját az erdélyi kancellárról, Teleki Sámuelről 1796-ban festette.

A nemzeti újjászületés kora a cseh-magyar kulturális kapcsolatok sokoldalú fejlődésének időszaka volt, mely a legkülönbözőbb szociális rétegeket érintette. A zenei és képzőművészeti kapcsolatokon kívül jelentős szerepe volt a tudományos kapcsolatoknak is. A csehországi hungarisztika és finnugrisztika megalapítója Josef Dobrovský volt, akinek művei nagy hatást gyakoroltak Gyarmathy Sámuelre, a finnugrisztika jeles magyar képviselőjére. Dobrovský a nemzetközi finnugor kutatásban az addigi egyoldalú lexikális etimologizálás helyett a szintaktikai és morfológiai összehasonlítás módszerét vezette be. Jelentős volt a cseh-magyar történettudományi kapcsolatok és a természettudomány területén is kialakult együttműködés. Külön figyelmet érdemel a duxi František Valdštejn gróf és a nagyhírű magyar botanikus, Kitaibel Pál együttműködése, melynek legfőbb eredménye Magyarország növényvilágáról írott közös művük, a *Descriptio et icones plantarum rariorum Hungariae I-II.* (Wien, 1802-1805).

A cseh és magyar felvilágosodáskori történetírás által elindított tudományos együttműködést később František Palacký mélyítette el, aki szoros kapcsolatban állt magyar történészekkel, például a Magyar Tudományos Akadémia elnökével, Teleki Józseffel, akinek kezdeményezésére Palacký 1834-ben az Akadémia külföldi tagja lett. Palacký műve, *A cseh nemzet története (Dějiny národu L'eského)* - Riedl Szende, a prágai Károly Egyetem első magyar lektora szerint - inkább Közép-Európa történetének nevezhető, jelentős kitekintéssel a magyar történelemre. Magyar területen is nagy volt a visszhangja a híres csehországi *Királyudvari Kéziratnak*, Toldy Ferenc, a „magyar irodalom-történetírás atyja” már 1830-ban csodálattal írt róla, a 19. század második felében pedig kétszer is lefordították magyarra. Már 1848 előtt nagy tekintélye volt magyar tudományos körökben Palacký, valamint Dobrovský és Šafařík alapvető fontosságú munkáinak. Jan Evangelista Purkyně is megtanult magyarul, fiatalkorában még magyar irodalmi művek fordításával is próbálkozott.

A cseh kultúra haladó képviselői, a radikális demokrata Karel Sabina és Emanuel Arnold, valamint a liberális Josef Kajetán Tyl több alkalommal is kifejezték rokonszenvüket az 1848/49-es magyar forradalom iránt. A magyar forradalom hatása a cseh nép körében olyan erős volt, hogy a morvaországi hanák folklórban Kossuth alakja II. József fiaként, vagy éppenséggel a Szvatoplukkal azonosított Ječmínek király utódjaként jelenik meg.

A Bach-korszakban - amikor a nacionalizmus kissé háttérbe szorult - a magyar kultúra kedvező fogadtatásra talált Csehországban. Ebben a korszakban keletkeztek az első jelentős fordítások Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Jókai Mór, Eötvös József és mások műveiből. Rendkívüli érdemeket szerzett ezen a téren Jan Neruda, aki Vörösmarty *Szózatát* és Petőfi forradalmi verselt ismertette meg a csehekkel. 1871-ben a Národní listy december 1-i számában Neruda ezt írta Petőfiről verseinek első cseh nyelvű megjelenése alkalmából:

„...Petőfi az eszményi szabadság dalnoka volt - egy csak most erőre jutó nemzet dalnoka - hol érthetnék hát meg őt jobban, mint nálunk?”

Elsősorban a haladó polgári-demokratikus körök képviselői találták meg az utat a korszak forradalmi készletű magyar irodalmához. Karel Sabina 1849-ben azt kívánta, hogy a cseh nemzet „egy sodródó nyájból a szabadságért lelkesedő és áldozatot hozó néppé váljon”. A fogságból való hazatérése után - ahol *Feléledt sírok* című könyvének tanúsága szerint együtt szenvedett magyar forradalmárokkal -, 1859-ben a *Jasoň* című folyóiratban ismét megemlékezett a magyar irodalomról: „A magyarok irodalmi teljesítménye nem kerülte el a művelt világ elismerését; jóllehet ez az irodalom a hatalmas hársfának csak egy ágacskája, de erős, vasból való ág, a magyarok erőt, bátorítást merítenek belőle és hisznek nagyszerű jövőjében...”

Sabina sorai az irodalom társadalmi küldetésébe vetett hitéről tanúskodnak; ezt a küldetést a cseh irodalomban a „Május” (Máj) nemzedéke, elsősorban Sabina és Němcová képviselték, akiket sok szál fűzött a magyar irodalomhoz. Jan Neruda 1862-ben a következőt írta a *Hlas* augusztus 22-i számában: „Minden nagy politikai súllyal rendelkező nemzetnek nagy és gazdag az irodalma is; bátran állítom, hogy a kettő szorosan összefügg, a politikailag igen érett magyarság bizonyítja legszembetűnőbben e tétel igazságát...”

A Bach-korszakban fokozott érdeklődés mutatkozott meg Csehországban a magyar zene iránt. Jelentős visszhangja volt Liszt *Esztergomi miséjének*, mely 1856 szeptemberében a szerző betanításában és vezényletével került bemutatásra Prágában. Itt vált szorosabbá Liszt és Smetana barátsága, mely a cseh zeneszerző számára nagy és alkotó jelentőségű volt. Smetana Liszt ösztönzésére utazott el ez év novemberében Göteborgba. A magyar zene iránti érdeklődés olvasható ki a Meliš által szerkesztett *Dalibor* című zenei folyóirat első évfolyamaiból, ahol J. B. Vávra egy 1863-as cikkében azt javasolja, adják elő Erkel operáját, a *Hunyadi Lászlót* cseh színpadon. Az operát már 1847-ben bemutatta a magyar opera társulata Prágában, maga Karel Havlíček Borovský nyilatkozott róla elismeréssel a *Česká včela* lapjain. Vávra javaslata a *Daliborban* a következő szavakkal zárul: „Csehország és Magyarország történelmükben amúgyis rokonok, és ez a nagyszerű opera nagyban hozzájárulna a két nemzet kapcsolatainak további erősödéséhez.”

Az 1867-ben létrejött osztrák-magyar kiegyezés, jóllehet a csehek és magyarok közti politikai elhidegüléshez vezetett, nem akadályozta a kulturális kapcsolatokat. A két kultúra megerősödése az 1867 utáni időszakban törvényszerűen azok élénküléséhez vezetett. Már 1871-ben megjelent az első cseh nyelvű válogatás Petőfi verseiből Karel Túma és František Brábek tolmácsolásában. Petőfi kultusza később a cseh munkások körében is elterjedt; első arcképét „a proletárok költője” címmel egy ismeretlen művész (talán Josef Boleslav Pecka) rajzolta meg a *Budoucnost* című munkáslap 1877 novemberi számában. Jakub Arbes is forradalmi értékeket fedezett föl a magyar történelemben és kultúrában. *Véres küzdelmek* című művében megemlékezik az 1514-es Dózsa-felkelésről, mely szerinte Európa egyik legfigyelemreméltóbb szociális küzdelme volt, egyenesen a Párizsi Kommünhöz hasonlítja. Jakub Arbes 1884-ben az *Osvéta* című folyóirat lapjain tette közzé az egyik legjobb cseh Kossuth-életrajzot. Az egyre erősödő osztrákellenességgel párhuzamosan Kossuth népszerűsége cseh földön nőttön-nőtt, s a 20. sz. elején éri el csúcspontját. A kossuthi hagyomány követőikhez tartozott a neves cseh festő, Mikoláš Aleš, aki előszeretettel örökítette meg a magyar szabadságharc huszárait. Aleš Jókai Mórnak is nagy tisztelője volt.

A magyar irodalom legnevesebb képviselői Csehországban František Brábek és Gustav Narcis-Mayerhoffer voltak. Brábek és Vrchlicky együtt fordították Petőfi, Arany és Madách műveit. Madách *Tragédiájának* 1894-es bemutatója a prágai Nemzeti Színházban az egyik legviharosabb Habsburg-ellenes manifesztációra adott alkalmat; a Párizsi szín forradalmi jelenetei alatt a hallgatóság állva énekelte a *Marseillaise*-t. Gustav Narcis-Mayerhoffer élete és műve Jókai fordításával kapcsolódott össze elválaszthatatlanul; 1885 és 1928 között több

mint harminc regényét fordította le, melyek a két háború közti korszakban a prágai Borový kiadó gondozásában majd minden családhoz eljutottak.

1918 előtt azonban már a cseh kultúra is kezdett tért hódítani magyar területen. A Magyarországon kedvelt költők *közé* tartozott Josef Svatopluk Machar és Jaroslav Vrchlický, utóbbi költői életműve és fordítói munkássága elismeréseként a Petőfi és a Kisfaludy Társaság tiszteletbeli tagja lett. A budapesti Operaházban mindig sikerrel szerepeltek a cseh énekesek; a 19. század utolsó évtizedében az Operaház tagja volt például a tenorista František Broulík és a szopránénekesnő, Irma Reichová, az 1901/2. évadban pedig nagy sikert aratott itt Karel Burian, aki az Anyegin Lenszkijét magyar nyelven énekelte. Ennek az operának az előadására Antonín Dvořák is Pestre látogatott; s pesti tartózkodása alatt került közeli ismeretségbe Erkel Ferencsel, a magyar nemzeti opera megteremtőjével. 1893 őszén a lipcei karmester, Artur Nikisch mutatta be sikerrel Pesten többek között Smetana *Eladott menyasszonyát*. 1908 elején lépett fel a budapesti Operaházban a prágai Nemzeti Színház lírai tenorja, a kiváló Smetana-énekes, Otakar Mašák, aki Esztergomban született 1872-ben. Figyelemreméltó esemény volt Dvořák *Stabat materének* előadása 1908-ban, a budapesti Zeneakadémia fennállásának 40. évfordulója alkalmából. A háború előtti magyar zenei élet kiemelkedő koncertjei voltak a két kiváló cseh hegedűművész, František Ondříček és Jan Kubelík fellépései Budapesten, Debrecenben, Baján és más vidéki városokban. Kubelíkről még meg kell jegyeznünk, hogy Széll Kálmán miniszterelnök veje volt. A századfordulón többször adott koncertet Budapesten a Cseh kvartett (Hoffman, Suk, Nedbal, Wihan), az 1909-1910. évadban pedig két alkalommal is előadták Smetana *Daliborját* a budapesti Operában.

1867 és 1918 között a cseh-magyar kulturális kapcsolatok intenzitása csökkent azáltal, hogy a két nemzet az osztrák-magyar kiegyezés létrejöttével a barikád ellentétes oldalára került, s különösen a szlovák kérdés befolyásolta negatív módon a két ország viszonyát. A cseh kultúra a magyarosítás ellen küzdő szlovákok oldalára állt. Nerudának *A pesti kálvárián* (*Na pest'ské kalváril*) című verse, Josef Heyduk költeményei, Karel Kálal publicisztikája, valamint az a tény, hogy a cseh írók neves norvég társukkal, Björnsonnal együtt léptek föl Apponyi gróf kultuszminiszter magyarosítási törekvései ellen, a cseh-szlovák szellemi egység elmélyüléséről tanúskodott.

1918 ÉS 1945 KÖZÖTT

Az 1918-ban létrejött önálló csehszlovák állam, valamint a trianoni Magyarország között a meglévő súlyos politikai ellentétek miatt a cseh-magyar kulturális kapcsolatok feltételei csak igen lassan alakultak ki. A kulturális kapcsolatok terén a legfigyelemreméltóbb vállalkozást a *Cseh és szlovák költők antológiájának* kiadása jelentette Budapesten 1936-ban. A kötetet Anton Straka, a budapesti csehszlovák nagykövetség kulturális attaséja állította össze, miután a legnevesebb magyar költőket, többek között József Attilát, Illyés Gyulát, Szabó Lőrincet sikerült a cseh irodalom fordítása ügyének megnyernie. A válogatás legjelentősebb részét a modern cseh költészet alkotja Petr Bezručól Vilém Závadaig. Ebből József Attila fordította Bezruč és Wolker verseit, valamint a cseh népköltészet darabjait. 1937 decemberében, a költő öngyilkosságakor, a szárszói vasúti síneken találták meg a Wolker *Epitáfiumának* fordításához készített vázlatait. József Attilának része volt abban is, hogy Straka magyar fordításában megjelenhetett Halas *Anyókák* című kötete (1937).

A fasizmus befolyásának erősödése idején Gál István jeles folyóirata, az Apolló (Budapest, 1934-1940) vállalkozott a két kultúra haladó hagyományainak közvetítésére. Itt publikált Sárkány Oszkár irodalomtörténész, akinek neve elválaszthatatlan a cseh-magyar kulturális kapcsolatok tudományos művelésétől.

A cseh-szlovák-magyar kultúra közeledéséért sokat tettek a csehszlovákiai magyarok neves képviselői: Sziklay Ferenc, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Szalatnai Rezső, Kovács Endre és mások. A csehszlovákiai magyar kulturális és politikai életben az egyik legkiemelkedőbb eseményt az itteni magyar fiatalok haladó mozgalmának, a Sarlónak 1931-es pozsonyi kongresszusa jelentette. Nemzetiségi szempontból toleráns állásponttal más szlovákiai magyar körökben is találkozunk, például a keresztény orientációjú polgárok körében, akiknek érdekeit a gróf Esterházy János vezette Országos Keresztényszocialista Párt képviselte.

A csehszlovákiai magyar demokrata körök pozitívan értékelték az első köztársaság polgári-demokratikus berendezkedését, melyet haladóbbnak tartottak a Horthy-rezsimnél. Ezt az álláspontot vallotta a magyar kultúra számos képviselője is, ezt bizonyította Móricz Zsigmond 1930-as és a Szép Szó körének 1937-es csehszlovákiai látogatása. Móricz csehszlovák barátainak mondott jelképes pohárköszöntőjében az „idegenség tengerét” kívánta eltávolítani, mely a két népet elválasztja. A magyar író prágai szereplése a kor cseh-magyar irodalmi kapcsolatainak nevezetes eseményévé lett. Hamarosan, 1936-ban, megjelent Prágában. *Légy jó mindhalálig* című regénye cseh nyelven. A Prágában Móricz által népszerűsített Ady Endre verseiből az 1930-as években két válogatás jelent meg csehül (az elsőt Bohumil Miller fordította 1932-ben, a másodikat Mirek Elpl 1935-ben). Kiemelkedő kulturális esemény volt a Szép Szó már említett prágai útja 1937 októberében, melynek során magyar írók Vladislav Vančurával, Josef Horával, Marie Majerovával, Vilém Zavadával találkoztak és fölvtették a kapcsolatot a csehszlovákiai magyar kulturális szervezetekkel is.

A csehszlovákiai magyar értelmiség számára a haladó magyar kultúrával való kapcsolat létszükséglet volt, s kulturális kötődésük az anyaországhoz többnyire mentes volt mindenfajta nacionalista színezettől. Ennek bizonyítéka a Szép Szó delegációjának köszöntője, mely a morvaországi Ostravában kiadott Magyar Nap című lapban jelent meg: „Ha a magyar kultúra, irodalom s művészet odaát európai rangú értékeket termel ki magából, az nekünk is büszkeségnél többet jelent: gazdagodást, szegényes kisebbségi javainkban való biztos erőgyarapodást! De jaj, ha az értelem, a szabadság, az emberi jogok egyszer csak odaát örökre béklyóba verődnek, akkor a varázs megtörik!„

A csehszlovákiai progresszióval való összetartozás tudatát az ottani magyarok mindenekelőtt a cseh irodalom tolmácsolásával erősítették. Különösen kedvelt volt körükben Karei Čapek, akinek *A zsvány (Loupežník)* című művét 1922-ben a kassai Sziklay Ferenc fordította magyarra. Čapek többi művét (*Hordubal, Povětron - Meteor, Obyčejný život - Egyszerű élet, Válka s mloky - Harc a szalamandrakkal, Bílá nemoc - Fehér kór,* stb.) a pozsonyi Práger kiadó adta ki magyar nyelven, s az ő gondozásában jelent meg Olbracht két regénye, a *Nikola Suhaj, a betyár (Nikola Šuhaj Loupežník)* és az *Átokvölgye (Golet v údolí)*, valamint Vančura regénye, a *Szökés Budára (Útěk do Budína)* és Egon Ervin Kisch riportjai. A háború után Magyarországon oly népszerű Švejk 1930-1932-ben jelent meg először magyarul Párizsban. A cseh irodalom magyar tolmácsolásának egyik legkiemelkedőbb vállalkozása a két háború közötti időben a *Szlovenszkói Magyar Írók Antológiájának* Szalatnai Rezső által összeállított III. kötete (Nyitra, 1937), mely a cseh irodalom legnagyobbjaitól közöl írásokat (Mácha, Neruda, Vrchlický, Machar, Sova, Březina, Jirásek, Dyk, Šrámek, Toman, Hora, Čapek, Durych, Vančura, Wolker, Seifert, Halas stb). Mindebből kitűnik, hogy a cseh irodalom majd minden alkotása szlovákiai magyar írók jóvoltából jelent meg magyarul, ami érthető is, hisz a Horthy-Magyarországon nemigen kapott teret a cseh irodalom. Annál jobb volt a magyar irodalom helyzete Csehszlovákiában. Adyn és Móriczon kívül megjelentek Szabó Dezső, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc regényei, valamint olyan divatos szerzők művei, mint Köröndi Ferenc, Földes Jolán vagy Márai Sándor és mindenekelőtt a bevált klasszikus, Jókai.

A zene és a képzőművészet területén kevésbé volt intenzív az értékek cseréje, jóllehet Csehszlovákiában nem hiányzott az érdeklődés Bartók és Kodály művei és a magyar

képzőművészeti avantgárd iránt, és lassan Magyarországon is kezdett szélesebb körben ismertté válni a cseh klasszikusok, Smetana és Dvořák zenéje. Jelentős sikere volt a budapesti filharmonikusok háború előtti csehszlovákiai vendégszereplésének, valamint Oskar Nedbal és a pozsonyi opera budapesti fellépésének *Az eladott menyasszony* és a *Rusalka* előadásával. A két háború között kevésbé hatott Magyarországon a cseh és szlovák festészet és szobrászat, a szlovákiai magyar folyóirat, a Fórum azonban állandó figyelmet szentelt neki; elsősorban Szalatnai Rezső és Brogyányi Kálmán 1931-1936 között írott cikkeiben. Brogyányi monográfiája, a *Festőművészet Szlovénzskón* (Kassa, 1931) magába foglalta a kortárs szlovákiai magyar művészeket is, akik kulturális tevékenységének központja a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi és Művészeti Társaság szekciói voltak.

A két háború közötti időszak kölcsönös kulturális és művészeti érdeklődését értékelve azt látjuk, hogy Csehszlovákiában a lehető legnagyobb érdeklődést keltette a modern magyar zene (Bartók, Kodály), a képzőművészeti avantgárd (Kassák, Moholy-Nagy) és az új magyar irodalom, a Nyugat köre (Ady, Móricz, Kosztolányi). Magyarországon ezzel szemben sokkal gyengébb az érdeklődés a cseh kultúra iránt. A két kultúra közti hidat elsősorban a csehszlovákiai magyarok jelentették, az ő közvetítésükkel jutott el Magyarországra a kortárs cseh irodalom számos alkotása, amiben nagy szerep jutott Prager Jenő pozsonyi magyar könyvkiadójának. A magyarázat a Trianon utáni nacionalizmus engesztelhetetlenségében rejlik. A hivatalos magyar politika szemében a csehek Szlovákia „elrablóí” voltak, ezért a velük való kapcsolatot Horthy Magyarországa csaknem hazaárulásnak tekintette, amint ezt Móricz Zsigmond példája is mutatta, aki csehszlovákiai útja után éles támadások keresztüzébe került. Annál jobban keli értékelnünk az olyan bátor kiállást a cseh kultúra ügyéért, amit a népi írók vezető képviselője, Németh László, a magyar realizmus nagy mestere, Móricz Zsigmond és az Apolló folyóirat köre, valamint annak munkatársa, a cseh-magyar kapcsolatok kiváló ismerője, Sárkány Oszkár tanúsítottak. Sárkányt meggyőződése miatt munkaszolgálatosként a keleti frontra hurcolták, s koncentrációs táborban végezte a már említett Anton Straka is, akinek Ady háborús verseiből készített fordításgyűjteménye befejezetlenül maradt kéziratban.

Tanulmányom végén két fontos vallomásra szeretnék hivatkozni. Az egyik, Karel Čapek nyilatkozata a Népszavának 1936-ban, budapesti tartózkodásakor. A feltett kérdésre - hogyan lehetne legyőzni a csehek és magyarok közötti kölcsönös nemzeti gyűlölséget - így válaszolt: „Csak azt gyűlölhetem, amit nem ismerek!

Ha én megismerem a magyar lelket kulturális alkotásaival - egy Petőfit, egy Kosztolányit - akkor már nincs gyűlölet, csak megértés és szeretet.” Magyar részről pedig Németh László vallomását idézzük föl, aki már a 30-as évektől kezdve foglalkozott a cseh irodalommal. Jirásek történelmi regényeinek fordítója és a máig sikerrel játszott Husz János szerzője a cseh kultúra egyik leghívebb tolmácsolója volt Magyarországon. *Az én cseh utam* című, 1959-ben írott tanulmányában a cseh irodalomhoz fűződő háború előtti kapcsolatát eleveníti föl, idézzük ebből befejezésül a csehekről és magyarokról szóló figyelemreméltó, szép gondolatát: „A két nép erényei és hiányai nyilván kiegészítik egymást. Nálunk több a nyugtalanító (gyakran el is torzuló) zsenialitás, ott megbízhatóbb a műveltség, konokabb a szenvedély, kitartóbb a munka. Ha ezt a két népet valami szerencsés anyagsere kapcsolhatná egybe!”

* A tanulmány a *Typologie a přehled česko-madarských kulturních vztahů před rokem 1945* címmel a *Československo-madarské vztahy v hudbe* című kötetben (Ostrava, 1982) jelent meg.

Irodalom

- Angyal Endre: *Cseh-magyar, szlovák-magyar kapcsolatok a barokk korában*, in: *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, Budapest 1965. 93-117.1.
- Arató Endre: *A Szép Szó csehszlovákiai útja*, uo. 451-492. I.
- Balázs János: *Magyar deákság* Budapest 1980.
- Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*, Budapest 1978.
- Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*, Budapest 1977.
- Györffy György: *István király és műve*, Budapest 1977.
- Humanizmus a reneszancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*, Bratislava 1967.
- Kardos Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*, Budapest 1955.
- Kindlová, Hana: *Anton Straka*, in: *Tanulmányok...* id. m. 421-438. I.
- Klaniczay Tibor: *Reneszánsz és barokk*, Budapest 1976.
- Uő: *Hagyományok ébresztése*, Budapest 1976.
- Uő: *Pallas magyar ivadéka*, Budapest 1985.
- Kovács József: *Lackner Kristóf és kora 1571-1631*, Sopron 1972.
- Kovács Sándor: *Eszmetörténeti hatások a magyar irodalom első századaiban, A kezdetektől az utolsó pogányfelkelésig, Középkori kútfőink kritikus kérdései II. köt.* Budapest 1982.
- Krejčí, Karel: *Epizódok a XIX. század 60-as éveinek cseh-magyar kapcsolataiból*, Filológiai Közlöny 1957. 1. 33-52. I.
- Machatka, Oswald: *České země a povstání Frantška II. Rákócziho v Uhrách*, Časopis Matice moravské 1955. 2. sz.
- Macurek, Josef: *České a uherské dějepisectví v počátcích českého a maďarského národního obrození*, in: *Josef Dobrovský 1753-1953*, Praha 1953.
- Mezey László: *Deákság és Európa*, Budapest 1979.
- Művészet Magyarországon 1780-1830*. Budapest 1980.
- Németh László: *Megmentett gondolatok* (Németh László munkái), Budapest 1975.
- Poucha, Pavel: *Avarská problematika*, Studia Balcanica-Bohemoslovaca I. Brno 1970. 59-67.
- Pražák, Richard: *Palacký a Maďaři před rokem 1848*, Časopis Matice moravské 1958, 1-2. sz.
- Uő: *A magyar és a cseh irodalom 1848-1867 között*, In: *Tanulmányok*. I. id. m. 213-238. I.
- Uő: *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*, Brno 1967.
- Uő: *Neologické hnutí a předpoklady tzv. národního obrození u Čechu, Shváku a Maďaru z hlediska vývoje jejich vzájemných vztahu*, in: *Otázky dějin střední a východní Evropy*, I. Brno 1971.
- Uő: *K typologické charakteristice národního obrození ve střední a jihovýchodní Evropě*, in: *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistu Záhřebu*, Praha 1978. 229-234. I.
- Uő: *Zur Typologie der tschechischen und slowakischen neologischen Bewegung im Vergleich zu der Entwicklung bei den Magyaren und Rumänen*, in: *Aufklärung und Nationen im Osten Europas*, Budapest 1983. 373-395. I.
- Uő: *Raně osvícenské myšlenkové předpoklady národního obrození ve východní části střední Evropy se zřetelem k Ukrajině*, Československá slavistika 1983. Praha 1983. 179-188.1.
- Uő: *The Legends of King Stephen*, Hungarian Studies 1. Budapest 1985. 2. sz. 163-177.1.
- Uő (szerk.): *Legendy a kroniky koruny uherské*, Praha 1988.
- Rákos Péter: *Adalék Az Ember tragédiája csehországi visszhangjához*, Irodalomtörténet, 1956. 3. sz. 322-336. I.
- Sárkány Oszkár: *Válogatott tanulmányai* Budapest 1974.
- A Sarló jegyében*, Bratislava 1932.
- Slovník spisovatelů Maďarska*, Praha 1971.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas*, Budapest 1979. (Kiadta és az előszót írta Kovács Sándor Iván).

Szörényi László: *Rákóczi csehországi tanulóévei*, in: *Rákóczi-tanulmányok*, Budapest 1980. 291-315. I.

Szücs Jenő: *Nemzet és történelem*, Budapest 1974.

Fried István

Szlovákok Pest-Budán a 19. században

Lassan-lassan tért magához Pest és Buda a 17. század végén. A másfél százados török uralom, majd a felszabadítók ostroma erősen megviselte; lakosságában megfogyatkozott, épületeiben alig kiheverhető károkat szenvedett. Szükségesnek mutatkozott az újraterelítés. Az első, számottevőnek nevezhető szlovák bevándorlás 1725 és 1750 között történt, Magyarország északi megyéiből jöttek munkaalkalomra lesve, többnyire lelve, szakképzetlen munkások, és a külső városrészekben találtak szállást. Elsősorban a Józsefváros lett a szlovákok lakhelye, olyannyira, hogy a 18. században szlovák szó többször hangzott föl erre felé, mint magyar, és a 19. századi városi beszámolók is minduntalan megjegyzik: a Józsefváros lakói őrzik anyanyelvüket, ezen a tájon minduntalan szlovák szóra bukkan a járóelő. Szlovákok Budára is elvetődtek, jóval kisebb számban, mint Pestre, mivel a kevésbé dinamikus fejlődő, nyugodtabb-csöndesebb város nem tudott megfelelő munkát biztosítani az északi megyékből idevándorló napszámosoknak. Franz Schams 1821-es leírása szerint a Józsefváros lakóinak nagyrésze még anyanyelvét beszéli, a hetivásárokon pedig egyként hangzik föl magyar, német és szlovák szó. 1787-ig a szlovák evangélikusok (mint ahogy általában az evangélikusok) Cinkotára kénytelenek utazni istentiszteletre, 1811-től Pesten, először a pünkösdi istentiszteleten, „szláv” és német nyelven hirdetik az Igét. Jankovich Antal 1838-ban adja közre Pest és Buda lakóiról szóló tájékoztató könyvét, mindenekelőtt orvosi-antropológiai megfigyeléseit közzétéve. Nem tartja a lakosság egészéhez képest jelentősnek a szlovák elemet; a Ferenc- és a Józsefvárosba húzódtak, Budán pedig a Rácvárosban találjuk őket, általában a napszámosok osztályát gyarapítják. Máshonnan tudjuk, hogy Pesten 1835-ben 1200 a szlovákok száma, 1851-ben már 4171 (más adatok szerint 4187), Budán pedig 1124.

A szlovák napszámosok viszonylag jelentős száma következtethető ki a magyar szépirodalomból is. A pest-budai életet számos karcolatban, életképben örökítette meg Nagy Ignác, 1846-os sorozatában, *Menny és Pokol* címmel jelent meg, valamennyi napszámos szlovák, a *Magyar titkok Pesten* című füzetekben (1844) pedig egy cseh targoncás mellett tűnnek föl a *tót napszámosok*, az előbbiről illusztrációt is találunk. Még beszédesebb a szerzőnek az *Életképek* című lapban megjelent írása, a *Dunaparti élet*, amely egy lacikonyha köré csoportosuló jelenet rajzával szolgál, nem feledkezve meg cseh és szlovák szereplő fölvezetéséről sem. Szegfi Mór A tót címmel ad „fővárosi életkép”-et 1847-ben a *Pesti Divatlapban*. Az Árva megyei éhség hajtott a Pestre a szlovák napszámost, akinek leánykája egy úri háznál talált munkát. A leány gyermeket szült, és megölte gyermekét. Janó összeroppan, és öngyilkos lesz, ugyanez történik a leánnyal a börtönben. A nem túlságosan nagy írói tehetséggel fölvezetett életkép már jelzi a faluról városba kerülő, meggyökerezni nem tudó ember tragikus konfliktusát a körülményekkel, azt, amelyet a Ján Kollár kiadta népdalgyűjtemény egyik-másik darabja is megjelenít. Ez a néhány oldalas, novellisztikus cikk az első híradás arról, hogy a nagyvárosivá fejlődő Pest-Buda nem a korlátlan lehetőségek hazája. Abban a reményben érkeztek ide a szlovákok, hogy a nagy építkezéseknél pénzkereseti lehetőséget találva némi tőkét gyűjthetnek össze, s így az otthoniakat segíteni tudják. A Józsefváros sikátorral igen szegényes lakóhelyül szolgáltak (egy adatunk szerint 1850-ben a Józsefváros lakosságának 10,5 %-a volt szlovák, korábban külön utcásort foglaltak el), s nem sokkal jobb lakáshoz jutottak a Ferenc- és a Terézvárosban. Az evangélikus szlovákok azonban az 1810-es évektől kezdve a szép új templomba járhattak (a mai Deák téren), míg a katolikus szlovákok számára a Rókus-kápolnában prédikáltak szlovákul.

Gyakran jöttek a pesti vásárookra az északi megyék vándorló szlovákjai. A Helytartótanács 1845. július 1-i körlevelére a városi regisztrátúra jegyzette föl „az árvai vászonnal házalló tótok” megjelölést, de késárulók, üvegesek, „drótosok” is gyakran megfordultak a híres-neves pesti vásárokon. Nem is szólva a mindig éhes diákokról, akik esetleg - ösztöndíj hiányában - a különféle egyházközségektől igyekeztek megszerezni a külföldi tanulmányokhoz szükséges pénzösszeg egy részét. A magyar szépirodalomban is fel-felbukkannak a szlovákok, Vörösmarty Mihály fantasztikus meséjében, a *Holdvilágos éjben* éppen úgy, mint Jókai Mór öregkori regényében, a Józsefváros nyomortanyáján lejátszódó *Gazdag szegényekben* (ahol is a rokonszenves szlovák késáruló, Krányecz Frányó alakja jelzi az író máshonnan is ismerős rokonszenvét az egyszerű szlovák emberek iránt).

Létezett azonban másféle szlovák lakosság is Pest-Budán. Ugyanis a 18. század közepétől kezdve fokozatosan épült ki az országos illetőségű intézményrendszer, amely szorgalmas hivatalnokokat, a jogban járatos szakembereket, ügyvédeket, ügyészeket, illetve nyomdászokat, korrektorokat, cenzorokat, a gyarapodó lakosság pedig orvosokat, a szaporodó és izmosodó sajtó újságírókat igényelt. A Helytartótanács szerveződése és terjeszkedése, az egyetem Pest-Budára helyezése, ezzel párhuzamosan az Egyetemi Nyomda ide kerülése, illetve más kiadói- és sajtóvállalkozások létrejötte kedvezett a különféle nyelvű és kulturális tudatú értelmiség kialakulásának. Nem csupán a magyar nyelvűek találták meg számításukat Pesten-Budán, hanem a szerbek, a szlovákok, részben a románok, a görögök is, nem is beszélve annak az igénynek a kielégítéséről, amelyet a jó ideig uralkodó német nyelvűség jelentett a két város életében. A Helytartótanács egész Magyarország ügyeit intézendő lényegében sokáig anacionális intézményként működött, szlovák anyanyelvű és szlovák tudatú hivatalnok ugyanolyan eséllyel indult a hivatali karrier útján, mint a magyar. Kisebb részben ezt mondhatjuk el a pesti egyetemről is, ahol a szlovák íróként működő, Ján Kollár legközelebbi barátjai egyikeként ismert Anton Ottmayer 1832-33-ban a jogi kar dékánja lehetett. A Helytartótanácsban pedig a Szlovák Nyelv és Irodalom Barátainak körét megalapító és működtető Martin Hamulják (aki Ján Hollý műveit adta ki, s megszervezte a *Zora* című almanach köteteinek kiadását) tévedhetetlen biztonsággal haladt előre az érvényesülésben, a fizetési gyakornoki állástól eljutott az alapítványügyi osztály számvevő tanácsosi posztjáig. Nem kevésbé akadálytalan volt Dedinszky Elek (Alexander Dedinsky) vagy Ján Koys előrelépése a bürokrácia tekervényes pályáján. Sem ők, sem mások, akik orvosként, ügyvédként működtek a reformkor hazafias lelkesedéstől fűtött Pest-Budáján, semmiféle hátrányba nem kerültek szlovák voltak miatt. Ján Kollár magyarbarátnak aligha minősíthető *Slávy dcéra* című műve megjelenését mi sem gátolta. S ha időnként sor került is arra, hogy a magyar sajtóban bírálták-támadták a szlovák megnyilvánulásokat, legalább annyi ismertető cikk jelent meg a szlovák mozgalmakról, helyenként kifejezetten baráti hangvételben (mint például a *Tudományos Gyűjtemény* 1827-es évfolyamában Thaisz András (Endre) tollából, aki elismeréssel szólt Kollár költői tehetségéről).

Amikor Kollár kiadta *Národnie Spievanky* című népdalkötetét, természetesen Budán (1834-35-ben), adatközlői között nem kevés pest-budai illetőségűre bukkantunk. Íme: Juraj Hruz, tanító; Martin Hamulják, tisztviselő; Martin Sucháň, orvos (Szu(c)hányi Márton aláírással magyar újságok cikkírója, magyar orvostársaság szervezője); Samuel Matéjovský, tanító; Ján Šoltis, ügyvéd; P. Boleman, ügyvéd; Samuel Hajnal, kereskedő; Baron Jozef Lužinský, a Helytartótanács alkalmazottja; Apolónia Füredy (Füredy László testvére); Thaisz András (Endre) ügyvéd- szerkesztő; Ján Herkel, ügyvéd; Anton Ottmayer, ügyvéd. Ezt szem előtt tartva, és más adatokra támaszkodva, állíthatjuk, hogy amikor 1819-ben Ján Kollár elfoglalta pesti állását, előbb vikáriusként, majd lelkészként, fordulat következett be a szlovákok életében. Színre lépett a rendkívüli energiákkal rendelkező szervező egyéniség, aki még az egyház keretein belül is a nemzeti öntudatosodást szolgálta. Maga többnyire - exponált helyzete miatt - igyekezett a háttérben maradni, bár kihasználta a lehetőséget, és a

később ellene és köztudottá vált tevékenysége miatt szervező munkája ellen indított támadásokra mind a magyar, mind a német nyelvű sajtóban igyekezett válaszolni. Az ő köréből indult ki a kezdeményezés, hogy 1824-ben a pesti egyetemen szláv katedra létesüljön, és ezt a szláv katedrát Kollár nem pusztán tudományos központnak szánta, hanem olyan bázisnak, amelyre alapozva a szlovák (azaz cseh biblikus nyelvű) irodalmi és irodalompolitikai-nyelvi kezdeményezéseket lehet építeni. A terv a hivatalok akadékoskodásai miatt kudarcba fulladt, s a pesti egyetemen csak 1849-ben létesült szláv tanszék. Így Kollár számára nem maradt más hátra, mint a szlovák ajkú evangélikusok önálló egyházközségbe tömörítése, azaz szakadás előidézése a pesti evangélikus egyházon belül. Elsősorban a német ajkú hívekkel volt nem egy ízben késhegyig menő vitája, hiszen a magyar ajkúak még 1837-ben is, mikor Székács József személyében magyar lelkészt iktatott be a pesti evangélikus egyházközség, kisebbségben voltak. Az önálló szlovák egyház végül is 1842-ben jött létre, akkor váltak el a szlovákok a németektől. A Józsefvárosban, a mai Rákóczi úton épített szlovák evangélikus templom megnyitása azonban már Kollár távozta után történt.

Kollárnak és köre néhány tagjának viszonya a magyar környezethez elutasító volt. Maga Kollár azt hirdette, hogy a reformkor Pest-Budáján semmi érdemlegesről nem lehet említést tenni. Ugyanakkor azonban Toldy Ferencsel viszonylag sűrűn érintkezett, s az Egyetemi Könyvtárnak is több ízben adott el slavica-anyagot. Ottmayer szintén részt vett a magyar irodalomban, ő engedélyezte Nagy Ignácnak a *Bánk bán* kiadását, és nem engedélyezte Kazinczy Gáboréknak, az Ifjú Magyarországnak a lapalapítást. Le kell írunk: a szlovák öntudatú, szlovák anyanyelvű, szlovák novellákat író Ottmayernek joga volt ahhoz, hogy magyar irodalmi alkotások megjelenését engedélyezze vagy megtiltsa.

Még azt kell ehhez hozzátennünk, hogy a magyarországi német nyelvű sajtóban, így a pest-budaiban is olyan szlovák költők-írók cikkeivel, tanulmányaival, vitáirásaival találkozunk, mint Ján Kollár, Ján Chalupka, Karol Kuzmány. Az 1840-es esztendőkből megjelenő Protestáns Egyházi és Iskolai Lap pedig természetesen közölte a szlovák evangélikus szerzők írásait, illetve műveikről az ismertetést.

Pest-Budának volt egy különös-titokzatos szlovák lakója, Alexander Vrchovský. Neve sűrűn tűnik föl Jókai Mór levelezésében, mivel az ifjú Jókai Mór az ő ügyvédbojtárja volt, nála lakott (míg a szlovák ügyvéd Mária nevű leánya hosszabb időt töltött a Jókai-családnál). Vrchovský képviselte a Jókai-családot a peres ügyekben, s egy magyar nemesi családnak mindig akadt elég peres ügye. Ez a Vrchovský a szláv vállalkozások, például a szerbek mecénásának bizonyult, s ügynöke révén hamar kapcsolatot létesített vele a párizsi lengyel emigráció vezetője, Czartoryski herceg. De nemcsak vele, hanem a Pesten a szlovák iskolásokat tanító cseh Jan Kadavýval, illetve Bohuslav Nosakkal is. Nem tudni egészen pontosan: kinek a javaslatára (noha a lengyel emigrációtól nem voltak idegenek a megalapozatlan tervek), a felkelés tervét szövögették, bár a kalandorság gyorsan lelepleződött. Mindez nem ártott Vrchovskýnak, akinek időnként érdekes lakója akadt, Janko Král, személyében. Jókai mélyen hallgat róla, s csupán ellenőrizhetetlen legendák emlegetik, találkozott-e a Tízek Társaságának oszlopos tagjaival a bohém szlovák költő, 1848 forradalmára. Mit tudott Jókai róla - és ő Jókairól? Vajon Petőfihez eljutott-e a híre? S ő mennyit tudott Petőfiről? Alighanem kideríthetetlen ez ma már. Annyi tény, hogy Jókai mindvégig, azaz Vrchovský rejtélyes öngyilkosságáig tartotta a kapcsolatot az ügyvéddel, halálát mélyen meggyászolta, viszont Král; nevével nem találkozunk feljegyzései között. Nem tudjuk elképzelni, hogy Jókainak ne lett volna fogalma arról: miféle látogatókat fogad családjának jogi tanácsadója, ha arról nem értesült is, hogy a furcsa látogatók egyike - poéta.

Annyi tény, hogy a reformkori Pest-Budán két olyan házról tudunk, amelyben szlovákok (és más szláv népek fiai) találkoztak, hogy megbeszéljék mindazokat a teendőiket, amelyeket népük érdekében megcselekedni szükségesnek vélnek. Számíthattak arra, hogy könyveik,

brosúráik Pest-Budán meg fognak jelenni, találnak olyan sajtóorgánumot (ha magyar vagy német nyelvűt is), amelyben törekvéseikről valamiféle tájékoztatást, hírt, hirdetést helyezhetnek el. S bár a reformkor elsősorban a *magyar haza és haladás* jelszavait dobta be köztudatba, teret engedett valamennyi Pest-Budán élő népnek arra, hogy kulturális törekvéseit kibontakoztassa.

Erre legyen példa az alábbi, igen tanulságos eset, amelybe belekeveredett az ekkor még gyermekifjú Madách Imre is. Történt ugyanis 1839-ben, hogy a *Hírnök* című, Pozsonyban kiadott lap február 21-i számában egy K. jelű szerzőtől tudósítás jelent meg: „Városunk újdonságai között (...) megemlítendő a tót színtársasági egyesület. Az ismert Kollár pesti evang. hitszónoknak mindent mozdítani akaró erőlködése hívta létre e' társaságot, melly nem csak darabok írására 's fordítására, hanem egyszersmind azok' házi színpadon előadására szánja erejét. Már két előadás valóban tartalék is, mellyekre, hogy minél nagyobb ösztönnel munkáljon minden részvevő tag, azon édes reményt ébreszté fel valaki a' nemzetiségök mellett annyira buzgók' szívében, hogy ha magyar nemzeti színészetünk számára új színház épülend, - a' mostani tót előadásokra fog használtatni, 's fővárosunkban illykép még egy új felekezet is fog megörökíttetni.” A szakirodalom eddig is tudott erről a híradásról, s nem egy dolgozat szerzője messzemenő következtetést vont le belőle. Ugyanis erősen vitatható Ján Kollár közreműködésének, ösztönzésének mértéke, továbbá az sem bizonyos, hogy kizárólag szlovák diákok-műkedvelők hozták létre az előadásokat. Az egykorú, nem magyar nyelvű tudósításban ugyan félreérthetetlen a megjelölés: „mladí slovenskí dilettanti dávali spomenutého roku prvé slovenské divadelné predstavenie v Pešti...” (*A Česká včelából* idézi a szlovák színháztörténész: ifjú szlovák műkedvelők az említett évben létrehozták az első szlovák színielőadást Pesten), de ez a *Hírnök* tudósítására alapozza hírét. A cseh lapból és a *Hírnök*ből vesz át pesti híreket a *Danica llirska* című horvát lap is, a *Hírek a pesti szláv színházról* (Věsti o slavjanskom kazalištu u Pešti) című cikkében ügyesen összeszerkesztve az adatokat. A híradásokban csak ennyi szó esik Kollárról, azaz nincsen megerősítve, amit a *Hírnök* állít. Az első előadásra 1838. karácsonykor került sor, méghozzá a cseh Jan Nepomuk Štěpánek *Štěkavec* című darabját adták elő. A következő előadás a Magyarországon is ismert német drámaíró, Apollinarius von Maltitz színműve volt, amely magyarul *Zolky, az öregdiák* címen aratott sikert, lehetőséget biztosítva a polonofil érzelmek kinyilvánításának. 1904-ben aztán Jozef Maliak közölt cikket a *Dennica* című lapban, megismételve mindazt, amit az egykorú sajtó is közölt. Végezetül a szlovák színháztörténet járt alaposabban utána annak, hogy valójában mi is történt. A színielőadás szervezőjeként Matěj Mikšičeket nevezte meg, a jó hírű cseh drámaíró, Václav Kliment Klicpera tanítványát. Ez a cseh fiatalember szervezte meg a diákokat; ő tanította be a minden bizonnyal cseh (biblikus) nyelvű előadásokat. Más nyelvű nem lehetett, hiszen ha Kollár támogatta ezt a vállalkozást, akkor nyilván ragaszkodott a maga által használt és egyedül helyesnek tartott nyelvhez. De ha nem támogatta is, akkor sem valószínű, hogy egy Csehországból érkezett, ügyvédi pályán működő ifjú a bernoláki (nyugatszlovák) nyelven tanította volna be a csehre fordított, illetve csehül írt színműveket. Tudjuk, hogy a főszerepet ő játszotta Štěpánek színművében. Az sem meglepő, hogy Pesten tanuló diákokból szervezett társulatot, hiszen a még vándorszínészekkel sem rendelkező szlovákokat csak így lehetett színjátszásra bírni, így tett még az 1810-es esztendőkből a szerb színjátszás „atyja”, Joakim Vujić is. Nem a nem létező szerb társulat járt városról városra, hanem ő, aki ott, ahol megfordult, diákokból vagy egyéb vállalkozókból anyanyelvű előadásokat igyekezett létrehozni. A másik, keveset hangoztatott tény az, hogy éppen 1838-ban, egy esztendővel az állandó magyar színtársulat megszervezése, a pesti Magyar Színház megnyitása után kezdődtek meg a szlovák előadások (szintén Pesten). Anélkül, hogy túlzásba esnénk, lehetetlen nem látnunk a közvetlen példaadást, az ösztönzést. Ján Kollár egyébként pesti lakosként nemcsak tudott a magyar színjátszás állandó otthona megteremtésének munkálatairól, hanem az ő révén került egy Pest környéki lelkészhez az a

levél, amely szlovák köszöntő írására szólította föl a verselgető papot. S a pesti Magyar Színház megnyitását üdvözlő cseh biblikus költemény elkészült, jóllehet (mind a mai napig!) nem jelent meg nyomtatásban.

A *Hírnök* tudósításának egy mondata bizonyos kétségeket támaszt a közlő szavahihetőségére vonatkozólag. Nem kevesebbet állít, mint azt, hogy az alig egy esztendeje megnyílt Magyar Színház majd új épületet kap, s akkor a jelenlegit átadja, a szlováknak. Nem vitás, hogy az 1837. augusztusában, a mai Rákóczi út és Múzeum körút sarkán megnyílt színház alkalmasságát, talán még tartósságát is vitatni lehetett, Széchenyi Istvánnak egészen más elképzelései voltak, amelyeket az idő rövidege, az anyagiak hiánya és más okok miatt nem vettek-vehettek figyelembe. Az ingyen kapott Grassalkovich-telekről senki, soha nem akart lemondani, s egy új (magyar) színház építése még a távolabbi jövőben sem derengett. Amikor 1847-ben a pesti Német Színház leégett, újjáépítése előtt olyan anyagi akadályok tornyosultak (még a Bach-korszakban is!), amelyek valójában a német színészet lassú elhalását eredményezték. Így ezt a megjegyzést még információnak sem tekinthetjük; s a tény, az előadás(ok) valóságos léte mellett - ezért - az összes többi információ értékét is fontolgatnunk kell. Még egy mozzanatra szeretnők felhívni a figyelmet. A rokonszenvvel emlegetett Kollár mellett (az „erőlködés” itt nem pejoratív kifejezés, hanem a „fáradozás” szinonimája) a tudósító „magyar nemzeti *színészetünk*”-ről beszél, s a többes szám első személy vitathatatlanra teszi, hogy a magyar színházat, a nemzeti törekvéseket (is?) a magáénak vallja. Így a tudósítás szerzője vagy olyan szlovák diák volt, aki kiválóan tudott magyarul, és mindkét kultúrát a magáénak tudta, mindkettőben tevékenykedni készült, vagy olyan magyar diák, aki vegyes lakosságú területről származott, érdeklődött a szlovák művelődés iránt, beszélte-értette a szlovák nyelvet, esetleg nézőként vagy színjátszóként részt vett az előadáson. Valamiféle szlovák-magyar együttműködés mindenképpen érződik ezen a magyar nyelvű tudósításon, hiszen ha a szlovák tudat kiszorította volna a tudósítóban a magyar „érzést”, akkor eleve cseh lapnak vagy a pesti szerb újságok egyikének küldte volna el híryanagát. De ő a pozsonyi magyar lapot választotta. S hogy nem ő volt az egyedüli, aki mindkét kultúra ápolását a szívében viselte, arra legyen Madách Imre egy levelének egy passzusa a bizonyíték. Egy január 10-i levelében (amelyről az évszám hiányzik, de a Madách-levelek sajtó alá rendezője jó érzéssel tette 1839-re a levelet) a 16 esztendő Madách anyját tudósítja, miszerint a „régii pósta-útszában” (ma is létezik a Belvárosban) „tót teátrum” nyílt, néhány tanulótársa közreműködésével, a legközelebbi előadást szándékozik megtekinteni. A Madách-kutatás több ízben töprengett el azon, hogy miféle „tót teátrum”-ról lehet szó, mit is játszhattak a diákok. Mármost nem kell különös filológiai találékonyság ahhoz, hogy adatainkat megfelelően összegezzük. Ugyanis Madách (kétséget kizáróan) azt az előadást tekintette meg, amelyet a lapok beharangoztak, a *Zolkyt* (ha valóban megtekintette, de mindenesetre tudott róla), és valójában a társulatot is összeállíthatjuk, ha végignézzük a névsort, kik is lehettek 1838-1839-ben Madách iskolatársai. Ami azonban a mi fejtegetéseink szempontjából igazán lényegesnek tetszhet: Madách természetessége: anyjának úgy ad hírt a „tót teátrum”-ról, hogy abban a szlovákul értő, beszélő diák gesztusa érződik, sem nem örvend különösképpen, sem nem kárhoztatja. Kulturális igényét elégíti ki azáltal, hogy részt vesz egy színelőadáson. Nem volt tehát ez titok, az előadás nem ütközött akadályba, bár minden bizonnyal folyamodtak engedélyért (s talán Kollár révén Hamulják is segített a gyors ügyintézésben), s a *Hírnök* tudósítása, majd a cseh és a horvát lap országos nyilvánosságot biztosított. A magyar irodalomtudomány egy apró adattal gyarapodott: most már tudjuk, mit jelent Madách Imre (bizonyos, hogy 1839.) január 10-i levelének egy eddig homályban maradt kitétele. Más kérdés, hogy a teljes Madách-életrajz ismeretében ez az apró adat fontosabb lesz számunkra, Madách ifjúkori érdeklődése visszhangzik majd 186061-ben, mikor is képviselőjelöltként szlovákul fog megszólalni, magáévá téve a nemzetiségi jogigényeket.

De ne értékeljük túl apró adatunkat, annyit jegyezzünk még meg, hogy az egyértelműen magyar öntudatú, magyar költőként a nyilvánosság elé lépni akaró Madách Imre esete igazolja, hogy a reformkor egyre viharosabb nemzeti mozgalmi mentén sem volt teljesen elképzelhetetlen a szlovák-magyar kulturális együttműködés. Történetünk azonban nem itt fejeződik be. Ugyanis a szlovák előadásokat regisztráló kutatás egyfelől, a Madách-filológia másfelől nem kísérte nyomon az események alakulását. A *Hírnök* cikke, illetve Madách híradása rögződött, külön-külön, és a valódi befejezés nélkül. Tovább lapozva a könyvtárak bekötött *Hírnök*-példányait, nem kellett sokat forgatnunk a lapszámokat, csupán március 7-éig, a 19. számig kellett eljutnunk, ahol is a következő anyagra leltünk:

„Nyilatkozás. A 'Hírnök' f. évi febr. 15-kei számában némely Pestről beküldött hibás tudósítások állanak, névszerint egy, Pesten »az én erőlködésem által« létre jött szláv színésztársaságról. Kénytelennek látom magamat, erre nézve itt röviden és nyilván kijelenteni, hogy nekem sem azon ügy' támadásában, 's az összeállott műkedvelők, társaságában, sem az ez által előadott darabokban Igakisebb részem vagy befolyásom sem volt. Szintolly kevésbé van az alulírottak akár litteratori akár oeconomiai része az új évre megjelent „Zora” című szláv almanachban.

Kollár János
pesti evang. predikátor”

Két gyors megjegyzés. 1. A nyilatkozásban az aláhúzás Kollártól, illetve a közreadótól származik. 2. A magyar szöveggel szinte teljesen megegyező, egy-két egészen lényegtelen apróságban eltérő szöveg jelent meg németül a *Pesther Tageblatt* 1839. 53. számában, a 439. hasábon. Sajnálatos, hogy egyik közlésről sem vett tudomást sem a Ján V. Ormis által szerkesztett, más tekintetben is erősen hiányos Kollár-bibliográfia, sem a tekintélyes Kollár-szakirodalom.

Pedig ezt az önmagában nem túl jelentős közlést újraolvasva több kérdés vetődik föl. Milyen nyelven írta Kollár nyilatkozatát? A német nyelvű bizonyára maga, a magyar nyelvű azonban nem bizonyosan. A szöveget nézegetve feltűnik, hogy egy-egy mondatot mintha németből fordítottak volna (Kénytelennek látom magamat, erre nézve itt röviden és nyilván kijelenteni: Darauf finde ich mich genöthigt hiemit kurz und öffentlich zu erklären...). Kollár harminc éven át élt Pesten, a legkevésbé sem zárkózott életet, s ha családi körben németül, hivatalában németül és csehül beszélt is, aligha képzelhetd el, hogy magyarul ne tudott volna megszólalni. Más kérdés, hogy mennyire volt képes (és képes volt-e?) hiba nélkül megírni egy akár ilyen rövid nyilatkozatot. Környezetében azonban mindig akadtak olyanok, akik segítségére siethettek, akár Martin Sucháň (Szuhányi Márton), akár más. Nem is ez foglalkoztat igazán, bár a nyilatkozat eredeti nyelve sem egészen elhanyagolható kérdés. Nyugodjunk meg a német eredetiben, valamint abban, hogy valaki Kollár környezetében, esetleg a *Hírnök* szerkesztőségében gyorsan fordította le németből magyarra a kis cikket. A fontosabb és tüzetesebb válaszra váró kérdés: miért adta közre a nyilatkozatot Kollár? Miért tagadta meg látványosan a közösséget a derék szlovák diákokkal, akik anyanyelvüket ápolandó színjátásban jeleskedtek? Miért határolta el magát a *Zora* almanachtól, amelyről a magyarországi német nyelvű sajtóban, így a pest-budaiban is, több ízben szóltak elismeréssel?

1839-ben vagyunk, érezhető a feszültség a szlovák és a magyar törekvések között. Kollárnak már többször kellett megélnie támadásokat a szlovák próbálkozások miatt, mint ahogy többször élhetett meg szlovák röpirat-támadást vélt vagy valós magyar jogtalanság ellen. 1838-ban a pest-budai *Gemeinnützige Blätter* című lapban azonban többször méltatják, előbb az általa összeállított egyházi sematizmust együtt Széchenyi István *Néhány szó a Lóverseny körül* című művével (38. szám, 149. lap), majd a *Moravia* című lapból vesz át a szerkesztőség egy cikket, amelyben a harcostárs P. J. Šafárik tevékenységét mutatja be. Egy lábjegyzetben olvashatjuk a következőket:

„Kollár, Magyarországon született, jelenleg evangélikus lelkész Pesten: Slávy dcéra (A dicsőség leánya!) című műve a szláv irodalom legkiválóbb alkotásai közé tartozik”.

S csak mellékesen írom le, hogy a *Zora* 1839. évi kötetét Rummy Károly György több helyen méltatta, például a *Danica Ilirska* 1839. évi március 2-i számában.

Amennyi bírálata, annyi méltatás hangzott el Kollár ellen és mellette, kissé fölösleges és túlzott az az óvatosság, amellyel a háttérben akar maradni. De az is elképzelhető, hogy nem értett egyet a darabválasztással vagy akár a *Zora* kialakult szerkesztési elveivel. Ami az előbbit illeti, hivatkozhatunk Kollár konzervatívvá merevedett irodalmi elveire, hiszen, nyelvi-irodalmi problémákat tekintve megmaradt a klasszicizmusnak egy merevebb változata mellett. Ez azonban nem kielégítő magyarázat, éppen úgy találgatás, mint az, hogy valójában a túl szélessé vált nyilvánosságtól riadt vissza. Hiszen a magyar, a cseh és a horvát híradás akár feltűnést is kelthetett volna, s a valóban ügyetlen (és minden alapot nélkülöző) kijelentés arról, hogy a magyarok majdan átadnák szín- házukat a szlovákoknak, akár gúnyos nyilatkozatokat is kiválthatott volna (bár tudomásunk szerint nem váltott ki!). Talán nem tévedünk nagyon nagyot, ha úgy véljük: Kollár el akarta kerülni annak látszatát, mintha minden szlovák (szláv) megmozdulás mögött ő állna. A szláv irodalmi kölcsönösségről szóló brosúráját 1839-ben kezdik el a magyarok forgatni (természetesen annak német változatát, amely szintén Pest-Budán jelent meg), és kezdik annak alapján fölfesteni a pánszlávizmus rémét. Egyébként is Kollár erőit ezekben az esztendőkből az önálló, a németektől független szlovák evangélikus egyház létrehozására koncentráta, minden polémia, minden másirányú küzdelem elvonta volna erőit a számára pillanatnyilag leglényegesebbtől. Igyekezett a lehető legkisebb támadási felületet hagyni törekvése vitatóinak. Ez azonban csak találgatás, hiszen perdöntő dokumentum nem áll rendelkezésünkre. Annyi bizonyos, hogy Kollár nyilatkozatára nem érkezett válasz, és a pesti szlovák diákok kezdeményezése sem bizonyult hosszú életűnek, hiszen megvolt a feladatuk: tanulniuk kellett. De a *Zora* sem volt hosszú életű, összesen négy kötete jelent meg. Hamulják ezután is szolgálta a szlovák kultúra ügyét, csak éppen más művek kiadásával. Madách Imre (aki *többekkel* szándékozott megnézni diáktársai műkedvelő színelőadását) nem írta meg anyjának, tetszett-e neki, eljutott-e a Régiposta utcába.

1845-ben a Józsefvárosban megkezdődött a szlovákok nagy templomának építése, közel azokhoz az utcákhoz, ahol szlovák napszámosok tengették életüket. Az 1840-es években azonban felerősödik a vita a szlovákok és a magyarok között. A *Pesti Hírlap* árgus szemekkel figyeli: mi jelenik meg *Štúr* lapjában, amelynek előfizetési hirdetése csak pesti *német* lapban, a magyar törekvéseket többnyire bíráló *Pester Zeitungban* jelenhet meg. Röpiratok, újságcikkek, versek tanúskodnak arról, hogy az 1840-es esztendőkből egyre kevesebb esélye marad a szlovák-magyar együttműködésnek. Pest-Buda ennek ellenére még sokáig marad otthona a szlovák sajtónak, a szlovák kulturális törekvéseknek, jóllehet az új nemzedék jelentkezésével előbb Pozsony és Lőcse, majd Turócszentmárton szerepe nő meg. Pest-Buda, később Budapest azonban őrzi a kulturális sokféleséget. Az 1840-es esztendőkből éppen Pesten kezdik meg a Szeberényi-fivérek a szlovák népdalok fordítását, és még az 1840-es esztendőkből mutatják be a Kisfaludy Társaságban akkor kicsiny gyűjteményüket. Ebből nő ki az 1866-ban Pesten kiadott *Tót népdalok* című gyűjteményes kötet, melyet Szeberényi Lajos alapos tanulmánya vezet be, a fordítói pedig: Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar és Törs Kálmán. A kötet a Kollár gyűjtötte szlovák népdalköteten alapszik, s a magyar könyv kiadója a Kisfaludy Társaság.

Idővel megnő a szlovák származású munkásréteg, amely az északi megyékből érkezik Pest-Budára, Budapestre, és a fejlődő iparban munkára lel, miként jócskán kiveszi részét a nagyarányú építkezésekből, amelyek Budapest világvárosi arculatát alakítják ki. Pest-Buda és 1918-ig Budapest történetét nem lehet megírni a szlovákok nélkül, akik megtalálták, amit itt kerestek: munkát, kulturális lehetőséget, könyv- és lapkiadást. A sokszor nehéz körülmények

közepette Pest-Budán és Budapesten fejlődhetett a szlovák tudat, a szlovák kultúra. A szlovákok történetében a pest-budai tényező nem mellékes, nem elhanyagolható. Az együtt, egymás mellett élő népek, kultúrák mindig is kölcsönösen gazdagították egymást.

FÜGGELÉK

Előfizetési felhívás a folyó év aug. 1- én megjelenendő *Národnje Slovenskje Novini* c. politikai lapra, *Orol Tatránski* c. melléklapjával együtt. Kiadja és szerkeszti: Štúr Lajos.

Magyarhon északi szlávjai, ámbár az ország lakosságának számottevő részét teszik ki, eddig a pillanatig nélkülözték az anyanyelvükön megjelentetett hazafias napi sajtót. Ennek az élénken érzett igénynek óhajt a följebb meghirdetett lap megfelelni, melynek kiadására alulírott szerencsés volt a legfelsőbb engedélyt megkaphatni. A szlovák nemzeti újság, gonddal kerülve mind a merev stabilizmust, mind a romboló radikalizmust, ama feladatot vállalja, hogy vezércikkeiben, valamint bel- és külföldi beszámolóiban a tőle telhető módon segíteni igyekszik az egészséges politikai nézetek terjedését és a szlovák néptörzs erkölcsi és értelmi emelését. Hogy ennek a célnak megfeleljünk, előre megfontolt szándékkal választottuk azt a nyelvjárást, amely a szlovák nép számára a leginkább érthető. A melléklap, a Kárpáti Sas, tudományos, közhasznú és szépirodalmi írásokat közöl, továbbá figyelő szemmel követi a szláv irodalom újdonságait. A *Národnje Slovenskje Novini* fél íven hetente kétszer, az *Orol Tatránski* egy egész íven kéthetente egyszer jelenik meg. Az előfizetési díj mindkét lapra, fél esztendőre, Pozsonyban 3 konvenció Ft. 12 kr., boríték nélkül küldve 3 konvenció Ft. 42 kr., postán hozatva 4 konvenció Ft. 12 kr. Előfizetést minden cs. és k. postahivatal fölvesz. Tisztelettel kérjük az előfizetőket, hogy a legközelebbi postaállomáson fizessenek elő, adják meg címük és annak a postahivatalnak pontos adatait, amelyen keresztül kapni szeretnék a lapot. Az örökös tartományok részére az Udvari Postahivatal Lapszállító Osztálya veszi föl az előfizetést, itt az előfizetés összege mellett a bélyegilletéket is ki kell egyenlíteni.

Pozsony, 1845. július 12.

(Pester Zeitung 1845. 64. szám, 354.; 67. szám, 370.)

Štúr Lajos

Cseke Márta

Vita tudományról és történelemről

A Slovenské pohľady című szlovák irodalmi és művészeti folyóirat 1989. márciusi számában látott napvilágot Ladislav Kováč „*Töprengés a tudományról és történelmünkről*” című írása, amely korábban - 1986-ban - egy biológiai szemináriumon hangzott el Pozsonyban.

Kováč ebben a cikkében olyan történelmi-irodalmi korszakot bírál - 1848/49-et és Štúr híveit -, amely ezidáig a szlovák történetírásban és irodalomban tabunak számított; így fejtegetése méltán váltott ki heves vitát és számos ellenvetést.

Írásának első részében a szerző a mítosz és tudomány közötti különbség elemzése kapcsán bemutatja az európai tudományos gondolkodás kialakulásának egyes korszakait, majd rátérve a szlovák tudomány történelmi hagyományaira, megállapítja, hogy annak gyökerei a múltban keresendők. Véleménye szerint a Štúr-korszak formálta, befolyásolta a tudományos gondolkodást, mint ahogy ehhez az időszakhoz köthetők a szlovák nép mai nemzettudatának és nemzetismeretének alapjai is. Štúr és hívei a 19. század európai eszmeáramlatai közül Herder, Hegel és Fichte romantikus, naiv elméletét elfogadva alakították ki sajátos nemzetfilozófiájukat. Lemondtak a szlovák nemességről és polgárságról, mert a nemzet erejét az egyszerű emberek hatalmas tömegében látták. „Ez a mondhatni tragikus tévedés vezette őket arra, hogy lemondtak a magyar történelemről.” „Megfosztottak bennünket saját történelmünkötől!” hangsúlyozza a szerző. A 19. század második felében Európában egyre nagyobb hangsúlyt kap a nemzeti nyelv szerepe. Štúrék is kidolgozzák a szlovák irodalmi nyelvet, s ezzel egyidejűleg megváltoztatják az addigi történelemszemléletet is, mely lényegében a mai történetírás jellemzője is. A soknemzetiségű Magyarországon rádöbbenve sajátos nemzeti különbözőségeikre, újraértékelték a történelmet. Nem ismerték el magukénak azt a magyar királyt, aki nem tudott szlovákul, azt a német művészt, aki ugyan szlovák területen élt és alkotott, de nem beszélte nyelvüket. „Vajon melyik magyarnak jutna eszébe az ilyen érvelés?” - kérdezi Kováč.

Ez a szemlélet állította Štúrékat, s velük együtt a szlovák nemzetet 1848/49-ben a reakció oldalára, s ennek alapján született meg az a „hamis mítosz” is, mely szerint a szlovák nemzet történelme 1848-ban kezdődött. „Štúrék óta »szellemi csatáink« permanens része az anakronizmus. Ennek a gondolkodásnak kultúránkban a mai napig tartó kontinuitása van” - olvasható Kováč írásában.

A jövőben e „hálátlan hagyomány” néhány alapvető elemétől kellene megszabadulnia a szlovákságnak. Mindenekelőtt a dilettantizmustól, amely megteremtette a „tehetségtelenek szolidaritását”; a kisebbségi komplexustól, amely a magyar- és csehellenességet eredményezte; s az utilitarista kultúrától. Kováč „rossz mítosznak” nevezi Mináč véleményét, aki szerint: „Ha a történelem a királyok, császárok, hadvezérek, fejedelmek, győzelmek és leigázott területek, az erőszak, a fosztogatás és kizsákmányolás történelme, úgy nincs történelmünk, legalábbis nem vagyunk részesei. Ha a történelem a civilizáció, a munka, a félbeszakított, de újból és újból győztes építés történelme, akkor ez a mi történelmünk is.” Kováč ezt a nézetet elveti, s hangsúlyozza, hogy a szlovák nép történelme Közép-Európa történelmével azonos, s kultúrája Közép-Európa kultúrájának alkotórésze. „Nemzeti korlátok közé csak két évszázaddal ezelőtt kényszerítettek bennünket” - állapítja meg a szerző.

A vitában részt vevők egy része egyetértett azzal, hogy valóban ideje volna valós tények alapján megvizsgálni az 1848/49-es időszakot, s benne Štúr és követőinek szerepét. De csaknem mindnyájan védelmükbe vették a Štúr-generációt és elhárították a feltételezést, mely szerint minden rosszért, ami a szlovákokkal valaha is történt, a mai tudomány elmaradottságáért ők lennének az igazi felelősök.

Vladimír Mináč (Slovenské pohľady 1989/8) légből kapott értelmetlenségeknek nevezi Kováč állításait, miszerint Štúrékhoz „csak keskeny kis csatornákon” jutottak el az európai eszmeáramlatok.

Štúrék tanítómestere az angol műveltségű Alexander Boleslavín Vrchovský volt, a francia felvilágosodás irodalma már Štúrék előtt kötelező olvasmánynak számított. „Štúrék voltak az akkori Magyarország talán egyik legműveltebb generációja. A nagyon is esetleges műveltségű Petőfivel szemben még Hurban is »vaskos« tudósnek számított” - mondja Mináč. Ő is egyetért a közép-európaiság gondolatával, azzal a különbséggel, hogy a közép-európai kultúrán belül igenis hangsúlyozni kell az egyes nemzetek kultúráját. Messzemenően támogatja Ladislav Kováč véleményét, mely szerint meg kellene végre szabadulni a kishitűségtől és a statisztikai adatok szerinti mintegy 56 000 szlovák tudósnek valódi tudományt kellene „csinálnia”, nem pedig megjátszani a tudóst. A Štúr-hagyomány a jövőben szolgáljon az elrugaszkodás talajaként a szlovákság és az ország történelmének megismeréséhez - ez Mináč óhaja.

Dušan Kováč (1989/11) szerint Štúrék soha nem voltak reakciósok és provinciálisak. Ellenkezőleg, a régebbi történelmi korszakokban a szlovákok képviselői mindig is tudták és tisztában voltak azzal, hogy népük sorsa szorosan összefügg Közép-Európa sorsával. Hogy napjainkban a szlovákok elszigeteltnek érzik magukat, ez nem a múlt bűne. A hetvenes években pl. a Nyugattal való kapcsolat hátránynak számított. Véleménye szerint Ladislav Kováč írása a jelenlegi történelem fontos kérdéseinek megvitatását szolgálná, de félő, hogy a vita eltolódik majd a múltelemzés talajára.

Hasonló gondolatokat vet fel hozzászólásában Lubomír Lipták is (Slovenské pohľady 1989/9). Štúrékat a szlovákok demokráciájáért síkra szállók első generációjának tekinti. A jelenlegi problémák szálai pedig a sztálinista politikához vezetnek, amely despotikus jellegénél fogva nemzetiségre való tekintet nélkül megfosztotta és kizárta a választás lehetőségéből az embert, mint társadalmi lényt. Hazai példaként említi az 1952-es brnói ideológiai konferenciát, amelyen V. Kopecký a tudósokat a kozmopolitizmus elleni harcra szólította fel. Többek között ezzel magyarázható a szlovák kultúra jelenlegi helyzete. Véleménye szerint is e válságból kiutat kell találni, de nem a Štúr-hagyományt támadva, hanem azzal együtt, mert: „Az úton visszamenni lehetetlen, előre menni pedig muszáj.”

Vladimír Petřík (1989/12) szerint a szlovákok szemére vetett „bűnök”, a fejletlen nemzettudat, nemzetismeret többféle okkal is magyarázható: a történelmi körülményekkel, a számbeli kisebbséggel, az államiság elvesztésével, a függőséggel, elnyomással, s az állandóan fenyegető létbizonytalansággal. „Hogy ezek közül mi volt szükségszerű, s mi alakult ki a szlovák »jellem« következményeként, nehéz megmondani. Az igazság azonban az, hogy »ébresztőinknek« alapos munkát kellett végezniük ahhoz, hogy ezt az oly gyorsan kishitűségre hajlamos nemzetet tettekre sarkallják” - mondja a szerző. S ez a kishitűség még napjainkban is jellemző a szlovák nemzetre, mert - Petřík szerint - ez a nép talán valóban kissé konzervatív, s nehezen áll starthoz. Mielőtt azonban integrálódna a közép-európai kultúrával, identifikálódnia kell, hogy ő „nem magyar, nem cseh és nem lengyel”. Petřík úgy véli, a szlovák nép kultúrájával és történelmével adott annyit Közép-Európának, hogy jogában álljon nem elismerni a magyar királyokat és osztrák császárokat. „Őseink elismerték őket, mégsem mentek vele semmire” - állapítja meg.

Rövid ismertetésünket zárhatnánk Stanislav Šmatlák hozzászólásának utolsó gondolatával, mely szerint valóban szükség van arra, hogy az ún. humán tudományok és természettudomány közeledjenek egymáshoz. A hozzáértő, egyenrangú párbeszédhez azonban fontos a kölcsönös megbecsülés.

Ladislav Szalay

Malmok és molnárok*

A *Slovenské pohľady* 3. számában Ladislav Kováč, Štúr követőiről értekezve, megsértette a legszentebb tabut, miután megállapította, hogy ők fosztottak meg bennünket történelmunktől, és nekik köszönhető, hogy 1848-ban a reakció táborába kerültünk. E szentségtörő kijelentés nyilván nagy visszhangot vált majd ki, amelyből a szerző is levonhatja magának a megfelelő tanulságot. Válaszomban az említett cikkben leírtakat szeretném néhány olyan ténnyel alátámasztani, amelyekről a nemzet egy része (talán kis része?) tud, illetve sejt valamit. Vagyis hogy történelmünk nem egészen olyan, amilyennek azt néhányan a közvélemény elé tárják, ezért kell történészeinknek és publicistáinknak tények elhallgatásához, félígazságok kimondásához-pardon, bocsánat-, hazugságához folyamodniuk. Hasonló szemlélettel készült az 1848/49-ről szóló forгатókönyv is, a szlovák nemzettudat erősödése érdekében... s azzal a szándékkal, hogy az olvasók ne ismerhessék meg a valódi igazságot.

Történelemmel foglalkozó írások nagy mennyiségben jelentek meg a napilapokban és folyóiratokban, ezek közül ragadnék ki néhány példát. A *Literárny týždenník* 22. számában F. Juriga Kováčnak adott válaszában (Štúr és Kossuth vitája) megállapítja, hogy: „a lipótszentmiklósi gyűlés után, amelyen elfogadták a szlovák nemzet Memorandumát, Szlovákiában kihírdették a statáriumot”. Nem, kérem szépen, a statáriumot már május 5-én bejelentették, tehát még a gyűlés előtt. Csakhogy az olvasó hisz az újságoknak, s ennek alapján formálja történelmi nézeteit.

Más példa: a *Práca*ban (89. 3. 18., Márciusi kérelem) Dusan Škvarenina megállapítja, hogy 1849 februárjában „Szlovákia nagyobb része a szlovák önkéntesek kezében volt”. Az olvasó joggal büszke a hős önkéntesekre, csakhogy e kijelentés egy kissé sántít. Az olvasó végre megtudhatná, hogy ez a csapat képtelen volt önálló akcióra, s velük menetelt „védelemként” a császári hadsereg is, amely számbelileg két- sőt tízszerese is volt a Hurban-féle alakulatnak. Az önkéntesek legnagyobb létszáma mintegy ezer fő volt, 1848 végén összesen 143 (Bloudek és Hurban csoportja). Az önkéntesek egy megyét sem tudtak megtartani, nemhogy Szlovákia nagy részét, főleg nem 1849 februárjában, amikor a murányi ütközet után a csapat csaknem teljesen szétesett.

Vagy: a már idézett F. Juriga szerint a második hadjárat végigvonult egész Szlovákián, „s csak kevés olyan hely volt, ahol a nemzet nem üdvözölte őket”. Bizonyára akadt néhány város, ahol köszöntötték is őket, de a legtöbb helyen Hurban hívei hideg, elutasító fogadtatásban részesültek, gúnydalokkal csúfolták őket, vagy éppen kaszát és cséphadarót emeltek rájuk. Minderről objektív módon ír Daniel Rapant *A szlovákiai felkelés 1848-49-ben* című munkájában. Az említett városok voltak: Csaca (Čadca), Kisucaújfalu (Kysucké Nové Mesto), Zsolna (Žilina), Rajec, Kráľován (Kralovany), Párnicza (Párnica), Nagyfalu (Veličná), Námesztó (Námestovo), Lokcza (Lokca), Rózsahegy (Ružomberok), a szepességi városok, Szakolca (Skalica), Holics (Holič), Felsőrados (Radošovce), Sasvár (Šaštín), Galgóc (Hlohovec), Nagytapolcsány (Topolčany), Oszlány (Oslany), Zsámbokrév (Žabobrek), Nemeskosztolány (Zemianske Kostolany), Selmec (Štiavnica), Felsőle-hota (Horná Lehota), itt megtagadták a kenyérsütést az önkéntesek számára.

Vajon ennyi magyarbarát szlovák város és falu lett volna?

A *Rol'nické noviny* című folyóiratban Elena Mannová viszonylag objektív cikket írt (*A negyvennyolcas forrongás* - 1988. 9. 23.) amelyben azonban megtalálható az alábbi mondat: „A szeptemberi hadjáratot viszonylag önálló hadműveletnek tekinthetjük, amely Bécs közvetlen támogatása nélkül zajlott”. Csakhogy Bécs (a császári kormány) a Hurban-féle első

hadjáratban az alábbi csekélységgel vett részt: a hadjárat előkészítése iránt személyesen érdeklődött Latour hadügyminiszter és Doblhoff belügyminiszter. Dr. Brauner cseh képviselő volt az összekötő a kormány és a hadjárat vezetői között. Az önkéntesek szemlájén kétszer jelent meg Augustin altábornagy; a fegyvereket a császári hadseregtől kapták, s a lőszert a császári lőszerraktárból szállították. A hadjárat álcázásáról a császári titkosrendőrség gondoskodott, mégpedig úgy, hogy az önkénteseket Morvaországba utazó munkásoknak öltöztette. Az akció időpontját a bécsi kormány határozta meg (Brlicsen, Jellasics bizalmasán keresztül hagyták jóvá szeptember 14-én). Ezen felül az önkéntesek katonai kedvezményben részesültek, tehát a magyar határ után féljeggyel utazhattak - ilyen volt valójában az első Hurban-féle hadművelet - így dokumentálja D. Rapant már idézett művében.

Ugyanerről a hadjáratról ír Jozef Repko is (*Nové Slovo*, 1988/38 - *Milyenek voltunk? Milyenek vagyunk*). Véleménye szerint a vasúti kedvezmény „V. Ferdinánd igazán nagy és egyetlen támogatása volt”. Az „igazán nagy” kifejezést ironikusan, az „egyetlen” szót komolyan értve...

Ladislav Kováč ezt írja cikkében: „Mindig szenvedtünk a félműveltség miatt és azoktól az emberektől, akik szuverén módon beszélnek arról, amihez nem is értenek.” Csakhogy hamis adatokat közreadó cikkek sorozatát látva, felmerül a kérdés, nem szándékosságról van-e szó?

Az újságok cikkeitől a történettudomány sem marad el semmiben. J. Hučko Hodžáról írt életrajzában olvashatjuk, hogy a lipcsei Memóriumra a kormány statáriummal válaszolt. A *Szlovákia történelme* című kiadvány (Szlovák Tudományos Akadémia) a murányi vereséget a magyar katonaság számlájára írja, holott ők ott sem voltak. (Az önkénteseket polgári csapatok, még hozzá szlovák gárdisták verték le). K. Golán a *Revolučné pokolenia (Forradalmi nemzedékek* című művében és a *Slovenská jar (Szlovák tavasz)* című írásában az önkéntes csapatok feloszlásával kapcsolatban - nyilván tudatosan - nem mond igazat, amikor azt állítja, hogy a feloszlás valódi oka a morális szétesés volt, és nem az ellátási problémák. És így tovább, és így tovább...

A forradalmi korszakkal foglalkozó valamennyi történelmi munkában megtalálható a magyarok által elutasított „őszinte kéznújtás” kifejezés. Csakhogy sem Štúr, sem Hurban nem szándékozott együttműködni a magyarokkal. Véleményükön az sem változtatott, amikor a vezetésben a mágnás oligarchiát a liberális nemesség váltotta fel. Azelőtt és azután is konfrontációra törekedtek. Kétségkívül, az „őszinte kéznújtás” elmélete nélkül is, a második magyar vezetés a felelős a megoldatlan nemzetiségi problémákért. Az ilyen konstruált elméletek az objektív kutatót felesleges kétségekbe vihetik.

A kitalált speciális filozófia a gyenge tények alátámasztására szolgál. Erre vállalkozott Vladimír Mináč érdemes művésznk is, amikor megalkotta alábbi elméletét: „A szlovák politika mindig önálló volt; nem hozott változásokat, csak reagált rájuk. Politikai koncepciója védelmi jellegű, mozgása ellenmozgás; kis nemzet a nagy nemzetek tüzeiben. Változásainkat megmérni történelmi mércével, hogy azok mennyire voltak haladók vagy reakciósak, szinte lehetetlen. Az objektív történelmi mércék a nagy nemzetek kiváltságos tulajdonába tartoznak. Dicsőségük és szégyenük nem a mi dicsőségünk és szégyenünk; igazságuk nem a mi igazságunk. Mi nem öröltünk, bennünket öröltek. Ezek a német, magyar és szláv nagymalmok.” (*Paradoxy*, 75. oldal). Kár, hogy a szerző ezzel egyidejűleg nem határozta meg a nagyság fogalmát. Milyen kicsinek kell lennie ahhoz egy nemzetnek, hogy mentesüljön az objektív kritériumok alól, hogy ne legyen bírálható, és tagjai mindig, minden körülmények között tiszta lelkiismerettel elégedettek lehessenek önmagukkal? Mi a biztosíték arra, hogy az ilyen elméletekkel felnevelt nemzet a történelmi kereszteződéseken a helyes irányt választja? Ladislav Kováč megemlíti, hogy Szlovákia 1848-ban és 1939-ben is a konzervatívok oldalára állt. Közelebbi példát is említhetett volna, amikor a demokratizáció eszméjén felülkerekedett a nemzeti tényező.

A malmokról és molnárokról alkotott elméletnek csak egy hátulütője van: Csupán Štúr és Hurbanra vonatkozatható. Létezett vajon a szlovák malom 1939-ben is? Hiszen öröltek a német, brit, szovjet, francia és amerikai malmok, s mi ismét csak öröltek voltunk.

Amennyiben egy teória helyes, minden esetben érvényesnek kell lennie.

Gyakran elhangzik, hogy a szlovák nemzet születése éppen a negyvennyolcas idősakra tehető. Ha ez igaz, ennek a nemzetnek ereibe fecskendezték a skizofrénia nagy adagját. Az új magyar hatóság a császár akarata ellenére, megalkotta azokat a törvényeket, melyek által az emberek felszabadultak a kötelező tized alól, a robot alól, egyenlőek lettek a törvény előtt, szabadon gyakorolhatták vallásukat stb. A múlthoz képest ez már édeni zenének tűnt; ünnepeket rendeztek, az istentiszteleteken dicsőítették az új kormányt. Hurbannak és Hodžának azonban egészen más a véleménye a nemzet keletkezéséről: az embereknek a szabadságot a legkegyesebb császár adományozta, a magyarok azonban megtartották maguknak, s a szlovákoknak semmit sem adtak. Minden igaz kereszténynek kardot kell ragadnia, hogy a szerbekkel és horvátokkal közösen kiharcolja a boldog, szabad életet (Hurban 1848 júniusában). Hodža szeptemberben ezt hangoztatta: a mi urunk, császáruink és királyunk szabadságot adott nekünk, nélküle erről szó sem lehetett volna. Most a magyarok elárulták őt, ezért harcolni kell érte...

Kinek hihetett volna az egyszerű szlovák ember? A saját sorsán tapasztalt valóságnak, vagy az agitációs demagógiának? Ne ítéljük el azt a kisembert, akinek előbbre való volt saját gazdasági helyzete és szociális léte, s ezért közelebb állt hozzá Kossuth, mint Hurban az ő császárával.

A megállapítás, mely szerint a szlovák nép történelme 1848-cal kezdődött, Hurbantól származik. Ezt a gondolatot Ján Juriček, Štúr életrajzírója, így fogalmazta meg: „Kezdetben volt a szó. Ludovít szava, s ebből fejlődött ki szlovák életünk”.

E propagandaszöveg kétségbe vonható az alábbi Jurik idézet alapján: „Az orvosnak (dr. Majer) már nem állt módjában megmenteni a drága barát (Štúr) életét”. Štúr életrajzírójának tudnia kellett volna (kellene ismernie), hogy dr. Matej meggyógyította a költőt, s a már egészséges Štúr önként választotta a halált. Hogy hihetnénk „Ludovít szavainak”, ha a róla szóló tények hamisak?

Sem Hurban, sem Juriček nem magyarok, hogy felelősségre vonhatnánk őket, amiért megfosztottak bennünket a Štúr előtti korszak történelmétől, lemondtak arról már saját történészeink és publicistáink. Hogy a királyok magyarok voltak? Tudott egyáltalán magyarul Róbert Károly? Vajon milyen magyar volt Luxemburg Zsigmond magyar és cseh! király? Vajon nem ismerjük Mátyás kapcsolatát Szlovákiával és a szlovák néppel? S folytathatnánk a sort a „magyar” Habsburgokkal stb. Ha a magyarok a mi logikánkat követték volna, már rég lemondtak volna királyaikról.

Befejezésül egy részletet szeretnék idézni Jurik írásából (*Literámý týždenník*): “Újkori történelmünkben számos példa található arra vonatkozóan, hogy a haladd erők egyesültek a reakcióval a túlélés reményében. Nem értem, miért kellene ezt a lépést nemzetébresztőink szemére vetni”. Amennyiben a szerző Molotov és Ribbentrop szerződésére gondol, úgy pártfogásomba kell vennem Štúrt, mert nem szolgált rá az effajta védelemre.

A Štúr-szobrok az irodalmi szlovák nyelv kezdeményezőjét, a szlovák irodalmi nyelv megalkotóját, a nagy nemzetébresztőt, a fiatal szlovák értelmiség nevelőjét ábrázolják, neki szólnak. Ezzel szemben a politikus Štúr hosszú időre zsákutcába vezette ezt a nemzetet.

Talán túlságosan merésznek tűnnek soraim, hiszen ezidáig a forradalmi korszakkal kapcsolatban kevés kétely merült fel. Állításaimat tényekkel tudom igazolni, amelyeket, sajnos, helyszűke miatt nem tudok teljes egészükben közölni (bár nagyon szeretném). S végezetül egy idézet Kováč cikkéből, amelyet csupán egy szóval szeretnék kiegészíteni: „Az a nemzet, amelynek nincs (valódi) történelme, jellem nélküli nemzet, amely kész bárkit kiszolgálni, bármiből hasznot húzni, másokkal és önmagával szembeni tisztelet nélkül”.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

* Ladislav Szalay vitacikke, melynek mi adtunk címet, a *Slovenské pohľady* 1989. novemberi számában jelent meg.

Éger György

A történeti Gömör déli részének társadalomstatisztikai jellemzői 1870-1980

Bevezetés

A tudományos kutatás számára érdekes kihívás, hogy miként alakul egyes, korábban egységes, később azonban hatalmi, politikai döntésekkel kettévágott térségek élete, fejlődése.

A jelen dolgozat egy széleskörű vizsgálat-sorozat része, melynek keretében néhány, a trianoni békeszerződés által érintett régió, illetve kistáj fejlődési pályájának jellemzőit vizsgáljuk az elmúlt száz év folyamán. Ezek a területek a versailles-i döntés következtében két (vagy több) állam szuverenitása alá kerültek és így szükségképpen határmentivé, illetve perifériává váltak. A kutatás tudományos célkitűzése tehát az egyes térségek beható empirikus vizsgálatán túlmenően - a határmentiség, illetve a periféria szociológiai értelmezéseként fogalmazható meg.

Az alábbi tanulmány a fenti koncepcióba illeszkedve, a teljes kutatási project egyik önálló elemeként Dél-Gömör társadalomstatisztikai elemzésére tesz kísérletet az 1870-1980 közötti időszakban. A történeti tömörből 21 község maradt Trianon után Magyarországon. Ez a település- és népességállomány jelenti az elemzés bázisát. Ehhez járul - mintegy kontroll-csoportként - a határ túlsó oldalán, többségében a Sajó-völgyben fekvő t i település. A tanulmány feladata bemutatni a korábban egységes terület két államhoz került részeinek fejlődési pályáján lévő azonosságokat és különbségeket.

Ezt a célkitűzést módszertanilag leginkább a társadalomstatisztika leíró fogalmaival települési szinten végzett elemzéssel tartjuk megvalósíthatónak. Az elemzés vizsgálati dimenziói: demográfiai, népmozgalmi jellemzők, etnikai összetétel, vallási

A népesség számának alakulása 1. sz. táblázat

	Gömör megye Magyarországon maradt községei (az 1910-es közigazgatási beosztás szerint)	1870	1880	1890	1900
		Jelenlévő népesség			
Putnoki járás	Alsószuha	796	624	572	746
	Bánréve	323	342	495	564
	Dömörszöllős	375	337	356	354
	Hét	342	357	320	354
	Imola	420	306	371	398
	Kánó	331	270	343	358
	Kelemér	545	548	600	601
	Málé (= Serényfalva) ¹	728	750	783	791
	Putnok	2879	3060	3128	3471
	Ragály	626	569	586	648
	Sajópüspöki	549	551	575	604
	Szuhafő	613	544	497	489
	Trizs	341	233	301	353
	Zádorfalva	770	450	487	562
	Zubogy	453	450	487	562
Rimaszécsi járás	Alsóhangony ²	673	714	704	759
	Felsőhangony	660	587	675	692
	Susa ³	205	219	238	252
	Szentsimon	846	786	819	929
	Uraj	339	334	377	456
Tornaljai járás	Aggtelek	567	483	490	557
Összesen		13.381	12.820	13.431	14.697

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

Megjegyzés:

1. Málé → Serényifalva (1929) → Serényfalva (1954)
2. Alsóhangony + Felsőhangony = Hangony (1939)
3. Susa, Szentsimon és Uraj = Ózd része 1978. dec. 31. óta

1910	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	A népesség változás 1910-1980 %	Típus
Jelenlévő népesség							Lakónépesség		
663	649	665	662	672	656	628	549	-17,2	Cs ₁
707	874	1098	1095	1491	1498	1527	1495	+111,5	N
324	302	319	309	293	215	199	155	-52,2	Cs ₃
370	359	357	480	590	645	783	708	91,4	N
347	327	330	319	313	273	236	174	-49,9	Cs ₃
318	329	295	326	324	319	299	283	-11,0	Cs ₁
585	693	798	699	800	695	696	600	2,6	St
867	898	1010	942	1075	1196	1253	1212	39,8	N
3863	4221	4653	4560	5175	6562	7103	7404	91,7	N
639	634	683	765	771	878	943	789	23,5	N
634	647	639	627	693	710	665	673	6,2	St
472	486	468	495	459	422	347	258	-45,3	Cs ₃
333	345	329	360	373	373	388	334	0,3	St
708	790	762	699	736	697	712	579	-18,2	Cs ₁
607	652	700	745	716	814	817	716	18,0	N
819	772	878	1648	1777	1955	1912	1803	17,9	N
710	722	829							
233	269	293	281	288	355	320	301	29,2	N
963	896	950	992	1054	1120	1229	1189	23,5	N
543	617	756	530	741	755	728	633	16,6	N
555	611	648	713	693	697	884	674	21,4N	
15.260	16.093	17.460	17.247	19.034	20.835	21.669	20.529	34,5	-

megoszlás. Az említett dimenziók választását indokolja, hogy hosszútávon rendelkezésre állnak települési szinten,

- egységesek (azaz a két ország statisztikai gyakorlatában azonos jelentésűek, tehát összevethetőek)*, továbbá
- (viszonylag) objektívek

I. Demográfiai folyamatok és települési jellemzők

A) A MAGYARORSZÁGON MARADT RÉSZ

Az egykori Gömör-Kishont vármegye 21 községe maradt Magyarországon Trianon után. Ezek zöme - 15 település - a putnoki járáshoz, 5 település a rimaszécsi, egy pedig a tomaljai járáshoz tartozott 1910-ben (lásd 1. sz. táblázat)**. A térség jelesebb községei: az egykor mezővárosi jogállású, majd járásszékhely Putnok továbbá Alsószuha, Bánréve, Kelemér, Máté, Ragály, Zádorfalva. A lakosság száma az első hivatalos magyarországi népszámlálás (1869) adatai szerint: 13.381 fő. Ettől kezdve a növekedés folyamatos 1970-ig (1910: 15.260 fő, 1941: 17.247, 1970: 21.669 fő). A hetvenes években már némi visszaesés mutatkozik, az 1980-as népszámlálás 20.529 lakost regisztrál. A népesség-gyarapodás oka kettős, egyrészt századunk folyamán Putnok jelentős regionális központtá válik, másrészt-főleg a második világháború után-az Ózd és Bánréve környéki iparvidék is számottevő népességkoncentrációt eredményez. Ugyanakkor számos kedvezőtlen adottságú - rossz forgalmi helyzetű, elmaradott infrastruktúrájú - falu népessége folyamatosan csökken az ötvenes-hatvanas évek óta. (Az egyes községek adatait lásd 1. sz. táblázat.)

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

A terület népmozgalmának legfontosabb jellemzői az 1. (76-77. old.) és 2. táblázatban foglalhatók össze.

* Számos fontos indikátor - így az iskola-, háztartás- és gazdaságstatisztikai mutatók - felhasználását az első két feltétel hiánya megnehezíti vagy éppen lehetetlenné teszi.

** Századunk folyamán végrehajtott közigazgatási változások a következők voltak: Alsó- és Felsőhangonyt Hangony néven egyesítették 1939-ben, továbbá Susa Szentsimon és Uraj 1978. dec. 31. óta Ózd része. Így a térségben ma 18 település található.

Gömör megye Magyarországon maradt községeinek népessége 1870-1980 2. sz. táblázat

Év	A tényleges népesség			változásának évi átlaga	
	szám szerint	számának változása %-ban 1870=100,0	változása két számlálás közti időszakban (fő)*,	szám szerint'	az időszak eleji népesség %-ában*
1870	13 381	100,0	-	-	-
1880	12 820	95,8	-561	-56,1	-0,42
1890	13 431	100,4	611	61,1	0,48
1900	14 697	109,8	1266	126,6	0,94
1910	15 260	114,0	563	56,3	0,38
1920	16 093	120,3	833	83,3	0,55
1930	17 460	130,5	1367	136,7	0,85
1941	17 247	128,9	-213	-19,4	-0,11
1949	19 034	142,2	1787	223,4	1,29
1960	20 835	155,7	1801	163,7	0,86
1970	21669	161,9	834	83,4	0,40
1980	20 529	153,4	-1140	-114,0	-0,53
1870-1980			7148	65,0	0,49

* Az adat az időszak végét jelző év sorában található

Érdeemes azt is megvizsgálni, hogyan alakultak térségünk demográfiai jellemzői szűkebb és tágabb környezetéhez - a megyéhez és az országhoz - viszonyítva.

A népesség az 1870. évi százalékában (1870=100,0) 3. sz. táblázat

Év	A magyarországi Gömör népessége	A népesség az 1870. évi százalékában	Borsod-Abaúj-Zemplén megye népessége az 1870. évi százalékában	A mai Magyaro.	Eltérés	
					a megyei	országos
					értéktől (%)	
1870*	13 381	100,0	100,0	100,0	-	-
1880	12 820	95,8	97,8	106,3	-2,0	-10,5
1890	13 431	100,4	106,8	119,9	-6,4	-19,5
1900	14 697	109,8	122,9	136,8	-13,1	-27,0
1910	15 260	114,0	134,3	151,9	-20,3	-37,9
1920	16 093	120,3	140,1	159,4	-19,8	-39,1
1930	17 460	130,5	153,1	173,3	-22,6	-42,8
1941	17 247	128,9	165,6	185,9	-36,7	-57,0
1949	19 034	142,2	165,0	183,7	-22,8	-41,5
1960	20 835	155,7	189,7	198,8	-34,0	-43,1
1970	21 669	161,9	203,9	206,0	-42,0	-44,1
1980**	20 529	153,4	211,8	213,7	-58,4	-60,3

* 1870-1970 = jelenlevő népesség

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

** 1980 = lakónépesség

A táblázat fontos tanulsága, hogy míg a vizsgált időszakban a megye és az ország lakossága több mint kétszeresére nőtt, térségünk népességgyarapodása alig haladja meg az ötven %-ot. Az eltérés általában az országos értéktől nagyobb, azonban az időszak végére a lemaradás mértéke lényegében kiegyenlítődik.

A fentiekben vázolt globális folyamatok természetesen települési szinten is nyomon követhetők. Ezt annál is inkább érdemes megtenni, mert *így* a jelenség magyarázatához, illetve elemi tényezőihez is közelebb kerülünk.

A falvak népesedési viszonyait célszerű bizonyos tipizálási elvek szerint vizsgálni. Esetünkben ez azt jelenti, hogy az 1910-1980-as időszak demográfiai eseményei alapján a településeket *növekvő, stagnáló, illetve csökkenő* csoportba soroljuk. Növekvő az a település, melynek népessége több mint 10%-kal nő, stagnáló a -10 és +10% közötti, végül a csökkenő kategóriába kerül az, ahol a csökkenés a 10%-ot meghaladja.

(Az utóbbi tust a finomabb elemzés végett három altípusra bontottuk a fogyás mértéke szerint

CS₁: -10 és -20% között

CS₂: -20 és -30% között

CS₃: -30% alatt.)

Az 1910-es állapot szerint a térség települései a következőképpen oszlottak meg:

Településnagyság (fő)	száma	Települések
- 200	-	-
201- 500	7	33,3
501-1000	13	61,9
1001-1500	-	-
1501-	1	4,8
Összesen:	21	100,0

Az 1910-1980-as időszakra a tipizálást elvégezve az eredmény:

növekvő: 11 település

stagnáló: 3 település

csökkenő: 6 település*

* Az 1939-ben egyesült két Hangony együtt szerepel a besorolásban.

A kategorizálás alapján az alábbi következtetések fogalmazhatók meg:

1. Nincsen egyértelmű kapcsolat a települések 1910-es lélekszáma és az 1910-1980-as időszak demográfiai fejleményei között (így például a legkisebbek közé tartozó Hét mutatta fel az egyik legjelentősebb növekedést), ugyanakkor kétségtelen, hogy a csökkenő kategóriába általában a kisebb, a növekedőbe pedig a népesebb helységek kerültek (lásd 4. sz. táblázat)

A vizsgált községek településtípusonként (1910-1980) 4. sz. táblázat

Településtípusok, községek	Jelenlévő népesség	Településnagyságkategória
1910		
Növekvő		
- Bánréve	707	501-1000
- Hét	370	201- 500
- Málé (Serényfalva)	867	501-1000
- Putnok	3863	1501-

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

- Ragály	639	501-1000
- Zubogy	607	501-1000
- Alsó- és Felsőhangony*	819	501-1000
	710	501-1000
- Susa	233	201- 500
- Szentsimon	963	501-1000
- Uraj	543	501-1000
- Aggtelek	555	501-1000
Stagnáló		
- Kelemér	585	501-1000
- Sajópüspöki	634	501-1000
- Trizs	333	201- 500
Csökkenő		
Cs ₁ - Alsószuha	663	501-1000
- Kánó	318	201- 500
- Zádorfalva	708	501-1000
Cs ₃ - Gömörszöllős	324	201- 500
- Imola	347	201- 500
- Szuhafő	472	201- 500

* 1910-ben két önálló község: Alsóhangony (819) és Felsőhangony (710 fő). 1939-ben egyesült Hangony néven.

2. A leginkább növekvő három település - Bánréve, Putnok és Hét - lakossága megduplázódott. A növekedés oka jó forgalmi helyzetük, kedvező regionális pozíciójuk, illetve az ipartelepítés. Ennek az ellenkezője mondható el a három leginkább csökkenő faluról (Gömörszöllős, Szuhafő és Imola népessége felére csökken 1910 óta): ezek nehezen megközelíthető, félreeső fekvésű, illetve útvégi falvak.

3. Érdekes összefüggés állapítható meg a demográfiai viselkedés és a felekezeti hovatartozás között: mind a hat csökkenő település református többségű. A növekvő helységek többsége (11-ből 7) döntően katolikus vallású (lásd 17. sz. táblázat).

B) A SZLOVÁKIAHOZ KERÜLT RÉSZ

A Szlovákiához csatolt rész jelesebb községei: Abafalva, Csíz, Hanva, Méhi, Napvág, Sajólénártfalva.

Közigazgatásilag 1910-ben a putnoki és a tornaljai járáshoz tartoztak, ma valamennyei település a rimaszombati járás (okres) része.*

A térség fő demográfiai jellemzője, hogy a népességszám a több mint száz éves vizsgált periódusban végig stagnál. (1870: 6171 fő, 1910: 6016 fő, 1980: 6040 fő). A népességgyarapodás megtorpanása vagy elmaradása ezen területen tehát nemcsak Trianon után jelentkezett, hanem azt megelőzően is kimutatható (a részletes adatokat lásd 5. sz. táblázat [84. old.]).

A terület népmozgalma a következőképpen alakult:

A szlovákiai rész községeinek népessége 1870-1980 6. sz. táblázat

Év	A tényleges népesség				
	Szám szerint (fő)	Számának változása %=ban 1870=100	Változása két népszámlálás közti időszakban (fő)	Változásának évi álag	
				Szám szerint	az időszak eleji %-ban
1870	6171	100,0	-	-	-
1880	5910	95,8	-261	-26,1	-0,42
1890	5898	95,6	-12	-1,2	-0,02
1900	6215	100,7	317	31,7	0,54
1910	6016	97,5	-199	-19,9	-0,32

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

1930	6005	97,3	-11	-0,6	0,0
1941	5795	93,9	-210	-19,1	-0,32
1961	6168	99,9	373	18,7	0,32
1970	6068	98,3	-100	-11,1	-0,18
1980	6040	97,9	-28	-2,8	-0,05
1870-1980			-131	-1,2	-0,02

* (1975 óta Abafalva és Sajórecske Sajószentkirályhoz tartozik).

A népesség számának alakulása 1870-1980 5. sz. táblázat

	Közösségek	1870	1880	1890	1900	1910	1930	1941	1961	1970	1980	A népesség változása 1910-1980 (%)	Típus
		Jelenlevő polgári népesség						Jelenlevő összes népesség	Lakónépesség				
Putnoki járás 1910	Csíz / Číz	540	545	555	667	689	706	646	814	806	719	4,4	St
	Hanva / Chanava	865	926	915	852	811	780	740	803	840	816	0,6	St
	Hubó/Hubovo	462	450	430	358	342	386	386	360	305	284	-17,0	Cs ₁
	Naprágy/ Neporadza	651	613	580	560	549	458	471	310	278	357	-35,0	Cs ₃
	Sajólénártfalva / Lenártovce	619	554	523	583	559	596	572	632	660	577	3,2	St
	Vetkenye/Vlkzna	525	528	506	493	505	509	464	393	352	340	-37,7	Cs ₃
Tor- vajai járás 1910	Abafalva*/ Abovce	661	660	688	768	738	779	691	647	649	1861	+ 15,6	N
	Sajószentkirály / Král*	528	453	485	665	661	594	684	879	908			
	Sajórecske*/ Riečka	281	232	202	238	211	250	220	233	249			
	Kövecses*/ Štrkovec	347	326	322	345	311	299	286	374	338	383	23,2	N
	Méhi / Včelince	692	623	692	686	640	648	635	723	683	703	9,8	St
	Összesen	6171	5910	5898	6215	6016	6005	5795	6168	6068	6040	0,4	-

* Megjegyzés: 1975 óta Sajószentkirály része Abafalva és Sajórecske

A népesség 1900-ban érte el a maximumát, attól kezdve 1941-ig folyamatosan csökkent az 1941-es mélypontig. 1941-61 között némi növekedés tapasztalható, majd 1980-ra 6000 fő körüli létszámban stabilizálódott a lakosság. Ez azt jelenti, hogy 1980-ban a lélekszám 2,1%-kal alacsonyabb az 1870-esnél.

A kistérség népmozgalmi adatait ezúttal is összevetjük a regionális és országos értékekkel*:

* Mivel Szlovákia viszonylatában csak 1921-től állnak rendelkezésre statisztikai adatok, ezért az idősort nem lehet - mint pl. Burgenland esetében - 1870-ig visszavezetni.

A szlovákiai rész népessége az 1930. év százalékában (1930 = 100,0) 7. sz. táblázat

Év	A vizsgált terület népessége	A népesség az 1930. évi százalékában	A rimaszombati járás népessége az 1930. évi százalékában	Szlovákia		Eltérés	
						a járási értéktől	a szlovákiai (%)
1870	8171						
1880	5910						
1890	5898						
1900	6215						
1910	6016						
1921	...						
1930	6005	100,0	100,0	100,0		-	-
1941	5795	96,5			

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

1950	103,6
1961	6168	102,7	...	125,6	...	-22,9
1970	6068	101,0	106,8	136,5	-5,8	-35,5
1980	6040	100,6	107,8	150,2	-7,2	-49,6

Látható, hogy míg 1930 óta Szlovákia lakossága kereken 50%-kal, ezen belül a rimaszombati járásé közel 8%-kal nőtt, térségünk népessége gyakorlatilag változatlan maradt. A relatív leszakadás - az eltérés növekedése -- tehát az idő függvényében egyre fokozódott.

Az egyes községek demográfiai útját vizsgálva (lásd 5. sz. táblázat) besorolhatók a korábban definiált kategóriákba a Szlovákiához került települések is. Az osztályozást elvégezve a következő eredményre jutunk:

- növekvő: 2 település
- stagnáló: 4 település
- csökkenő: 3 település.

A két növekvő település közül az egyik az összevont Sajószentkirály. Az öt alkotó falvak közül az eredeti Sajószentkirály, valamint Sajórecske az 1910-1970 közötti eredményeik alapján önmagukban is növekvőnek minősülnek, Abafalva lakossága viszont jelentősen csökkent. A másik növekvő község a jó forgalmi helyzetű, főút menti Kövecses. A csökkenő kategóriába itt is főként az elszigetelt fekvésű, félreeső falvak kerültek. (lásd 8. sz. táblázat)

Településtípusok, községek	Jelenlévő népesség	Településnagyság kategória
1910		
Növekvő ¹		
- Sajószentkirály*	738+211+661=1610	501-1000 201- 500 501-1000
- Kövecses	311	201- 500
Stagnáló		
- Csíz	689	501-1000
- Hanva	811	501-1000
- Sajólénártfalva	559	501-1000
- Méhi	640	501-1000
Csökkenő		
Cs ₁ - Hubó	342	201- 500
Cs ₃ - Naprágy	549	501-1000
- Velkenye	505	501-1000

*1975 óta Abafalva + Sajórecske + Sajószentkirály = Sajószentkirály

A táblázatból látható, hogy itt sem az 1910-es népességszám, hanem sokkal inkább településföldrajzi adottságok, és az erre épülő kulturális viszonyrendszer - ezen belül a felekezeti hovatartozás - határozzák meg a századunk során befutott népesedési pályát.

C) A TÉRSÉG DEMOGRÁFIAI ÉS TELEPÜLÉSI FOLYAMATAINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A dél-gömöri térség két államhoz került részei népesedési és települési folyamatainak áttekintése után célszerű együtt vizsgálni az egész területet; így mód nyílik az összehasonlításra és az eltérő fejlődés magyarázatához is közelebb kerülünk.

Mint láttuk, a két terület demográfiai útja lényegesen különböző. *A magyarországi részen* a vizsgált időszakban jelentős - több mint 50%-os - népességnövekedés következett be, bár az is igaz, hogy ez a növekedés számottevően elmaradt mind a megyei; mind az országos átlagtól (v.ö. 3. sz. táblázat). Ugyanakkor a *szlovákiai oldalon* végig stagnált a népesség. A határ két oldalán végbemenő folyamatokat jól szemlélteti az alábbi két táblázat.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

Dél-Gömör tényleges számának változása 1870-től 1980-ig 9. sz. táblázat (1870 = 100,0)

A tényleges népesség változásának évi átlaga az időszak eleji népesség százalékában²

Év	Magyarországon maradt rész	Szlovákiához került rész	Magyarországi rész	Szlovákiai rész
1870	100,0	100,0	-	-
1880	95,8	95,8	-0,42	-0,42
1890	100,4	95,6	0,48	-0,02
1900	109,8	100,7	0,94	0,54
1910	114,0	97,5	0,38	-0,32
1920	120,3	...	0,55	...
1930	130,5	97,3	0,85	0,0
1941	128,9	93,9	-0,11	-0,32
1949	142,2	...	1,29	...
1960/61 ¹	155,7	99,9	0,86	0,32
1970	161,9	98,3	0,40	-0,18
1980	153,4	97,9	-0,53	-0,05

1. 1960: magyarországi adat, 1961: szlovákiai adat, ... = nincs adat

2. Az adat az időszak végét jelző év sorában található

10. sz. táblázat

Térség	A tényleges népesség		
	változása (fő)	Változásának évi átlaga	
		szám szerint	Az időszak eleji népesség %-ában
	1870-1980		
Magyarországi rész	7148	65,0	0,49
Szlovákiai rész	-131	-1,2	-0,02

A népesedési helyzet markáns különbözőségeinek lehetséges magyarázatai között egyaránt megtalálhatók a természet- és gazdaságföldrajzi, valamint politikai és szociológiai jellegűek.

Elég egy pillantást vetni a térképre és kiderül, hogy a magyarországi rész települései földrajzi fekvésüket és forgalmi helyzetüket tekintve általában rosszabb helyzetben vannak mint szlovákiai társaik. Az utóbbiak ugyanis többségükben a Sajó völgyében fekszenek, ahol a főút, illetve a vasút is fut. A magyarországi részen ugyanakkor úgyszólván teljesen hiányzik a vasút - mindössze Ózd-Bánréve-Putnok térsége közelíthető meg ily módon, a terület döntő többsége (az Aggtelek és Bánréve közé eső rész) azonban nem. (A vasútvonal - trianoni határmegvonás általános gyakorlatával egyezően - párhuzamosan fut az országhatárral; ilyen a Bánréve-Rozsnyó, és a Bánréve-Rimaszombat vonal, mindkettő 1874-ből).

Mivel magyarázható tehát az a paradox helyzet, hogy a magyarországi rész népessége a rosszabb forgalmi helyzet, nagyobb bezártság ellenére nőtt az utóbbi száz évben, a szlovákiaié pedig végig stagnált? Vizsgálódásunk alapján az erre adható válasz a következő:

A teljes dél-gömöri térség funkcionálisan legfontosabb és egyben jelentős népességkoncentrációt képviselő települései a mai magyarországi oldalon vannak. Így egyrészt a térség regionális-adminisztratív központja Putnok, a középkor óta vásártartási joggal, később mezővárosi, illetve járásszékhelyi jogállással. (A mai magyarországi rész 1870-1980 közötti abszolút népességnövekedésének több mint a fele - 53% - Putnok növekedéséből adódik.) Másrészt itt vannak az ipari központok - a második legnagyobb növekedést felmutató Bánréve (ami egyúttal vasúti csomópont és közúti határátkelőhely is), valamint az Ózdhoz kapcsolódó, ma közigazgatásilag is odatartozó Susa, Szentsimon és Uraj. A felsorolt három település - vagyis Putnok, Bánréve és Ózd részei - adják a térség népességnövekedésének háromnegyedét. Ezzel szemben szlovákiai oldalon nincs és nem is volt hasonló funkciójú helység. (A legközelebbi regionális alközpontok - Rimaszecs és

Tornalja - illetve a távolabbi és jelentősebb Rimaszombat és Rozsnyó már kívül van a vizsgált terület határán; ott legfeljebb népesség elszívó hatásuk érvényesül.)

A vázolt tendenciák a második világháború után sem változtak. Sőt az extenzív iparosítás korszakában Ózd és Bánréve térsége felértékelődött, Putnok pedig eddigi funkciói mellett a kiürülő falvak - elsősorban a Szuha-völgy - lakóinak befogadójává vált. A szlovák politika pedig a határ túloldalán a félreeső és tulajdonképpen leírt falvakba továbbra sem investált.* Ebbeli döntését a térség etnikai összetétele is motiválhatja. A következőkben ezzel foglalkozunk részletesebben.

II. Etnikai összetétel és vallási megoszlás

A dél-gömöri térség etnikai összetételét** vizsgálva a legfontosabb megállapítás az, hogy egységes, a mai napig megbonthatatlan magyar tömbről van szó. Érdekes és jellemző tény, hogy a 32 egykor önálló község közül egyetlen szlovák többségű akadt, az is 1880-ban (Málé, a mai Serényfalva), azonban 1910-re ez is teljesen elmagyarosodott. A mai szlovákiai oldalon lévő valamennyi település az 1980-as népszámlálás szerint is túlnyomó többségében magyar lakosságú - a teljes népesség 82,7%-a magyar nemzetiségű

* Mindezek a folyamatok a térség településállományában is tükröződnek. Azaz amíg a szlovákiai oldalon számottevő elaprózódási-csökkenési tendencia tapasztalható, Magyarországon éppen ellenkezőleg, a népesebb kategóriák irányába megy végbe az elmozdulás (lásd 11. sz. táblázat.)

** Az etnikai összetétel vizsgálata módszertanilag - a népszámlálások nyújtotta lehetőségek függvényében - az anyanyelvi, illetve nemzetiségi besorolás alapján történt. Az 1880-as és 1910-es népszámlálás az előbbi, az 1945 utáni csehszlovák censusok pedig az utóbbi kategóriát használják.

Dél-Gömör települései lélekszám szerint 1870-1980 11. sz. táblázat

Településnagyság (fő)	Magyarországi rész			Szlovákiai rész		
	1870	1910	1980*	1870	1910	1980**
- 200	-	-	2	-	-	-
201- 500	9	7	4	3	3	4
501-1000	11	13	9	8	8	4
1001-1500	-	-	3	-	-	-
1501-	1	1	2	-	-	1
Összesen	21	21	20	11	11	9

* Az 1980-as közigazgatási beosztás alapján, de Susa, Szentsimon és Uraj külön feltüntetve

** Az 1980-as községi beosztás alapján

(lásd: 12-13. sz. táblázat). Fontos tény az is, hogy bár az utolsó száz évben (1880-1980) mintegy tíz százalékkal csökkent ezen a területen a magyar etnikum aránya, az utolsó két évtizedben szerény növekedés tapasztalható. Az egyes falvak esetében ez azt jelenti, hogy mindenütt 70% fölött van a magyarság részaránya, néhol azonban a 90%-ot is meghaladja.

A magyarországi rész lakossága pedig teljesen magyar etnikumú.

Főbb demográfiai és etnikai változások 1910-1980 13. sz. táblázat

Település	Az összlakossá g	A magyarok	A magyarok arányának változása az összlakosság változásához viszonyítva (%)*	Magyarok arányváltozása (%)	
					Számának változása (fő)
Putnoki járás	Csíz	30	-180	-29,3	-26,2
	Hanva	5	-40	-5,5	-5,0

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

	Hubó	-58	-107	-17,1	-31,2
	Naprágy	-192	-280	-24,7	-51,0
	Sajólénártfalva	18	-22	-6,9	-3,9
	Velkenye	-165	-208	-12,8	-41,3
Tomaljai járás	Abafalva	251	-159	-22,1	-9,9
	Sajbszentkirály				
	Sajórecske				
	Kövecses	72	14	-15,1	4,5
	Méhi	63	-27	-12,8	-4,2
Összesen		24	-1009	-17,1	-16,8

A magyar lakosság száma és aránya 1880-1980 12. sz. táblázat

	Település	A magyar lakosság száma (fő)									A magyar lakosság aránya (%)	A magyar lakosság	
		1880 (anyanyelv)	1910 (anyanyelv)	1941 (nemzetiség)	1961	1980 (nemzetiség)	1880	1910	1941	1961	1980	abszolút	relatív
												Változása 1880-1980 (fő) (%)	
Putnoki j.	Csíz	491	686	602	579	506	90,1	99,3	93,2	71,7	70,4	15	3,1
	Hanva	882	808	701	700	768	95,2	99,6	94,7	87,2	94,1	-114	-12,9
	Hubó	419	343	368	293	236	93,1	100,0	95,3	81,4	83,1	-183	-43,7
	Naprágy	566	549	471	264	269	92,3	100,0	100,0	85,2	75,4	-297	-52,5
	Sajólénártfalva	531	559	498	563	537	95,8	100,0	87,1	89,1	93,1	6	1,1
	Velkenye	513	504	464	368	296	97,2	99,8	100,0	93,6	87,1	-217	-42,3
Tomaljai j.	Abafalva	620	737	581	511	1446	93,9	99,9	84,1	79,0	77,7	166	13,0
	Sajószentkirály	434	658	679	606		95,8	99,5	99,3	68,9			
	Sajórecske	226	210	219	189		97,4	99,5	99,5	81,1			
	Kövecses	317	310	280	287	324	97,2	99,7	97,9	76,7	84,6	7	2,2
	Méhi	588	639	623	597	612	94,4	99,8	98,1	82,6	87,1	24	4,1
Összesen		5587	6003	5486	4957	4994	94,5	99,8	94,7	80,4	82,7	-593	-10,6

A vallási összetétel korántsem ilyen homogén. Dél-Gömörben a falvak többsége református. Az összlakosságon belül azonban az általunk vizsgált időszakban folyamatosan nőtt a katolikusok aránya. Az említett folyamatokat a következő táblázatok szemléltetik:

A települések megoszlása a lakosság többségének felekezeti hovatartozása szerint, 1941* 14. sz. táblázat

Vallás	Szlovákiai rész		Magyarországi rész		Összesen	
	település	%	település	%	település	%
róm. kat.	4	36,4	8	38,1	12	37,5
ref.	7	63,6	12	57,1	19	59,4
vegyes	-	-	1	4,8	1	3,1
Összesen	11	100,0	21	100,0	32	100,0

A szlovákiai rész vallási megoszlása 1880-1941 15. sz. táblázat

Vallás	1880	1910	1941
római katolikus	42,6	47,2	49,9
református	52,4	50,7	46,5
egyéb	5,0	2,1	3,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

A magyarországi rész vallási megoszlása 1880-1941 16. sz. táblázat

Vallás	1880	1910	1941
római katolikus	49,5	52,7	54,6
református	42,9	40,6	39,7

egyéb	7,6	6,7	5,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

* 1949 után sem a magyar, sem a csehszlovák népszámlálások nem közlik a felekezeti hovatartozást.

A szlovákiai részen a katolikusok 1880-1941 között kisebbségből a lakosság felét kitevő relatív többségbe kerülnek, a reformátusok abszolút többsége pedig eltűnik. A magyarországi oldalon az eleve erősebb katolikus pozíciók tovább erősödnek. Ugyanakkor a falvak többsége - mint láttuk - 1941-ben is református volt. A látszólagos ellentmondás oka, hogy a katolikus falvak eleve népesebbek, illetve népességük gyorsabban nő - már csak azért is, mert az ipari és adminisztratív központokban van túlnyomórészt katolikus lakosság - mint a reformátusoké.

A két felekezet egyébként térben is élesen elkülönül. Az egész dél-gömöri térség vallásilag két tömbre oszlik: az egyik egy összefüggő katolikus övezet Bánréve-Ózd térségében, ehhez csatlakozik a határ túloldalán Velkenye és Sajószentkirály. A másik, a református vidék az Aggteleki-karszt térségében. Mint a térképről is látható, a határ mindkét felekezeti tömböt átmetszi. Mindkét tömbben felekezeti kisebbséget jelentő szigetek is előfordulnak, így református területen Ragály és Méhi, a katolikus vidéken pedig a református Susa és Hét.

III. A társadalomstatistikai jellemzők összefoglalása

Ezen a ponton célszerű összefoglalni azokat a társadalomstatistikai ismérveket, melyeket a korábbiakban elemeztünk. Ennek módszertanilag kézenfekvő módja, hogy egy úgynevezett háromdimenziós táblába rendezzük azokat a mutatókat - demográfiai, etnikai és vallási jellemzők- melyekre a vizsgálat épült (lásd 17. sz. táblázat).

A táblázatból világosan leolvasható, hogy az egész dél-gömöri régióban két dinamikusan fejlődő, progresszív terület különíthető el a 20. századi fejlődés folyamán: Bánréve-Putnok-Sajószentkirály térsége, valamint ózd környéke. A depressziós, illetve leszakadó területek pedig az Aggteleki-karszt világtól elzárt, zömmel református falvai (kivételesen itt is található, például maga Aggtelek, mely elsősorban az idegenforgalomnak köszönhetően fejlődő település, valamint Ragály és Zubogy).

A települések megoszlása településtípus, anyanyelv és vallás szerint 17. sz. táblázat

A. Magyarországi rész	Anyanyelv, vallás Településtípus	Magyar anyanyelve	
		római katolikus	református
		többségű ¹	
Növekvő	Bánréve Serényfalva Putnok Ragály Hamgony Szentsimon Uraj	Hét	
		Zubogy	
		Susa	
Stagnáló	Sajópuspöki	Aggtelek	
		Kelemér	
		Trizs	
Csökkenő Cs ₁ Cs ₃		Alsószuha	
		Kánó	
		Zádorfalva Gömörszöllős	

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

			Imola Szuhafő
--	--	--	------------------

B. Szlovákiához került rész	Anyanyelv, vallás Településtípus	Magyar anyanyelve	
		római katolikus	református
		többségű ¹	
	Növekvő	Sajószentkirály	Kövecses
	Stagnáló	Méhi	Csíz Hanva Sajólénártfalva
	Csökkenő Cs ₁ Cs ₃	Velkenye	Hubó Naprágy

¹ 1941-es vallási adatok alapján

A száz éves idősor tényei és trendjei alapján a következő összegző megállapítások fogalmazhatók meg:

1. Az egykor egységes és organikus fejlődésű terület közös fejlődési tendenciái 1918 után sem vállak el élesen, sőt az infrastruktúra (út, vasút), és a gazdasági együttműködés, illetve kulturális hagyományok által összekötött települések hasonló pályát futottak be.

2. A közös fejlődést indukáló változások általában a mai magyarországi oldalról indultak, egyszerűen azért, mert itt vannak azok az adminisztratív, kulturális és ipari központok, melyek hatása az egész térségre kisugárzik.

3. A térség etnikai viszonyai alapvetően változatlanok maradtak. A szlovákiai oldalon a népesség hosszú távú stagnálása a magyar lakosság viszonylag állandó, illetve a II. világháború után minimálisan csökkenő számával és arányával járt együtt.

4. A vallási megoszlás hasonló állandóságot mutat. Bár a térség falvainak többsége református, a katolikusok századunk derekára számbeli fölénybe kerültek. A jelenség magyarázata, hogy a reformátusok elsősorban az alacsony népességű és termékenységű kis falvakban élnek, míg a katolikusok általában a népesebb településeken vannak többségben.

Felhasznált irodalom

a) Népszámlálások

A magyar korona országaiiban az 1981. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. KSH. Bp. 1982.

Az 1910. évi népszámlálás Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. kötet. KSH. Bp. 1912.

Az 1941. évi népszámlálás Demográfiai adatok községenként KSH. Bp. 1947.

Sčítaní lidu, domú a bytú v ČSSR 1961. Demografické charakteristiky obyvatelstva Praha 1965.

b) Történeti statisztikai források

Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben.* Pest, 1844.

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára* I-IV. kötet Pest, 1851.

Hunfalvy János: *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása.* Pest, 1867.

c) Egyéb feldolgozások

Dávid Zoltán: *A szomszédos államokban élő magyarok demográfiai helyzete.* Kézirat, Bp. 1973.

Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adalékok a csehszlovákiai nemzetiségekről.* Madách, 1989.

Sebők László: *Szlovákia történeti-statisztikai helységnévtára.* Kézirat, Bp. 1987.

Historická Statistická Ročenka ČSSR. Praha 1985.

Popély Gyula

A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében

A felvidéki magyar pártok politikája a harmincas évek elejére - e pártok tartós politikai súlya és befolyása ellenére - bizonyos tekintetben válságba került. A pártpolitika válságtünetei szoros következményei voltak az egész csehszlovákiai magyar társadalmon belül megnyilvánuló sokoldalú gazdasági, szociális, politikai, kulturális és nem utolsósorban tudati válságnak.

Az egyre komorabban feltornyosuló társadalmi problémák a húszas és harmincas évek fordulóján generációs válsághoz is vezettek, úgy is mondhatnánk, hogy a „fiúk” lázadásához az „apák” ellen. A húszas-harmincas évek fordulóján a köztársaság egyetemeit látogató, illetve a friss diplomával rendelkező magyar ifjúság spontánul és önálló hatóerőként lépett ki a kisebbségi magyar élet politikai porondjára. Ez az ifjúság már az impériumváltás után, a kisebbségi sors ezer viszontagsága és nyomorúsága közepette végezte középiskolai és egyetemi tanulmányait, s kétszeresen is érezte a maga elesettségét és leszorítottságát, mind szociális, mind nemzetiségi téren. Ezek az ifjak korán ráébredtek, hogy ők csupán másodrendű polgárai lehetnek a Csehszlovák Köztársaságnak. „Türelmetlenek voltunk, mint a gyógyíthatatlan betegek, akiket a halál rémképe kísért” - vallotta később kortársai nevében is Kovács Endre, a korszak egyik ismert. diákvezére. „Szemünk előtt jóformán semmi út nem világított. Ahonnan természetes segítséget várhattunk volna, gyanakvó tekintetek szegeződtek ránk. Politikusaink két évtizeden át atyai fensőbbiséggel örködtek, hogy a fiatalság megmaradjon 16 magyarnak, de a jó magyarság kritériumát sokan keresték üres külsőségekben.”¹

A felvidéki fiatal magyar értelmiség egy csoportjának önmegvalósító útkeresése eredményeként született meg 1928. augusztus 3.-13. között a gombaszögi cserkész táborban a Sarló, az új ifjúsági mozgalom szervezete, amelynek nyomában - Kovács Endre szavaival élve - „olyan forrongás támadt, amely nem hagyhatta érintetlenül a magyarság összességének érdeklődését”.²

Természetesen, a társadalomban, a kisebbségi magyar életben helyét kereső fiatal magyar értelmiség e nagyon is meghatározó jellegű csoportja képtelen volt sajátjának ismerni el és elfogadni a kisebbségi magyar politika hagyományos formáit. Számukra a kisebbségi sors egyfajta „nagy misszióvállalás” volt, olyan tűz, amelyben a magyarságnak meg kell tisztulnia. Ismét csak a kortárs Kovács Endre megállapítását idézzük, aki rendkívül pregnánsan fejezte ki kora jószándékú magyar fiatal értelmiségének meddő útkeresését. „Bizonyos, hogy eltávolodtunk attól az eszményi kisebbségi életformától, amelyet politikusaink szántak a magyar töredéknek. Genf és Szüllő Géza egyidőben váltak túlhaladottakká szemünkben, hiszen sem a Népszövetség, sem a gravamináció nem vitt egy lépéssel sem közelebb az emberi élethez. Ideálunk a kisebbségi talajban gyökerező munka volt, ennek megvalósított formáit kereste tekintetünk. Ehhez kellett volna az idősebb nemzedék jóakarató támogatása. Tragikus tény, hogy a kisebbségi magyar politikai vezetés és a fiatalság értékesebb része elkerülték egymást”³ - vonta le a szomorú generációs megnevelés tanulságait Kovács Endre.

A kisebbségi magyar politikát a harmincas évek elejéig még az impériumváltás előtti évekből származó régi politikusi garnitúra irányította. A feltörekvő magyar értelmiségi ifjúság lebecsülte ezt az idősebb korosztályt, és a kisebbségi magyar politikusokat maradiaknak tartotta. Ez részben igaz is volt, mivel a magyar ellenzéki pártok következetesen hagyományörző, de megcsontosodottan múltba forduló politikája egyre kevésbé felelt meg a

megváltozott idők árnyaltabb, sokoldalúbb, az élet minden területét felölelő politikai elvárásainak.

A harmincas évek elején már magukon a magyar ellenzéki pártokon belül is kezdett kialakulni egy belső ellenzék, amely szükségét érezte a magyar pártpolitika megújításának, és egyre sűrűbben bírálta a régi pártvezetőségek kevésbé hatásos módszereit. Így aztán a magyar pártok politikájának megreformálása és az országos pártvezetőségek újjászervezése elengedhetetlen követelményévé vált a csehszlovákiai magyarság politikájának. Az első jelentősebb változás az Országos Keresztényszocialista Párton belül következett be. Szüllő Géza pártelnök 1932. augusztus 18-án ugyanis rossz egészségi állapotára való hivatkozással leköszönt elnöki tisztségéről. Szüllő lemondása után a párt élére egy ideiglenes elnöki tanács állt Grosschmid Géza szenátor vezetésével.⁴ Az új rendes pártelnök megválasztása azonban nem várathatott sokáig magára.

Az Országos Keresztényszocialista Párt 1932. november 30-án tartotta meg V. országos kongresszusát Érsekújvárott. lényegében ez a kongresszus jelentette a párt belső megújulásának kezdetét. A kongresszus lefolyása és a megválasztott új országos pártvezetőség összetétele már sejtette, fagy a párton belül egy új, lendületes munkastílus van kialakulóban. A párt elnöki tanácsának vezetője, Grosschmid Géza szenátor is utalt rá ünnepi programadó beszédében, hogy az Országos Keresztényszocialista Pártnak feltétlenül szüksége van új erőforrásokra, mivel csak így újíthatja meg, teheti eredményesebbé munkáját. „Itt a pártmunkának olyan kimélyítésére gondolok - hangoztatta -, amely a meglévő kereteknek tartalommal való megtöltése és a meglévő törvényes intézményeknek népünk javára való felhasználása útján ezt a törekvésünket megvalósítani segít.” Grosschmid szerint mindenekelőtt a fiatalabb nemzedéket kell fokozottabb mértékben bekapcsolni a párt politikai munkájába, s mind országos, mind alsóbb szinten jobban igénybe kell venni az ifjabb káderek lendületes, friss energiáját. A szenátor reményét fejezte ki aziránt, hogy a megválasztandó új országos pártvezetőségben meglesz a készség és az erő a pártélet reneszánszának megteremtésére.⁵

A pártkongresszuson Szlovákia és Kárpátalja területéről 742 helyi szervezet képviseltette magát, beleértve a párt szlovák és német szervezeteit is. A kongresszuson megjelent néhány szlovák és német küldöttre való tekintettel és feléjük tett gesztusként a párt egyes vezetői az ő anyanyelvükön mondták el beszédeiket például Dobránszky János szlovákul, Jabloniczky János németül.⁶

Az Országos Keresztényszocialista Párt kongresszusát a sajtó is nagy figyelemmel kísérte. A Prágai Magyar Hírlap például vezércikkben kommentálta annak lefolyását és szellemét. A lap szerint ez a kongresszus is egyik láncszeme a magyar pártok nemrég beindult megújulási folyamatának. „Aki figyelemmel kíséri a szlovenszkói magyar politika útjait - írta a pártkongresszus másnapján -, az elmúlt hónapok folyamán okvetlenül észrevette, hogy mindenfelé örvendetes agilitás indult meg, bizonyos tisztító és reorganizáló munka, új koncentráció és erőgyűjtés, amely hivatott új lendületet adni és a megváltozott körülmények között fokozott erő kifejtésre bírni a kisebbségi magyarság politikai akcióját. A forrás és a kristályosodás, az átcsoportosítás és a nekilendülés, az aktualitásokhoz való idomítás és az újjászervezés nehéz és körülményes munkája befejezéséhez közeledik. Mindenfelé új tartalom tölti meg pártjaink kereteit” - konstatálta nagy lelkesedéssel a Prágai Magyar Hírlap vezércikkírója. A pártkonferencia kommentátora különösen a Grosschmid Géza által bejelentett „fiatalításnak” tulajdonított nagy jelentőséget. „Az »új erőforrások« legelején az ifjúság halad, mint ahogy Grosschmid szenátor programadó beszédének egyik legfontosabb szakasza is az, ahol az ifjúság bekapcsolását és fokozott szerepeltetését teszi az új akció egyik főfeladatává” - szögezte le a vezércikk. A fiatalítási programot a kommentátor teljes odaadással helyezte. Véleménye szerint, józan és tapasztalatokban gazdag ifjú nemzedék érett meg közöttünk az elmúlt tizennégy év alatt, harminc-negyvenéves kitűnően felkészült

magyar férfiak légiója zárkózik fel a munka frontjába, s ez a tájékozott, a kisebbségi helyzet minden adottságával, követelményével és lehetőségével tisztában lévő, intranzigensen nemzeti magyar réteg annyi pozitív ismerettel és annyi energiával érti a mai helyzetet, s annyira a realitásokból kiindulva tud munkához kezdeni, mint a kisebbségi sorsküzdelem legkipróbáltabb harcosai”. Az ifjabb nemzedék intenzívebb bevonása a politikai munkába a Prágai Magyar Hírlap szerint feltétlenül “erőgyarapodást” fog eredményezni, az tehát mindenképpen üdvözlendő.⁷

Két héttel az érsekújvári kongresszus után, 1932. december 14-én Ótátrafüreden összeült az Országos Keresztényszocialista Párt új országos pártvezetősége, amely megválasztotta a párt végrehajtó bizottságát, illetve új elnökét és két alelnökét. Új elnökké az akkor mindössze 31 éves Esterházy Jánost választották. Franciscy Lajos nyitrai prépost-kanonokot “érdemei elismeréséül” a párt tiszteletbeli elnökévé választotta meg az országos pártvezetőség. (Franciscy azonban csak rövid ideig volt a párt tiszteletbeli elnöke, mivel néhány hónappal később, 1933. április 6-án elhunyt.) A két alelnök Dobránszky János és Neumann Tibor lett. A párt 10 tagú végrehajtó bizottságának rendes tagjaivá a következőket választották: Galambos Béla; Haiczl Kálmán, Porubszky Géza, Tomasek László, Turchányi Imre és Vircsik Károly a nyugat-szlovákiai, Keresztury József, Teschler Antal és Tost Barna a kelet-szlovákiai pártkerület, valamint Dóry Ernő Kárpátalja képviselőjében.⁸

Az Országos Keresztényszocialista Párt 1932. december 14-én megválasztott új végrehajtó bizottsága azonban csak 1933. május 4-én tartotta első ülését Pozsonyban, Esterházy János országos pártelnök vezetésével. A decembertől májusig eltelt időt Esterházy - saját bevallása szerint - tájékozódásra használta fel. Sorban látogatta a vidéki pártszervezeteket, hogy így személyes tapasztalatokat szerezzen a párt helyi csoportjainak életéről. “Mindenuzt meggyőződtem arról, hogy híveink között a hangulat kitűnő, és a keresztényszocialista eszmének mindenütt kedvező talaja van” összegezte tapasztalatait a pártelnök. “Meggyőződtem ellenben másrészt arról is - folytatta tapasztalatainak vázolását Esterházy -, hogy ellenfeleink erős agitációt fejtenek ki, hogy sorainkat meggyöngyítsék.” A pártnak ezért mindent meg kell tennie az ellene irányuló aknamunka ellensúlyozására, fejtegette az új pártelnök. Ismételten szükségesnek látta szólni a fiatalabb nemzedék megnyerésének fontosságáról, s javaslatára a végrehajtó bizottság az ifjúsági ügyek állandó előadójául Cottely István pozsonyi ügyvédet kérte fel.⁹

Az 1933. évet a Magyar Nemzeti Párt is a megújulásra, az új munkastílus kidolgozására kívánta szentelni. A párt belső életét átformáló új eszmék itt is 1933 első felére teljesedtek ki. A “reform”, a belső megújulás jegyében zajlott le a párt országos jelentőségű lévai nagygyűlése 1933. május 14-én, amelyet mintegy a Magyar Nemzeti Párt rendkívüli kongresszusának is nevezhetnénk. Itt több figyelemre méltó mozzanat jelezte az új felfogás érlelődését.

Az 1933. május 14-i lévai nagygyűlés fő szónoka, a párt új munkaprogramjának vázolója természetesen Szent-Ivány József volt. A Magyar Nemzeti Párt - a pártvezér meghatározása szerint - “egyenes és világos úton halad”, a programja pedig egyszerűen a “tiszt és szent nacionalizmus”. A félreértések elkerülése végett mindjárt magyarázattal is szolgált ezzel kapcsolatban, illetve kifejtette a párt “nacionalizmusának” három „tantételét”. Eszerint ez a nacionalizmus először is azt jelenti, hogy „mindenféle osztály- vagy felekezeti harc kiküszöbölését akarjuk és követeljük”. A párt „nacionalizmusának” második alaptételként azt szabta meg a pártvezér, hogy „követeljük a nemzet teljes egyenjogúságát és számunknak, kultúránknak megfelelő jogot a világ nemzetei között”. A harmadik alaptétel pedig az, hogy „testvéri szemmel kísérik a Szlovénia és Ruszinszka területén velünk együtt élő népek nemzeti, kulturális és gazdasági életét, velük együtt dolgozni és mint egyenjogú felek, nemzetfönntartó munkájukban segítségükre és támogatásukra állani óhajtunk”.¹⁰ Tehát soha ártatlanabb és humánusabb „nacionalizmust” a Szent-Ivány József

által kifejtett elveknél! A „nacionalizmus” szó helyett sokkal inkább a „patriotizmus,, fogalmával jelölhetnénk a pártvezér „alaptételeit”.

Szent-Ivány programadó beszédének legjelentősebb része az ifjú nemzedék és a munkásság körében végzendő munka fokozásának szükségességéről szolt. Beszédében keserűen konstatálta a párt számára nagyon is elszomorító tény: „A magyar ifjúság körében a magyarság politikai pártjairól úgy beszélnek, mint a reakciós, a fáradt múltból átnyúló öregek és teóriák területéről.” Az ifjúság érzékenyen reagál a környező világ problémáira, minden eszmeáramlat befogadására fogékony, s így bizony sokan közülük felróják a magyar pártok vezetőinek - ismerte be Szent-Ivány -, „hogy nem vagyunk eléggé szocialisták, mert figyelmünket a munkásság sorsára nem irányítjuk és privilegizált osztályokra terjed ki a munkánk; hogy nem vagyunk eléggé realisták, mert nem vesszük figyelembe a kisebbségi adottságokat; hogy nem vesszük észre az új világ hajnalát”. Természetesen, Szent-Ivány József nem gyakorolt pártja nevében önkritikát lévai beszédében, s inkább az ifjúságot illette elmarasztaló szavakkal. Mindazonáltal a lévai nagygyűlés résztvevői a pártmunka hatékonyabbá tétele érdekében nem láttak más megoldást, mint a munkásság, az ifjúság és a nők között végzett munka fokozását.¹¹

Holota János nemzetgyűlési képviselő kezdeményezésére a nagygyűlés határozati javaslatban mondta ki, hogy a párt „munkásszakosztályát életre kelti és annak erőteljes működését biztosítja”. Jaross Andor javaslatára határozat született a párt ifjúsági szakosztályának felállításáról, amelynek határidejéül 1933. december 31-ét tűzték ki. Majd Bicsovsky Kázmér javaslatára a nagygyűlés megbízta a pozsonyi pártszervezetet a Magyar Nemzeti Párton belül egy országos női szövetség tervének kidolgozásával.

A nagygyűlés záróakkordjaként megejtett tisztújításnak csupán annyi érdekessége volt, hogy a lemondott Szilassy Béla szenátor helyére a fiatal Jaross Andor tartománygyűlési képviselőt választották meg a párt ügyvezető elnökévé. A pártvezér továbbra is Szent-Ivány József, az országos pártelnök pedig Törköly József maradt.¹²

Két héttel a Magyar Nemzeti Párt érsekújvári nagygyűlése után - 1933. május 29-én - a párt végrehajtó bizottsága tartott ülést Losoncon Szent-Ivány József elnökletével. Itt többek között döntés született arról, hogy a Magyar Nemzeti Párt adminisztrációs központjának, az országos pártirodának székhelyét Losoncról Komáromba teszik át, s élére ideiglenesen Koczor Gyulát, a párt országos elnökhelyettesét állítják. A végrehajtó bizottság behatóan foglalkozott még a párt leginkább sürgetőnek tekintett feladataival, az ifjúság, valamint a munkásság között végzendő szervező munka megindításának kérdéseivel. E feladatok felelőséül Jaross Andor ügyvezető elnököt és Koczor Gyula elnökhelyetteset bízta meg a párt végrehajtó bizottsága.¹³

A Magyar Nemzeti Párt vezetői - különösen az agilis Jaross Andor - nagy lendülettel láttak hozzá a konkrét szervező munkához. 1933. júniusa folyamán a Felvidék több magyarlakta városában is úgynevezett ifjúsági kongresszusokat, valójában ifjúsági nagygyűléseket kívántak tartani, amelyeken a csehszlovákiai magyar ifjúság problémáival, illetve a párt felállítandó ifjúsági szakosztályainak munkaprogramjával és feladataival szándékoztak foglalkozni. A hatóságok azonban több nagygyűlés megtartását egyszerűen nem engedélyezték, azzal az indokkal, hogy a párt létrehozandó ifjúsági szakosztályának nincsenek jóváhagyott alapszabályai, így tehát a szervezkedés törvénytelen.¹⁴ Az érvelés átlátszó mellébeszélés volt csupán, elvégre a 21. életévüket betöltött, s így szavazati joggal is rendelkező egyének bármely politikai pártban teljes joggal szervezkedhettek, s ehhez nem volt egyáltalán szükséges semmiféle külön alapszabályok jóváhagyása. Ifjúsági szervezetei egyéb politikai pártoknak is voltak, és azok működése elé a hatalom nem gördített akadályokat.

Néhány helységben ennek ellenére sikerült megtartani a tervezett nagygyűléseket. Az egyik legsikerültebb akcióra Érsekújvárott, ebben a lelkes magyar nemzeti érzelmű, s

tősgyökeresen magyar jellegű városban került sor. Az 1933. június 15-én megtartott rendezvény vezérszónoka Jaross Andor, a párt ügyvezető elnöke, valamint Holota János nemzetgyűlési képviselő, Érsekújvár polgármestere voltak. Jaross szólt a szervezkedés céljáról, a helyét kereső új magyar ifjúság küldetéséről a csehszlovákiai magyarság, konkrétan a Magyar Nemzeti Párt politikai mozgalmában. Ez a párt - hangsúlyozta Jaross Andor ügyvezető elnök - tisztában van azzal, hogy „egy mozgalom életében a fiatalság adja az előretörő lendületet, míg az öregek a bölcs mérsékletet”, ezért a jövőben nélkülözhetetlen lesz az új generáció aktív bekapcsolása a magyar nemzeti kisebbség politikai munkájába.¹⁵

A Magyar Nemzeti Párt ifjúsági nagygyűlései június második felében és július elején sorozatban folytatódtak. 1933. június 26-án például Rimaszombatban és Rimaszécsen került sor ilyen megmozdulásokra a párt főembereinek részvételével, másnap pedig Tornalján tartottak nagysikerű „ifjúsági kongresszust”. A tornaljai nagygyűléssel kapcsolatban érdemes felfigyelni Szent-Ivány József pártvezér itt elhangzott ünnepi beszédére, amelyben a nemzeti összefogás szükségességét hangsúlyozta. „A magyar gazda, iparos, munkás, kereskedő egy elválaszthatatlan közös sorsnak a részese, mely alól egyik sem vonhatja ki magát” - mondta a pártvezér. „Közösen egymás mellett és együtt kell tehát állniok a küzdelemben is, mert annak csak így lehet eredménye.” Természetesen, Szent-Ivány a magyar ifjúság nemzeti küldetésének kellő hangsúlyozását sem mulasztotta el. „Ebben a munkában részt kell vennie az ifjúságnak is. Az ifjúságot tanítani és felvilágosítani akarjuk. Meg akarjuk ismertetni feladataival és kötelességeivel, hogy majd átvegyék a kellő készséggel tőlünk azt a munkakört, melyben mi most rendíthetetlen hittel a jobb jövőért dolgozunk. Megszervezzük a magyar fiatalságot, de ebben a szervezésben nincs semmi felforgató, semmi államellenes. A magyar nemzet ifjúsága is élni akar a szervezkedés jogával és ezt meg is követeli magának”¹⁶ - fejtette ki a Magyar Nemzeti Párt ifjúsági politikájának summáját tornaljai beszédében Szent-Ivány József.

1933. júniusának végén és júliusában serényen folyt országszerte a Magyar Nemzeti Párt szervező munkája. Több helyi szervezet mellett is sor került a párt ifjúsági szakosztályának megalakítására „Fiatal Magyarok Munkacsoportja” néven. Ezek élére mindenütt önálló vezetőséget is választottak.¹⁷

A Magyar Nemzeti Párt ifjúsági politikájának „felügyelője”, a szervező munka fő irányítója és ideológusa a párt új országos ügyvezető elnöke, Jaross Andor tartománygyűlési képviselő volt. Jaross fiatalos lendülettel szónokolt a párt „ifjúsági kongresszusain”, fáradhatatlanul szervezte a helyi szervezetek keretében az ifjúsági szakosztályokat, a sajtóban pedig világosan és mindenki számára érthetően fejtette ki és indokolta meg a beindult szervezkedés szükségességét és létjogosultságát. „Az elmúlt évtizedben új és új generációk lépték át a választójogot jelentő korhatárt, olyan nemzedékek, melyek nevelése az iskolában nélkülözötte azt a szellemet, mely a nemzeti lélek idealizmusát ügeti át a fiatal szívbe” -- szögezte le a Prágai Magyar Hírlapban közzétett vezércikkében Jaross Andor. Szerinte a Magyar Nemzeti Pártnak előbb-utóbb az új fiatal magyar nemzedék felé kellett fordulnia, s fel kellett tennie számára a kérdést: „...kisebbségi sorsban felnőtt fiatal magyarok, vállalkozók-e a kisebbségi sorsot annak minden küzdelmességével és áldoznitudásával?” Az ifjúság jobbik része igennel válaszolt erre - fejtegette a továbbiakban Jaross Andor -, s vállalta „az apák felvett harcát”. A párt ifjúsági szervezeteit Jarossék a párt egységes, osztályok felett álló szakosztályainak szánták, de a szervezkedés folyamán inkább a munkás és paraszt fiatalság megnyerésére helyezték a hangsúlyt. „A Fiatal Magyarok Munkacsoportjában modern harmóniában egyesül minden foglalkozású és osztályú magyar”--fejtette ki a szervezők elképzeléseit Jaross, s mindjárt azt is hozzátette, hogy bár ez a szervezet nagyrészt a fizikai munkásokra számít, keze azonban ki van nyújtva a fiatal szellemi munkások felé is”.¹⁸

A Magyar Nemzeti Párt az ifjúság körében végzett munkával párhuzamosan a magyar munkásság között is hozzájárított a konkrét szervező munkához. Ennek eredményeképpen a

párt pozsonyi helyi szervezete mellett 1933. június 24-én valóságosan is létrehozták a munkásszakosztályt, amely országos viszonylatban is a Magyar Nemzeti Párt első ilyen jellegű szervezete volt.¹⁹

A Magyar Nemzeti Párt vezetősége tehát fiatalos lendülettel és aránylag rugalmasan látott hozzá kitűzött feladatai realizálásához. Ugyanez volt a szándéka az Országos Keresztényszocialista Pártnak is, itt azonban már bizonyos késedelem volt tapasztalható a konkrét szervező munka megindítása terén, úgy, mintha a párt a kezdeményezést eleve átengedte volna a testvérpártnak. Az Országos Keresztényszocialista Párt Országos Pártvezetőségében és Végrehajtó Bizottságában is sok szó esett az ifjúsági és munkásság megszervezésének problémáiról, a gyakorlati lépések egyelőre azonban vártak magukra.

Az Országos Keresztényszocialista Párt 1933. június 27-én Ótátrafüreden megtartott országos pártvezetőségi ülésén Esterházy János pártelnök ismételt az ifjúság megszervezésének elodázhatatlan szükségességére hívta fel figyelmét. Beszért a párt hagyományos politikai vonalvezetéséről és meg nem alkuvó ellenzékiességéről is, de arra is határozottan rámutatott, hogy a párt régebbi harcosainak, a már összekovácsolódott, kipróbált gárdának az utánpótlással is törődnie kell. „Ezért kötelességünk pártpolitikai munkánkat úgy végezni, hogy biztosítsuk pártunknak az utánpótlást” - hangsúlyozta. - Ezért elsőrendű kötelességünk gondoskodni ifjaink neveléséről, hogy azok vallásos, hit- és nemzethű, fegyelmezett, jellemzilárd férfiakká váljanak, akik majd a gyakorlati életben megállják helyüket. Egyik legfőbb célunk Szlovenszkó és Ruszinszkó autonómiája, mely részben attól is függ, hogy sikerül-e fiainkat a mi szellemünkben nevelve megnyerni a mi céljainknak” - fejtette ki ezzel kapcsolatos álláspontját az országos pártelnök.²⁰

Az országos pártvezetőség a továbbiakban többek között meghallgatta Cottely István előterjesztését, aki előadta az ifjúság megszervezésére vonatkozó javaslatát. A pártvezetőség elfogadta ezeket, s Cottelyt bízta meg azok realizálásának előkészítésével, miközben egy külön bizottságot is felállított az ifjúsági ügyek állandó intézésére.²¹

Az 1933. évben mind a Magyar Nemzeti Párt, mind az Országos Keresztényszocialista Párt politikája a megújulás útjára lépett. Az újítás, a reform szele mindkét pártot egyformán meglegyintette, bár a megújódási folyamat megvalósításában a Magyar Nemzeti Párt volt kezdeményezőbb. Mindkét pártról elmondható azonban, hogy taktikájuk kezdett ügyesebben, látványosabban igazodni a valóságos élet napi követelményeihez és problémáihoz. A megifjodott pártvezetőségek munkája eredményesebb, hatékonyabb lett.

Ezzel párhuzamosan azonban a csehszlovák államhatalom is különböző szigorító intézkedéseket léptetett életbe. A pártok szervezkedését igyekezett minden eszközzel akadályozni. A Szlovákiai Országos Hivatal például 1933. július 10-én kelt 27 000/1933. sz. elnökségi határozatával betiltotta a Magyar Nemzeti Párt ifjúsági szakosztályainak, a Fiatal Magyarok Munkacsoportjának további Szervezését, illetve a már létezőket feloszlattaknak nyilvánította. A tiltó rendelkezés azt hozta fel ürügyül, hogy a párt ifjúsági szakosztálya, a Fiatal Magyarok Munkacsoportja nem rendelkezik hatóságilag jóváhagyott alapszabályokkal, így ez a szervezkedés jogtalan és törvénybe ütköző. A Szlovákiai Országos Hivatal a szóban forgó döntést 1933. július 20-án az államrendőrség és a nyomozó szervek útján hozta a párt központi, kerületi, körzeti és helyi vezetőinek tudomására. A párthelyiségekben, valamint a párt központi, kerületi, körzeti és helyi vezetőinek magánlakásán házkutatásokat tartottak, amelyek folyamán főként az ifjúsági szervezkedésre vonatkozó iratokat és levelezést foglalták le.²²

A Szlovákiai Országos Hivatal rendelkezése és az otromba rendőrségi beavatkozás az egész felvidéki magyarság körében nagy visszatetszést szült. A magyar sajtó természetesen

azonnal hírt adott az atrocitásokról. A párt országos vezetői haladéktalanul tiltakoztak az általuk jogtalannak ítélt betiltás és a rendőrségi zaklatások ellen. Törköly József, a Magyar Nemzeti Párt országos elnöke mindjárt a feloszlatastról szóló határozat kézbesítésének és a házkutatások foganatosításának napján, 1933. július 20-án megírta és elküldte tiltakozó levelét a belügyminiszternek, amelyben többek között a következőkkel indokolta a Szlovákiai Országos Hivatal intézkedésének és a hatósági közegek eljárásának jogtalanságát:

„A Fialat Magyarok Munkacsoportja» mint egyesület a magyar nemzeti párt mellett nem létezik, ellenben a pártnak van a párt kebelében ifjúsági szakosztálya, melynek a szervezeti szabályai szerint a neve: Fialat Magyarok Munkacsoportja. Nagyon téved tehát az országos hivatal, amikor a magyar nemzeti párt mellett működő egyesületként feloszlata a »Fialat Magyarok Munkacsoportjá«-t, mint amelynek jóváhagyott alapszabálya nincs. Ilyen egyesület nincs. Tehát fel sem oszlatható. Ellenben a pártnak, mint minden pártnak, vannak szakosztályai... (...) Ezek a szakosztályok a párt szervei, amelyek között megoszlik a pártmunka. (...) A párt nem egyesület. Annak nincs szüksége jóváhagyott alapszabályokra. Teljesen szabadon határozza meg a maga szervezetét és teljesen szabadon, minden jóváhagyás nélkül alkotja meg a maga és bizottságai, szakosztályai részére szervezeti szabályzatát. Ezeket a szakosztályokat nem lehet azon a címen feloszlata, hogy nincsen hatóságilag jóváhagyott alapszabályuk.» Törköly képviselő végül kérte a belügyminisztert, hogy nyilvánítsa semmissé a betiltást elrendelő végzést.²³

Szent-Ivány József 1933. július 21-én személyesen is felkereste a belügyminisztert, akinél szóban emelt panaszt a párt ifjúsági szervezeteinek betiltása, a rendőri zaklatások és a házkutatások ügyében. Cerny belügyminiszter megértően reagált Szent-Ivány panaszára, s kijelentette, hogy szerinte sem minősíthető szabálytalannak, ha egy politikai párt fiatal híveit külön ifjúsági szakosztályokba szervezi.²⁴

A Magyar Nemzeti Párt illetékesei július 22-én a Szlovákiai Országos Hivatal vezető tisztségviselőit is felkeresték a párt ifjúsági szervezeteinek feloszlata ügyében. Mindenekelőtt azt szerették volna kipuhatolni, milyen feltételek mellett volna elérhető a betiltást kimondó intézkedés visszavonása. Ezzel egyidejűleg azonban a párt Országos Végrehajtó Bizottsága azt is szükségesnek látta, hogy valamilyen módon megnyugtassa tagságának - főleg a fiatalságnak megbolygatott kedélyeit a hatósági beavatkozással és zaklatásokkal kapcsolatban. Július 22-én megfogalmazta, s a másnapi lapokban nyilvánosságra is hozta felhívását, „szózatát”, amelyben igyekezett megmagyarázni a július 20-án történetet, illetve igyekezett bátorságot, kitartást önteni a hatósági erőszak következtében bizonyára részben megfélemlített ifjú párthíveibe.

„Az országos hivatal folyó hó 10-én kelt és folyó hó 20-án a párt országos elnökségének kézbesített végzésévet feloszlata pártunk ifjúsági szakosztályát; a Fialat Magyarok Munkacsoportját.

Ez a szakosztály az alkotmánytörvényben lefektetett jogok alapján a választójoggal bíró tagokból alakult és fejtett ki működést. A feloszlató végzést pártunk elnöksége megfellebbezte. Miután azonban a feloszlató végzés egyben kizárja a fellebbezés halasztó hatályát, a Fialat Magyarok Munkacsoportja kénytelen működését ideiglenesen beszüntetni.

Bízunk benne, hogy a belügyminiszterhez intézett fellebbezésünk alapján ifjúsági szakosztályunk, amely eddig is csak a törvények keretei között fejtett ki működést, munkáját ezen minőségben újból megkezdheti.

A feloszlató végzéssel egyidejűleg sok községben elkobozták a párttagok által viselt fekete nyakkendőket, valamint a magyar nemzeti párt jelvényét. Ezen jogsérelem ellen megteesszük a megfelelő lépéseket.

A Magyar Nemzeti Párt országos végrehajtó-bizottsága leszögezi, hogy a párthoz tartozó magyar ifjúság szervezése törvényben biztosított joga és arról semmi körülmények között lemondani nem fog. Tiltakozik a politikai ellenfelei által terjesztett rosszakaratú híresztelés

ellen, mintha az ifjúsági szervezetek katonai alakulatok volnának, vagy ilyen célt szolgálnának.

Fiatal tagjainkat felszólítjuk, hogy méltóságteljes önuralommal viseljék el a hatóságnak ezen kétségtelenül céljaink és munkánk félreértéséből fakadt elhatározását és várják meg azokat az utasításokat, amelyeket pártunk elnöksége ki fog adni.

Ti tagjai voltatok és vagytok a szlovenszkói Magyar Nemzeti Pártnak. Ez a feloszlató végzés ezen minőségeket nem érinti s nem is érintheti. Végezzétek munkátokat a nemzetért, a családért és önmagatokért az országos párt keretein belül addig, amíg az ifjúsági szakosztály munkáját szüneteltetni kénytelen. A párt mindig fel fogja karolni az ifjúság különleges ügyeit és kérdéseit, hogy a nevelő munka folyamatában meg ne álljon. Magyar nemzeti öntudat és törvénytisztelet legyen e munka közben is, mint eddig; a jelszavatok.”²⁵

Jaross Andor, a Magyar Nemzeti Párt országos ügyvezető elnöke július 26-án ismételten tárgyalt Jozef Országh-gal, a Szlovákiai Országos Hivatal elnökével a párt feloszlattott ifjúsági szakosztályairól. Országh nem vonta kétségbe a Magyar Nemzeti Pártnak azt a jogát, hogy a párt kebelén belül külön ifjúsági szervezeteket létesítsen, hangsúlyozta azonban, hogy feltétlenül kerülni kell azt a látszatot, mintha ezek a szervezetek úgymond félkatonai jellegű alakulatok lennének. Országh szerint például mindenképpen kerülendő az egységes megkülönböztető jelvény viselése. Jaross Andor biztosította a hatalom illetékeseit, hogy pártja hajlandó az ifjúsági szakosztály szervezeti szabályzatát a hatóság elvárásai szerint módosítani, ha ezáltal elérhető lesz az Országos Hivatal feloszlató rendelkezésének visszavonása.²⁶

A Magyar Nemzeti Párt vezetőinek zaklatásai és a házkutatások azonban ettől függetlenül tovább folytak egész Szlovákiában. A sajtó szinte naponta hozta a híreket a csendőrség és a nyomozók újabb és újabb durva akcióiról. Több helyen előfordult, hogy a párt egyes vezetőit és tagjait beidéztek a község házára vagy a csendőrségre, ahol kihallgatták őket. Ez annál is inkább visszatetszést szült, mivel Jozef Országh, a Szlovákiai Országos Hivatal elnöke a Jaross Andorral folytatott megbeszélések után már kilátásba helyezte az ifjúsági csoportok további szervezésének és működésének engedélyezését.²⁷

Az 1933. év nyara tehát egyáltalán nem nevezhető eseménytelen időszaknak a magyar pártok, különösképpen a Magyar Nemzeti Párt esetében. Az egész kisebbségi magyar politika megújulóban volt, a csehszlovák államhatalom azonban különböző tiltó intézkedésekkel sorozatosan igyekezett gátolni e folyamatot. 1933 nyárutóján azonban mindennek ellenére bizakodó volt a hangulat a magyar pártok házatáján. A testvérpártoknak mind vezetői, mind egyszerű tagjai reménykedve néztek a jövőbe, s bíztak a kisebbségi magyar politika súlyának további növekedésében.

Jaross Andor, a Magyar Nemzeti Párt fiatal országos ügyvezető elnöke 1933. szeptember elején a Prágai Magyar Hírlap hasábjain figyelmet érdemlő vezércikkben elemezte a magyar kisebbségi politika eddigi eredményeit, jelenlegi problémáit, valamint aktuális céljait és feladatait. Jaross szerint „az elmúlt tizennégy év a kisebbségi életsorsban nem múlt el nyomtalanul felettünk”. Az elért eredményeket a viszonyokhoz és lehetőségekhez képest magasra értékelte, s megelégedéssel nyugtázta, hogy a magyar nemzeti kisebbségnek „erős, átütőképes politikai szervezete van a két ellenzéki testvérpártban”, amelyek „az önvédelmi harcnak mindenkor éber hadseregét adták”. Kitért a magyar kulturális szervezetek nemzeti szempontból oly fontos és áldásos tevékenységére, a gazdasági érdekvédelmi szervezetek kiépülőben levő hálózatára, végül a pártpolitika aktuális feladatairól szólva többek között a következőket szögezte le: „A politikai pártok már lefektetett síneken haladnak. Nincs okunk, hogy ezekről letérjünk. Ki kell mélyítenünk a vezetők és a választó tömegek között az összeköttetést, a pártot mint élő és működő organizmust kell fenntartanunk. Be kell fejeznünk az ifjúság beiktatását a pártok életébe. Ez a munka, mely a magyar nemzeti pártnál a Fiatal Magyarok Munkacsoportjának ismert hatósági feloszlásával járt, nem torpant meg; a

pártnak joga van szakosztályba szervezni fiatal tagjait, és e téren a hatósági kívánalmak respektálásával azt folytatni fogja. A munkásság, mely lassan, de biztosan ábrándul ki a nemzetközi jellegű pártokból, már megtalálta az utat pártjaink felé, és a pártok feladata most ezen társadalmi osztály fontosságának átérzésével kitérni a kapukat, melyen keresztül megszállhatják a magyar munkások a nemzeti front e szakaszon gyéren védett állásait.” Természetesen, Jaross a testvérpártok minél szorosabb jövőbeli együttműködésének szükségességére is rámutatott idézett vezércikkében. A kilátásokat ezen a téren is megnyugtatóknak tartotta. „Az együttműködés pártjaink között biztosítva van - szögezte le a Magyar Nemzeti Párt országos ügyvezető elnöke - és a jövő, úgy látom, azt kívánja, hogy térjünk gyakorlatilag is azokra a bevált vágányokra, melyeken pártjaink Petrogalli Oszkár elgondolása szerint intézményesen is biztosítva haladtak együtt.”²⁸

A magyar pártpolitika pezsgőbbé válása - amint arra már rámutattunk - kezdett az államhatalom számára egyre kellemetlenebbé válni, ezért az szigorító intézkedések sorozatával fékezte ezt a számára semmiképpen sem örvendetes folyamatot. A testvérpártok közül a Magyar Nemzeti Párt fejtett ki nagyobb aktivitást, ezért a hatalom is természetesen a párt ellen lépett fel nagyobb eréllyel. Ilyen kisebb-nagyobb „tyúkszemrehágásokra” 1933 nyara után az ősz folyamán is többször sor került.

A Magyar Nemzeti Párt vezetői 1933 őszén tovább szerették volna mélyíteni a kapcsolatot a párt szélesebb rétegeivel, s ezt többek között úgynevezett vándorgyűlések formájában kívánták realizálni: Az első ilyen - különböző látványosságokkal vonzóbbaká tett - rendezvényre 1933. szeptember 3-án, vasárnap került volna sor a bércpusztai erdőben a párt tomaljai körzetének szervezésében. Az illetékes hatóságok a vándorgyűlés megtartását azonban nem engedélyezték, így aztán hivatalosan csak a párt tomaljai körzete úgynevezett pártnapjának megrendezésére kerülhetett sor. Az impozáns rendezvényen azonban így is kb. 5000 ember vett részt.²⁹

A hatóságok a Magyar Nemzeti Párt munkásszakosztályai, azaz szakszervezeti megalakítására tett kísérleteket sem nézték jó szemmel. A párt első szakszervezeti csoportját a pozsonyi helyi szervezet mellett szándékoztak létrehozni 1933. szeptember 9-én, a pozsonyi rendőrhatalom azonban a tervezett alakuló gyűlés reggelén megtiltotta annak megtartását. Az indoklás az volt, hogy a tartandó alakuló gyűlés veszélyezteti a közrendet.³⁰

Néhány nap múlva, 1933. szeptember 16-án azonban a hatalom már egészen komoly csapást mért a magyar kisebbségi politikára. A prágai Csehországi Országos Hivatal ugyanis e napon az illetékesek tudomására hozta, hogy az 1933. július 18-án kelt 150/1933. sz. törvénycikkelyre való hivatkozással három havi időtartamra betiltja a Prágai Magyar Hírlapot, a magyar ellenzéki pártok központi napilapját. Ezzel párhuzamosan a brünni Morvaországi Országos Hivatal az Ostravában megjelenő *Magyar Ellenzék* című napilapot tiltotta be.³¹ E két napilap betiltása - különösen a magas színvonalú és közkedvelt Prágai Magyar Hírlapé rendkívül érzékenyen érintette a magyar kisebbség politikai életét és erősen csökkentette az ellenzéki pártpolitika hatékonyságát.

A hatalom kellemetlen szűrésai azonban ezzel még nem értek véget. A Magyar Nemzeti Párt vezetői 1933. szeptember 17-re Szepsibe összehívták a párt Országos Pártvezetőségét, és országos nagygyűlést is hirdettek. Az országos pártvezetőségi ülést a délelőtti órákban valóban zavartalanul meg is tartották - itt fogadták el a párt munkásszakosztályának szervezeti szabályzatát, illetve az ifjúsági szakosztály új, a hatóságok kívánalmai szerint módosított szervezeti szabályzatát, s az ülés résztvevői egyben tiltakoztak a Prágai Magyar Hírlap betiltása ellen -, a délután sorra kerülő országos nagygyűlés azonban már nem volt mentes egy újabb botrányos szenzációtól. A tökéletesen sima lefolyású nagygyűlést ugyanis -

amelyen a Magyar Nemzeti Párt teljes vezérkara is részt vett - Stefan Gallas szepesi járási főnök meglepetésszerűen feloszlatoznak nyilvánította, miután Szent-Ivány József ünnepi beszédében kritikus hangnemben merészelt szólni a csehszlovák kormánypártokhoz csatlakozott magyarokról. A kivezényelt csendőrök felszólítására a tömeg fegyelmeszeten szétozslott, s rendbontásra nem került sor.³²

A hatalom ilyen represszív intézkedései, természetesen, negatíván befolyásolták a magyar pártpolitika hatékonyságát, s egyben nagyobb elővigyázatosságra és óvatosságra intették a politika irányítóit. A magyar pártok tevékenysége az 1933. évi tavaszi és nyári fellendülés után öszre defenzívába szorult. A magyarság vezetőinek fokozottan kellett figyelniük a hatatom egyre türelmetlenebb reagálására, ezért a magyar ellenzéki sajtó hangneme is visszafogottabbá vált. Az ideiglenesen betiltott Prágai Magyar Hírlap szerepét a pozsonyi *Híradó* vállalta magára, s ennek több-kevesebb sikerrel eleget is tett.

Három havi kényszerpihenő után 1933. december 17- én a Prágai Magyar Hírlap végre újból megjelenhetett. Az újraindulás azonban mindjárt egy újabb túsúrással kezdődött, amelyet a hatalom nyilvánvalóan mementónak szánt a lap kiadói és szerkesztői felé. A Prágai Magyar Hírlap 1933. december 17-i számát ugyanis az ügyészség Szent-Ivány József: „*Megújulás lesz*” című vezércikke miatt elkobozta, így csak a cenzúra által megnyirbált második kiadás kerülhetett az olvasóközönség elé. Szent-Ivány megcenzúrázott vezércikke szerint az újból megjelenő Prágai Magyar Hírlapnak továbbra is az lesz a fő feladata, „hogy vigyázója legyen a magyar emberek életének, hogy gondozója lehessen a nemzeti munkának, hogy szószólója legyen minden dolgunknak, és kivetítse a nagy nyilvánosság elé bajainkat és nemzetvédő küzdelmünk minden megnyilatkozását”.³³

A két hét elmúltával beköszönő új esztendő, az 1934. év is baljós jegyekben indult. Megintcsak az történt, hogy a prágai államügyészség Szent-Ivány József *Gondolatok 1934 első napján* című vezércikkének utolsó negyvenegy sora miatt elkobozta a Prágai Magyar Hírlap újévi számát. Az olvasók elé a lap ezért csak némi késéssel és az „elkobzás utáni második kiadás” megjelöléssel kerülhetett, benne Szent-Ivány megcsonkított vezércikkével.

Csak találgathatunk, amikor azt vizsgáljuk, hogy az ügyészség vajon mit is kifogásolhatott Szent-Ivány vezércikkének inkriminált utolsó 41 sorában. Ebben a részben a szerző utalt a magyarság Duna-völgyi küldetésére, valamint arra, hogy a magyarságnak ebben a térségben kell keresnie a nemzeti igazságot mind a maga, mind a többi itt élő nép számára. A magyar nemzeti kisebbség feladatának Szent-Ivány által megfogalmazott definícióját is törölte a cenzor ceruzája: „A magyar kisebbség minden tagjának sorompóba állítása, a kisebbség lelki, szellemi, gazdasági élete egységes és tudatos megsegítésére, ez a nemzeti kisebbség feladata és ezt a feladatot akkor okija meg, akkor oldhatja meg, ha minden mellékgondolaton, minden pártoskodáson túl az egységes nemzeti organizmus zászlaja alá áll.”³⁴

A csehszlovák államhatalomnak a magyar testvérpártok elleni durva fellépései 1933-ban és 1934-ben minden bizonnyal azzal is összefüggésbe hozhatóak, hogy a kormányzati politika ekkor még nem volt képes kellő differenciáltsággal szemlélni és értékelni az egyes nemzeti kisebbségek különböző pártpolitikai törekvéseit. Az úgynevezett „nemzeti eszme” szerepének fokozott hangsúlyozását a csehszlovákiai magyar politikusok megnyilvánulásaiban a hatalom eleve bizalmatlansággal fogadta, és sok esetben egyenlőségi jelet tett a hitleri nemzetiszocialista ideológia alapján álló Szudétanémet Párt és a magyar pártok közé.

A magyar pártok vezetői azonban távol álltak mindenféle totalitárius hitleri-henleini politikai ideológiától. Minduntalan hangoztatták - főleg a magyar nemzeti pártiak -, hogy a magyarság nemzeti alapon, de csakis a demokrácia, a jog fegyverével óhajt küzdeni az őt megillető méltányos kisebbségi jogokért. A Magyar Nemzeti Párt párkányi körzetének 1934. április 22-én megtartott értekezletén például maga Jaross Andor; a párt országos ügyvezető

elnöke fejtette ki ezzel kapcsolatos nézeteit. Jaross megállapította, hogy “a nemzeti eszme világszerte hódít”, s ebből azt a következtetést vonta le, miszerint “a nemzeti megújulás a kisebbség számára is létparancs, sőt a demokratikus jogokért való küzdelemben a kisebbség szempontjából a nemzeti összetartás az egyetlen eredményes és járható út”. Beszédében azonban egyúttal a fasizmus eszméjétől is szükségesnek tartotta elhatárolni a magyar nemzeti kisebbség ideológiai platformját: „A kisebbségek általában, és így sajátosan a magyarság nem tartozik a külföldi nacionalizmusok, a fasizmus vagy hitlerizmus rajongói közé” hangsúlyozta párkányi beszédében a Magyar Nemzeti Párt országos ügyvezető elnöke.³⁵

Hasonló hangnemben beszélt Jaross a Magyar Nemzeti Párt tomaljai körzeti értekezletén is 1934. június 10-én. Itt elmondott beszédében főleg a cseh fasiszta mozgalmat ítélte el éles szavakkal. Jaross érvelése szerint a nemzeti kisebbségek számára mindenféle parancsuralmi rendszer ideológiája elfogadhatatlan. A csehszlovákiai magyarságnak is éppen ezért saját jól felfogott érdekében a demokráciát kell védelmeznie.³⁶

Az 1934-es év a németországi fasizmus belső hatalmi konfliktusainak, a hitlerizmus végső győzelmének és a mindenféle ellenzékkel való totális leszámolásnak éve volt. A szomszédos Németországban lejátszódó - sokszor véres - események esetenként állásfoglalásra kényszerítették a magyar pártok vezető politikusait is. Az ügynevezett „hosszú kések éjszakája”, a Röhm- és az SA-val való 1934. június 30-i leszámolás után a Prágai Magyar Hírlapban az egyre agilissabbá váló Jaross Andor írt terjedelmes elemző vezércikket a németországi állapotokról, s azokat a lehető legsötétebb színekkel ecsetelte. Óvta és intette a magyarságot az emberi szabadságjogokat mélységesen sértő fasiszta elvek és módszerek ragályától, s az egyedüli követendő utat a demokráciában jelölte meg.

„Mi egy világviszonylatban kis kör: a csehszlovákiai magyarság szemszögéből nézzük azt, ami Németországban történt és esetleg történni fog” - írta Jaross a Prágai Magyar Hírlapban az 1934. június 30-i vérfürdő után. „Nemzeti kisebbség vagyunk, harcosai és rajongói vagyunk a szabad emberi és nemzeti életnek, mert csak ez biztosíthatja fennmaradásunkat. Olyan államban élünk, melynek létparancsa a demokrácia, s a mi emberi és nemzeti jogainkat is csak a becsületesen értelmezett és végrehajtott demokrácia tudja biztosítani. Nem lehetünk tehát fanatikus hívei semmilyen olyan külföldi tekintélyuralomnak, mely a nemzeti elvek érdekében az emberi szabadságjogokat eltörli.”

Jaross a hitleri parancsuralmi rendszer, a németországi fasizmus genézisére és táptalajára is rámutatott idézett vezércikkében. Találón hívta fel rá a figyelmet, hogy a kirívóan igazságtalan Párizs-környéki békerendszer nélkül Németországban nem szökkenhetett volna szárba a fasizmus ideológiája, a társadalomnak ez a súlyos kórtünete. A németországi események megítélésénél tehát nem szabad megfélemlenünk róla, érvelt Jaross, hogy „Németország a világháború lázbeteg, de még inkább a békeparancs krónikus áldozata”. Véleménye szerint az elvesztett háború és a békediktátum, tehát a hatalmas nemzeti és gazdasági megrázkódtatás tette „védtelenné” a németiséget e szélsőséges ideológiai eszmerendszerrel szemben. „Ha nincs világháború, ha nincs párizsi békeszerződés, úgy nem lett volna hitlerizmus sem” - vonta le mindebből a végkövetkeztetést Jaross Andor.³⁷

Röviddel az 1934. június 30-i németországi „hosszú kések éjszakája” után újabb véres fasiszta terrorcselekmény rázta meg Európát, amelynek színhelye a szomszédos Ausztria volt. Az osztrák nemzetiszocialisták 1934. július 25-én puccskísérletet hajtottak végre a törvényes kormány ellen, amely sikertelenül végződött ugyan, Engelbert Dollfuss kancellár azonban áldozatul esett a terroristák golyóinak. A magyar pártok sajtója is nagy megdöbbenéssel kommentálta az ausztriai eseményeket, s egyenesen az európai civilizáció ellen elkövetett merényletként értékelte a nemzetiszocialisták bécsi puccskísérletét. „Az európai lélek gyászol” - írta Szvatkó Pál a magyar pártok központi politikai napilapjában, a Prágai Magyar Hírlapban. Szvatkó szerint a meggyilkolt Dollfuss ravatala fölött „árnyék lebeg, Hitler árnyéka”.³⁸

A fasiszták sikertelen ausztriai puccsáról Jaross Andor is szükségesnek tartotta elmondani véleményét. A Prágai Magyar Hírlapban írt vezércikkében kilejtette, hogy a csehszlovákiai magyar kisebbség rokonszenvvel figyelte Dollfuss küzdelmét az osztrák önállóság megőrzéséért, a demokráciáért, a hagyományos európai értékekért, most pedig őszinte részvétellel gyászolja, s az „osztrák patrióta-gondolat” hősi halottjának tekinti őt. A nemzetiszocialista puccskísérletről az volt Jaross véleménye, hogy Bécsben lényegében „nem volt szó nagyobb szabású forradalmi megmozdulásról, melyben az osztrák nép tömegei vettek volna részt, hanem egy aránylag kicsiny, mindenre vállalkozó terrorcsapat rablóromantikával kitervelt rajtaütéséről, mely mégis órákra bizonytalanná tudta tenni egy ország hatalmi rendjét és teljes felforgatással fenyegette az európai békét”.³⁹

A magyar pártok vezetői tehát az egész európai civilizációt féltették a fasizmus további térhódításától, s ezért azt a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbségre is veszélyt hozónak tartották. Természetesen, a másik politikai véglet, a Szovjetunióban dúló sztálini bolsevik diktatúra sem borzolta kevésbé a magyar vezetők kedélyeit. A harmincas évek első felében előretörőben levő két európai totalitarizmus Szküllája és Kharüdisze között csak a közép-európai kis nemzetek kézfogása, kiegyezése lett volna az egyedüli járható út.

Az 1934-es év tavaszán és nyarán a hivatalos magyar külpolitika sem tartotta eleve kizártnak a Magyarország és Csehszlovákia közötti viszony fokozatos javulásának lehetőségét. A megoldás kulcsát nagyon sokan éppen a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség sorsának további alakulásában, illetve a csehszlovák kormány magyar nemzetiségi politikájában vélték felfedezni.

Az 1934. év tavaszán a hivatalos csehszlovák politika is tett néhány deklaratív jellegű gesztust a magyar nemzeti kisebbség felé. Ilyen volt például E. Beneš 1934. április 1-i húsvéti nyilatkozata, amelyben a külügyminiszter a következőket tartotta szükségesnek a csehszlovákiai magyar vezetők és a nemzetközi nyilvánosság tudomására hozni:

„Hogy ha földrajzi és gazdasági okokból nem volt lehetséges az új Közép-Európa építésénél az államhatárokat azonosítani az etnográfiai határokkal, ez még nem jelenti azt, hogy le kellene mondanunk, vagy le akarnánk mondani a nemzeti igazságosság érvényesítéséről és hogy a nemzettöredékekre és nemzeti „kisebbségekre nézve ne legyen érvényes ugyanaz a jog saját kultúrájuk és nemzeti egyéniségük ápolására.

Ebben az értelemben tiszteljük magyarjaink nemzeti érzését is és minden irányban és ágazatban egyenjogú polgároknak tekintjük őket.

A többségi csehszlovák nemzetben megvan a határozott akarat, hogy megadja a magyar kisebbségnek a számának megfelelő valamennyi feltételt ama kultúrjavarai megtartására, amelyeket az ezeréves fejlődés folyamán a magyar nemzet a Duna-medencében alkotott, valamint kultúrájának államunk talaján való sajátos kifejezésére. E politika gyakorlati előfeltétele az, hogy a magyar kisebbség kultúrájának és nemzetiségének respektálásáért az állam respektálásával adjon ellenszolgáltatást, hogy a köztársasággal szemben megőrizze lojalitását. A magyar kisebbségnek egy ilyen pozitív, igenlő politikája nemcsak magának a magyar kisebbségnek juttat előnyöket azzal, hogy lehetővé teszi számára, hogy teljes terjedelmükben használja ki az összes pozitív lehetőségeket, amelyeket a csehszlovák köztársaság lakosságának a demokrácia nyújt a községekben, országokban és az egész államban, hanem javára fog szolgálni a köztársaság és az egész magyar nemzet jóviszonyának és pozitív együttműködésének is azáltal, hogy a két szomszédos nemzet és állam között politikai, de különösen kulturális hidakat épít ki.”⁴⁰

A Beneš-nyilatkozatból tehát világosan kiderül, hogy a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség jogainak biztosítását az államhatalom bizonyos „gyakorlati előfeltételek” teljesítéséhez köti, a magyarságnak mintegy “ellenszolgáltatást” kell nyújtania a számára biztosított jogokért. Természetesen, az így elvárt “ellenszolgáltatás”, a lojalitás közelebből meg nem határozott mértéke az államhatalom kénye-kedvének függvénye maradt volna. Egy

minden vonatkozásban lojálisnak minősülő magyar nemzeti kisebbség számára - Beneš szerint - a hatalom már biztosítaná a demokratikus állampolgári és kisebbségi jogokat, sőt egy ilyen kisebbség politikai és kulturális téren híd is lehetne Csehszlovákia és Magyarország között.

A magyar testvérpártok vezetői nem zárkóztak el eleve a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség hídszerep-vállalása elől, s azt bizonyos kedvező feltételek mellett elképzelhetőnek tartották. Ezt fogalmazta meg többek között például Jabloniczky János keresztényszocialista nemzetgyűlési képviselő is az Országos Keresztényszocialista Párt lévai körzeti gyűlésén 1934. április 22-én. Véleménye szerint a csehszlovákiai magyarság akár összekötő kapocs, „híd” is lehetne Csehszlovákia és Magyarország között, erre azonban az adott körülmények között nincs kilátás. Az ilyen szerep betöltésének - Jabloniczky szerint - mindenek előtt az lenne a feltétele, hogy a magyar nemzeti kisebbségnek “intézményesen biztosítsák itt minden jogát, s elégítsék ki gazdasági érdekeit, mert csak egy gazdaságilag és kulturális tekintetben erőteljes magyarság vállalkozhatik arra, hogy híd legyen”.⁴¹

Mind a magyar testvérpártok sajtója, mind a különböző fórumokon megszólaló pártvezetők előszeretettel hivatkoztak a magyar kisebbségi politika törvénytiszteletére, illetve a magyarságot ért sérelmek orvoslásának törvényadta lehetőségeire. Ezzel egyrészt a magyar tömegeket igyekeztek meggyőzni a kisebbségi politika legalizált, törvényes mivoltáról, másrészt a hatalom címére szánták ezeket a megnyilatkozásokat. Az Országos Keresztényszocialista Párt 1934. május 6-án megtartott nagymegyeri népgyűlésén Esterházy János országos pártelnök is ezt a tételt domborította ki ünnepi beszédében. Hangsúlyozta, hogy pártja, az Országos Keresztényszocialista Párt mindig csakis az állam törvényeinek tiszteletben tartásával vett részt a politikai küzdelemben, s a jövőben is törvényes keretek között kíván harcolni a magyar nemzeti kisebbség jogaiért. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a párt szemet hunyjon a magyarságot ért sérelmek felett. “Mi, akik törvénytisztelők vagyunk - hangsúlyozta Esterházy -, mindenkor rámutatunk sérelmeinkre, mert ez az orvoslás előfeltétele és útja.” A magyar nemzeti kisebbség önvédelmi harcát azonban nagyon sokan tudatosan félremagyarázzák, hogy ezáltal is diszkreditálhassák a magyar pártokat. „Politikai ellenfeleink - úgymond irredentizmussal, államfelforgatással vádolnak. Minket ezek a rosszindulatú vádak hidegen hagynak, mert mi, keresztényszocialisták a törvény útjáról tizenégy esztendő óta le nem tértünk” - fejtette ki nagymegyeri beszédében az Országos Keresztényszocialista Párt országos elnöke.⁴²

A magyar pártok reprezentáns személyiségeinek és a pártok hivatalos szócsövének, a Prágai Magyar Hírlapnak az 1934. évben valóban fokozottabb éberségre volt szükségük, mint bármikor azelőtt a köztársaság konszolidációja óta. A hatalom és az elfogultan magyarelles hurokat pengető csehszlovák lapok bármikor készek voltak lecsapni a magyarság pártjaira, vezetőire, sajtóorgánumaira, ha arra alkalmuk adódott. Az év folyamán több magyar pártpolitikust is bíróság elé állítottak különböző népgyűléseken mondott beszédekért. Így például a kassai kerületi bíróság 1934. június 20-án Esterházy Jánost, az Országos Keresztényszocialista Párt országos elnökét is tizenöt napra államfogházra ítélte egy 1933. június 19-én Szepsiben elmondott beszéde miatt.⁴³

Az 1933. december 17-től újból megjelenő Prágai Magyar Hírlap is többször lett a hivatalos perzekúció áldozata. A hatalom 1934-ben is minden teketória nélkül koboztatta el a lap egyes számait, ha úgy vélte, hogy annak valamelyik cikke sérelmesnek minősíthető. Ilyen lapelkobzásokra került sor 1934. január 1-én Szent-Ivány József *Gondolatok 1934 első napján* című vezércikke, április 7-én a *Szlovenszkon megszüntetik a magyar jellegű választókerületeket?* valamint *Helyszíni tapasztalatok a kurtakeszi „iskola- fronton”* című írások, április 14-én *Az ébredő Bizánic* és június 8-án a *Tanítórend, amely nem taníthat* című szerkesztőségi vezércikkek miatt. A cseh és szlovák lapok - például a Slovensky Denník,

Národní Listy, Národ stb. - is több ízben intéztek heves támadásokat a magyar pártok központi napilapja ellen.

A Prágai Magyar Hírlapot - s ezáltal a magyar ellenzéki politikát - ért sajtótámadásokra és hatalmi represszáliákra Jaross Andor reagált 1934 augusztusában. „Amikor a lapot a betiltás után újból megindítottuk; éreztük, hogy a csehszlovák politikai közvéleménynek az a része, mely nem tudja magát függetleníteni a nemzeti türelmetlenség szenvedélyétől, állandó ellenszenvvel fogja figyelni hasábjainkat” - fejtette ki véleményét Jaross a lap augusztus 19-i számában. „Lapunk írásmodorát tehát a tárgyilagosság olyan fokára hűtöttük le, melyet alkalmasnak véltünk egyrészt arra, hogy a szigorított sajtóviszonyok között államérdeket ne sértsünk, másrészt, hogy a csehszlovák közvélemény sovíniszta köreit feleslegesen ne izgassuk. Ezért lettünk talán színtelenebbek, ezért lettünk csendesebbek és sokszor hűvösen tárgyilagosaok, sokszor olyankor is, mikor az önvédelem más vérmérsékletet követelt. Mi meg akartuk és meg akarjuk tartani a lapot a csehszlovákiai magyarság számára, mely - büszkén és öntudatosan állapítjuk meg - megszerette és életszükségletévé vált” - írta Jaross. A továbbiakban azonban kénytelen volt sajnálattal megállapítani, hogy a magyar pártok és lapjuk igyekezete nem hozta meg a remélt eredményt: „Közben újból megnehezedett utunk és munkánk, mert minden figyelmünk dacára néhány számunk elkobzása következett be.”⁴⁴

A magyar testvérpártok és a Prágai Magyar Hírlap minden kompromisszum-kereső igyekezete azonban hiábavalónak bizonyult. A hatalom a kemény kéz taktikájának alkalmazását vélte a legcélszerűbbnek, s 1934. szeptember 21-én a Prágai Magyar Hírlapot három havi időtartamra ismét betiltotta. Fennállt a veszély, hogy hasonló sors éri a magyar pártokat is. A magyar kisebbségi politika 1934 őszén tehát már szinte teljesen defenzívába kényszerült. Tartva a hatalom erőszakos megtorló intézkedéseitől, a látványos pártpolitikai megmozdulások helyett inkább a belső szervező munka látszott célszerűbbnek.

Az év végén, 1934. december 22-én háromhavi kényszerpihenő után újból megjelent ugyan a Prágai Magyar Hírlap, tónusa azonban még visszafogottabbá vált. Az újraindulást bejelentő vezércikk bizakodó hangon szólt az olvasókhöz, az optimista hangvételt azonban semmi konkrétum nem indokolta. „Másodszori negyedéves hallgatás után a Prágai Magyar Hírlap friss erővel újból megindul, s az újjászületés mindent átfogó, magával ragadó nemes lendületével újból elfoglalja azt a missziós posztot, melyet számára a kisebbségi magyar sors kijelölt” - jelentkezett vezércikkével az újrainduló lap, jövőbeli feladatát -- az általános tájékoztatáson túlmenően - a következő szavakkal határozva meg: „Nekünk speciális, szent feladatunk is van: a kisebbségi magyar közvélemény politikai tájékoztatása és vezetése, a kisebbségi magyarság jogainak gerinces és okos védelme, a programadás, a politikai, kulturális és gazdasági munkavezetés, a nemzeti és szociális lelkiismeret ébrentartása, s úgy önmagunkkal, kisebbségi magyarokkal, mint a hatalmon levőkkel szemben a számonkérés - szigorúan mindig a törvényes keretek között.”⁴⁵ Az államügyészség azonban gondoskodott róla, hogy a Prágai Magyar Hírlap egyelőre minél kevésbé tehessen eleget eme „szent feladat” megvalósításának. A cenzúrahivatal ellenőrei árgus szemekkel figyelték a lapot, s alig három héttel az újraindulás után már újabb elkobzásra került sor a *Rákóczi esztendeje* című szerkesztőségi vezércikk miatt, amelyben a szerző a száműzött Rákóczi halála elközelgő 200. évfordulójának ürügyén fejtette ki véleményét a magyar történelem e nagy alakjáról.⁴⁶ Az újraindulás körülményei tehát meglehetősen mostohák voltak.

A magyar kisebbségi politika azonban 1933-ban és 1934-ben sikeresen állta a próbát a kormány elnyomó intézkedéseivel, valamint a belső bomlasztási kísérletekkel szemben. Ennek legékezebb bizonyítékai az 1935. május 19-én lebonyolított új nemzetgyűlési választások eredményei voltak. A két magyar párt közös választási fellépését a Szepesi

Német Párt is támogatta: A közös jelölőlistával induló pártok összesen 254 943 szavazatot szereztek és ezzel 9 képviselői és 5 szenátori mandátumot nyertek. Képviselők lettek Esterházy János, Petrások Ágoston, Porubszky Géza, Szüllő Géza (keresztényszocialista részről), Holota János, Jaross Andor, Korláth Endre, Szent-Ivány József (magyar nemzeti részről) és Nitsch Andor (a szepesi németek részéről). Szenátorok: Hokky Károly, Pajor Miklós és Turchányi Imre a keresztényszocialisták, Füssy Kálmán és Törköly József a nemzeti pártiak részéről. (A beteg Törköly lemondása után 1937-ben Szilassy Béla került be a szenátusba.⁴⁷

Az 1935. évi májusi parlamenti választásokon a magyar pártok újabb ellenfeleket kaptak néhány kormánypárti magyar politikusból. A magyar ellenzéki pártok képviselőinek parlamenti ellensúlyozására ugyanis a kormány lojális magyar képviselőjelölteket kívánt mandátumhoz juttatni. Mivel kormánytámogató magyar politikai párt a köztársaságban nem létezett, a két vezető csehszlovák kormánypárt, az Agrárpárt és a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt egy-egy képviselői mandátumát kisebbségi magyarnak adta. Agrárpárti mandátummal Csomor István nagykálnai maradékbirtokos, szociáldemokrata mandátummal pedig Schulcz Ignác pozsonyi szakszervezeti titkár lett nemzetgyűlési képviselő.⁴⁸ A prágai nemzetgyűlésben ez a két képviselő szimbolizálta a kormánytámogató magyar kisebbségi politikát. Parlamenti szereplésük átlátszóan destruktív és negatív volt. Mindenkor helytelenítették azt, amit a magyar ellenzék kívánt, illetve dicsérték azt, amit a kormány tett. A kormány nemzetiségi politikáját szolgáló alázatossággal mindenben helyeselték és fennhangozták, hogy a csehszlovákiai magyarság kisebbségi jogai teljes mértékben tiszteletben tartatnak.

1935. május 26-án mind Szlovákiában, mind Kárpátalján tartománygyűlési képviselőválasztásokat is tartottak. A közös listával induló magyar pártok ezeken a választásokon is szolid sikereket könyvelhettek el.

Szlovákia 36 választható tartománygyűlési képviselői mandátumából a magyar pártok ötöt szereztek meg. A többi 31 képviselői mandátum az egyes pártok között a következőképpen oszlott meg: az Agrárpárt 8, a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt 4, a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt 1, a Csehszlovák Kommunista Párt 5, a Szlovák Néppárt 11, a Csehszlovák Iparospárt 1 és a Szlovák Nemzeti Párt 1 képviselői mandátumot szerzett. A magyar pártok részéről tartománygyűlési képviselők lettek Alapy Gyula Giller János, Kontsek György, Salkovszky Jenő és Virágh Béla.⁴⁹

Szlovákia tartománygyűlése képviselőtestületének azonban csak kétharmada - azaz 36 képviselő - volt választható, egyharmadot, 18 képviselőt a kormány felülről történő kinevezés útján juttatott mandátumhoz. Az 1935. július 20-i minisztertanácsi értekezlet döntött a 18 szlovákiai tartománygyűlési képviselő kinevezéséről. Az ily módon mandátumhoz juttatott képviselők a következő pártok hívei voltak: Agrárpárt 7 képviselő, Csehszlovák Szociáldemokrata Párt 4 képviselő, Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt 1 képviselő, Csehszlovák Iparospárt 1 képviselő, Szlovák Néppárt 5 képviselő.⁵⁰ A kormány ezáltal tudta elérni, hogy az 54 tagú tartománygyűlésben a csehszlovák kormánypártok képviselői abszolút többséget alkossanak.

A kárpátaljai tartománygyűlésbe a magyar nemzetiek részéről R. Vozáry Aladár, a keresztényszocialisták részéről pedig Ortutay Jenő került be.⁵¹

Az új Nemzetgyűlésben a nemzeti kisebbségek problémája a kormány eltussoló taktikája ellenére is erős nyomatókat nyert, s az illetékesek egyre többet voltak kénytelenek foglalkozni azok panaszaival és követeléseivel. Az addigi expanzív csehszlovák nemzeti politika minden vonalon visszaszorulóban volt.

1935. június 19-én mondott parlamenti beszédében Szüllő Géza keményen bírálta a kormány nemzetiségi politikáját: „Innen kell konstatálnom azt, hogy a békeszerződésekben és a kisebbségi szerződésekben garantált jogaink papiroson megvannak ugyan, de az életben nincsenek meg” - mutatott rá a csehszlovák kormány által elfogadott és a Népszövetség által garantált kisebbségi jogok papirosjellegére. Beszéde végén felolvasta a magyar pártok közös parlamenti klubjának deklarációját, amelyben többek között leszögezte: „Elégtétellel állapítjuk meg, hogy választóink tömegei kitartanak az ellenzéki politika álláspontján és arra biztatnak, hogy politikánk ezen a vonalon haladjon...” A magyar pártok további politikájának fő irányvonalát a deklaráció a következőképpen határozta meg: „Változatlanul állunk a nemzeti önrendelkezési jog követelése mellett. Ezzel is kifejezést óhajtunk adni annak, hogy csak a komolyan vett és intézményesen biztosított nemzeti egyenjogúság, keresztény erkölcs és demokrácia alapján képzeljük el népeink egészséges elhelyezkedését a köztársaság egyéb nemzetei között” - hangsúlyozta képviselőházi felszólalásában Szüllő Géza.⁵² Beszédében azonban arra is ismételten rámutatott, hogy a csehszlovákiai magyarság képviselői a jövőben is csakis alkotmányos eszközökkel, a fennálló törvényes keretek között fognak küzdeni a magyar nemzeti kisebbség jogaiért. Szüllő a kormány nemzetiségi politikáját nyíltan kisebbségellenesnek bélyegezte, olyannak, amely használja ugyan a demokrácia jelszavait, valójában azonban a kormányzati többség diktatúráján alapszik. „Az új kormány nem vonta le a választás konzekvenciáit -fejtegette Szüllő -, és ugyanazokat az eszközöket akarja alkalmazni az állam kormányzásában, amelyeket eddig alkalmazott. Ezek az eszközök és ez a módszer nem alkalmasak arra, hogy az állam nemzeti, szociális, kulturális és gazdasági összetételéből folyó ellentéteteket kiegyenlítsék és az ezekből fakadó nagy kérdéseket megoldják. Ezért vagyunk bizalmatlanok a kormánnyal szemben, és ezért hirdetjük a legélesebb ellenzéki harcot” - jelentette be Szüllő Géza a Nemzetgyűlés képviselőházában a magyar pártok kisebbségvédelmi, ellenzéki politikájának következetes folytatását.⁵³

Szüllő Géza beszéde után néhány nappal, 1935. június 24-én Szent-Ivány József képviselő is felszólalt a prágai parlamentben. Büszkeséggel állapította meg, hogy a nemzetgyűlési választásokon „a magyar választók nagy tömegei kitartottak mellettünk”. Szent-Ivány a Magyar Nemzeti Párt nevében a Nemzetgyűlés fóruma előtt mondott köszönetet a magyar választók bizalmáért: „Erről a helyről köszönöm a kisebbségi sorsba kényszerített magyar nép megnyilatkozását. Ez a bizalom megerősít bennünket a munkában, megnöveli felelősségünket és amidőn a törvényhozás mindkét házában hangot adunk magyar népünk bajainak, a legelszántabban követelni fogjuk azok orvoslását” - szögezte le beszédében Szent-Ivány József. A továbbiakban sajnálattal konstatálta, hogy a kormány kisebbségellenes politikája a köztársaság fennállása óta semmit sem változott. Rámutatott a kormánynak a kisebbségi magyarság sorait bomlasztó törekvéseire, a magyar politikai aktivizmus élesztgetésére, magyar nyelvű kormányssajtó fenntartására, amelynek egyik legfontosabb küldetése éppen a magyar ellenzéki politika lejáratása és a magyar pártok vezetői ellen személyeskedő sajtókampányok folytatása. Szent-Ivány szerint a kisebbségi magyar politikának a nemzeti egység felé kell törekednie, miközben a magyarság politikájának a szlovákság és minden más nemzet politikai törekvéseihez is „becsületos, őszinte és békés” módon kell viszonyulnia.⁵⁴

Másnap, 1935. június 25-én a magyar pártoknak két nemzetgyűlési képviselője is felszólalt - Jaross Andor és Esterházy János - és mindketten keményen bírálták a csehszlovák kormányok addigi nemzetiségellenes politikáját.

Jaross Andor képviselőházi felszólalásában főleg a magyarság kulturális sérelmeire mutatott rá részletesen. Nehezményezte a magyar egyetem hiányát, a középiskolák elsorvasztását, a magyar pedagógusképzés elégtelen voltát, a magyar népiskolák hátrányos megkülönböztetését, illetve a szlovák iskolahálózat szervezésének tényét a magyar vidékeken. Külön rámutatott a Szlovák Liga (Slovenská liga) szlovákosító törekvéseire és a

magyarság számára ártalmas tevékenységére. „Teljesen megértem, hogy a szlovákság saját nyelvét, kultúráját és nemzeti öntudatát művelni, fejleszteni és versenyképessé kívánja tenni, senki sem gördíthet ez elé akadályokat” - mondta beszédében Jaross. „A Slovenská liga munkája szlovák környezetben tiszteletreméltó és természetes. A magyar nemzettest húsába vág az azonban, ha magyarónoknak nevezett magyarokat kíván szlovákká átgyúrni, ha magyar nyelvterületen szlovák iskolát kíván létesíteni, ha szlovákosítani igyekeznek az istentiszteleti nyelvet és megakadályozza - kizárólag tekintélyi okokból - a magyar egyesületek tevékenységét.” Jaross a továbbiakban rámutatott, hogy a Szlovák Liga nem hatóság ugyan, csak társadalmi egyesület, de teljes mértékben élvezi az államhatalom támogatását. Helyi előharcosai a szlovák tanítószervezetből, a községi jegyzőkből és a járási főnökökből verbuválódnak, az országos vezeték pedig egytől egyig felelős állásban levő állami hivatalnokok és politikusok. „A liga szinte a kezében tartja ma nemcsak a tanügyi hatóságot, hanem az egész közigazgatási gépezetet Szlovénzián. Olyan mint egy mellékormány, amely láthatatlanul, de mindenütt érezhetően ott áll az események hátterében” - jellemezte Jaross képviselő a Szlovák Liga működését.⁵⁵

Esterházy János keresztényszocialista párti képviselő főleg Szlovákia gazdasági bajaira igyekezett felhívni a figyelmet említett, Jaross Andor felszólalása után következő képviselőházi beszédében.⁵⁶ A magyar pártok parlamenti felszólalásaival kapcsolatban érdemes rámutatni, hogy azokat sűrűn tarkították különböző közbelkiáltások, megjegyzések, személyeskedő közbeszólások a szónoktól eltérő nézeteket valló képviselők részéről. Jellegzetes módon a legtöbb személyeskedő, sőt sértő közbelkiáltás éppen a két kormánypárti magyar képviselőtől, a szociáldemokrata Schulcz Ignáctól és az agrárpárti Csomor Istvántól származott.

A képviselőház 1935. június 26-i ülésén a két említett kormánypárti magyar képviselő is szólásra jelentkezett. Először Schulcz Ignác, majd Csomor István mondta el beszédét - mindkettő magyar nyelven -, amelyben lényegében mind a ketten törhetetlen hűségükről biztosították a csehszlovák kormányt, illetve kioktató hangnemben „leplezték le” az ellenzéki magyar képviselők „álszenteskedését” és „siránkozásait”. Csomor képviselő mindjárt azzal vezette be felszólalását, hogy a maga és a „haladó szellemű és demokratikus érzésű magyar nép nevében” ünnepélyesen kijelentette: „igenis, mi hívei vagyunk ennek a republikának...” Majd azt is igyekezett kidomborítani, hogy „nem azonosítjuk magunkat azzal a politikával és azon cselekedetekkel, amely politikát és cselekedeteket immár 16 esztendő óta a Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt hirdet”. Schulcz képviselő még a történelmi Magyarország feldarabolását és a kisebbségi sorsot is pozitív tényként értelmezte nagy buzgóságában: „Történelmi sors volt ez, amely a világháború után következett be, és meg merem bátran mondani, hogy jó sorsdöntés volt ez! Jó volt az itt élő népek szempontjából, mert ha nem így lett volna, ma ott nyögnénk, mi milliók, a porosz csizmának nyomása alatt.”⁵⁷

A két kormánypárti magyar honatya hízelgése a kormány felé, illetve „leleplező” vagdalkozása a magyar ellenzéki pártok irányába azonban teljes mértékben hiábavalónak bizonyult. Parlamenti szereplésük, de általánosságban is szervilis, behódoló magatartásuk képtelen volt vonzóvá tenni a magyar tömegek előtt az aktivizmus elvét. Különböző fórumokon tett próbálkozásaik csak bomlasztani voltak képesek, tömegszervező hatásuk azonban már egyáltalán nem volt.

A magyar aktivista kísérletezések csődjéért azonban elsősorban a prágai kormányt és a csehszlovák kormánypártokat terheli a felelősség. A kormánykörök ugyanis elmulasztották az annyira óhajtott és számukra oly hasznosnak ígérkező - tehát mindenképpen az ő javukat szolgáló - magyar aktivizmus „igazolását” a szélesebb magyar tömegek előtt. Pedig a kormánytámogatás eszméjét néhány látványos nemzetiségi engedménnyel, illetve a magyar nemzeti kisebbség felé tett tetszetős gesztusokkal talán vonzóbbá is lehetett volna tenni.

Prága szűkkeblősége azonban a magyar aktivizmust szinte semmiben nem igazolta. Az 1935-ben fellángoló akció így igen rövid életű volt, s az 1936. évben már alig hallatott magánál.

Az itt tárgyalt „kormánytámogató aktivizmus”, fogalmához azonban hadd tegyük még hozzá, hogy a kormánytámogatás tényére használt „aktivizmus” kifejezés sem logikai, sem politikai szempontból nem volt helytálló. Az „aktivizmus”, „passzivizmus” oly értelmű szembeállítás, miszerint az aktivizmus kormánytámogatást, a passzivizmus pedig ellenzékiiséget jelent, mindenképpen csak egy hamis politikai képlet kialakulását idézhette és idézte is elő. E politikai képlet deformált mivoltára maga Szüllő Géza mutatott rá az Egyesült Magyar Párt parlamenti klubjának 1937. január 16-i pozsonyi ülésén, amikor ugyanis többek között kifejtette, hogy a magyar ellenzéki politikát semmiképpen nem lehet passzívnak nevezni, elvégre az ellenzéki pártok kezdettől fogva aktívan vettek és vesznek részt az ország politikai életében, a választásokon, a parlament munkájában stb. „Parlamenti ellenzéki álláspontunkban nyilvánul meg az, hogy aktivisták vagyunk” - szögezte le Szüllő Géza. Szerinte az aktivizmus még egyáltalán nem egyenlő a kormánypártisággal. „Nem aktivizmus a kormánypártiság, és nem passzivizmus az ellenzékiiség! Ez a punctum saliens!”⁵⁸

Mindettől eltekintve azonban a korabeli csehszlovákiai politikai zsargonban - magyarban és nem magyarban egyaránt - az „aktivizmust” és az „aktivista” jelzőt egyöntetűen a kormánytámogatás tényével rokonították. Ilyen értelemben használta és használja ezt -- kétségkívül helytelenül - a korszakra vonatkozó szakirodalom is. Tanulmányunkban mi is alkalmazkodtunk az eddigi gyakorlathoz, bár tudatában vagyunk e kialakult fogalompárok torzult jelentéstartalmának.

Az 1935 májusi parlamenti választások után a Magyar Nemzeti Párt vezetői újból latolgatni kezdték a két párt esetleges egyesülésének kilátásait. 1935. október 23-án a magyar pártok közös parlamenti klubja elhatározta a „szlovenszkói és ruszinszkói nemzeti kisebbségek politikai nagybizottságának” megszervezését, amit utólagosan a két párt vezető szervei is elfogadtak. A szervező munka rövidesen meg is indult, s decemberben már kezdett konkrét formát ölteni.

1935. december 15-én a Csehszlovák Köztársaságban nagy jelentőségű belpolitikai eseményre került sor. Amint az már várható volt, a köztársaság létrehozója és addigi elnöke, a 85 éves T. G. Masaryk magas korára való hivatkozással lemondott államfői tisztségéről. A megüresedett funkcióra két jelölt is aspirált, Edvard Beneš külügyminiszter mint a szocialista blokk és a Cseh Néppárt jelöltje, valamint Bohumil Němec egyetemi tanár mint az Agrárpárt és a többi koalíciós párt jelöltje.⁵⁹

A Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevele (121/1920. sz. tc.) 57. paragrafusában értelmében az új államfő megválasztására a Nemzetgyűlés két kamarájának - szenátus, képviselőház - közös ülése volt hivatott. A határozatképes számban megjelent szenátoroknak és képviselőknek közös szavazással és legalább háromötödös többséggel kellett dönteniük az új államelnök személyéről.⁶⁰

Az új elnökválasztást 1935. december 18-ra tűzték ki. Kezdetben úgy tűnt, hogy mindkét elnökjelölt egyforma eséllyel indul az elnöki posztért vívott csatában. A csehszlovák politikai pártok között ugyanis nem volt egység az új államelnök személyét illetően. Beneš azonban rugalmas taktikával és gyors manőverekkel az ellenzéki pártok körében is hozzálátott szövetségesei toborzásához.

E. Beneš az ellenzéki magyar pártok vezető személyiségeivel is haladéktalanul felvette a kapcsolatot.⁶¹ Mindjárt december 15-én magához kérte Esterházy Jánost, az országos Keresztényszocialista Párt elnökét, akinél aziránt érdeklődött, vajon volna-e lehetőség arra, hogy a magyar pártok képviselői az ő jelölését támogassák? Esterházy arra való

hivatkozással, hogy ő csupán az Országos Keresztényszocialista Pártot képviseli, kitért a határozott válasz elől, jelezte azonban, hogy szerinte erre megvolna a lehetőség, s javasolta, hogy az ezzel kapcsolatos tárgyalásokba vonják be Jaross Andort is, mint a Magyar Nemzeti Párt elnökét, illetve Szüllő Gézát, mint a két párt közös parlamenti klubjának elnökét.

Esterházy János, Jaross Andor és Szüllő Géza 1935. december 17-én a délutáni órákban jelentek meg Beneš elnökjelöltnél, aki ezen a megbeszélésen kijelentette a magyar politikusok előtt, hogy elnökké választása esetén teljesíteni fogja a magyarok valamennyi jogos kisebbségi igényét. A Beneš-audiencia után a magyar gyártok parlamenti klubja még aznap este Ölést tartott, amelyen döntés született arról, hogy a másnapi elnökválasztáson a két párt Beneš-t fogja támogatni. A klub azonban ezzel párhuzamosan art is leszögezte, hogy ez az állásfoglalása mit sem változtat ellenzéki álláspontján.⁶²

December 17-ről 18-ra virradó éjszakán, azonban a helyzet teljesen új fordulatot vett. Az éjszaka folyamán ugyanis az addig Němec-párti Szlovák Néppárt taktikázása következtében Bohumil Němec visszalépett, s így a koalíciós pártok egyetlen jelöltje E. Beneš maradt. Ennek következtében a Beneš-nek ígért magyar szavazatok lényegében már feleslegessé is váltak.

Az elnökválasztás napján délelőtt a magyar pártok parlamenti klubja újra ülést tartott, amelyen néhány magyar nemzeti párti képviselő ellenezte a Beneš-t támogató taktikát. Csillapítólag hatott a magyar kedélyekre Beneš levele, amelyet közvetlenül a szavazás megkezdése előtt küldött egy bizalmi emberével Esterházy Jánosnak: „Annak ellenére, hogy az éjszaka folyamán a helyzet megváltozott, miután a koalíció jelölésében megállapodott, az Önnel és társaival folytatott tárgyalásaim során tett ígéreteimet fenntartom és állom ígéreteimet. Az urak nálam a magyarságot érintő kérdésekben mindig megértésre találhatnak. Súlyt helyezek arra, hogy a magyar pártok annak ellenére, hogy megválasztásomhoz immár erre szükség nincs, mellettem foglaljanak állást.”⁶³

A december 18-i délutáni parlamenti szavazáson Beneš-t nagy többséggel köztársasági elnökké választották. Az Országos Keresztényszocialista Párt képviselői mind Benešre adták le szavazatukat, a Magyar Nemzeti Párt képviselőinek többsége úgyszintén reá voksok. Mindössze három nemzeti párti képviselő nem szavazott Benešre; Füssy Kálmán és Törköly József a választási aktuson nem voltak jelen, Jaross Andor pedig - saját bevallása szerint - üres lappal szavazott.⁶⁴

Beneš köztársasági elnökké való választását tehát a magyar pártok képviselői is támogatták szavazataikkal. Az új elnök ezt akkor köszönettel nyugtázta, s mindjárt a választás lezajlása után személyi titkára útján a következő telefonüzenettel kereste fel a magyar pártok parlamenti klubját: „Beneš köztársasági elnök úr köszöni a magyarok lovgiasságát, őszinteségét és egyenes magatartását, melyet a választások előtt és a választások során tanúsítottak.”⁶⁵

Az államelnöki választás előtti Beneš-audiencia jelentős mozzanat volt a két magyar párt életében. Ugyanis ekkor fordult elő először, hogy felelős csehszlovák politikus tárgyalásokat kezdeményezett az ellenzéki magyar pártok vezetőivel. Várható volt tehát, hogy az elkövetkezendő időszakban a magyar politikai pártok egyre fontosabb szerepet játszanak majd egész Csehszlovákia politikai életében.

Jegyzetek

1 Kovács Endre: *Két háború közt*. Budapest 1944., 26.

2 Uo. 28.

3 Uo. 30.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

- 4 Steier Lajos: *A csehszlovákiai magyarság politikája*. Magyar Szemle, 1933. április, 373., 377.
- 5 Egyhangúlag választotta meg új pártvezetőségét az országos keresztényszocialista párt. Prágai Magyar Hírlap, 1932. december 1., 1-2.
- 6 Uo.
- 7 Új magyar erőforrások. Prágai Magyar Hírlap, 1932. december 1., 1.
- 8 Egyhangúlag Esterházy Jánost választották meg az országos keresztényszocialista párt elnökévé. Prágai Magyar Hírlap, 1932. december 15., 3.
- 9 Esterházy János az országos keresztényszocialista párt munkafüladatairól. Prágai Magyar Hírlap, 1933. május 9., 2.
- 10 Szent-Ivány a meg nem alkuvó nacionalizmus programját fejtette ki a magyar nemzeti párt lévai nagygyűlésén. Prágai Magyar Hírlap, 1933. május 16., 3-4.
- 11 Uo.
- 12 Uo.
- 13 A magyar nemzeti párt adminisztrációs központját Losoncról Komáromba helyezték át. Prágai Magyar Hírlap 1933. június 1., 2.
- 14 Betiltották a magyar nemzeti párt ifjúsági kongresszusát. Prágai Magyar Hírlap 1933. június 11., 2.
- 15 Lelkesedő tömegek részvételével folyt le a magyar nemzeti párt ifjúsági kongresszusa Érsekújvárott. Prágai Magyar Hírlap, 1933. június 18., 5.
- 16 A magyar nemzeti párt impozáns gyűlései Gömörben. Prágai Magyar Hírlap, 1933. július 1. 3.
- 17 Serényen folyik a magyar nemzeti párt szervező munkája. Prágai Magyar Hírlap, 1933. július 2., 3.
- 18 Jaross Andor: A „Fiatal Magyarok Munkacsoportja”. Prágai Magyar Hírlap, 1933. július 7., 1.
- 19 Megalakult Pozsonyban a magyar nemzeti párt első munkásszakosztálya. Prágai Magyar Hírlap, 1933. június 28., 3.
- 20 „A meg nem alkuvó ellenzéki politikai az egyetlen reménysugár, mely Szlovenszko sorsának jobbrafordulását biztosítja”. Prágai Magyar Hírlap, 1933. június 29., 3.
- 21 Uo.
- 22 A szlovenszkoí országos hivatal betiltotta a magyar nemzeti párt ifjúsági szervezkedését. Prágai Magyar Hírlap, 1933. július 21. 1.
- 23 A magyar nemzeti párt ifjúsági csoportjainak betiltása ügyében Pozsonyban sürgősen összehívták a magyar nemzeti párt végrehajtó bizottságát. Prágai Magyar Hírlap, 1933. július 22., 3-4.
- 24 Uo.
- 25 A magyar nemzeti párt szózatokkal fordul ifjú választóihoz. Prágai magyar Hírlap, 1933. július 23., 3.
- 26 Az országos hivatal megengedi a magyar nemzeti párt ifjúsági szervezetének működését. Prágai Magyar Hírlap, 1933. július 27., 3.
- 27 Házkutatások a magyar nemzeti párt vezetőinél. Prágai Magyar Hírlap 1933. július 26., 3.; *Folytatják a házkutatásokat a magyar nemzeti párt vidéki vezetőinél*. Prágai Magyar Hírlap, 1933. augusztus 1., 3.; *A belügyminisztérium megfosztotta tisztségétől Szepsi magyar nemzeti párt városbíráját*. Prágai Magyar Hírlap, 1933. augusztus 2.,3.
- 28 Jaross Andor. *Nyári szünet után*. Prágai Magyar Hírlap, 1933. szeptember 6.,1-2.
- 29 Szent-Ivány: *Nincs szükségünk arra, hogy titkos eszközöket alkalmazzunk nagy céljaink elérésében*. Prágai Magyar Hírlap 1933. szeptember 8., 3.
- 30 Betiltották a magyar nemzeti párt munkásszervezeteinek pozsonyi alakuló gyűlését. Prágai Magyar Hírlap, 1933. szeptember 10., 3.
- 31 A Prágai Magyar Hírlap megjelenését három hónapra betiltották. Híradó, 1933. szeptember 17., 1.
- 32 A magyar nemzeti párt impozáns szepsi országos nagygyűlést feloszlatta a járási főnök. Híradó, 1933. szeptember 19., 3-4.
- 33 Szent-Ivány József: *Megújulás lesz*. Prágai Magyar Hírlap, 1933. december 17.,1.
- 34 Szent-Ivány József: *Gondolatok 1934 első napján*. Prágai Magyar Hírlap. 1934. január 1., 1-2
- 35 *Nemzeti alapon a kisebbségi jogokért és a demokráciáért*. Prágai Magyar Hírlap, 1934. április 25., 7. old.
- 36 *A magyar nemzeti párt nagysikerű körzeti gyűlése Tornalján Törköly, Füssy, Jaross, Nitsch, Holota, Salkovszky és Fodor részvételével*. Prágai Magyar Hírlap, 1934. június 13., 4.
- 37 Jaross Andor: *Mi történt Németországban?* Prágai Magyar Hírlap, 1934. július 8., 1-2.
- 38 Szvatkó Pál: *A halott Dollfuss*. Prágai Magyar Hírlap, 1934. július 29., 1.
- 39 Jaross Andor: *Az osztrák seb*. Prágai Magyar Hírlap, 1934. július 27., 1.
- 40 Beneš húsvéti nyilatkozata a magyar kérdéstről. Prágai Magyar Hírlap, 1934. április 4., 2.
- 41 *A szlovák-magyar testvériség s a magyar egység impozáns megnyilatkozása jegyében folyt le a keresztényszocialista párt lévai körzeti gyűlése*. Prágai Magyar Hírlap 1934. április 25., 5.
- 42 *Nagy tömegek hallgatják Dél-szlovenszkon az országos keresztényszocialista párt szónokait*. Prágai Magyar Hírlap 1934. május 9., 2.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

- 43 Tizenöt napi államfogházra ítélte a kassai bíróság Esterházy János szepszi népgyűlésen mondott beszéde miatt. Prágai Magyar Hírlap, 1934. június 21. 5.
- 44 Jaross Andor: Támadások pergőtűzében. Prágai Magyar Hírlap, 1934. augusztus 19., 1-2.
- 45 (fg). Újjászületés. Prágai Magyar Hírlap 1934. december 22. 1.
- 46 Rákóczi esztendeje. Prágai Magyar Hírlap, 1935. január 15., 1.
- 47 Rády Elemér: *A felvidéki magyar politika húsz éve. (1918-1938) Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve.* Budapest 1940., 127-128.
- 48 Darvas János: *Politikai életünk...* i.m. 77. (m.f.)
- 49 Krajínský vestník pre Slovensko. 1935. június 12., 315-316.
- 50 Kranínský vestník pre Slovensko. Príloha k 2. čís. zo dňa 10. januára 1936., 1-2., 18.
- 51 Ortutay Tivadar: *Cseh világ a Kárpátokban.* Ungvár 1941., 119. (m.f.)
- 52 Új Hírek 1935. június 20. (m.)
- 53 Těsнопisecká správa o 3. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve středu dne 19. cervna 1935., 44-45.
- 54 Těsнопisecká správa o 4. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve středu dne 24. cervna 1935., 46-50.
- 55 Těsнопisecká správa o 5. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve středu dne 25. cervna 1935., 84-88.
- 56 Uo.102-104.
- 57 Těsнопisecká správa o 6. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve středu dne 26. cervna 1935., 95-99.
- 58 *Az egyesült párt parlamenti klubjának ülése Pozsonyban.* Prágai Magyar Hírlap, 1937. január 17., 3.
- 59 *Az elnökjelöltek.* Esti Újság, 1935. december 15., 2.
- 60 *Sbirka zákonů a nařázení státu československého.* Ročník 1920., 261.
- 61 Beneš elnöké választására vonatkozó iratok és lapkivágások. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Budapest, fond X/11.
- 62 Beneš köztársasági elnök: „*Köszönöm a magyarok lovagiasságát.* Esti Újság, 1935. december 20., 1-2.
- 63 Uo.
- 64 Uo.
- 65 Uo.

SZABÓ ANTAL

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története - I. rész

Az első világháború után a győztesek által diktált trianoni békeszerződés területi változásai tették szükségessé, hogy a Magyarországi Református Egyház testéről leszakadt református gyülekezetek önálló egyetemes egyházat szervezzenek. Csehszlovákiában, Szlovákia és Kárpátalja területén 289 egyházközség - többsége addigi egyházmegyéjével együtt - került új országhatárok közé, kiszakadva a dunántúli, tiszántúli és tiszáninneri egyházkerület közösségéből. A szervezkedést sürgette az is, hogy Dr. Révész Kálmán püspök 1919 őszén Kassáról Miskolcra költözött.

1920. július 16-án Komáromban megalakult a dunántúli egyházkerület. Megszűntéig két püspöke volt: Balogh Elemér pozsonyi lelkipásztor 1921-1938, és Sörös Béla losonci lelkipásztor 1938-1939 között.

1920. december 21-én Kassán alakult meg a tiszáninneri egyházkerület, melynek első püspöke Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkipásztor volt. Ő állította össze - a lévai törvényhozó zsinat határozata alapján - az első önálló felvidéki énekeskönyvet. Az állami hatóságok zaklatásai következtében Pálóczi Czinke püspök 1929-ben lemondott és Miskolcra távozott. Utána Péter Mihály, Idrányi Barna és Magda Sándor dr. töltötte be az egyházkerület püspöki tisztét. Végül a kárpátaljai egyházkerület is megalakult, mely 1923-ban választotta püspökké Bertók Béla munkácsi lelkipásztort, aki az 1938. évi visszacsatolásig mindvégig megmaradt tisztségében, 1938 májusától - Balogh Elemér halála után - már az Egyetemes Konvent elnökeként.

Három egyházkerület alkotta - akkori neve szerint - a Csehszlovákiai Református Egyetemes Egyházat. Ez 10 egyházmegyét tömörített, melyekben az 1930-as népszámlálás szerint 216.662 lélek élt.

Az Egyház az állammal való viszonyát is rendezni óhajtotta, ezért Pálóczi Czinke püspök törvényhozó zsinatot hívott össze Lévára, mely első ülészakát 1923. június 17-től június 25-ig tartotta. Ez megalkotta a VIII. számú törvénycikket, amely így kiegészítette az addigi Magyarországi Református Egyházalkotmányt, alkalmazva annak törvényeit az új helyzetbe került Csehszlovákiai Református Egyetemes Egyház életére. A jóváhagyásra benyújtott törvényt az államhatalom soha nem erősítette meg s bomlasztani akarta a református egyház egységét, különösen a szlovák egyházmegye megalakításának kérdésével. A reformátusok 90%-a magyar nemzetiségű volt, csak Kassától keletre volt néhány vegyes, magyar és szlovák nemzetiségű gyülekezet. E maroknyi szlovák nemzetiségű hívőnek lelki szükségleteiről a Magyar Református Egyház mindenkor gondoskodott, amit kitűnően bizonyít, hogy az első szlovák református énekeskönyv 1752-ben jelent meg Debrecenben. Az énekeskönyv második kiadása 1824-ben, a harmadik kiadás 1864-ben jelent meg Sárospatakon. Az énekeskönyv az Egyesült Államokban is több ízben megjelent, szolgálva az ottani és itteni szlovák reformátusok lelki szükségleteit. Utolsó kiadását a Szlovákiai Tiszáninneri Egyházkerület 1923-ban jelentette meg.

A Református Egyház Sörös Béla losonci lelkipásztort hívta meg, hogy tárgyaljon a kormánnyal és a pozsonyi Országos Hivatallal a megoldatlan kérdések rendezése: a törvények jóváhagyása, a hontalan lelkészek, lelkészözvegyek, a teológia kérdése ügyében. Sok ígéret hangzott el, de alig teljesült belőlük valami. Erre az állapotra világít rá nagyon jól egy sikertelen pozsonyi tárgyalás utáni beszélgetés Sörös Béla és Zoch evangélikus püspök között. Sörös elpanaszolta sok bajunkat, mire Zoch megbiztatta: „Amikor még Budapestre jártunk tárgyalni az egyházi ügyeket, akkor mi fogtuk a ti frakkotokat. Most a különbség az, hogy néktek kell fogni a mi frakkunkat”. Sörös válasza rövid és frappáns volt: „Igen, meg az, hogy mi nem rúgtunk hátra.”

A törvényes provizórium ellenére az Egyház lelki és anyagi élete fejlődött. Mozgalmak születtek, intézmények létesültek. Az ébredési mozgalmakat Nehézy Károly kisújfalusi lelkipásztor vezetésével hozták létre a „Kiskoszmályi Mozgalom” és a „Béthel egyesület” keretében végzett lelki- (konferenciák, bibliakörök) és szeretetmunkák (árvaházak). Erről a munkáról ad bővebb leírást *A Kiskoszmályi Árvaház Története* című 29 oldalas füzet. (Kiadta 1932-ben a Barsi Ref. Egyházmegye, nyomtatott Gondos Vilmos könyvkiadó nyomdai műintézetében, Párkányban.) A másik, már terjedelmesebb (64 oldalas) füzet szerzője Tóth Kálmán református árvaházi lelkipásztor. Címe: *Kősziklára Épített Ház - A Kiskoszmályi Mozgalom Ismertetése*. (Kiadja: Timótheus könyvesbolt Komárom, Jókai utca 12. szám. Felelős kiadó: Tóth Kálmán: Megjelent Pápa 1942. Főiskolai könyvnyomda.)

A református lelkiélet, szellemi és anyagi tennivalók és a közéletre való befolyás növelése volt a „Református Összefogás” mozgalom célkitűzése. Losoncon 1936-ban egy vasárnap délelőtti istentisztelet keretében, a két mozgalom vezetője: Nehézy Károly és Sörös Béla kézfogása pecsételte meg azt a kölcsönös ígéretet, hogy segítik egymást vállalt feladataik teljesítésében.

A lelkési utánpótlás biztosításának szükségessége egy magyar teológiai főiskola megszervezését sürgette. Az Egyház e feladat elvégzésével Sörös Béla losonci lelkipásztort bízta meg. 1925 szeptemberében megnyílt a losonci református teológiai szeminárium, mely mindvégig a felvidéki magyarság egyetlen főiskolája maradt. Az Egyház lehetőségei szerények voltak s így - a skót református egyház vezetőinek tanácsát követve - szerény keretek között kezdi a teológia 1939. január 25-ig tartó munkáját. A visszacsatolás után a lelkészképzés a felvidéki gyülekezetek részére is a régi Alma Materekben folytatódott. Nagy Zoltán nyugalmazott diósjenői lelkipásztor, volt losonci teológus, a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága által az 1986. évre meghirdetett honismereti pályázat I: díját nyerte el „*A Losonci Református Teológia története 1925-1939*” című tanulmányával. Ezért itt szükségtelen a Teológia történetének részletezése. Szükséges azonban rámutatnom arra, hogy Losoncon, közel száz évvel korábban is volt református főiskola és abban teológiai kar is. A nagy vagyonnal rendelkező losonci református egyházközség 1925-1939 között is, a legnagyobb mértékben vállalta a főiskola fenntartásával járó anyagi terheket. Református gyülekezet Losonc környékén 30 kilométer sugarú körben nincs. Magánossága miatt ezért nem tudott résztvenni abban a versengésben, mely Pápa és Komárom között kezdődött a tizenkilencedik század első évtizedében az egyházkerületi főiskola székhelyéért, mely - több megszakítással csak 1883. március 1-én ért véget, amikor az egyházkerület a főiskola Pápan maradását elhatározta (lásd: *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Története 1531-1895*. Írta: Kiss Ernő főgymn. igazgatótanár, Pápa 1896).

Kovács Benjámín, az első losonci református főiskola utolsó igazgatója, és Sörös Béla, a felvidéki losonci teológiai szeminárium mindvégig egyetlen igazgatója, a losonci református temetőben vannak eltemetve. (Meg kell még jegyeznünk, hogy Kovács Benjámín Amália nevű leánya Tildy Zoltán volt magyar köztársasági elnök nagyanyja volt.)

A másik fontos intézmény majdnem tíz évvel a teológia után nyílik. A Református Egyház kassai konventi ülésén 1935. május 23-án mondja ki, hogy Révkomáromban református tanítóképzőt létesít. Ennek az intézetnek nyilvánossági jogát hosszabb huzavona után ismerte el a csehszlovák kormányzat. A visszacsatolás után a tanítóképző addig maradt fenn, amíg a már felvett növendékei befejezték tanulmányaikat.

1938-ban, az I. bécsi döntés után - kevés gyülekezet kivételével - a Csehszlovákiai Református Egyház visszakerült az anyaországhoz. Csehszlovákia területén - 1939. március 16-tól a Szlovák Köztársaságban - visszamaradt magyar gyülekezetek: Pozsony, Nyitra, Zólyom és Horhi (ez utóbbi Hontvarsány leányegyháza) valamint keleten néhány szlovák

nyelvű egyházközség. Pozsony sem maradt lelkipásztor nélkül. Balogh Elemér püspök-lelkipásztor 1938 tavaszán bekövetkezett halála után még megválasztották Szabó Béla huszti lelkipásztort, aki a visszacsatolás előtt - szinte az utolsó pillanatban - még átköltözött Pozsonyba és így e fontos állomáshelyen ismét jó képességű, hűséges lelkipásztor végezte magyar és református szempontból oly nagyon szükséges szolgálatát. A visszacsatolt területen lévő egyházközségek - miután a három felvidéki egyházkerület közgyűlései 1939-ben kimondták megszűnésüket -visszatértek a régi egyházkerületek kebelébe.

Az Egyház története 1945-től 1986-ig

AZ EGYHÁZI ÉLET ÚJRAINDULÁSA

A felvidéki dunántúli egyházkerületi közgyűlés összehívása anyagi nehézségekbe ütközött. A kerület pénze egy pozsonyi bank folyószámláján volt elhelyezve s így ebből nem lehetett fedezni a közgyűlés költségeit. Sörös Béla püspök elpanaszolta ezt Dr. Szabó Lajos színobányai (Cinobana) lakosnak, akinek lakhelye, az ott lévő kisebb vasgyárával, a Szlovák Állam területén maradt. Dr. Szabónak azonban voltak üzleti érdekeltségei Budapesten is, így a Sörös által megjelölt összeget átutalta budapesti bankszámlájáról az egyházkerületnek. Az önmagát megszüntető egyházkerület közgyűlésének megtartása elől elhárult az anyagi akadály. Erről Sörös Béla beszámolt a barsi egyházmegye közgyűlésén (akkor Losonc a barsi egyházmegye kebelébe tartozott) 1939 tavaszán, rövidesen bekövetkező halála előtt. Dr. Szabó Lajos egyébként a losonci teológián tanuló szegény sorsú teológusokat is rendszeresen támogatta.

A második világháború után a csehszlovákiai magyarság és reformátusság ismét kisebbségi sorsba került. Sőt rövidesen kiderült, hogy a korábbiaknál is nehezebb sors vár rá: bekövetkeztek a hontalanság évei. Lelki és anyagi területen egyaránt szörnyű pusztítás történt. A legsúlyosabb csapás a Barsi Egyházmegyét érte. Területét a Garam osztja két részre. 1944. december 20-án a Garamnál három hónapra megállt a frontvonal. A folyó keleti partján a szovjet, nyugati partján a német hadsereg tartotta az állásokat. 1945 március végén megindult az általános támadás és másfél hónap alatt Európában véget ért a háború. f sorok ínjá ezeket az eseményeket Léván élte át, ahol az állami gimnáziumban hitoktató lelkészként működött. Léva lelkipásztora, Czegléd Pál esperes, ebben az időben a Csehszlovákiához került Református Egyház legtekintélyesebb egyénisége volt. A továbbiakban legnagyobb hátrányt jelentett számára, hogy nem tudott szlovácul.

A front elvonulása után a Garam nyugati oldaláról is, már áprilisban, megjelentek Léván az esperesi hivatalban a lelkipásztorok, és elbeszélésükből kirajzolódott a pusztulás képe. A visszavonuló német hadsereg öt templomot robbantott fel: Érsekkéty (Kvetná), Nyirágó (Nirovce), Garamvezekény (Vozokany n.Hr.), Zseliz (Zeliezovce) és Alsóvárád (Tekovsky Hrádok). Bombázás következtében elpusztult a templomunk Zólyomban (Zvolen) és Nagykálnán (Kálná n.Hr.). Harci cselekmények következtében elpusztult a templomtorony Újbarson (Novy Tekov), Felsőszecsén (Horná Sec) és Garamszentgyörgyön (Jur nad Hronom). Bombázás következtében teljesen elpusztult a parókia Érsekkétyen, mely így a legnagyobb hadikárt szenvedett egyházközségünk volt. Alig volt az egyházmegyében olyan egyházközség, amelyben a három hónapos állóharc cselekményei ne rongáltak volna meg az épületeket és sok templom berendezését is. Az Egyház többi részén is nagy hadikárok voltak, de máshol összesen nem pusztult el annyi templom, mint a barsi egyházmegyében. A károk helyreállítására még gondolni sem lehetett, de a romok eltakarítása hamarosan megindult. A lelki építés gyorsan megkezdődött. Léván már májusban összejött a lelkészi baráti kör, megtartották a szokásos havi lelkészi bibliakört (az utolsót 1944. december első szerdáján tartották) s elhatározták, hogy továbbra is minden hónap első szerdáján összeülnek Czegléd Pál esperes, lévai lelkipásztor és Szabó S.

Zsigmond egyházmegyei lelkészegyesületi elnök, bajkai lelkipásztor vezetésével. Komáromban Tóth Kálmán árvaházi lelkész szervezte a belmissziói munkát, a kiskoszmályi mozgalom bevált útját folytatja. Rövidesen Tóth Kálmán, mint a komáromi egyházmegye missziói lelkésze, megszervezte a belmissziói munkát az egész Egyház területén, így mozgásba hozta a többi egyházmegyében is a lelki építő munkát.

Hamarosan azonban minden megváltozott: Ez a változás is legsúlyosabban a barsi egyházmegyét sújtotta és 1953-ig ásta alá annak a lelki életnek alapjait, melyet addig példaadónak lehetett tekinteni Egyházunkban. 1945. július hó második felében megjelent Léván Czeglédy Pál esperesnél Szirmai János érsekkétyi (akkor szlovákul Ket, 1947-től Kvetná) lelkipásztor és úgy mutatkozott be, mint a barsi egyházmegye megbízott esperese. Fontos történelmi dokumentum az a körlevél, amelyet itt, s az egyházmegye minden Lelkészi hivatalában személyesen adott át Szirmai János. A körlevél szövege minden kommentár nélkül is világosan megmutatja, milyen próbatételeknek lett kitéve Csehszlovákiában a Református Egyház és a magyar kisebbség.

A barsi ref. egyházmegye esperesi hivatala.
5/1945. sz. Körlevél

Kelt, 1945. júl.
16.

Nagytiszteletű Lelkész Úr!
Tekintetes Kántortanító Úr!
Érdemes Elöljáró Urak!

A csehszlovákiai Egyet. Ref. Egyház szervező bizottságának elnöksége 1945. május 24-i rendeletével engem bízott meg átmenetileg a barsi ref. egyházmegye adminisztrálásával.

Rendkívüli idők rendkívüli intézkedése ez.

Ha visszaforgatjuk az emlékezésnek szomorú lapjait, az után, amit átéltünk, csak azt mondhatjuk: Az Úr kegyelmessége az, hogy még nincsen végünk. (Sir. 3,22.)

Romok között járunk! Építenünk kell!

Egyházmegyéink, egész egyházmegyénk életbevágó érdekét látom abban, hogy ezen rendelkezést bizalommal fogadni ne vonakodjunk, adott helyzetünkben a körülményekhez alkalmazkodjunk és tegyünk félre mindent, ami gátat vetne a mi nemes, együttes, építő, mentő munkánknak egyházunkért és a Krisztus evangéliumáért. Ebben a szellemben vállalom és ajánlom fel szolgálataimat az egyházmegyének abban a reménységben, hogy mindnyájan megerősítjük kezeinket a jóra. (Noh. 2,18.)

A kegyelem Istene tegye áldottá munkánkat)

Az alábbiakban közlöm az Elnökség eddig megjelent körleveleit és szabályrendeleteit magyar fordításban és kérem nagytt. Lelkésztestvéreimet, hogy az egyes egyházközségeknek szóló körlevelet kizárólag küldönc útján késedelem nélkül kézbesíteni szíveskedjenek.

A CSEHSZLOVÁKIAI EGYET. REF. EGYHÁZ SZERVEZŐ BIZOTTSÁGÁNAK SZABÁLYRENDELETEI.

Kassa, 1945. május 24.

SZABÁLYRENDELET A REF. EGYHÁZKÖZSÉGNEK EGYHÁZMEGYÉNKBE VALÓ BEOSZTÁSÁRÓL.

Az egyet. ref. egyház egyházmegyéinek határai Szlovenszko felszabadult területén a jelenlegi nemzetiségi viszonylatok szerint és az egész egyet. ref. egyház javára eképpen rendeztetének:

2.§.

Alakíttatnak ezen egyházmegyék: 1. Uzsok-mezőlaborci-szlovák, 2. Uzsoki-magyar, 3. Bánóc-zempléni-szlovák, 4. Zempléni-magyar, 5. Tornai-szlovák, 6. Abaúji-magyar, 7. Gömöri-magyar, 8. Barsimagyar, 9. Komáromi-magyar.

3.§.

I. Az uzsok-mezőlaborci-szlovák egyházmegyéhez csatoltatnak ezen anyaegyházak a leány- és fiókegyházakkal: Bajany, Stretava, Palin, Vysnie Revistia, Lucky, Bl. Polanka, Pinkovce, Bazovce, Jenkovce, Michalovce, Humenné, Lastomir.

II. Az uzsokai magyar egyházmegyéhez csatoltatnak ezen anyaegyházak a leány- és fiókegyházakkal: Asvan, Batva, Besa, Cepel, Cicarovce, Cop, Izkovce, Velké Kapusany, Mokca-Krisov, Narad, Palás-Komárovce, Baloc, Malé Ratovce, Velké Slemence, Szrty, Salamunova, Vajany, Vajkovce, Drahnov, Malé Raskovce, Velké Raskovce, Oborin.

III. A bánóc-zempléni szlovák egyházmegyéhez ezen anyaegyházak csatoltatnak a leány- és fiókegyházakkal: Bánovce nad Ondavou, Malcice, Tusice, Miglesov, Secovce, Malé Ozorovce, Uhor. Zipov, Lastovce, Kolbás, Ujlak pri Trebisove, Kozuchov, Jastrabis, Legina, Michalany, Gercel, Hardiste, Velká Torona.

IV. A Zempléni magyar egyházmegyéhez csatoltatnak a leány- és fiókegyházak: Ladmovce, Zemplin, Malá Bara, Seleska, Cernochoy, Backa, Maly Gyres, Velky Gyres, Král. Chlumec, Maly Kevezd, Prebenik, Somotor, Vec. Strázne, Maly Tarkan.

V. A tornai szlovák egyházmegyéhez ezen anyaegyházak csatoltatnak a leány- és fiókegyházakkal: Svinica, Durkov, Bidovce, Barca, Vajkovce, Byster, Nadost, Cana, Kosice, Slanec, Skáros, Zdana, Bohdanovce, Presov-missziós egyház.

VI. Az abaúji magyar egyházmegyéhez csatoltatnak ezen anyaegyházak a leány- és fiókegyházakkal: Borka, Miglec, Cecejovce, Cestice pri Moldave nad B., Vysny Lác, Peder, Sena, Vendégi, Zadiel.

VII. A gömöri egyházmegye osztatlan marad, de csak addig, míg meg nem bizonyosodik, hogy ott is szükség lesz szlovák egyházmegye alakítására.

VIII. A barsi egyházmegye ugyanúgy.

IX. A komáromi egyházmegye ugyanúgy.

4.§.

Eltéréseket ezen megállapításoktól nyomós okokból a csehszlovákiai egyet. ref. egyház szervező bizottságának elnöksége eszközölhet.

5.§.

A szervező bizottság az egyházmegyék vezetésével olyan lelkészeket bíz meg, akik bírják az államnyelvet szóban és írásban.

6.§.

Az adminisztráció nyelve állami hivatalokkal és az egyet. ref. egyház szervező bizottságával - szlovák. Nem engedélyezhető, hogy esperesek és lelkészek ezen hivatalokkal kétnyelvűen levelezzenek.

7.§.

Ezen rendelet 1945. május 24-ével lép hatályba és végrehajtja csehszlovákiai egyet. ref. egyház szervező bizottságának elnöksége.

Szabályrendelet a parochus-lelkészek áthelyezéséről

1.§.

Szlovenszkó felszabadult területén van sok olyan ref. gyülekezet, amely szlovák jellegű, mégis ezekben az istentiszteletek magyar nyelven tartatnak. Ez okból az egyet. ref. egyház szervező bizottsága elhatározta, hogy a lelkészeket ezen gyülekezetekből áthelyezi olyan gyülekezetekbe, amelyek egészen magyar jellegűek és ezekbe a szlovák gyülekezetekbe olyan lelkészeket vagy segédlelkészeket rendel, akik a szlovák államnyelvet bírják.

2.§.

Segédlelkészek, akik Csehszlovákia területén maradtak és van csehszlovák állampolgárságuk és az egyet. ref. egyházban továbbra is működni akarnak, az E.R.E. szervező bizottságához kérvényt kell benyújtaniok, hogy a ref. egyház szolgálatában továbbra is meghagyassanak.

3.§.

Minden segédlelkész kérvényéhez ezen okmányokat tartozik csatolni: 1. CSR állampolgársági bizonyítványt, 2. Bizonyítványt pol. megbízhatóságáról, 3. Bizonyítványt esperesi hivataltól, hogy a segédlelkészi állás, melyben működik, be volt töltve 1926-ban, 4. Keresztlevelet és szül. bizonyítványt, 5. Orvosi bizonyítványt egészségi állapotáról, 6. Katonai igazolványt, 7. Nyilvántartási lapot 2 példányban, 8. Nyilvántartási lapot az E.R. Egyháztól 1 péld., 9. Gimn. érettségi bizonyítványt, 10. Bizonyítványt az első és második államvizsgáról a teol. fakultáson, 11. Bizonyítványt az első papi vizsgáról, 12. Segédlelkészi kinevezési okmányt, 13. Bizonyítványt a helyi s. lelkészi jövedelemről.

4.§.

Segédlelkész vagy lelkész, aki ezen rendelkezéssel ellenkezésbe jutna, azonnal fegyelmi úton az egyházi szolgálatból eltávolíttassék.

5.§.

Ezen rendelet 1945. május 24-ével lép hatályba és végrehajtja a csehszlovákiai E.R. Egyház szervező bizottságának elnöksége.

Szabályrendelet némely lelkészi állások megüresedettnek nyilvánításáról

1.§.

Minden ref. lelkészi állás, ahonnan a lelkész vagy önként távozott külföldre, vagy csehszlovák áll. hatóságok útján Csehszlovákia területéről kiutasított, megüresedettnek tekintendő. Az egyházközség más lelkészt választhat.

2.§.

Megüresedettnek tekintendő olyan lelkészi állás is, ahonnan a lelkész a volt Szlovák Köztársaság állami hatóságai útján kiutasított, vagy ahonnan a magyar kormány kiutasított szlovák lelkészt és a magyar ref. egyházi hatóság odakényszerített más lelkészt. (BI. Polanka)

3.§.

Lelkészek, akik akár önként, akár Csehszlovák állami hatóságok útján kiutasítottan elhagyták Csehszlovákia területét, mint lelkészek többé itt nem működhetnek.

4.§.

A csehszlovákiai E.R.E. elnöksége bármely lelkészt bármikor megfoszthat állásától, hogyha megállapítást nyer, hogy működése az egyházban ártalmára van nemcsak az egyház, de a CSR érdekének is.

5.§.

Ha valamely ref. lelkész sovén magyar politikája miatt lelkészi ténykedésétől felfüggesztetnék, és működése helyét elhagyni nem akarná, áll. hatóságok vétessenek igénybe, hogy e rendelkezésnek érvény szereztessek.

6.§.

Ezen szabályrendelet azonnal hatályba lép és végrehajtja az E.R.E. szervező bizottságának elnöksége.

Szabályrendelet az államnyelv elsajátításáról

1.§.

Minden ref. lelkésznek és segédlelkésznek, aki a csehszlovákiai egyet. ref. egyházban működni kíván, tudnia kell az államnyelvet szóban és írásban.

2.§.

A szlovák államnyelv elsajátítására idősebb lelkészeknek három évi, fiatalabb lelkészeknek és s. lelkészeknek két évi határidő adatik.

3.§.

Segédlelkészek, akik a második papi vizsgát letenni óhajtják, kötelesek ezt a vizsgát államnyelven letenni a szervező bizottság által választott komisszió előtt.

4.§.

Lelkészek és s.lelkészek, akik ennek a rendelkezésnek nem tennének eleget, a kiszabott határidő múltán, ameddig az államnyelvet el kellett volna sajátítaniok, az egyet. ref. egyház szolgálatából fegyelmi úton elbocsáthatók.

5.§.

Az E.R. Egyház szervező bizottsága négy tagú bizottságot alakít és pedig két lelkészi és két világi tisztviselőből, akiknek kötelessége lesz megvizsgálni, hogy a ref. lelkészek és s.lelkészek a megszabott határidőre elsajátították-e az államnyelvet.

6.§.

Ezen vizsgáló bizottságba a Szlovák Nemzeti Tanács megbízottai is két képviselőt kiküldhetnek.

7.§.

Ezen rendelkezés azonnal hatályba lép és végrehajtásáról a szervező bizottság elnöksége, illetve a püspöki hivatal gondoskodik.

Szabályrendelet adminisztrátorok megbízásáról Csehszlovákia területén levő ref. egyházmegyék vezetésére

1.§.

Az E. R. Egyház szervező bizottsága a jó egyházmegyei adminisztráció érdekében az egyházmegyék ideiglenes adminisztrálásával olyan lelkészeket bíz meg az egyes egyházmegyékből, akik az államnyelvet is bírják és CSR állampolgárok.

2.§.

I. Az uzsok-mezőlaborci szlovák egyházmegye adminisztrálásával megbízatik Rác Zoltán, mostani esperes.

II. Az uzsoki magyar egyházmegye adminisztrálásával megbízatik Ujlaky Sándor, Bajany.

III. A bánóc-zempléni szlovák egyházmegye adminisztrálásával megbízatik Horovcák Pál, Uhor. Zipov.

IV. A zempléni magyar egyházmegye adminisztrálásával megbízatik Dobos Sándor, Ladmovce.

V. A tornai szlovák egyházmegye adminisztrálásával megbízatik Könyves István, Svinica.

VI. Az abaúji magyar egyházmegye adminisztrálásával megbízatik Simon Zoltán, Cestice.

VII. A gömöri magyar egyházmegye adminisztrálásával megbíztatik Lenkey Lajos, Rim. Sec.

VIII. A barsi egyházmegye adminisztrálásával megbíztatik Szirmai János, Ket.

IX. A komáromi magyar egyházmegye adminisztrálásával megbíztatik Szabó Béla, Bratislava.

3.§.

Ezen rendelkezés érvényét veszti, míhelyt az E. R. E. szervező bizottsága elnökségének módjában lesz elrendelni a szabályszerű választások megejtését az összes egyházmegyékben.

4.§.

Ezen szabályrendelet azonnal hatályba lép és végrehajtja az E. R. E. szervező bizottságának elnöksége.

Határozatok: A csehszlovákiai E. R. E. szervező bizottsága Koscicén, 1945. ápr. 19-i rendkívüli gyűlése jegyzőkönyvéből.

Adminisztrációs járulékok 1945-re

Az adminisztrációs járulék az 1945. évben minden ref. egyháztag után 5 Ks. A vegyes házasságban élő nők után is számítandó. Szegények csak 1 Ks-t fizetnek.

A csehszlovákiai lelkészek fogadalmának mintája

A fogadalom így hangzik: Én N. N. esküszöm az élő Istenre, hogy a Csehszlovák Köztársasághoz mindig hű leszek, kormányának engedelmeskedem. Esküszöm, hogy törvényeit és rendeleteit megtartom, hivatali kötelességeimet a törvények és rendeletek szerint, szorgalmasan, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül teljesítem, a hivatalos titkokat megőrzöm, el nem árulom, előljáróimnak engedelmeskedem és minden ténykedésemben a Csehszlovák Köztársaság javát és hivatásom érdekeit szolgálom. Isten engem úgy segítjen.

A be nem töltött lelkészi állások helyi lelkészi jövedelmének felosztásáról

A szervező bizottság a következőkben állapodik meg: A lelkészi javadalmi földek jövedelmének 50%-át a szervező bizottságnak kell átadni lelkészképzésre, a másik 50%-kal az egyházközség rendelkezik. Konvenció szedendő, úgyszintén a szolgáltatások értéke, a fa, s amit még a díjlevél tartalmaz és ebből az összegből téríttessenek meg az összes kiadások (adók) és az adminisztrációval kapcsolatos kiadások is.

Az adminisztrációval megbízott lelkészek díjazása a megüresedett lelkészi állásokon

1. Az egyházközség adminisztrálásáért 200 lelken alul 75 Ks, 200 lelken felüli egyházközségnél 100 Ks havonta.
2. Délelőtti istentiszteletért prédikációval 100 Ks, délutáni istentisztelet tartásáért prédikáció nélkül 50 Ks.
3. Szentvacsora kiszolgáltatásáért kisebb gyülekezetben 75 Ks, nagyobb gyülekezetben 100 Ks.
4. Szentvacsora kiszolgáltatásáért betegnek 20 Ks, ezt az összeget az egyház pénztára fizeti.

5. Konfirmandusok oktatásáért órabér 20 Ks, és útdíj vagy a konvenció egy része.
6. Ami a stólát illeti, a beszolgáló lelkészt megilleti: keresztelésért 40 Ks, esketésért 100 Ks, és temetésért is 100 Ks. Tekintetbe veendő a szegények.

Gyűjtés hadikárokat szenvedett egyházközségek javára

Az E. R. E. szervező bizottságának felhívására felkérem nagyt. lelkésztestvéreimet, hogy a hadikárokat szenvedett egyházközségek felsegítésére gyűjtést rendezni szíveskedjenek.

A gyűjtés 1945. szept. 30-ával lezárul.

A begyűlt pénz e címre küldendő: Dr. Stefan Könyves, ref. farár, pokladnik Gen. Ref. Cirkvi, Svinica, p. Bidovce.

Amint az adományok a központi pénztárba befolyanak, a szervező bizottság a károsodás arányában szétosztja azokat az e. községek közt.

Hadikárok bejelentése

Az E. R. E. elnökségének felhívására kérem nagyt. Lelkésztestvéreimet, hogy amennyiben egyházközségük ingatlanokban és ingóságokban háborús kárt szenvedett, erről legkésőbb 14 napon belül jelentést tenni szíveskedjenek.

1. Milyen a templom sérülése Ks,
2. A lelkészlaké Ks,
3. Lelkeszi gazdasági épületeké Ks,
4. Egyházi iskoláé Ks,
5. Kántortanítói lakásé Ks,
6. Egyéb egyházi épületeké Ks.

Ugyane felhívás értelmében jelentést kérek arról, vajon a lelkész és tanító a háború alatt kiköltöztek-e?

1. Mikor és hova költözött a lelkész?
2. Mikor és hova költözött a kántortanító?
3. Visszatért-e már a lelkész?
4. Visszatért-e már a kántortanító?
5. Elmenetele előtt miképpen gondoskodott az egyházközség ellátásáról és ki helyettesítette?
6. Milyen kára van a lelkésznek saját vagyonában?
7. Milyen kára van a kántortanítónak saját vagyonában? Mindkét jelentést e címre küldeni kérem: Dost, Ref. Senior. Uradu, Kat, okres Parkan.

A jelzett felhívás még ezt a megjegyzést tartalmazza: Csehszlovákia felszabadult területe ideiglenes kormányának eddigi döntése szerint a ref. egyházközségek adminisztrációja ezen egész területen a szervező bizottság kezén marad, amely a Szlovák Köztársaság idején is igazgatta az egyet. ref. egyházat és pedig a kormánnyal egyetértve.

Ezt vegyék tudomásul főképen azon egyházközségek és azoknak vezetősége, akiket a sors ismét Csehszlovákiához csatolt.

Végezetre szíves tudomásvétel végett közlöm, hogy az E. R. E. elnökségétől megbízást kérek arra nézve, hogy az ártatlanul letartóztatott ref. lelkészek és tanítók ügyében közbenjárhassak. Ilyen megbízást kapott Könyves István, tornai megb. esperes is.

Isten áldó kegyelmébe ajánlva egész egyházmegyénként vagyok szolgálatkész hívők:

Szirmai János s.k. ref. lelkész, megb. Esperes

Ezzel megkezdődött az Organičný výbor (Szervező bizottság) korszaka. Ezt a testületet, amely a Szlovák Köztársaság kormányával egyetértve működött és túlélte annak bukását, elismerte a felújított Csehszlovákia kormánya is, mert azonos célkitűzésük is: a magyar kisebbség életének minden területén való elnyomása és mielőbbi megszüntetése.

Vissza kell még térni ahhoz a megjegyzéshez, hogy ez a korszak legsúlyosabban a barsi egyházmegyét sújtotta. Bár a megbízott esperesek kinevezése teljesen törvénytelen, ellenkezik a Református Egyház zsinat-presbiteri elveivel, a Szentírás tanításából kifejlődött egyházjoggal, s ezért Egyházunk közösségének túlnyomó többsége soha nem ismerte el törvényes hatóságnak, mégis, a többi egyházmegye elfogadta nagyobb ellenállás nélkül a megbízott esperesek működését, mert vagy a régi espereseket bízták meg, vagy olyanokat, akik várományosai is voltak az esperesi tisztségnek. Pedig nem mindegyik beszélte az államnyelvet s az is kiderült, a magyar nemzetiségűek nem is voltak csehszlovák állampolgárok, mert a magyarokat köztársasági elnöki dekrétum megfosztotta állampolgárságuktól. Aktív ellenállás csak a barsi egyházmegyében alakult ki. Czeglédy Pál esperes ebben az időben Egyházunk legtekintélyesebb tagja volt. Szirmai János idegenként jött Egyházunkba, és végig idegen is maradt. Mindezt a következő néhány év igazolta. Szirmai az első világháborúban római katolikus lelkész volt, szlovák nemzetiségű, akit Ján Silmanec-nek hívtak. A háború után áttért a református egyházba, felvette a Szirmai nevet és feleségül vett egy volt apácát, akit a harctéren ismert meg. Letette a református lelkészi vizsgákat és az érsekkétyi egyházközség lelkipásztorává választotta. Családjával - egy leány- és egy fiúgyermekük született - visszavonult életmódot folytatott s csak hivatalos kapcsolata volt az egyházi közösséggel, sőt a gyülekezet tagjaival is. Modora kedveskedő és alázatoskodó volt ilyenkor. Nyilvánvaló volt, hogy kényszerítő személyi körülmények vezették egyházunkba. Csehszlovákia felújítása után felvette a kapcsolatot a Szervező bizottsággal és felajánlotta szolgálatait, mint szlovák nemzetiségű lelkész. Az ellenállást vele szemben nem az határozta meg, hogy szlovák római katolikus emberből lett látszólag magyar reformátussá. Alkalmatlansága nyilvánvaló volt és az is, hogy kihasználja a számára kedvezően alakuló helyzetet. Jellemének hiányosságai, gonosz indulatai az 1953. év tavaszán bekövetkezett családi tragédiában kerültek nyilvánosságra. Addig azonban sok minden történt, és másképpen is alakult, ahogy azt Szirmai és a Szervező bizottság szerette volna.

Az iskolák államosításával elvesztették állásukat az egyházi tanítók, a magyar nemzetiségű tanítókat nem vették fel állami szolgálatba, mert ők is elvesztették csehszlovák állampolgárságukat. Nagy többségük kántori - a leányegyházközségekben preoráni - szolgálatot is végzett, így továbbra is egyházi szolgálatban maradt mint kántor, esetleg preorán (előkönyörgő). Fizetésük továbbra is az egyházi díjlevél szerinti járandóság volt, az állami fizetés-kiegészítés természetesen megszűnt. A magyar nemzetiségű lelkészek nem kaptak kongruát és csak a díjlevél szerinti helyi javadalomból kellett családjukat eltartani. Az elbocsátott tanítók helyzete anyagilag valamelyest 1946-ban javult, mert a

lakosságcsere-egyezmény alapján Csehszlovákia köteles volt egy úgynevezett „létminimum” illetményt nekik is folyósítani. A lelkészekre azonban ez nem vonatkozott.

A helyi állami hatóságok mind a magánszemélyektől, mind a szervezetektől - tehát lelkipásztoroktól és egyházközségektől is - bekérték a hadikárok kimutatását. Amikor sor került ezek kifizetésére, a magyar nemzetiségűek, így a lelkipásztorok és híveink nagy többsége, valamint a magyar jellegű egyházközségek nem kaphattak hadikármegtérítést.

1946. év elején tömegesen kaptak a magyar nemzetiségűek, így a református hívek és sok lelkipásztor, a mezőgazdasági vagyon konfiskálásáról való értesítést, majd később végzést is. Ez utóbbi már nem elégedett meg azzal, hogy magyar nemzetisége miatt kobozzák el vagyonát, hanem kimondta, hogy az illetőt a 104/45 sz. Szlovák Nemzeti Tanács rendeletének 1. §-a 1. bekezdésének c) pontja szerint a szlovák nép árulójának és ellenségének kell tekinteni. Több egyházközség is kapott vagyonelkobzási végzést, így például Léva és Losonc mezőgazdasági vagyonát azzal az indoklással konfiskálták, hogy „vedenie cirkvi zámerne sluzilo nepriatel'skému vedeniu vojny” (az egyház vezetősége célzatosan szolgálta a háború ellenséges vezetését). A felsorolt parcella számok között ott volt a templom, a lelkészlak és temető helyrajzi száma is, vagyis ezeket is, mint mezőgazdasági vagyont kobozták el. Később ezeket sikerült a konfiskáció alól mentesíteni, pl. Léva 1947-ben megbízta Dr. Szilárd Marcell pozsonyi ügyvédet, aki eljárta a Mezőgazdasági Megbízotti Hivatalban (Povereniectvo Polnohospodárstva), hogy igazítsák ki a konfiskáló végzés tévedését. Léva esete egyébként is rácsfol a végzés indoklására, mert 1944-ben Czeglédy Pál lévai esperes-lelkészt a magyar hatóságok rendőri felügyelet alá helyezték s ezt azzal indokolták, hogy „rendszeresen hallgatja az ellenséges rádióadók magyar adásait.”

A kiskoszmályi mozgalmat is utolérte a konfiskációs végzet. A kiskoszmályi árvaház, a komáromi Timotheus Árvaház épületeinek és kisújfalusi földbirtokának tulajdonosa a mozgalom által alapított Béthel egyesület. Mivel elnöki dekrétum rendelte el a magyar egyesületek vagyonának elkobzását és az egyesületek felosztását is, így a Béthel egyesülettel megszűnt a két árvaház is, mely éveken keresztül végzett szeretetmunka által betöltötte az egyház szociális és missziós feladatait is. Megszűnt az árvaház Beretkén (Gömör) és Munkácson is (Kárpátalja). Ez utóbbi sorsa összefüggött Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolásával.

Az anyagi létbizonytalanság sem tudta elcsüggeszteni az Egyházat. Elsőként a sokat próbált barsi egyházmegyében, majd a komáromi egyházmegyében indult meg a széleskörű belmissziói munka. A lelkek felrázására, ébresztésére, a hit-reménység-szeretet erősítésére nagy szüksége volt a híveknek és keresték is az alkalmakat. Léván és Komáromban a bibliakörök csak a frontvonalba kerülés idején szüneteltek. Mindkét helyen megindult az ifjúsági munka is. Léván megszűnt a hitoktatói állás - mint máshol is -, de Szabó Antal a helyén maradt, egyházilag az állás továbbra is létezett, csak a fizetés szűnt meg. A lelkipásztorok helyi javadalma továbbra is biztosítva volt, csak a kongrua szűnt meg. A lévai egyházközség biztosított Szabó Antalnak szerény javadalmat, majd csatlakozott az egyházmegye is, és ennek fejében igénybe vehették segítségét azok az idősebb lelkészek, akik nem beszélték a szlovák nyelvet, de a fiatalabbak is, mert csak kevéssé voltak járatosak az államnyelvben. Léván az ifjúsági munkát Szabó Antal végezte, Komáromban Tóth Kálmán árvaházi lelkész, aki az árvaházak megszűnése után a komáromi egyházmegye missziói lelkésze lett. Az általuk megindított munka hamarosan kiterjedt az egyházmegye területén, sőt a komáromi missziói munka általi ébredés kihatott az egész Egyetemes Egyházra.

A lévai ifjúsági bibliakör rendezte a vallásos műsoros esteket, majd felkereste a környékbeli gyülekezeteket is, ahol körzeti konferenciákat szerveztek. 1946 tavaszától ez a munka rendszeressé vált. Vasárnap reggel megérkezett Lévára valamelyik környékbeli

gyülekezetből körülbelül 10 hintókocsi és kivitte a lévai református ifjúságot például Hontfüzesgyarmatra, Garamlőkre, ahol délelőtt az istentiszteleti szolgálatot Szabó Antal végezte, közreműködött az ifjúsági énekkar, délután a templomban műsoros vallásos ünnepélyt tartottak. A hívek is meghívták őket otthonaikba, és az ifjúság csoportokra oszolva meglátogatta a családokat, ahol ebéddel is megvendégelték őket. Ez a széleskörű munka minden tekintetben élvezte Czeglédy Pál esperes, lévai lelkipásztor és a lévai gyülekezet támogatását.

A belmissziói munkát Komáromban hathatósan támogatta Galambos Zoltán komáromi lelkipásztor, aki a gyülekezeti bibliaköri munkát végezte. Az ifjúsági munkát végző Tóth Kálmán körül kialakult egy ifjabb lelkészekből álló csoport, mely 1947-től - különösen Nehézy Károly Magyarországra való kitelepítése után az ő irányítása végezte az egész Egyházra kiterjedő belmissziós evangélizációs munkát. Minden hónapban Komáromban, az ősi Kollégium nagytermében körzeti konferenciát rendeztek, amelyre a komáromi, pozsonyi és barsi egyházmegyéből tömegesen jöttek lelkipásztorok és egyháztagok, ifjak és öregek, de a távolabbi, keletre eső egyházmegyékből is sokan vettek részt ezeken a léleképítő, hitet erősítő összejöveteleken. Ez segítette a református összetartozás érzését is és erősítette a Református Egyházat mint intézményt is. Mivel ezek a munkák mind magyar nyelven folytak, erősítették a felvidéki magyarságot is.

1946-ban Magyarország és Csehszlovákia megkötötte a lakosságcsere-egyezményt. A Magyarországon élő szlovákok önként jelentkeztek a Csehszlovákiába való áttelepülésre, Szlovákiában pedig a hatóságok annyi magyart jelöltek ki a Magyarországra való kitelepítésre, ahány szlovák önként jelentkezett. Ezenkívül az egyezményben Magyarország kötelezte magát azon magyar nemzetiségű „háborús bűnösöket” is átvenni, akiket a népbíróság a törvény 3.§-a (nagy háborús bűnösök) és 5.§-a (kis háborús bűnösök) szerint elítél. A magyar nemzetiségű református lelkészek nagy többsége még 1946-ban megkapta az úgynevezett „fehér lap”-ot, hasonlóképpen az egyháztagok is. „Háborús bűnös lap”-ot pedig nemcsak azok kaptak, akiket a népbíróság valóban elítélt, hanem azok a nem kívánatos magyarok is, akik már nem fértek be a kijelölendő keretbe (a vártnál kevesebb szlovák jelentkezett Magyarországon áttelepülésre), továbbá mezőgazdasági vagyonnal rendelkező polgárok és földművesek is. Ezeket közigazgatási határozattal nyilvánították nagy háborús bűnösöknek a 3.§. szerint, mert a lakosságcsere-egyezmény szerint ezek vagyona a Csehszlovák állam tulajdonába ment át és csak 50 kg holmit vihettek magukkal Magyarországra. Ha ezek a tervek megvalósultak volna, alig maradt volna magyar református egyháztag és lelkipásztor Csehszlovákiában. Magyarország azonban csak azokat a „háborús bűnösöket” vette át, akiket a népbíróság valóban el is ítél s ezek száma nem több tízezer, hanem csak néhány száz volt. Így a csere 1948-ban való befejezése - jobban mondva megszüntetése, mert nem lett kicserélve az egész eredeti keret - után a lelkipásztorok és a hívek kétharmada továbbra is Csehszlovákiában maradt.

Közben azonban más is fenyegette a magyar reformátusság egységét, és folytatódott a megfélemlítés is a Szervező bizottság részéről. A magyarok, s így a magyar reformátusok egységét az 1946-ban megindított reszlovakizációs akcióval akarták megbontani. Sajnos, egyes vidékeken az ügyes propaganda és ígéretek azt a reményt ébresztették fel, hogy a reszlovakizáltak megkapják az állampolgárságot, megmaradnak földjeik stb. s így akadt olyan gyülekezet, ahol a református magyarok többsége reszlovakizált. Ezt az államhatóság azonnal kamatoztatni akarta azzal, hogy ilyen helyeken szorgalmazta a szlovák nyelvű református istentiszteletek tartását. Így például a verebélyi (Vráble) járási hivatal megtiltotta a tőhőli (Tehla) leányegyházköztségben a magyar, és elrendelte a szlovák nyelvű istentisztelet tartását. Léván Ján Kovác járási főnök szóbeli üzenettel idézte be Czeglédy Pál lelkipásztort és Csekey János gondnokot, és megjelenésük után közölte velük, hogy a magyar nyelvű istentiszteletek megtartása mellett szlovák nyelvű istentiszteletet is kell

tartani, legalább minden második vasárnap. A lévai elöljárók közölték, hogy az ügyet a presbitérium elé terjesztik, mivel a református egyházi törvények szerint az istentisztelet nyelvének megállapítása a presbitérium hatáskörébe tartozik. Sem Töhölön, sem Léván a presbitérium nem tartotta szükségesnek szlovák nyelvű istentiszteletek tartását (a presbitérium néhány reszlovakizált tagja sem). Az egyházközség vezetősége nem is értesítette a járási hivatalt a határozatról, de a járás

sem tett e tárgyban semmi újabb intézkedést. Kassán, és valamivel később Pozsonyban, a magyar nyelvű istentisztelet mellett bevezették a szlovák nyelvű istentiszteletek tartását minden vasárnap. A keleti egyházmegyékben több vegyes nemzetiségű gyülekezetben a magyar nyelvű istentiszteleteket néhány év leforgása alatt teljesen megszüntették.

A reszlovakizáció és a lakosságcsere-egyezmény teljes sikerében bízva, a Szervező bizottság elnöksége: Ján Tomasula bánód (Bánovce nad Ondavou) lelkipásztor, Vojtech Ozorovsky világi elnök és Andrej Matasik lucskai (Lucky) lelkipásztor, a Szervező bizottság titkára, kidolgozta a „haditervet”, hogy az Egyházban való működésüknek legalább a törvényesség látszatát biztosítsák. Korábban nyilvánvaló volt, hogy az állami hatóság támogatásával ráerőszakolták szervezetüket az Egyházra. Tomasula megválasztotta magát Kassára, mivel ott megüresedett a lelkipásztori állás, azáltal, hogy a (trianoni) Magyarország területéről megválasztott lelkipásztort - mint minden lelkipásztort, akit a hat év alatt egy-egy gyülekezetbe a visszacsatolt területre az „anyaország” területéről választottak - kiutasították. Hogy legyen Kassának magyar lelkipásztora is, második lelkészi állás nem volt, megválasztotta Urbán Károlyt, aki közeli munkatársa volt Tóth Kálmánnak, a komáromi belmissziói evangélizációs mozgalom vezetőjének, s így akarta Tomasula elnyerni ennek a nagy tekintélynek örvendő mozgalomnak a támogatását is. Ezért a Szervező bizottság nem akadályozta, hogy az evangélizációs mozgalom egyre szélesebb területen fejtsse ki munkáját. Ebben nem az a meggyőződés vezette Tomasuláékat, hogy az Egyházban szükséges a lelki ébredés, egyéni megtérés és hitvalló élet, hanem egyházpolitikai érdekeik. Tóth Kálmánék nem az egyházpolitika alakulását tekintették az Egyház legfontosabb problémájának, hanem azt, hogy a világ eseményei megrendítették az emberek hitét is. Meggyőződésük - és ez adott erőt a fáradhatatlan munkához - hogy a lelki ébredés és egyéni megtérés által megújul, megerősödik a hit és ezáltal megújul az Egyház szervezetében is. Ilyen körülmények között a Szervező bizottság alkalmasnak találta az időt, hogy értesítse a megbízott espereseket, szervezzék meg, hogy a lelkipásztorok oly értelmű nyilatkozatot adjanak, mellyel elismerik a Szervező bizottságot törvényes egyházi főhatóságnak és egyben törvényesnek tekintik minden eddigi intézkedését is.

A lelkipásztorok ekkor igen fontos, életbevágó problémával foglalkoztak. 1945-ben az egyházi iskolák már nem nyíltak meg, de az iskolaév kezdetén a magyar tanítású állami iskolákban akadálytalanul végeztük a református vallástanítást. Így egy egész évet elvesztettek és iskolai vallástanításban sem részesültek. Ez a súlyos helyzet nem foglalkoztatta a Szervező bizottságot, magára hagyta a magyar gyülekezeteket. Inkább saját jövőjét akarta szilárdítani, biztosítani. Természetes volt, hogy a Szervező bizottság iránti bizalom még inkább megrendült. Nyílt ellenállás csak a barsi egyházmegyében alakult ki, ahol minden hónap első szerdáján összejövetelt tartottak a lelkipásztorok Léván, és bibliaóra tartása után megtárgyalták az egyházi élet kérdéseit, feladatait. Az összejöveteleket szellemi atyja Czegléd Pál lévai lelkipásztor, a Szervező bizottság által félretolt esperes volt. Más egyházmegyékben vagy megadták az elismerő nyilatkozatot, vagy hallgatólagosan tudomásul vették a megbízott esperes bejelentését. Szirmai János a barsi egyházmegyében is összehívta a lelkészértekezletet. Tóth Imre garamlöki, Szaszák Bertalan pozbai és Szabó István újbarsi lelkipásztorok - Czegléd Pállal való megbeszélés után - az értekezlet előtti napokban felkeresték Érsekkétyen Szirmait, hogy rávegyék, ne követelje a lelkipásztoroktól a Szervező bizottság elismeréséről szóló nyilatkozatot. Ezt Szirmai nem

ígérte meg. Megbeszélésükről tájékoztatták Czegléd Pált, és megegyeztek abban, hogy a lelkészértekezleten ellenezni fogják a Szervező bizottság elismerését.

Közben megjelent a Kalvinske Hlasy (magyar nyelvű lap nem volt) című hivatalos lap következő száma, a hírhedt, rövid fenyegető cikkel: *Disciplina v Cirkvi (Fegyelem az Egyházban)*, mely fegyelmi eljárással fenyegette meg Czegléd Pált és a körülötte csoportosuló lelkipásztorokat. A lelkészértekezlet előestéjén megérkezett Lévára Szabó Béla pozsonyi lelkipásztor, a komáromi egyházmegye megbízott esperese: Éjszakába nyúló tárgyalása volt Czegléd Pállal, sőt még reggel is tárgyaltak. A lelkészértekezlet megnyitása és bevezetése után, amit Szirmai tartott, Czegléd Pál kért szót. Általános meglepetésre, nem azt javasolta, hogy ne adjunk elismerő nyilatkozatot, hanem kifejtette, hogy alapos megfontolás után, szükségesnek látja, hogy az Egyház egységének megőrzése érdekében, ismerjük el a Szervező bizottságot közös nyilatkozattal. Tóth Imre garamlöki lelkipásztor, mint következő felszólaló, ellenezte a Szervező bizottság elismerését, mivel működése nélkülöz minden alapot s javasolta, hogy mint korábban, hallgatólagosan vegyük tudomásul működését. Szavazásra került sor. A Szervező bizottság elismerése ellen szavaztak: Szaszák Bertalan pozbai, Tóth Imre garamlöki, Szabó István újbari, Székely Dezső alsószecsei, Selmeczi Árpád vámosladányi, Vörös László alsóváradi lelkipásztorok és Szabó Antal lévai hitoktató lelkész. A többi 20 jelenlévő lelkész mellette szavazott. Tóth Imre és Czegléd Pál között feszült viszony alakult ki, mely körülbelül csak fél év elteltével oldódott. Tóth Imre szerint Czegléd Pálnak joga volt megváltoztatni a véleményét, de kötelessége lett volna ezt Tóth Imre és társai tudomására adni és illetet volna indokolni is. Czegléd Pál csak annyit válaszolt, hogy Szabó Bélától szerzett információkból úgy ítélte meg a helyzetet, el nem ismerés esetén az Egyházban szakadás következett volna be. Erről az értekezlet előtt - időhiány miatt - már nem tudta Tóth Imrét és társait értesíteni.

Az elismerés után - amely a megbízott esperesek működésére is vonatkozott - olyan intézkedések történtek, amilyenektől addig tartózkodott a Szervező bizottság és a megbízott esperes is. Szirmai előadta, hogy az esperesi székhelyet át kellene helyezni jobban elérhető egyházközségbe, ezért kérte a lelkipásztorok hozzájárulását(!), hogy Czegléd István nagysallói lelkipásztor távolléte miatt (hadifogságba esett mint tábori lelkész, egyébként sem térhet vissza állomáshelyére mert „anyaországi”) átköltözhessen Nagysallóba, jogilag tovább is érsekkétyi lelkipásztor maradna. Igaz, hogy még 1945 májusában Czegléd Pál esperes. Nagysallóba helyettes lelkészt helyezett Puskás István zólyomi missziói lelkész személyében. Zólyom nagy vasúti csomópont, amelyet gyakran bombáztak, a polgári lakosság nagy része, így Puskás családja is, elhagyta a várost, (a templomot lebombázták). A hatóságok már nem engedélyezték Zólyomba való visszatérését, azzal az indokkal, hogy a zólyomi református missziói egyházat az Osztrák-Magyar Monarchiában azért alapították, hogy a kormányzat magyarosító törekvéseit szolgálja. Szirmai előadta, hogy Puskást kinevezi Farnadra, mely üresedésben van azért, mivel Domián Aladár farnadi lelkipásztor szintén „anyaországi” volt és az állami hatóságok kitoloncolták Magyarországra, és mivel Léván jogilag nincsen hitoktatói állás, ezért Szabó Antal csak segédlelkészi státusban szolgál. Mivel lévai, és nem esperesi segédlelkész, az egyházmegyének nincs módjában, hogy továbbra is hozzájáruljon a segédlelkész fizetéséhez. Ezt a kérdést már megtárgyalta a Szervező bizottsággal is, amely azt ajánlotta, hogy Szabó Antalt - ki beszéli az államnyelvet - helyezték át egy olyan keleti, Kassa környéki egyházközségbe, ahol szlovák nyelven is kell végezni szolgálatot. Szirmai azonban úgy gondolta, hogy kinevezi Szabó Antalt helyettes lelkésznek Érsekkétyre és a Szervező bizottságnak jelenti, hogy Szabó szolgálatára szükség van a barsi egyházmegyében. Szabó Antal ezt az elgondolást - többek között egzisztenciális okok miatt is - elfogadta. Szeptember 19-re Szirmai beidézte Szabó Antalt Érsekkétyre az esperesi hivatalba, ahová összehívta az egyházközség elöljáróit is. Átadta az október 1-től érvényes helyettes-lelkészi kinevezést - szlovák nyelven - és

megtörtént a megegyezés a költözkedésről, a helyi javadalomról, valamint arról, hogy a romokban lévő lelkészlak helyett az egyházközség bérel lakást.

Ugyanazon héten a megbízott esperesek szétküldték a lelkészi hivatalok címére azt a körlevelet, melyet a Szervező bizottság elnöksége juttatott el hozzájuk 2045/46 ikt. sz. alatt. A körlevél aláírója nem is a Szervező bizottság elnöksége, hanem Andrej Matasik, a Kalvinske Hlasy szerkesztője, lucskai református lelkész volt, aki már akkor egyben a Kassán székelő Szervező bizottság irodájának vezetője volt, mint egyetemes titkár.

A szlovák nyelvű körlevél magyar fordítása így hangzik:

Reszlovakizáló, szlovákul beszélő és magyar
lelkésztestvéreknek, valamint laikus dolgozóknak
a Szlovákiai Ref. Egyházban.

Drága Testvéreim a Krisztusban,

Már másfél éve élünk a megújított Csehszlovák Köztársaságban. Mi, szlovákok ennek természetesen örülünk és ezért hálát adunk Istennek. Ez az öröm azonban nem nyilvánul meg Nálatok, Magyaroknál. Nagyobb baj azonban, hogy kevés érdeklődést mutattok a mi drága református egyházunk iránt is. Tudom, hogy ennek sok komoly oka van, szükséges azonban valami módon kiegyeznetek a ténnyel, hogy a Csehszlovák Köztársaság itt van, hogy népi demokratikus szláv állam lesz, amely meg akarja oldani a magyar kérdést: 1) azoknak reszlovakizálásával, akiknek szlovák ősei vannak, 2) Magyarországgal történő lakosságcserével, államközi egyezmény alapján, 3) azon magyarok Magyarországra való kitelepítésével, akik vétkeztek a csehszlovák állam és a szlovák nemzet ellen, 4) a megbízhatatlanok esetleges belföldi széttelepítésével és 5) annak a lehetőségnek megadása, hogy elszlovákosodhasson azok következő nemzedéke, akik maguk még magyarok akarnak maradni, (nem lesz kisebbségi jog).

Azért minden magyar, aki Csehszlovákiában marad, tudomásul kell hogy vegye, a kormány-program szerint le kell mondania a magyar államiság érzéséről azzal a tudattal, hogy a következő nemzedékekben elvész a magyar nemzet számára és a szlovák nemzetet fogja erősíteni, s igyekeznie kell, hogy jó és hűséges polgára legyen Csehszlovákiának, amelyben igyekszik meglátni hazáját; mely minden polgárnak védelmezője akar lenni, és minden polgárnak azt akarja nyújtani, amit csak egy rendezett és haladó szláv állam a mai háború utáni viszonyok között polgárának megadhat.

Sokan azt remélték közületek, hogy a párizsi békekonferencia a vitás szlovák-magyar kérdéseket a magyar kormány javaslatai alapján fogja megoldani, nos e napokban meggyőződhattetek, hogy a legyőzött Magyarország kívánságai nem teljesülhetnek.

A mi számunkra azonban nem arról van szó, milyen lesz a szlovák-csehszlovák és magyar kérdés, valamint a magyar és szlovák nemzet közötti viszály megoldásának politikai következménye, ámbár az is, mint az érdekelt nemzetek hozzátartozóit, bennünket is érint. Ma kell, hogy a mi szeretett református egyházunkról legyen szó, amely isten akarataiból itt van és itt is marad és amelynek ma is - úgy mint a múltban - az a feladata: bizonyosságot tenni az egyének és a gyülekezetek életével a Krisztusba vetett élő hit és a tiszta, semmivel nem hamisított keresztyén kegyesség erejéről, melynek szellemében Isten előtt egy nemzetnek sincs privilégiuma, mert „mindenki vétkezett, és hijával van az Isten dicsőségének”. Nem szabad soha elfelejtenünk, hogy Isten megmentette Egyházunkat nehéz körülmények között a múltban, hogy legyen az ő dicsőségének tanúja a jelenben.

Hogy mindezt elvégezhessek a mi megújított CsSZK-unkbán, kérnünk kell az Úrtól az ő Szentlelkének hatalmát és mindeneket ékesen és szép renddel kell végeznünk egyházunkban a szeretet lelkületével és egyértelemmel. Megértjük, hogy sok tény

fájdalommal és ellenszenvvel tölt el benneteket. Tudjuk, hogy nagyon nehéz a mai drágaság mellett élni kongrua, nyugdíj vagy rendszeres támogatás nélkül, különösen többgyermekes családoknak vagy szegényebb gyülekezetekben. Tudom, hogy fáj Nektek, mikor látjátok, milyen igazságtalanul sajátít ki az állam nem egy egyházi épületet, melyet lelkesedéssel és egyházunk iránti szeretettel építettek, vagy konfiskálja azt a vagyont, melyet atyáink fillérenként összeadott adományokból szereztek be szeretett egyházunknak. De higgyétek el, drága testvéreink a Krisztusban, ezek a szomorú tények nekünk szlovák kálvinistáknak is fájnak és az állami igazgatás legmagasabb helyein tiltakoztunk ezen fájdalmas igazságtalanságok ellen. Remény van arra, hogy a református egyház összes ügyét hamarosan rendezik kérelmeink értelmében és az összes helyrehozható sérelem, melyeket egyházunkon és tagjain elkövettek, hamarosan jóvátételt nyer. A lelkeszek igazolása után, mely a legközelebbi napokban megtörténik, mindenkinek kiutalják a kongruát s nyugdíjasoknak és özvegyeknek a nyugdíjat, tekintet nélkül a nemzetiségükre.

A Szervező bizottság iránti viszonyotok nem teljes és nem ésszerű. Elítéletek, hogy alkotmányellenes valamint azt is, hogy beavatkozik az önkormányzatba. Atyámfiak, örüljétek, hogy vagyunk elegendően megbízható szlovákok, akikre az állam ma bizalommal rábízhatja egyházunk ideiglenes irányítását s akik ugyanolyan szeretettel ragaszkodunk egyházunkhoz, mint bárki közületek, akik az ideiglenes vezetés iránt tartózkodó álláspontot foglaltok el. Amint elmúlik a mai rendezetlen állapot - s hiszem, hogy ez hamarosan így lesz - megszervezzük egyházunkat a történelem folyamán bevált hagyományaink szerint, tekintetbe véve egyházunk mai helyzetét, és a CsSZK új alkotmánya és törvényei szerint, amiben érvényesülni fog egyházunk éberrel védelt önkormányzata, amelyről semmi körülmények között tartósan lemondani nem akarunk. A Szervező bizottság emellett egyáltalán nem avatkozik be a gyülekezetek jogkörébe, lényegtelen dolgokat kivéve. Az egyházmegyei adminisztrátorok, akik ma a Szervező bizottság befolyása által bírják az állam bizalmát is, igazgatják az egyházmegyéik ügyeit az 1904-7. évből érvényes alkotmányunk szerint. Az egyházi hatóság részéről egy gyülekezetet sem ér sérelem. És az egyház igazgatásával járó kiadásokat mindnyájunknak egyetértéssel és szeretettel fedezni kell. Vagy gondoljátok, hogy a különféle intervenciók út és az egész egyház közigazgatása lehetséges anyagi kiadások nélkül? Kívánatos és dicséretes lenne ugyan, hogy a Magyarországi Egyetemes Református Egyház olyan belátással lenne, hogy visszatérítse nekünk alapjainak és alapítványainak egy részét, amelyeket a CsSZK-ban élő gyülekezetek helyeztek el, de nem hiszem, hogy ez eszébe jutna, ha nem kap kezességet, hogy ezáltal megmenti egyházunk magyar jellegét.

Tudjátok jól, hogy nagy feladatok állnak előttünk. Ezek teljesítésére nem elegendő néhány lelkipásztor és néhány lelkes laikus. Szaporítanunk kell folyóirataink számát, ki kell adnunk szükséges mennyiségben a hittankönyveket, összeállítani énekeskönyveket, megjelentetni új kiadásban a magyar gyülekezetekben használt énekeskönyvet, alaposabban neki kell látnunk ifjúságunknak a vasárnapi iskolákban és ifjúsági körökben való neveléséhez. Ki kell adnunk népünk számára naptárokat, meg kell jelentetnünk sok alkalmas tudományos dolgozónk tudományos munkájának eredményeit, tevékenyebbé kell tennünk belmissziói és evangélizációs munkánkat stb. stb., s ebben tudnunk kell, hogy egyházunk szlovákokból, reszlovakizáló magyarokból és olyan magyarokból tevődik össze, akik azt akarják, hogy gyermekeikből már szlovákok nőjenek fel, de ők maguk öntudatos és hűséges fiai és leányai akarnak maradni magyar nemzetüknek.

A felsorolt tények alapján és az elsőrendű feladatok tudatában, melyek előttünk állnak, hozzátok fordulok testvéri kálvinista bizalommal, drága atyámfiak a Krisztusban, mint a hivatalos egyházi sajtószervünk, a Kalvinske hlasy folyóiratunk felelős szerkesztője, hogy testvéri segítséget nyújtsatok színvonalának javításához, hogy igazi, a kálvinizmust képviselő folyóiratot alakítsunk ki, harcias és félelemnélküli folyóiratot, mely nem árulná el

a mi kálvinista irányvonalunkat semmilyen körülmények között. Hívlak Benneteket szoros és testvéri együttműködésre folyóiratunk köré, melynek feladata, hogy kifejezze hitünk tartalmát, vágyainkat és terveinket és beszámolni egyházunk életének módjáról és folyásáról, s amely most egyedül képviseli a szlovákiai református Egyházat a más hiten lévő polgártársaink előtt, valamint a külföldi hittestvéreink előtt. Bizonyára tudjátok, hogy a Szervező bizottság mint a Kalvinská Hlasy kiadója kérte a SzNT belügyi megbízotti hivatalát, hogy a folyóirat a szlovákon kívül megjeleníthesse a legfontosabb cikkeket és hivatalos értesítéseket magyarul is, de a Megbízotti Hivatal azt nem engedte meg nekünk. Hogy ne legyünk kénytelenek addig sem hallgatni, kértük legalább az egynyelvű folyóirat kiadásának engedélyezését, amint ezt ismeritek is. Sajnos, amint tudom, sokan közületek egyáltalán nem olvassák és azok sem, akik jól tudnak szlovákul, nem igyekeznek megismertetni tartalmával azon testvéreiket, akik csak magyarul tudnak. Biztosítlak Titeket, hogy amint arra eljön az alkalmas idő, igyekezni fogunk, hogy az egyház hivatalos sajtószerve legalább az átmeneti 10-15 évre két nyelven jelenhessen meg. Ez természetesen az állami hivataloktól függ, de remélem, hogy a reszlovakizáció érdekében erre lesz lehetőség, hogy a nyomtatott szlovák szót megérthessék és így szlovákul is megtanulhassanak azok, akik szlovákul nem tudnak.

Tudom, hogy közületek sokan tudnak szépen, sőt kitűnően szlovákul. Másokról tudom, ha nem is ismerik nyelvünket, de Istentől kaptak tudományos és irodalmi lehetőséget. Soknak van köztetek szerkesztői és tudósítói tapasztalata. Van sok szép prédikációtok, értekezésetek, tanulmányotok és cikketek. A gyülekezetekben szép ünnepélyeket, missziós napokat, lelkipozítói konferenciákat, baráti köröket stb. rendeztek. Kapcsolódjatok be a munkába folyóiratunknál és küldjétek mindenről híreket és cikkeket. Különösen kérlek Titeket, akik jól tudtok szlovákul, de Titeket is, akik nem, de van reményetek, hogy Csehszlovákiában maradtok, nyújtsátok kezeteiket az együttműködésre folyóiratunk körül. Ne hallgassatok a felelőtlen lebeszélésre azok részéről, akik tudván, hogy biztosan ki lesznek utasítva a CsSzk-ból, igyekeznek közöttünk, akik itt maradunk, elhinteni a bizalmatlanságot és viszályt. Mi, akik Isten akaratából építeni fogjuk egyházunkat a CsSzk-ban, mindnyájan felelősek vagyunk isten előtt a jó együttműködésért problémáink megoldásában. Legyen a Kalvinske hlasy az a fórum, amelyen találkozunk testvéri egyetértésben, mindnyájan, nemzetiségre való tekintet nélkül, akik egyházunkban végzett munkánk által is meg akarjuk erősíteni a demokráciát megújított Csehszlovák Köztársaságunkban. Segítsetek emelni a Kalvinske hlasy színvonalát. Írjatok szlovákul, s aki nem tud szlovákul, írjon magyarul. Én azt lefordítatom és ígérem, hogy minden színvonalas közleményt, melynek egyházépítő szándéka lesz, megjelentetek. Közreadom a legközelebbi számok iránytadó tartalmát:

Szeptember: Iskolaév kezdete, család, társadalom, Isten népe.

Október: Újbor, reformáció, az egyház missziói munkája.

November: Keresztyén Ökumenizmus.

December: Karácsony, évvége, kilátások a jövőre.

Az 1947. évben szeretnénk, hogy Kalvinske hlasy mint hetilap jelenjen meg, esetleg már a fontos cikkek és hivatalos közlemények magyar fordításával is. Természetes, hogy a megadott irányadó témákat ki kell egészíteni az egyházi élet aktualitásaival és a közélet eseményeinek kommentárjaival, valamint személyesen megállapított és feldolgozott témákkal.

Hiszem, hogy mindnyájatoknak fontos az időszakos problémák helyes és békés rendezése valamint egyházunk elvi irányítása, hiszem, hogy hálásak vagytok a szlovákoknak azért, hogy magukra vették a felelősséget Egyházunk vezetéséért ebben a nehéz, átmeneti időszakban, de hiszem azt is, hogy ma, amikor már legalább nagyjából tudjátok, közületek ki marad a CsSzk-ban, mindnyájan hozzájárultok

együttműködéssel egyházunk hivatalos sajtószervének szép kialakításában, hogy a folyóirat hathatósan segítsen minket problémáink megoldásában és feladataink teljesítésében.

Mindenkit közületek, akik az Úr iránti és a csehszlovákiai drága református Egyházunk iránti szeretettel hozzájárultok a velünk, szlovákokkal való együttműködéshez, elsősorban az egyházi irodalmi alkotás mezején és újságírói tevékenységben, a legőszintébb atyafiságos szívéllyességgel üdvözöllek és kérem a jóságos Istent, hogy a mi közös erőfeszítésünket, amit egy szép egyház érdekében teszünk, az Ő áldásával koronázza meg.

Mindnyájatokat testvériesen üdvözöllek és mindnyájatoknak kívánok minden jót.

A Ti munkatársatok és az Úr Jézus Krisztusban atyátokfia

Andrej Matasik, ref. lelkipásztor,
a Kalvinske hlasy szerkesztője

Lucky, okr. Michalovce (magyarul: Lucska, nagymihályi járás).

Aki nem élte át és nem ismeri az akkori helyzetet, ennek a körlevélnek belső ellentmondásai nagyon is nyilvánvalóvá teszik azt, hogy itt a báránybőrbe bújt farkas szólalt meg a Református Egyházon belül.

SZALATNAI REZSŐ

A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között - II. rész*

A bécsi döntés után az egykori csehszlovákiai magyarságnak csupán egy töredéke, körülbelül százezer ember maradt a fasiszta Szlovákiában. A többség 1938 novemberének első napjaiban a döntés értelmében Magyarországhoz csatoltatott. Ezt a visszacsatolt részt nevezték Felvidéknek.

Vegyük szemügyre közelebbről a szlovákiai magyarság akkori magatartását!

Hogy milyen kormány keze alá került 1938. október elejétől kezdve a szlovákiai magyarság, azt tüstént az első napokban megtudta: minden könyörtelenségével, szenvedélyével, jogtalanságával, ámokfutásával rátört a faszizmus. 1938-tól kezdve a szlovákiai magyarokon, a cseheken és a zsidókon „produkálta magát” és politikai ügyességét a hatalomra jutott szlovákság. De a magyarok e „produkciók”-ban „előnyben részesültek” mivelhogy csak rajtuk és az ő megkínzatusuk által zsarolhattak ki Horthyéktól engedélyeket a magyarországi szlovákok szervezkedésére. Hét éven át bármily tekintetben szükség volt valamit álcázni a szlovák nemzeti lelkiismeret, a komoly nemzeti belső kritika előtt, a szlovák faszizmus szégyen és pirulás nélkül kezdett uszítani a védtelen maroknyi magyarság ellen. Sőt duplán osztogatta az ütéseket, mert Tisóék bábkormányára mellett volt még egy kormányzó úr Szlovákiában: Karmasin és az ő német pártja. Előfordult, hogy a magyarok megkínzását a szlovákok összehangolták a németekkel. A világ erről a háború közepette keveset tudott meg, mert a német politikának érdekében állt, hogy elhallgasson minden ellentétet és kellemetlenséget, nehogy a háborús gépezetet bármi megzavarja, s a náci kormányzás tökélyét Európában kétségbe vonják. A rendszer azzal mutatkozott be, hogy ezerszámra tette ki a magyarokat a visszacsatolt terület határára. Ekkor órák alatt, teherautókon szedték össze az embereket. A szerencsétlenek néha heteken át vesztegeltek a határon, legtöbbször a szabadban, a mezőkön hálva, míg végre a magyar hatóságok megkönnyörültek rajtuk, s befogadták őket. Ezek az emberek legtöbbször még vagyoni roncsait sem tudták megmenteni. A gárdisták „produkcióiról” egyet-mást a csehek is tudnának mondani, habár őket jóval emberségesebben kezelték. Látnivaló volt, hogy az a szlovák-magyar együttműködés, amelyről pláne még a németekkel, Henleinékkal kapcsolatban is beszéltek annak idején, valóban nem létezett, legfeljebb a berlini és a budapesti hivatalos jelentések számára „rendezték meg” valamit belőle. A szlovákiai magyarság nagyot zuhant a csehszlovák demokráciából a szlovák faszizmusba. A magyar baloldal mindig tudta, mind sors várhat a magyarokra, ha egyszer Hlinkáké kezébe kerül a kormánygyeplő ebben az országban. S a szlovákság hamar észrevette, hogy a magyarok az új helyzetben csökönnyösen kitartanak liberális polgári demokráciájuk, baloldaliságuk, keresztény magatartásuk és náciellenes meggyőződésük mellett. Minden magyar jog és vívmány, amelyet oly nehezen küzdöttek ki maguknak Csehszlovákiában, egy tollvonással megsemmisült. Azt a kisebbségvédelmet, amelyet a bécsi döntés a szlovákiai magyarság számára szavatolt, a szlovákok sohasem fogadták el, nem is törődtek vele. Sommásan intézték el a dolgot, ahogyan a szlovák és a német fasiszta lapok vissza- visszatérő címei is tudósították a publikumot, kiket szállítottak a hírhedt pozsonyi rendőrségi fogdába vagy Illavára: „Csehek, zsidók, magyarok és kommunisták” - ez volt a cím, amelyet a nyomdászok időnként szedésben hagytak, mert állandóan szükségük volt rá.

A szlovákok különös módon érdemelték ki kiváltságos gazdasági helyzetüket a háború alatt. A magyarok ebben nem vettek részt, holott csak kezét kellett volna nyújtaniuk a németeknek és a gárdista uraknak, mert ez a kéz azonnal csúszhatta volna nekik a hatalmat, az árut, a pénzt, az urizálást, a mindent. Ugyanabban a ruhában, ugyanabban a cipőben, szegényen és kopottan, de egy pillanatra sem megrendülve, hívó lélekkel álltak az emberi és a

magyar küldetés vártáján, és segítettek minden jó ügyet, amely az új világ győzelmét, a tisztesség, a jog, a szabadság uralmát ígérte a megalázottaknak és megszorítottaknak. Tisó József még 1938 decemberében ezt mondta Privigyén (Prievidza) egy népgyűlésen szónokolva: „A magyarok, akik szintén élnek Szlovákiában, irigylik a németektől, hogy annyi jogot adtunk nekik. Ezt válaszolom erre: jöjjetek velünk, ahogy a mi németjeink jönnek, s akkor ugyanannyi jogot fogtok kapni”. A szlovákiai magyarok nem irigyelték a németektől a sok szlovákiai jogot, csupán emberi módon, szabad európai polgárként szerették volna átélni a háborút, és kivárni a végét. Ez azonban nem adatott meg nekik, mert nem ragadták meg a fasiszmus kezét, s nem masíroztak velük, bármennyire is furulyáztak feljűk.

Elvették a magyarok állampolgárságát, megfosztották őket állásuktól, soknak elvették a nyugdíját is. Rádiót, vadászfegyvert, sportfelszerelést, telefont, könyveket, műemlékeket koboztak el tőlük rendszeresen. A hatóságok a demokratikus tartalmú könyveket, köztűk a magyar klasszikusokat, a cseh és a szlovák baloldali írók magyar fordításait, Masaryk, Beneš, Dérer, Hodža magyarul megjelent műveit eltávolították a közkönyvtárakból. Házkutatásokat, kihallgatásokat tartottak a legcsekélyebb ügy miatt is. Száz meg száz magyar volt kiteve csendőri zaklatásnak. A Magyar Párt pozsonyi központjában vezetett statisztika szerint az 1939. január 1-jétől 1944. május 1-jéig letartóztatott és Pozsonyban meg Illaván fogva tartott magyarok száma meghaladta a 10 000-et. S ebben a számban nem voltak benne azok a magyarok, akikről a pártközpont nem tudott, akik mint kommunisták vagy pártonkívűli antifasiszták kerültek a szlovák gestapó kezére. De jellemző, hogy azok közül, akik 1944 végén a szlovákiai magyar náci mozgalmat megalapították s akik előzőleg is tevékenykedtek és hangoskodtak irredentizmusukkal a józan magyarság kárára, soha senki sem került a vendégszerető szlovák fasiszmus börtönébe.

A magyar iskolák egy részét bezárták. Egyetlen magyar középiskola létezett Szlovákiában, abban is tankönyv nélkül tanítottak, s az intézet elhelyezése olyan gyalázatos volt, hogy a tankerületi főigazgatók hat éven át nem merték meglátogatni, nehogy szégyenkezniűk kelljen a tanárság és a diákok előtt. A magyar diákok gimnáziumi felvételét állandó osztálycsökkentéssel és bürokratikus eljárásokkal gáncsolták. Hasonló volt a helyzet az elemi iskolákkal. A tanítókat - merő szeszélyből - áthelyezték szlovák vidékre, szlovák iskolába, s helyűkre magyarul tudó szlovák tanítókat hoztak a magyar gyermekek tanítására. Ha hirtelenében nem volt más ötletűk a magyarság elkeserítésére, minden indoklás nélkül megfosztották állásuktól a magyar tanárokat és tanítókat, rendszerint a demokratikus múltúakat és az időseket. A magyar diákok nem kaptak internátusi kedvezményeket. Betiltották a magyar cserkészetet. S mivel a magyar ifjúságnak a szlovák és a német ifjúság fasiszta szervezeteihez hasonló szervezete, sem semminemű tornaegyesülete nem volt és nem engedélyeztetett, ez az ifjúság csakis önneveléssel művelődhetett. Megszűntették a Masaryk alapította Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságot, s likvidálására egy rosszakaratű fasiszta kormánybiztost állítottak az élére. Megszűntették a magyar szakszervezeteket. Megszűntették a vidéki magyar sajtót. Éveken át nem volt a vidéken magyar kulturális egyesület. A németekkel karöltve megszűntették és elkobozták a magyar kaszinókat is, berendezésűkkel egyetemben (Pozsonyban, Eperjesen, Lőcsén stb.). Megszűntették a karitatív munkát kifejtő magyar egyesületeket, például a Magyar Családvédő Egyletet Pozsonyban. Nem engedélyezték - egy rövid intermezzó után - a magyar színűelőadásokat, még a műkedvelő színészeknek sem. Pozsonyban csak egy volt kocsmahelyiségben engedték meg időről időre a műkedvelő előadásokat. A pozsonyi magyar sajtó, amelyről később még szólunk, hét éven át ki volt téve a cenzúra, a hatóságok, a tömeg olyan nagymérvű zaklatásának, amire kevés példa van az európai országokban. A németek, főként Pozsonyban és a Szepességben meg Mecenzéfen és tájékán, erőszakos névelemzéssel, anyagi előnyök felkínálásával, a Német Párt védelmének ígérétevel, ha ez nem segített, fenyegetéssel, zsidó és csehszlovák összeköttetések földerítésével, földjelentéssel próbálták

megnyerni a magyarság egy részét a fajelméletnek és a náciizmusnak. De mindez kevés sikerrel járt... Igaz ugyan, hogy voltak olyan magyarok, akik arizálásért német vagy szlovák nevet vettek fel s elárulták nemzetüket, de ezeknek a távozását senki sem bánta, sőt egészséges jelenségnek tartotta. Mi sem természetesebb, minthogy ezeknek a személyiségeknek ma minden dolguk rendben van Szlovákiában.

A magyarság az új államalakulatban nem akart semmi mást, csak azt, hogy hagyják élni, ne zaklassák. Mindnyájan tudták, hogy ami Szlovákiában lejátszódik, az nem tartozik rájuk, ez a szlovák nemzeti fejlődésnek egyik szakasza, s a szlovákság a maga problémáit magyar segédlet nélkül is megoldja. A magyarok nem is szólhattak bele a szlovák ügyekbe, legfeljebb mint a közös szülőföld fiai, akik mindig őszintén megbecsülték és értékelték a szlovákságot, azt kívánták, hogy ez a szlovák életprobléma-megoldás legyen harmonikus. Nem tudni pontosan, Tuka vagy Ďurčánsky találta-e ki Európa legbizarrabb törvényét, a reciprocitást, amely a szlovákiai magyarsággal való bánásmódot olyan serpenyőbe tette, ahol a mérleg másik serpenyőjében a magyarországi szlovákok helyzetét mérte le. S a szlovák kormány új meg új törvénnyel legalizálta minden magyarságellenes eljárását, attól függően, megvan-e elégedve fajtestvéreinek a határon túli helyzetével.

A szlovákiai magyarságnak az egész szlovák uralom alatt volt egy engedélyezett politikai párta, az Egyesült Magyar Párt utóda, a Szlovákiai Magyar Párt. Ennek mindvégig Esterházy János volt az elnöke. Egyúttal a fasiszta diktátumos választásokon - az egyetlen kormánylistán megválasztott - magyar nemzetiségű képviselője a szlovák parlamentnek.

Ennek a magyar pártnak Szlovákiában csak névleg volt pártjellege: a valóságban ez a Szlovákiában lakó magyar anyanyelvű emberek érdekvédelmi szervezete volt, melynek minden állam engedélyezte az érdekvédelmet csak a Szlovák Köztársaság nem... Esterházy minden évben megállapította a parlamentben: pártjának semmi lehetősége nincs arra, hogy politikailag működhessen. Csak évekig tartó akadékoskodás után, 1941 végén jegyezték be a Szlovákiai Magyar Pártot, ismerték el ezzel a szlovákiai magyar népcsoportot. De ez mind csak szemfényvesztés volt! A Szlovákiai Magyar Pártnak csupán annyi „hatalma” volt, hogy tagokat vehetett fel, tagdíjat szedhetett tőlük, s Pozsonyban körzetekre osztva számon tarthatta őket. Azonkívül időnként zárt pártvezetőségi gyűlést is tarthatott s a helyi szervezetek tagjai szintén összegyűlhetnek egy-egy szlovák csendőr jelenlétében, hogy új választmányt választhassanak. Egyéb tevékenységet nem fejthetett ki. Például 1938-tól 1945-ig egyetlen egyszer sem engedélyeztek a párt számára népgyűlést. Esterházy csak a lapok hasábjain szólhatott a párt tagjaihoz, ez a felszólalása azonban a cenzúra engedélyéhez volt kötve, s ezért a lapot nagyon sokszor elkobozták. Persze nem engedélyezték sem az ifjúságnak, sem a munkásságnak, vagy a parasztságnak, hogy e párt keretében szakszervezeti vagy korporációs szervezetet építsen ki, sem hogy más alapon szervezkedjen. Nem kétséges, hogy minden másképpen nézett volna ki, ha mind Esterházy, mind pártjának zöme átáll a náciizmusra, és kollaborál a németekkel, meg a szlovákokkal. Esterházynek kezdettől fogva volt olyan ellenzéke, amely ilyen irányban szorítani kezdte, de ez a politikus, aki az első Csehszlovákia korában reakciónak és nyegle arisztokratának számított a magyar baloldal szemében is, most meglepő férfiasságról, bátorságról s a faszizmussal szembeszálló magatartásról tett tanúbizonyságot. Sőt, 1944 végén s 1945-ben nyíltan fellépett a nyilas mozgalom ellen is. Esterházyt szigorú és hívő katolicizmusa, liberális beállítottsága, családi hagyományok és politikai tájékozódottsága mentették meg attól, hogy Jaross Andor szomorú lépéseit kövesse, s eljuttassa a legtragikusabb korszakban a magyar nemzet egy részének bizalmát, s megcsúfolja becsületes meggyőződését. Már 1939. április 5-én a szlovák parlamentben, akkor, amikor a szlovák lapok kórusban zengték, hogy a szlovák történelem a nemzeti szocializmus kinyilatkoztatásánál nagyobb és döntőbb művet nem tud felmutatni, Esterházy ezt mondta: „Hogy mi, szlovákiai magyarok, nem alakultunk át nemzeti szocialista párttá, annak megvan a maga oka. Ez német produktum, amit mi nem ismerünk el. A józan

ész, az önfegyelem, az igazi magyar felfogás követeli ezt meg tőlünk”. (Új Hírek, 1939. ápr. 6.) Így érthető meg, hogy a fasizmusnak ezzel az elvi elutasításával a Magyar Párt egyebet is elutasított, csöndes egyetértéssel jókora kockázatot is vállalva: az antifasizmus kockázatát.

Esterházy és pártja a hitleri karlendítést éppúgy elvetette, mint a fasizmus erkölcsét és szólamiit. E párt korántsem volt tökéletes, de például tökéletesen elégette hétről hétre azt a tömérdek propagandaanyagot, amelyet a pozsonyi német követségtől kapott, s abból egyetlen füzet sem jutott soha a tagok kezébe. Esterházy állandóan jelentkezett a szlovák parlamentben minden - az ország javát szolgáló -konstruktív munkára, de máskor az általános terror közepette nyílt parlamenti ülésen ironizált a fasizmus szlovák és német képviselőiről, úgy hogy kiszólásait a „suttogó” antifasiszta propaganda is átvette. Midőn Karmasint, a német párt elnökét Mecenzéfen népgyűlésen meg akarták kövezni, s csak testőreinek és autójának köszönhetette, hogy könnyebb sebesüléssel megúszta a dolgot, Esterházy a parlamentben ezt mondta: „Érdekes, én is megjelentem Mecenzéfen, és senki sem dobott meg követ!”

A Szlovákiai Magyar Párt ugyan közvetlen utóda volt az egykori keresztényszocialista és magyar nemzeti pártnak, de még tagjai irányában sem politizált, nem is politizálhatott, a múlt szellemében. Tagjai között ugyanis éppúgy találhatóak voltak régi szociáldemokraták, kommunisták, mint ahogyan ott voltak az egykori agráriusok és pártokon kívül álló magyarok. Nemezszer megtörtént, hogy antifasiszta németek kérték felvételüket e pártba, így akarván elhárítani maguktól a Német Párt csápjait. S ismeretes, hogy e párt megtartotta valamennyi zsidó vallású tagját is mindaddig, amíg a Német Párt denúciálására kénytelen nem volt formálisan törölni őket a taglistáról. Valamilyen jelige alatt azonban továbbra is nyilvántartotta őket. Ez a párt volt az, amely semmiféle vonatkozásban nem keresztezte a szlovák nemzet érdekeit, sem a vidéken, sem a központban. Passzívan nézte az eseményeket, s egyetlen gondja az volt, hogy az emberiség és a kereszténység gondolata köré gyűjtse össze a magyarokat, mint egy óvóhelyen. Amikor kitört a háború, Esterházy János ezt mondta a parlamentben és a pártban: „E nehéz történeti időkben igyekezzék mindenki legjobb tehetsége szerint követni a felebaráti szeretet parancsát!”

A szlovák belügyeket előbb Ďurčánsky Ferdinánd, utána Mach Sándor vezette egészen Szlovákia felbomlásáig és a Csehszlovák Köztársaság újjáalakításáig. Machnak volt az államtitkára Franz Karmasin. Amíg el nem kezdődött Szlovákiában a zsidók rendszeres üldözése, kifosztása és deportálása, s utána, amikor már csak a kevés védett zsidó maradt meg, a szlovák belügyi kormányzat gyűrődészkáján a szlovákiai magyarság volt a tészta. Azt tették vele, ami jólesett nekik. Magyarország csak külpolitikai úton, a Berlinnek adott koncessziók alkalmával, a mohó náci hadigépezet „megetetése” után tudott - a német kormány révén - némi megkönnyebbülést szerezni a szlovákiai magyaroknak. Mindazt, amit az új Csehszlovákiában 1945-48 között a Szlovák Nemzeti Tanács és szervei tettek a magyarság ellen, csírájában és módszerében már megtalálható Mach Sándor belügyminiszteri működésében. Mach a maga kegyetlen antiszemitizmusához megszerezte a magyarellenesség hírhedségét is. Kevéssé ismeretes dolog, de a történeti igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy a szlovák-magyar lakosságcsere gondolatát és a magyaroknak Szlovákiából, a szülőföldjükről való kiűzését, a háború kellős közepén Mach Sándor találta ki és írta meg lapjaiban, s a békési szlovákok üzenték meg neki a nyilvánosság előtt, már akkor is, hogy ők pedig nem mennek el Magyarországról. Mach magyarellenes terrorjának csúcspontján mondotta Esterházy János a parlament ülésén: „Kibírtuk egykor a Bach-korszakot, kibírjuk a Machkorszakot is!” (Parlament, 1940, V. 8.)

Ez a képviselő, az egyetlen magyar képviselő; Esterházy volt az, aki 1942 májusában, a hadiesemények kellős közepén, a szlovák nemzetgyűlés egyetlenegy tagjaként, nemmel szavazott és tiltakozott a zsidóellenes szlovák törvény ellent Milyen gúnyosan írta a német Grenzboten és a többi szlovák lap, hogy „a gróf úr nem szavazott.”

Ez éppúgy rávilágít Esterházyra, mint az a tény, hogy segédkezet adott a náciellenes cseheknek és szlovákoknak is. Egy csehszlovák diplomata (ma külföldi követe az államnak) feleségét és leányát, akik a németek elől Szlovákiába menekültek, a Magyar Párt vezetője mentette meg s lehetővé tette, hogy az apa Ankarán és Budapesten át levelezhessen a családjával. Midőn a magyarországi szlovákok közül hatszáz vasutat elbocsátott a MÁV, Esterházy közbenjárására mind a hatszázat azonnal visszavették és hatszáz szlovák család kenyerét biztosították.

Esterházy rossz emberismerő volt. Ezzel és a budapesti politika jobboldaliságával magyarázható az, hogy lappangó nyilasok, náci kémek, bérencek vették körül s nem tudott szabadulni tőlük. Csakhamar ellenlábasa is támadt egy másik arisztokratában, akit egykor a magyar baloldal hozott a közéletbe, mint a harmincévesek vezérét, s aki utóbb csak úgy tudott érvényesülni, hogy egy népi mozgalom hirdetésével a jobboldali ellenzék élére állott Esterházy ellen. Ez az ellenzék éretlen politikai rajongókból, malköntens elemekből, hazárdlelkű kávéházi konrádokból s a német zsoldba szegődő, egykor szélsőbaloldali emberekből állott, akikkel csak ilyen munkában lehetett résztvenni. Fegyverük a denúciálás és a suttogás volt, mely az alkalmak szerint emelkedett és süllyedt. Az opposzió szerepe azonban Magyarország német megszállásáig, ha egységbontó és kellemetlen is volt, nem ártott a pártnak, mert a magyarság többsége átlátott a szitán.

Esterházy és pártja semmi sürgetés és fenyegetés hatására sem működött együtt a Hlinka-féle szlovák néppárttal, még kevésbé a német párttal. Sőt még a velük való érintkezéstől is tartózkodott, s ebben a párt többi vezető tisztségviselője is követte. Voltak, akik emiatt megorroltak a pártelnökre, mert nyilvánvaló, hogy az az együttműködés anyagi hasznot hajtott volna némelyeknek. Ebben azonban a magyarok egyek voltak, ellenálltak! Ennek az ellenállásnak társadalmi - különösen a bányavárosokbeli, szepességi, és pozsonyi - részleteiről sokat írhatnánk. Az antifaszizmusnak apró napi hősei voltak itt.

Mindez nem járt áldozatok, sőt nagy áldozatok nélkül. Már fentebb említettük, hogy az alig százezernyi szlovákiai magyarból öt év alatt tízezer ember járta meg a szlovák fasizmus börtöneit. S voltak köztük olyanok is, akik kiszabadulásuk után belehaltak a sanyargatásban szerzett betegségükbe. (Például Floch István, az Új Hírek főszerkesztője.) Megtörtént, hogy a fegyvertelenül kivonuló pártbeli rendező és rendtartó férfiakat a gárdisták összefogdosták, kaszárnájukba szállították, összeverték és megkínózták, olyannyira, hogy az egyik magyar a helyszínen belehalt sebeibe. Amikor Petőfi németellenes verseiből egy kis füzetet terjesztettek a vidéki pártszervezet tagjai között, német följelentésre mindazokat, akiknél megtalálták e füzetet, letartóztatták, és sokáig fogva tartották, a beteget és a lányokat sem kímélve. Midőn a német evangélikusok a Német Párt programja szerint kiváltak az egyetemes evangélikus egyházból, s önálló püspökség keretében szervezkedtek, a magyar evangélikusok kínos helyzetbe kerültek, mert egyrészt sok helyütt közös magyar-német egyházközség volt századok óta, másrészt a német eredetű protestáns egyházban volt a legkisebb a német agresszióval való szembeszállás, és a németek azt szerették volna, ha a magyar híveket, már csak anyagi okok miatt is, megtartják. S ekkor a magyar evangélikusok többsége inkább a szlovák egyházhoz csatlakozott, vagy várakozó, a tárgyalásokat húzóhalasztó taktikába kezdett a német csalogatással szemben. Képzeltük, hogy minden kiállás vállalása egyúttal a politikai üldözés valamely formájának a vállalása is volt!...

Ki kellett védeni a tájékozatlan publikum előtt a Csáky-csoport szüntelen támadását, akik azt hangoztatták, hogy a Magyar Pártnak azért nincsen politikai súlya és semmi szerepe az önálló Szlovákiában, mert a párt vezetősége képtelen együttműködni Karmasinnal. Bezzeg, ha a németekkel együttműködnénk, mondták, mindent tudna a kisebbségi magyar népcsoport itt elérni. Az opposzió, ha nem boldogult otthon, Pestre sietett az illetékes kormánytényezőkhöz és a jobboldali szélsőséges pártok vezetőihez - denúciálni. De sikert nem értek el soha a szlovákiai talajon. Megpróbálták egy magyar gárdista-alakulat

megszervezését a német FS és a szlovák HG mintájára. Már a csizmák is készen voltak, midőn Esterházy közbelépésére a szlovák kormány ezt az alakulatot nem engedélyezte. A tájékozatlan elégedetlenkedők, a magyar pártban is meglévő percmemberké, akik nagyon sajnálták, hogy a történelmi alkalmat a zsákmányolásra és nyereszkesedésre a Párt passzív magatartása miatt a „korszerűtlen” makacssága révén nem lehet jobban kihasználni, természetesen szívesen növelték a Csáky-csoport berzenkedő kórushangját.

Nos, erről a magatartásról idézhetjük a leghivatottabb tanúnak, Fábry Zoltánnak, a magyar politikai szervezkedéstől távolálló, antifasiszta magatartásáról és töretlen vonaláról ismeretes írónak ezt a megállapítását: „A fasizmus győzelmes órájában Esterházy János és pártja, a Szlovákiai Magyar Párt, nem kooperált és ezzel a szlovákiai magyarság teljes egészében az antihitlerizmus egyetlen itteni kollektív hordozója lett. Ki tud erről? Az érdekeltek például, a kellemetlenül érdekeltek, akik most bölcsen hallgatnak vagy vádolnak. Itt egy népcsoport emberségtudata a barbarizmus teljes negligálásában élte ki magát. Újra iskolapéldát szolgáltatunk; egy fasiszta államban miként reagál antifasiszta módján egy fasisztának indult párt. Mint tisztul meg, mint veszi át tegnapi politikai ellenfelének parancsát: a szlovenszkói küldetés neve: antifasizmus. A fasizmus konjunktúrájában és terrorja idején antifasizmusba torkolni: teljes egészséget, teljes bátorságot dokumentál. Ami beteg volt a kisebbségben, elemésztődött, felszívódott. A fasizmus fertőzése egyik napról a másikra megszűnt. Aki a gyógyult nemzettestet a régi Jaross-Esterházy sémával azonosítja, az felelőtlen könnyítésbe menekül a történelmi tény elől: a magyar népcsoport volt az egyetlen, mely Szlovenszkón egészében és összességében kiállotta a fasizmus próbáját, és immunis maradt a hitlerizmus fertőzésével szemben.” (Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal.*)

De még jobban kidomborodik a szlovákiai magyarság magatartása a fasizmus gyászos éve alatt, ha a szlovákiai magyar sajtó munkáját vizsgáljuk. Ez a sajtó lényeges orgánumait (Esti Újság, Magyar Hírlap, részben a Magyar Néplap) tekintve töretlenül kitarzott a demokrácia, az emberiesség, a keresztény és művelt Európa s a magyarság igazi tradícióinak vonalán. A második világháború alatt a német megszállási területeken kívül, semleges és szövetséges országokban élő megfigyelők is, mint most kiderült, felemelő érzéssel olvasták és észlelték a szlovákiai magyar lapok harcát. Szlovákia legolvasottabb lapjai épp azért voltak a magyar lapok s a szlovák olvasók is ezért keresték, mert csak ezekről a hasábokról, a magyar írásművekből és hírekből tudták meg milyen a helyzet s kaptak támogatást, kitarító szuggeszciót emberséges felfogásukhoz.

Amikor a magyar párt bénán, életjelek nélkül ténfergett, a magyar lapok jelentették a magyarság jelenlétét és megnyilatkozását. 1938 ősztől 1941 végéig két napilapja volt a szlovákiai magyarságnak. Mindkettő Pozsonyban jelent meg: az egyik az Új Hírek volt, az Egyesült Magyar Párt, később a Szlovákiai Magyar Párt hivatalos lapja, a másik a déli riportlapból átalakult, komoly publicisztikai napilappá izmosodott Esti Újság. Teljesen független minden politikai befolyástól. Az Új Hírek szerkesztőségébe Esterházy felvette a szlovákiai magyar demokrácia legismertebb képviselőjét, Győry Dezső író, aki 1938 októberéig a Prágában szerkesztett Magyar Újság felelős szerkesztője volt. Győry, sajnos, 1940 szeptemberében elhagyta Szlovákiát, s Magyarországra költözött, vidékre húzódva, procul negotiis. Amíg Győry és Floch István, a főszerkesztő állottak a szerkesztőség élén, a lap ha nem is mert német-ellenes hangot megütni, de a magyar emberiesség vonaláról sohse csúszott le. De Floch István hónapokon át tartó bebörtönzése és aztán gyors halála után a lap vezetői krízisbe került, s akik szerkesztését ellátták, még a Grenzbotenál is lehetetlenebb náci-lapot igyekeztek belőle faragni. A szlovákiai publikum épp ezért elfordult a laptól, s teljesen az Esti Újság mellé állott, amely Somos Elemér szerkesztésében 1939 tavaszától kezdve egyre inkább kristályosító tengelye lett a demokratikus, humanisztikus magyar álláspontnak és a náci-ellenességnek. Erre a szerepre, amelyet a lap ügyes újságírói módszerekkel végzett, felfigyelt Esterházy is. Mikor aztán 1941-ben másodszor is

bebörtönözték az Esti Újság egész szerkesztő-gárdáját, a lapot terjedelmében, mondanivalójában Metternich cenzúráját is meghaladó módon korlátozták, s végül 1941. november 6-án belügyminiszteri rendelettel „demokratikus-defetista” írásmódjára hivatkozva betiltották, hosszabb tárgyalások után Esterházy megszüntette az *Új Híreket*, s kijárván Budapesten a magyarországi szlovák párt napilapját engedélyt kapott egy magyar napilap és egy hetilap kiadására: mindkettőt az *Esti Újság* szerkesztőire bízta. Így indult meg a *Magyar Hírlap* mint napilap és a *Magyar Néplap* mint hetilap Pozsonyban 1941 karácsonyán. Mindkét orgánus 1944 végéig jelent meg, azaz csak a Magyar Néplap, mert a Magyar Hírlap Szalasiék uralomra jutása után, nem óhajtván még negatívan sem szolgálni a nyilasokat, önként beszüntette megjelenését 1944. november 1-én.

Az Esti Újság és a Magyar Hírlap, amikor más újságírók bátorsága megtorpant egy-egy célzás előtt is, bátran állott a nácizmus elleni harcba. Kommentár nélkül közölte az eseményeket, a hivatalos német és szlovák távirati irodai jelentéseket megtoldotta egy-egy félmondatnyi hírral a londoni vagy moszkvai jelentésekből, s a publicisztikai közlés egyéni válfaját alakította ki: a cikket, melyben az esemény-anyaggal ellentétes témáról írva megírta a hazai és világesemények szabad kommentárját. De nem mindig bújtatta a gondolatot az ironia, a szarkazmus és a szépirodalom mondataiba, hanem nyíltan is, szó szerinti szembeszállással harcolt a német hazugság, erőszak, elnyomás és gyalázat ellen. Az Esti Újságban és a Magyar Hírlapban nem jelent meg egyetlen egy sor sem a szerkesztőség tollából a nácizmus dicséretére, egy sor sem a zsidók ellen. Az Esti Újság utolsó számaig három zsidó szerkesztőt is foglalkoztatott rejtegetve s hasábjain magyar fordításban olyan szlovák írók és költők művei jelenhettek meg, akiknek a fasiszta szlovák uralom nem adott publicitást saját lapjaiban. Mindkét lapban a magyar irodalom élő legjobbjai mondták el vallomásaikat a háború végzetes örvényeiben: vallomásokat a magyarok és minden józan ember felé. Aki végiglapoz ezeken az oldalakon, láthatja, mekkora hittel, odaadással dolgozott néhány ember Pozsonyban a magyar jövőért és minden dunatáji nép szabadságáért és békéjéért.

Az Esti Újságban jelent meg Győry Dezső nevezetesen nagy költeménye, 1939 karácsonyán, mely megdöbbentő bátorsággal és tisztasággal foglalta össze a szlovákiai magyarság tragikumát és sorsát, de kemény hitét is az igazságban és demokráciában: a zsarnokság és elnyomás, a fasizmus ellen. „Az Ügy bukhat, az Eszme él” - írta Győry, igaza volt. Karmasint és vele a náci mohóságot és hazudozást a dévényi beszéddel kapcsolatban Peéry Dezső merete megbélyegezni az Esti Újságban. Mussolini bukásakor a Magyar Hírlapban az egész országot megfogó cikk jelenik meg: A nemzet nem azonos (Szalatnai Rezső cikke 1943. augusztus 1.) Ott olvasható: „A háború még nem ért véget, de véget ért egy rendszer, mely a háborúval szorosan összefüggött. Nemzet, a nemzet lázadt fel a párt ellen. Kiderült, a nemzet nem azonos a párttal: A nemzet otthagya az elvek és nézetek egyfajta formáit, ígéit és mozdulatait, mint a ruhadarabot szokás, használat után”. A gyűlölködés, a megfélemlítés, a jogszűkítés, a hazudozás ellen csipő, lefegyverző módon reagáltak a pozsonyi magyar újságírók és a szlovákiai magyar írók, akik vallási, soká faji különbség nélkül világnézeti múltra való tekintet nélkül találkozhattak e lapok hasábjain az emberiség és magyarság tisztaságáért vezetett munkában. Midőn Prágában tombolt a német kegyetlenkedés, a pozsonyi magyar lap minden megjegyzés nélkül egy szürke, visszatérő cím alatt közölte a tényeket: *Hírek a Protektorátusból*. Magyarország német megszállását megjegyzés nélkül hasonlóan hozta: *Magyarországi esemény* címen. De ez a megjegyzés nélkül távirati híryanag, egy rendelet, egy pesti újsághír leközlése: mindennél több volt, amit a kortárs magyarzatban kaphatott volna. Fábry Zoltán megállapítását kell elfogadnunk; „A szlovákiai magyar sajtó az antifasizmus adekvát dokumentuma”. (Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal.*)

S mily szívósan építették hét éven át a pozsonyi magyar sajtóban a szlovák-magyar hidat. A szlovák problémák, a szlovák kultúra, főleg a szépirodalom és képzőművészet számára építő elismerésű kritikát, fordítások közzétételét, eleven reflexiókat épp ez a két magyar napilap talál az egész háború alatt. Míg a német és olasz eltévelyedés meggyalázta az emberiség várát, Európát és műveltségének tradícióit, addig a szlovákiai magyarok hívő hittel hirdették írásműveikben a szellem igazságát és az erőszakon diadalmaskodó erejét. Ez látszik meg a fiatalság nevelésében is. A szlovákiai magyar ifjúság, iskolákban és műhelyekben, faluban és a városokban, szervezet nélkül lévén: szülei és tanítói vezetése alatt megkímélődött a fasiszta mótelytől, s tisztán maradt fenn eszményeivel. A kereszténység, az igazi nemzeti ideál és a demokrácia mellett. Az a szélsőséges politizálás és fasiszta átképzés, ami a legnagyobb akadály az ifjúság őszinte részvétele számára a demokratikus Európában, a szlovákiai magyar ifjúságot nem fogta meg. Így nem vétett sem a csehek, még kevésbé a szlovákok ellen, akiknek fiatalságával őszinte baráti kapcsolatot tartott fenn, főként a közép- és főiskolás diákság. Egy tanár régi leveléből idézünk: „Ma kiállották ki (1939. március 14.) az önálló szlovák köztársaságot Pozsonyban. Forradalmas jelenségek az utcán, a magyar intézetben minden külső zaj ellenére normális tanítás. Az ablakból látja tanár és diák egyszerre, mint viszik ki a szomszédos iskolából Masaryk és Benes gipsz-szobrait a diákok az utcára, bemázolják, vízfestékekkel leöntik, és zsinaggal a gázlámpához kötik, céltáblának. Egy órával később a tanári szobában megjelennek a magyar diákok. Hozzák a szobrokat ők is. Tisztán, csomagolópapírba takarva, s felrakják a tanári könyvtár szekrényére, vízszintesen lefektetve mind a kettőt”. Ez a diákság volt az, amely a modern magyar irodalom nagyjait interpretálta magának, Adyt, Tóth Árpádot, Kosztolányit, Juhászt, Móriczot, és Babitsot. Sportolt, sakkozott, énekelt, hangversenyei, az Éneklő Ifjúság koncertjei eseményszámba mentek, önképzőkörben elvarázsolta magát, de nem politizált, nem tüntetett, nem őrvongott.

A háborúnak, a nácizmusnak a szlovenszkói magyarok közül senki sem dalolt. Meg kell állapítanunk, hogy képzőművészeink közül egy szomorú elfajzást kivéve, senki sem festett Hitler-képeket, Hlinka, Tiso, Tuka-portrékat, holott ez nagy összeget jelentett volna s elismerést egy-egy kiállítás alkalmával. Piktoraink inkább megmaradtak a szegénység és a szabadság mellett. Ugyanez áll a zeneművészekre és általában minden alkotó magyar emberre ebben az országban.

Külön kell megemlékeznünk a magyarok viszonyáról a csehek irányában ebben a korszakban. A szlovákiai magyarság a csehekkel, akik Szlovákiában maradtak, a legszívélyesebb társadalmi érintkezésben élt az egész háború alatt. A csehekkel együtt tartó, főleg evangélikus szlovákokon kívül a magyarok voltak azok, akik hét éven át a cseheket támogatták, segítették, szinte átmenő folyosót nyitottak számukra. A csehszlovák ellenállás egyik vezetője, pozsonyi szállodatulajdonos, aki a cseh emigránsok egyik összekötője volt Szlovákiában, s a pénzügyek kezelője, kijelentette 1945 májusában Pozsonyban. „Ha nincsenek magyarok, a csehszlovák emigráció Londonban aligha tudott volna olyan személyi apparátussal dolgozni, amilyennel dolgozott végig. Mert azokat kivéve, akik repülőgépen vagy Svájcban át menekültek a külföldre, s ezek nem voltak túl sokan, a többség Szlovákián és Magyarországon át kerül a Balkánra és onnan Törökországba”. Tévedés volna azt hinni, hogy ezt önző szándékból, pénzkeresésből tették a magyarok. Önzetlenül cselekedtek, s ők látták el pénzzel és élelemmel az átbújókat és Pest felé igyekvőket. S ez nem volt alibi-halászat, mert 1939-ben és 1940-ben még nem kellett alibi senkinek: ez az idő a német fegyverek győzelmét hozta.

Külön fejezetet érdemelne az a cselekedet, amely a pozsonyi magyar református egyház nevéhez fűződik, s amely a cseh-magyar megértés egyik legszebb megnyilatkozása. 1940 szeptemberében a szlovák belügyminiszter betiltotta a történelmi híru cseh testvér egyház működését Szlovákiában, s rendőrökkel bezáratta és lepecsételtette imaházukat Pozsonyban. A cseh egyház küldöttsége nem sokára felkereste a pozsonyi magyar református egyház

lelkészét, Szabd Bélát, s megkérte, terjessze a presbitérium elé kérésüket: ők, a csehek nem a szlovák lutheránusokhoz, hanem a magyar kálvinistákhoz fordulnak segítségért, már csak a hitbéli egyezés miatt is. Kérik, tegyék nekik, az üldözötteknek, lehetővé, hogy istentiszteleteiket ezentúl is anyanyelvükön tarthassák meg s egyházi életüket, minden vonatkozásban a magyar református templomban és az egyház keretében fejthessék ki. A magyar lelkész összehívta a presbitereit, s eléjük tárta a kérést. S a presbitérium a lelkésszel együtt nagy többségével megindító keresztény szolidaritással teljesítette a csehek kérését. Azontúl a pozsonyi csehtestvér egyház egész 1945 tavaszáig a magyar templomban tartotta istentiszteleteit, s a magyar reformátusok között őrizte meg függetlenségét a republika visszatéréig.

Hasonlóan viselkedett a magyar reformátusság a szlovák reformátusok ügyében, minden sovén erőszak ellenében hozzájárulván a szlovák reformátusok jogaihoz s békésen megegyezve velük egy magyar és egy szlovák egyházmegye tekintetében. Hogy a vak magyar politika minő tekintet nélküliséggel avatkozott be egy vidéki prókátor személyében ebbe az ügybe, mutatja a magyar reformátusok akkori püspökének, a homonnai lelkésznek tragikus halála. Midőn ugyanis lehazaárulózták a szlovákok elismerése miatt, felindulásában öngyilkos lett.

Mert ezzel is, a saját megnemértő, regresszív ellenzékével is meg kellett küzdenie, párhuzamosan a külső harc ellenfelei mellett, a józan magyarok táborának Szlovákiában. De ezt is türelemmel, fegyelmezetten elviselte. A fasizmus elsőszámú üldözöttjét, a zsidókat, a szlovákiai magyarok kezdettől fogva támogatták, védték, mentgették, ahogy csak lehetett. Elsősorban is: erkölcsi okokból, elutasították az arizálást. A szlovákiai magyarok közül összesen tizenegyen arizáltak zsidó kereskedést, vagy üzemet. De ez se volt igazi arizálás, mert valamennyi a zsidó tulajdonossal való előzetes megállapodás alapján ment végbe. Amikor a zsidókra az üldözés és megfélemlítés válogatott módszereit alkalmazták, a magyarok társadalmi különbség nélkül egy emberként állottak melléjük, önmaguk biztonságát kockáztatva. Az a szlovákiai zsidóság, amely ittmaradva megmenekült, jól tudja, mit köszönhet a magyaroknak, akik tel*

* (A kézirat itt megszakad)

A bécsi döntéssel Magyarországra került magyarok magatartása

Az a magyarság, mely a bécsi diktátum következtében szülőföldjével együtt Magyarországra került, s 1945-ig magyar állampolgárként élt, egy zárt kisebbségtől eltekintve szintén tisztán őrizte meg kisebbségi tapasztalatokból összeállott magyarságát és emberségét. Sem sovinizmussal, sem bosszúállással sem kárörömmel nem vádolható a szlovákokkal vagy a csehekkal szemben. Velük együtt átkerült Magyarországra tekintélyes számú szlovákság is, s ezért adva volt a fordított helyzetbe kerülő két partner között a természetes viszály és kellemetlenkedés. Tudtunkkal a felvidéki magyarok ebben a tekintetben nem vádolhatók komoly bűnökkel. Pedig a szlovákok panaszkodnak.

Panaszkodnak, de ezek a panaszok, amennyiben tényleg őszinték, az anyaországra, Magyarországra és hivatali gépezetére hullanak. Sajnos, igazságot mondunk vele, ha azt állítjuk, hogy a magyar társadalom nem érdemelte meg a Felvidéket. Az ünneplés mámore után túlságosan gyorsan kiderült, hogy az ország belső revízió nélkül készült fel a határok revíziójára; melyet a történelem ironikus játéka egy tragikus magyar szövetség kötelékében szinte próbaként megvalósított. Azt az életokosságot, melyet a felvidékiek magukkal hoztak a kisebbségi sorsból a többségi sorsok közé, s amelynek ott magyar életokossággá kellett volna válnia, elfullasztotta Érsekújvártól Kassáig, az anyaországi rövidlátó neobarokk kényeskedésű bürokrácia. A kisebbségi tisztviselőket, tanítói és tanári kart, még a magántisztviselőket is szétdobálták az egész országban, mint megbízhatatlanokat s helyükbe

a helyzettel, a néplélekkel nem ismerős „anyás” került. Ezek aztán az egyik baklövést a másik után produkálták, s nemcsak magukat járatják le a komoly magyar közvélemény előtt, hanem ártottak Magyarország jóhírének és a változás hitelének. Az ilyen anyaországi szüklátó körű tisztviselőcske, akinek a kisebbségi sorsból hazatért magyar csak Beneš-magyar volt, természetesen elkezelte vagy túlkezelte az új kisebbségi kérdést, a szlovákokat. A Csehszlovákiából hazatért magyar értelmiség kassai kongresszusán hiába tiltakozott ellene és követelte, hogy szlovák nemzetiségű községbe ne küldjenek anyás tisztviselőket, nem értek el semmit sem, Budapest süket volt a magyar valóság reális fejlődése előtt.

De mégsem maradtak a hazatért felvidéki magyarok passzívak mindama kötelességeikkel szemben, amelyek magyarságukat és emberségüket jelentették. A hazatérésből gyors babérokot szövő Jaross Andor végzetes lépéssel szeretne volna a felvidékieket a magyar politika szélsőségeibe vezetni, oda, ahová a végén csak Jaross maga s megtévedt nyájának töredéke jutott. Az első években valóban voltak Jarosznak hívei a visszacsatolt területen, de ezeket Jaross fokozatosan elvesztette s a nyilas politika, a feltétlen németbarátság berkeibe már csak gyér sorok követték a vezért.

Jaross így lassan elkótyavetyélte mindazt az erkölcsi, társadalmi energiát, szellemi ellenállóerőt, lendületet és bátorságot, amely a kisebbségi magyarság húszéves tapasztalataiból állott össze s amit „felvidéki szellem”-ként 1938-ban oly várakozással üdvözölt az egész haladó magyarság. A felvidéki szellem hamar elpárolgott az üdvözetek és várakozások kulisszái mellől s maradt az egyszerűbb elnevezés mindarra, amit átjött: „Beneš-magyarok” vagy az, hogy „kommunista banda” s az „anyás” társadalom Kassán vagy Komáromban, Érsekújvárt vagy Rimaszombatban tüstént felhúzta az orrát s nem egyesült. Parlamenti ülésen kapták meg a Beneš-magyarok elnevezést s Mécs László röpiratként osztogatott versében szurkára meg emiatt Sztranyavszkyt és a mögötte álló méltatlankodó, vaksi és tehetetlen uralkodó réteget. Mikor Kemény Gábor megírta a csehszlovákiai magyar irodalom történetét, melynek folytatását ígérték hangban, józanságban, emberségben és nemzeti szolgálatban Szvatkó Páltól kezdve a hazatért írók és kritikusok mind, ezt a címet adta a tanulmányának: Így tűnt el egy gondolat! Valóban eltüntették a szlovákiai magyar gondolatot, fondorlatos módon, szerencsétlen politikai fogásokkal, egyenetlenkedéssel, hiúságok és pénzéhségek gyors kielégítésével és a vezető energiák tévútra húzásával. De egység nélkül, szétszórtságukban is, közös nevező nélkül, körülvéve árulókkal és denunciánsokkal a hazatért magyarok híven megmaradtak a demokrácia, a keresztény humanizmus és a szocializmus híveinek. A legmakulátlanabb szellemek egyike, Simándy Pál írta le 1940-ben már nagyon világosan és tragikus érzéssel az igazságot: „Magyarok vagyunk, szocialisták vagyunk, de keresztények is. A szó európai és jézusi értelmében. A világnak pillanatnyilag semmi szüksége sincs ránk.” (*Felvidéki aranykönyv*). A katolikus ifjúság és lapja lankadatlan erővel képviselte továbbra is a lendületet, emberséget és kritikát. Pfeiffer Miklós dr. az evangélium szellemében áll a magyarországi szlovákság jogainak teljes elismerése és gyakorlati megvalósulása mellé. (Cikke a Láthatárban). S így tettek még sokan az értelmiség részéről. Ennek a magatartásnak köszönhető, hogy a Magyarországra jutott szlovákságnak, melyet 1938 novemberében saját értelmiségi vezetői jórészt elhagytak, a szellemi szabadság és közművelődés dolgában jobb sorsa volt, mint a Szlovákiában maradt magyarságnak.

Kétségtelen, voltak súrlódások és voltak bajok a magyarországi szlovákokkal. Mint már mondtuk, ezek egyként érték a hazatért magyarokat is. De az igazság erejével kell kijelentenünk, hogy a szlovákokat ért sérelmekhez semmi közük a velük együtt élt és együtt élő, közös szülőföldről származó magyaroknak. Mélyen elítéljük azt a bánásmódot, amelyben a szlovák és cseh telepeseznek volt részük. Véteknak, hibának tartjuk, hogy elbocsátottak állásaikból állami alkalmazottakat, vagy megrövidítették őket jutalmazásukban csak azért, mert szlovákok voltak. De nem tartjuk becsületes politikának azt a módszert, amely egy

rendszer hatósági túlkapásaiból, melyek sokszor csak elszigetelt jelenségek voltak, fegyvert kovácsol egy ország és egy nemzet ellen. A magyarországi szlovákság sérelmei mögött mindig volt egy érzelmi mellékhang, mely az általános túlzásban és szenvedésben találta meg a maga formáját. Azért a szlovák panaszokat erős kritikával kellett fogadni.

A szlovák telepések ellen például az erőszakosságot Habsburg Albrecht főherceg katonatiszti egyenruhában végezte, néhány barátjával, sokszor egyedül. Ezt Somorjáról és környékéről, ahol ilyen telepések voltak, pontosan tudjuk. S a szlovák telepéseknek épp a magyarok adtak támogató kezet. Ugyanazok, akik siettek Budapestre s a kormányt kérték, ne engedje meg, hogy akár a főherceg is ilyen szabadosságokat és bűnöket kövessen el a magyarság számlájára. Tény az, hogy ezeknek a tiltakozásoknak volt is foganatja. A szlovák kolonisták, akiket a magyarság megtörésére és megrövidítésére telepítettek le annak idején a Csallóközbe és a Kisalföldre, elvihették magukkal sértetlenül minden ingóságukat, ha önként el akarták hagyni Magyarországot. Erőszakos elhagyásra semmiféle hatóság nem kényszerítette őket. S Magyarország Szlovákiával olyan egyezményt kötött a telepések kártérítésére, amelyben túlzott gavallériával fizette meg minden kárukat és veszteségüket. Ugyanitt kell megemlítenünk azt is, hogy a szlovák telepések ügyében hathatósan interveniált Budapesten Esterházy János és a Magyar Párt gazdasági osztályának vezetője is.

A visszacsatolás legelején történt a sajnálatos nagysurányi incidens, midőn a demonstráló és éneklő szlovákok közé a magyar csendőrök belélttek s egy szlovák lányt megöltek. Hiába magyarázta a magyar kormány, hogy a hibát a szlovákok követték el, hatóság elleni erőszak és kihágás volt az eset, ott maradt a vádló halott a két nemzet között. A pozsonyi Esti Újságban az esettel kapcsolatban épp Esterházy Lujza írt fulmináns cikket, amelyben tiltakozott az egész kisebbségi magyarság nevében az ilyen módszerek ellen, amelyek alkalmasak arra, hogy egyrészt téves megvilágításba helyezték a magyar államot, másrészt a tradíciós szlovák-magyar barátságot bontják meg. (A sors iróniájához tartozik, hogy a nagysurányi szlovákok többek közt azzal vettek maguknak elégtételt, hogy 1939-ben a szlovák rendőrség tudtával megtámadták a mellékük álló s velük tartó Esti Újság szerkesztőségét és kiadóhivatalát Pozsonyban, és azt teljesen szétrombolták, halálos fenyegetésben tartva a lap egész személyzetét.

Később a magyarországi szlovákok helyzete törvényes keretek közt rendeződött, amiben nem kis érdeme volt éppen a Szlovákiában maradt magyaroknak és vezetőiknek. A magyarországi szlovákok politikai szervezetet, Budapesten napilapot kaptak, amely a háború alatt Pozsonyban és Szlovákiában a legolvasottabb szlovák újság volt, mivel a magyar sajtócenzúra jóval enyhébb volt, mint a szlovákiai. Az iskolákat, minden fokon könyvkiadásuk volt, s megteremtették a közművelődés, a szlovák egyházi élet, a sportolás, stb. intézményes biztosítását is. A Magyarországon megjelenő szlovák könyveket a pozsonyi szlovák sajtó is elismeréssel fogadta, ahogy minden apriori magyarellenessége dacára is sokszor kénytelen volt elismerni a magyar tudományosság, a publicisztika új hangját, mely határozottan értékelő magatartású volt a szlováksággal szemben, helyet adott a szlovák irodalomnak a magyar műfordítások között, kiemelte a szlovák alkotást a rádióban is, sőt Kassán olyan magyar évnegyedes irodalmi és tudományos szemle jelent meg, Új Magyar Múzeum címen, melynek állandó szlovák irodalmi melléklete is volt. A Felvidéken pedig épp az egykori csehszlovákiai magyar képviselők és értelmiségi vezetők voltak azok, akik számtalan esetben segítséget nyújtottak a szlovákságnak, önzetlenül s kiállásukkal, utánjárásukkal biztosították szlovák intézmények és iskolák megmaradását is. Losoncon és Léván például. Mi sem szembetűnőbb ezen a téren, mint az, hogy a mai csehszlovák népbírási gyakorlat, amelynek elsőszámú célpontja a magyarság, nem talált az egész országban számbajövő vétket a szlovákság, a csehek vagy a Csehszlovák Köztársaság ellen. Mindezt a magyarság általános magatartásának, emberies gondolkozásának és nem fasiszta

felfogásának révén érthetjük csak meg. A viszályt, mely az őzjüngő nacionalizmus egyik létalapja két nemzet között, a magyarok minden erővel kiküszöbölték.

Erre mutat még távolabbról az anyaországi magyarság magatartása is, nem az uralkodó osztályé, mely szerencsétlenül pusztulásba vitte a német szövetségben megbízó országot, hanem az értelmiségé, az alkotóké, a fiatalságé. A magyar nemzet legmagasabb kategóriája tökéletesen elzárkózott a fasizmus ideológiája elől. Ezt mutatja a magyar irodalom és részben a publicisztika az egész háborús korszak alatt. Volt idő, hogy a magyar ellenállás társadalmi és fegyveres erejére épp ebből a szellemi magatartásból következettünk, talán túlzó mértékben is. Valószínű, hogy ha az az erkölcsi tisztaság és gondolatszabadság, ami alkotóinkat jellemzi, az ellenállás politikai és katonai síkján is kifejeződik, az ország ma másutt tartana. Magyarország végzete a közhivatalnok és a katonatiszt volt. Épp azért fontos megvizsgálni, mint viselkedett a magyar szellemi világ a szlovák és cseh eseményekkel kapcsolatban.

Általában mondhatjuk, hogy a pozitív értékelő és hídépítő magatartás, amellyel a magyar szellemi világ a kisebbségi magyarság hatására átváltotta az előző magyar nemzedék beállítottságát a csehekkel és szlovákokkal kapcsolatban, a háború alatt megnőtt és megerősödött. Látni ezt azokon a tanulmányokon, amelyek a magyar érdeklődés irányát a szlavisztika és a két hozzánk legközelebb eső szláv nép felé fordította. A falukutató író-nemzedék révén úgyszólván kifejlődött már a 30-as években a kelet-európai szemlélet, tehát a szláv világ értékelése a német helyett, hogy egészségesebb egyensúlyba kerüljön a magyar szemlélet. Szekfü Gyula tanítványaival együtt mutatta az irányt. Gogolák Lajos, Jócsik Lajos, Vájlók Sándor, Kovács Endre jó ismereteken, józan kritikán alapuló írásművei és cikkei hatékonyan járulnak a cseh és szlovák közkép teljesebb kialakításához. Németh László a germán hódítás tetőfokán hívja fel a magyar értelmiségi fiatalságot, tanuljon csehül és szerbül s ekkor írja a cseh költészetéről és szépprózáról szóló tanulmányait Budapesten, amikor ennek látszólag semmi gyakorlati haszna nincs, de útmutató jelentősége van. Franyó Zoltán cseh költői antológiája akkor készül el, amikor Prágába bevonultak a németek. Heydrich kivégezteti a cseh írókat, Pesten megjelenik F. X. Salda egyik legszebb tanulmánya: *A költői alkotás halhatatlanságáról*, magyarul. 1943-ban jelennek meg Szabó Lőrinc *Örök barátaink* című kötetében Frantisek Halas verseinek magyar fordításai, s néhány hónapra rá Horváth Béla adja ki a *Nyugati szél* című kötetében Otokar Brezina, Karel Toman és Jan Zahradnicek verseit, a modern cseh líra legszebb alkotásait, magyarul. Ez nem véletlenül történt. Mint ahogy nem volt véletlen, hogy a csehek néma mártíriumát a magyar napisajtó őszintén lehajtott zászlóval kísérte, amit minden olvasó jól értett és megértett. Abban, hogy Budapesten keresztül annyi cseh emigráns kisember és vezető egyaránt el tudott jutni Belgrádba s onnan a semleges külföldre, Isztambulba, Kairóba, Londonba, a csehekkel együttérző magyar szellemiségnek is megvolt a maga porciója. Ha a magyarságot náci szellem járta volna át, átléphetetlen kőfalba ütközött volna már az első, 1938 októberében átmenő cseh emigráns. S amíg Magyarországon működött a szövetséges hatalmak külképviselete, mi sem akadályozta a szlovák politikusokat, a csehszlovák egység híveit, hogy Budapesten e követségek képviselőivel találkozzanak és dolgozzanak.

A szlovák felkelés és a magyarok

Mindabból, amit eddig elmondottunk, a külvilág vajmi keveset tudott. De legkevésbé talán a magyarságnak az 1944. évi szlovák felkelésben való aktív és passzív részvételét ismerik abban a felkelésben, amely mindmáig a nemetekkel híven kollaboráló szlovák nemzetnek egyetlen igazolványa a szövetséges világ előtt, s amely felkelésnek köszönheti a szlovákság azt a sajátos közjogi helyzetet az új Csehszlovákiában, amelyet élvez, s amely nélkül a centralizmus meghódolt matériájává vált volna.

A magyarok kezdettől fogva részt vettek a csehszlovák ellenállási mozgalomban mind keleten, mind nyugaton. A magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárokra gondolunk! Az oroszországi Buzulukban, ahol Svoboda ezredes szervezte az első csehszlovák csapatot, annyi magyar volt, hogy napiparancsban tiltotta meg a csapatoknál a magyar szó használatát. Ezen mindenki, a csehek és a szlovákok is fölöttébb csodálkoztak, a magyarok pedig erélyesen tiltakoztak ellene. E tiltakozás hatására azután újabb körözlésben Svoboda ezredes engedélyezte a magyar beszédet, csupán azt kérte, ne hangozzék a magyar szó nagyon a nyilvánosság előtt, hisz csehszlovák hadseregről van szó. Nos, ezen magyarul beszélők közül nagyon sokan estek el az ismert sokolovói ütközetben, s még többen a duklai szorosnál vívott hosszú és ádáz harcokban a németek ellen. A sírok feliratai a duklai katonai temetőben egészen világosan beszélnek: ezek antifasiszta magyarok voltak, akik azért álltak a csehszlovák zászló alá, mert az a zászló Masaryk demokráciáját jelentette, nem pedig a sovinizmust és a fajgyűlöletet. Ugyanez áll a nyugati csehszlovák hadseregre nézve, sőt a politikai szervezkedésre nézve is, amelyben a volt csehszlovákiai magyarok, szétszóródva Angliában, Amerikában, Franciaországban, Egyiptomban és Palesztinában éppúgy részt vettek, mint a csehek és szlovákok.

De nézzük a szlovákiai felkelést.

Történelmi igazságot írunk, ha megállapítjuk, hogy soha a szlovák felkelés nem jött volna létre, ha a magyarok nem segítik. Ennek bizonyítására álljanak itt a következő tények.

A szlovák felkelés központja Besztercebánya volt. Ha a magyar hadsereg akciót indított volna a felkelés ellen, azt rövid idő alatt, még a kezdetekor elfojtotta volna. De az egész magyar határ Besztercebányától délre a felkelés ideje alatt szándékosan csendes volt: elősegítette a szlovák akciókat a németek ellen. Juraj Sujan: *Slovenské národné povstanie* című könyvében, az első könyvben, mely a felkelést vázolja, meg is írja ezt. A könyv 35. oldalán ez olvasható: Magyarország határain a felkelés kezdete óta végig csend volt. Ez nyilván külföldi vezetésünk érdeme. A magyarokat Londonból megfenyegették, hagyjanak minket békén, mert aszerint, ahogy ők fognak most viselkedni velünk szemben, tárgyalni fognak majd velük a békekonferencián”. Ez kissé naiv beállítás, és a szerző a 60. oldalon, habár inkább elhallgatná, jóval reálisabb részletet közöl. Így tudjuk meg, hogy a Bakabányán állomásozó felkelő hadsereg vezetői állandó érintkezésben voltak a Léván tartózkodó magyar honvédkötelékek vezetőivel. Az összekötő tiszt Somlay honvédszázados volt. A szlovák szerző könyvéből megtudjuk azt is, hogy a magyar honvédség akkor sem harcolt a szlovák felkelők ellen, amikor erre a németek kényszerítették őket. Ez megfelel a valóságnak, sőt e tények részleteit még tüzetesebben kell majd megvilágítani és kiemelni, mert a szlovák szűkszavúság mögött olyan magyar támogatás van, amelyről nemcsak egyes magyar csapatok tudtak, hanem a Lakatos-kormány is, amely abban az időben épp a németellenes magyar ellenállás kormánya volt. Tény az, hogy a magyar honvédség alakulatai sehol sem harcoltak a szlovák felkelők ellen, hanem sokan csatlakoztak a felkelőkhöz. A Tolbuhin és Malinovszkij szovjet marsallok által vezetett 1945-ös tavaszi offenzíva idején Szlovákia legnagyobb részén magyar honvédkötelékek voltak. Ezeket a katonákat a szlovák lakosság mindenütt, akár faluban, akár városban jelentek meg, vendégszeretettel fogadta, olyannyira, hogy ez már a szlovák fasiszta kormánynak is kellemetlen volt, mert a vendégszeretet spontaneitása minden egyébről beszélt csak a fasiszta sajtó magyarságyűlöletét nem dokumentálta. Ekkor derült ki félelmetes arányokban, mennyire csupán a kormány állal szuggerált gyűlölködésről van szó, amelyhez a népnek semmi köze. E reguláris magyar zászlóaljok jelentősen hozzájárultak a szovjet offenzíva gyorsaságához és sima lefolyásához a maguk passzivitásával és átállásával: Egy-egy vidék szlovák lakossága birtokállományával együtt épp a magyar honvédek zárt átállása révén menekült meg minden

veszteség nélkül. Ezek az átállások a szlovák partizánokkal való titkos megegyezésben történtek.

Ismeretes, hogy a szlovák partizánok soraiban leghősiesebben a francia partizánegységek harcoltak, ezeknek volt a legtöbb veszteségük is. Nos, ezek a francia partizánok egytől egyig Magyarországról kerültek át a szlovák hegyek közé. Magyarországon toborozták őket, s magyarok tették lehetővé láncszerű áljövetelüket az országon és a határon.

A szlovák felkelésben aktív részt vettek a szlovákiai magyarok is. A csehszlovák felkelő hadsereg Stefanik-brigádjának egyik magyar résztvevője szerint, aki a zsolnai helyőrséggel állott át 1944. augusztus 28-án a felkelőkhöz s aki sztrecsnói és turócszentmártoni harcokban kitüntette magát s Dobrovodsky őrnagy előléptette, négyezer magyar katona, mind szlovákiai magyar fiú, vett részt a felkelésben. Ezek a magyar fiúk, akik egyes szlovákiai helyőrségekben szolgáltak, szolidárisak voltak szlovák bajtársaikkal, s a felkelők hívására melléjük álltak. Ha a magyar-német barátság fütötte volna, könnyen otthagyhatták volna a szlovákokat, s elszökhettek volna haza, vagy csatlakozhattak volna a németekhez. Konkrét példát mondjunk: Püspöki községből, mely Pozsony tőszomszédságában van, ötvenöt magyar katona vett részt a szlovák felkelésben, köztük egy tiszt, több altiszt. Ezek végigharcolták az egész felkelést. Ezek közül kettő elesett, három megsebesült, huszonkettő német fogságba került. Ez csupán egy falu, egy magyar falu részvételének keresztmetszete. A szlovák partizánok közt 500 (ötszáz) magyar partizán harcolt. A Szlovák-érchegységben és lejtőin külön magyar brigád volt, a Petőfi-brigád, melynek egy rozsnyói magyar fiú volt a parancsnoka. Ezek közül is sokan hagyták ott életüket a szlovák ügyért.

A szlovák felkelést a magyar lakosság mind Szlovákia területén, mind a Felvidéken tevőlegesen támogatta. A falusi nép ősi népi szolidaritással fedezte, a felkelés összeomlása után pedig rejtegette a szétvert és bujdosó partizánokat. A magyar birtokosok Közép-Szlovákiában egész állatállományukkal, élelmiszer-készleteikkel, pénzüikkel támogatták a felkelést. Tudunk esetekről, hogy ősi magyar család sarjai, leányok hírszerzői voltak egy exponált vidéken harcoló partizánalakulatnak, s nyelvtudásuk, megbízhatóságuk révén nagy szolgálatot tettek a szlovák ügynek.

Nem kétséges, hogy a szlovákiai magyar sajtó érdeme volt az országszerte erősödő németellenes hangulat. A magyar nyilasmozgalom erkölcsileg bukott meg, mielőtt még kibontakozhatott volna a kisebbségi magyarság előtt. Nem csoda, ha a fékezhetetlen terror, a vak gyűlölet épp a keresztény magatartású, emberséges gondolkodású magyarság közül szedte a maga áldozatait. Kassán Tost Lászlót, a város volt polgármesterét a nyilasok meggyilkolták és a volt magyar keresztényszocialista párt több vezetőjét nyilvánosan kivégezték a főtéren. Hasonlókat műveltek Szálasi félőrült pribékjei más városokban is. Az áldozatok azonban minden esetben magyarok voltak, szlovák áldozat tudunkkal nem is volt. A nyilaskeresztet és elveit, ahogyan a Németország felé vonuló gyászmagyarok Szlovákia-szerte képviselték, csak szájalom és lenézés fogadta a kisebbségi magyarság részéről.

A szlovákiai magyarság már Magyarország német megszállásának óráiban helyezkedett eddigi közvetett és passzív harcáról az aktív küzdelembe a nácizmus rombolása ellen, a Sztójay-kormány megalakulása után Esterházy János memorandumban foglalta össze a Szlovákiai Magyar Párt nevében a szlovákiai magyarság magatartását. A memorandum kifejtette, hogy a kisebbségi magyarság nem azonosítja magát a magyar kormánnyal, s annak viselkedését és szolidaritását Hitlerrel teljes mértékben elutasítja. Ezt a memorandumot Esterházy átadta Graeli pozsonyi svájci követnek s megkérte, juttassa el a Svájcban működő disszidens magyar diplomatákhoz s azok révén a szövetséges nagyhatalmak kormányához. Ez meg is történt. Ugyanakkor Esterházy elrendelte a pártban a tagfelvételi zártatot, mert a szlovákiai német népcsoportból tömegesen jelentkeztek a konjunkturisták, hogy a Magyar Párt igazolványával védhessék majd magukat.

A Magyar Hírlap hasábjain a háború hullámainak tragikus közelségében egymás után jelennek meg a fasizmust és terrorját megbélyegző ellenállás vallomásai. Ilyeneket maga Esterházy is írt s elmondja a pártvezetőség előtt. A közelgő vihar előtt a dunai tér nemzeteinek egységes érdekeit, népi szolidaritását, jövőjüknek bizonyos közösségen alapuló megoldását propagálta a pozsonyi magyar lap. S midőn kitör a szlovák felkelés, a Magyar Hírlap az egyetlen, mely a német és szlovák cenzúra lőtávólában a szlovák felkelésről mint hadieseményről ír, s a szlovák propagandahivatal minden felszólítása dacára sem használja a felkelőkre előírt „bandita”, „merénylő”, „bolsevik söpredék”, „hazaáruló bitangok” stb. kifejezést, hanem megmarad a felkelő kifejezés mellett, s nem fűz kommentárt az eseményekhez, csupán regisztrálja a tényeket (...)

1944. szeptemberében Esterházy közvetítésével Lakatos tábornok akkori magyar miniszterelnök egy egész vonatnyi élelmiszert és gyógyszert küldött a beszercebányai felkelők megsegítésére Losoncon keresztül. Csupán Esterházy szlovák közvetítőjének szerencsétlen taktikázása miatt nem kerülhetett a küldemény idejében a felkelés központjába.*

*A kézirat itt megszakad.

(Példa rá még 1942-ből Szvatkó Pál esete, ki mint a budapesti Magyarország akkori főszerkesztője Pozsonyban járt s a magyar újságírók előtt vázolta a világhelyzetet és a magyar kérdést, leplezetlenül rámutatott arra, hogy a tengely a háborút elveszíti. Emiatt a nyilas-csoport két tagja feljelentette Szvatkót a német és magyar követségen, a *Grenzbote* vezércikket írt ellene s Szvatkó csak nehezen tudott a csávából kikászálódni. Ez a társaság a Horthy-féle nyilatkozat után nyíltan azzal lépett fel, hogy átveszi a Magyar Párt vezetését, kezébe veszi a Magyar Hírlapot és a Magyar Néplapot, Esterházynak és munkatársainak azonnal távoznok kell. Érintkezésbe léptek Szálásival és kormányával. Odahatottak, hogy a Szálasi-kormány Budapesten letartóztatta Esterházy Jánost s kötelezte, hogy pártelnöki állásáról lemond és nem áll útjába a szlovákiai magyarság hungarista irányú átalakulásának a párton belül és a sajtóban. Esterházy visszatért Pozsonyba és tényleg lemondott a pártelnöki állásról. Azonban a nyilas-program mégsem valósulhatott meg. A *Magyar Hírlap* két héttel Szálasiék hatalomra jutása után, a papírhiányra való hivatkozással, önként beszüntette megjelenését. A *Magyar Néplapot* egy hónappal később ugyanígy szüntette be Esterházy, búcsúszavaiban pontosan éreztetvén, minő erők jelentek meg a párt és sajtója mögött. Az egész szlovákiai magyar közvélemény egy emberként állott Esterházy mögé s az összehívott pártelnökség újból egységesen Esterházyt választotta meg a párt vezetőjének. Így bukott ki a vezérségből Csáky Mihály és a társaság egyik önjelöltje is. Ez 1944 december végén történt. Következett a legnehezebb negyedév. 1945 április elsejéig, amikor megszólaltak a szovjet ágyúk Pozsony előtt. Ez alatt a három hónap alatt a szlovákiai magyarságnak alkalma volt látni egy kis csoport szomorú bohóc-kapkodását és harcmodorát. Mikor ugyanis semmiképpen sem tudtak lapot megjelentetni (a szlovák kormány sem adott engedélyt) a német hadsereghez fordultak. Így jelent meg egy SS-standarde kiadásában a szomorú végű Magyar Szó Pozsonyban, hogy tehetetlenül támadja a Magyar Pártot, vezetőjét, a szlovákiai magyar sajtót, a cseh-szlovák-magyar hídépítés munkáját, hogy sárba rántsa a demokráciát és humanizmust. De nyilaspártot még így sem sikerült Pozsonyban létrehozni, nem volt hús magyar sem ebben a városban, aki hajlandó lett volna a bohócokat követni. Csak a szlovákiai magyarság jóhírének ártottak ezzel a végső kiállásukkal, hisz oly könnyű volt azonosítani egy dőre csoport felelőtlen játékával az egész kisebbségi magyarságot...

Azóta a budapesti Ferber-féle pör (a pozsonyi követség nyilas tanácsosának pöre) világosan megbizonyította, hogy az egész szlovákiai magyarság egységesen ellenállott a pesti hungarista próbálkozásnak s azt erkölcsi csődbe juttatta még az oroszok bejövetele előtt. A

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

csődtömegből csupán a feljelentések maradtak meg. A szovjet hadsereg gyors előrenyomulása egy csomó magyar embert mentett meg a hiábavaló mártíromságtól.

Így viselkedett a csehszlovákiai magyarság Európa szomorú éveiben, horogkereszt és a fasizmus hadjárata idején, a második világháború alatt.

* A memorandumot bevezető írás a Regio 2. számában, Szalatnai Rezső dokumentuma 1. része előtt található.

BARABÁS BÉLA-KOVÁCS ÉVA-MOLNÁR IMRE

Vizsgálódások a határon túli magyarság körében

A szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák diákjainak nemzeti azonosságtudatáról

Bevezető

Az 1945 után hatalomra törő szovjet típusú pártok - miután a kitelepítésekben, lakosságcserében, internálásokban „megegyeztek” - a már nemzetiségi és nem kisebbségi kérdést levették a napirendről; ami valójában azt jelentette, hogy nemcsak a hatalom nem foglalkozott, hanem a hatalmon kívüliek sem foglalkozhattak ilyen problémákkal. A látszólagos pangás mögött, a nyilvánosság kizárásával folyt leggyakrabban az erőszakos asszimiláció (elsősorban a homogenitás elvének alapján) és nemzetiségi részről ugyanígy folyt az ellenállás, elmélyítve az előítéleteket és a rossz beidegződéseket is. A nemzeti azonosságtudat helyét a hatalmon lévő pártok a „blokk-identitással”, az egy „szocialista táborhoz”, egy katonai tömbhöz való tartozás tudatával akarták felváltani - sikertelenül. Az így keletkezett vákuumba Magyarországon közel négy évtized elteltével, a nyolcvanas évek elején szinte robbanásszerűen tört be egy nem igazán új eszmeáramlat, a magyarság sorskérdéseinek, hangsúlyozzuk, sorskérdéseinek felvetésével. A nemzeti konjunktúra, ha tetszik, reneszánsz kezdeményezője természetesen a hatalom, amely erősen fogyatkozó legitimitását igyekezett új, nemzetközi központú politikával visszaszerezni és az erősödő társadalmi feszültségeket levezetni. Miután a kisebbségi, nemzetiségi lét elsősorban mint a magyarság sorskérdése vetődött fel, semmit nem változott a kontextusa: továbbra is elsősorban politikai ügy maradt, a nemzetiségi létre vonatkozó tudományos eredmények (a demográfia, a településföldrajz, a történelem, vagy éppen a szociológia köréből) pedig napi politikai értéket kaphattak és kaphatnak ma is. A nemzeti konjunktúra csapdája a társadalomtudományokat művelőknek nemcsak azt jelentette, hogy kutatásaikat a napi politika is felhasználhatja, hanem azt is, hogy eredményeik ugyanazon napi politikai helyzetben mérettetnek meg és kívánatosnak vagy éppen nem kívánatosnak, minősítettnek-tudományos teljesítményüktől szinte függetlenül - támogatottnak vagy tiltottnak.

Nem csoda, hogy az elmúlt közel fél évszázadban alig folytattak empirikus kutatásokat a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek körében. Egészen a hetvenes évekig maga a szociológia - és különösen annak empirikus irányzatai - is a létjogosultságáért harcolt, a nemzetiségekre vonatkozó bizonyos kérdéseket pedig szinte máig tilos volt felvetnie.

Mindezek ellenére voltak helyi kezdeményezések. Szlovákiában kiemelkedő szociológiai felméréseket végzett a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága Duray Miklós részvételével a magyar nemzetiségek körében - elsődlegesen politikai céllal. Tudomásunk van egy a CSEMADOK által szervezett kérdőíves adatfelvételtől is, amelyben elsősorban a szlovákiai magyarság művelődési szokásaira voltak kíváncsiak. A pozsonyi Kulturális Kutatóintézet kezdeményezésére 1973/74-es években Végh László közreműködésével a galántai, komáromi, lőcsei, lévai, rimaszombati és terebesi járások 57 községében végeztek empirikus kutatásokat a magyar és ukrán nemzetiségi kultúrától. Szlovák részről úttörő kezdeményezésnek bizonyult a Kassai Társadalomtudományi Intézet által végzett kutatássorozat, mely a szlovákiai nemzetiségek együttélése témakörében végzett vizsgálatokat. A Bácskában Kovács Teréz szociológus kísérelt meg adatfelvételt a magyar lakosság körében, a hatóságok zaklatásai miatt azonban a kutatást nem tudta befejezni és el kellett hagynia Jugoszláviát.

Általában elmondhatjuk, hogy a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek körében legalisan eddig nem lehetett empirikus kutatások végezni, - illetve a legalitásnak mindig ára volt: a politikai szempontból kényes kérdéseket (pl. a nemzetiségi jogok gyakorlására vagy a nemzetiségi jogok megsértéséből fakadó sérelmekre vonatkozóan) nem volt szabad feltenni.

Az intézményes keretek között zajló kutatások (magyarországi és szomszédos országbeli intézetek együttműködései) hasonló veszélyeket rejtettek magukban.

Végül voltak magyarországi kezdeményezések, amelyek nem intézményesültek. Ezeknek a „kalózációknak” az volt az előnye, hogy a kérdőíveket nem cenzúrázta senki, és a személyi adatok védelmét maguk a kutatók tudták garantálni. Elsősorban a Magyarországra látogatók körében lehetett elvégezni ezeket a felméréseket, mert a helyi kérdezés gyakran mindkét fél számára túl nagy kockázattal járt. Ez a tény bizonyos módszertani problémákat is jelent, például a mintavétellel kapcsolatban.

A mi kutatásunk is ilyen „kalózációk” eredményeképpen jött létre. 1987 nyarán tudomásunkra jutott, hogy Sopronban nemzetiségi tábort rendeznek, amelyen szlovákiai, burgenlandi, szlovéniai és magyarországi diákok vesznek részt. Kitűnő lehetőség kínálkozott arra, hogy viszonylag szabad körülmények között kérdezzük a táborozókat nemzetiségi azonosságtudatukról.* A kutatás kiterjesztésére további lehetőségek nyíltak: a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákból egy-egy osztály minden évben Magyarországra kirándul. Így első felmérésünket ilyen „kiránduló csoportokkal”, éppen száz középiskolással készítettük. A diákokat kísérők (akik általában valamilyen politikai funkciót töltek be) és a tanárok igen eltérően reagáltak a kérdőívünkre. A kísérők általában gyanakvóan viselkedtek, volt olyan, aki a kérdezés előtt a mi kizárásunkkal külön eligazítást tartott a diákoknak szlovák nyelven. A tanárok általában készségesen segítettek nekünk. Menet közben tudtuk meg, hogy az OPI szervezésében száz, magyar tannyelvű iskolában tanító pedagógus érkezik Budapestre továbbképzésre, - Kárpátaljáról, Szlovákiából és Jugoszlávia magyarlakta vidékeiről.

A velük készült felmérésben elsősorban a magyar nemzetiségű tanárok helyzetére, a magyar tannyelvű oktatás állapotára és csak másodsorban nemzeti azonosságtudatukra voltunk kíváncsiak. E felmérés eredményeit jelen közlésünk nem tartalmazza.

SZLOVÁKIAI ISKOLAÜGYI ADATOK ÉS VÁLTOZÁSOK

Az 1983/84-es tanévben Szlovákiában 340 magyar nemzetiségű óvodába írathatták be gyermekeiket a szülők. A beíratott gyermekek arányszáma az 1970-es adatokhoz képest azonban 9,9%-ról 1983-ra 6,5%-ra esett vissza. Az óvodáskort kinőtt gyermekek ugyanezen évben 277 magyar általános iskolában kaptak helyet. Arányszámuk 1970-hez képest itt is 9,9%-ról csökkent 6,9%-ra. Abszolút számokban ez azt jelenti, hogy a 76.754 fős tanulói létszám 47.917 fő-re esett vissza. A csökkenés azonban nemcsak a tanulók létszámában, de az iskolák számában is kimutatható. Eleve feltűnő jelenség, hogy a magyar óvodák számánál is kisebb az általános iskolák száma. Az 1961-től 1983-ra 282 általános iskola és 643 osztály szűnt meg. A legnagyobb mértékben a nyitrai, lévai, rozsnyói, kassai és a tóketerebesi járások iskolái fogytak. Az apadás leginkább a hetvenes években felfuttatott iskolakörzetesítési politika következménye, amely elsősorban a nemzetiségi iskolák esetében járt rendkívül káros következményekkel.

Számot kell vetni még egy rendkívül negatív és arányaiban is növekvő tendenciával: a magyar nemzetiségű általános iskolás korosztály tagjainak mintegy negyed részét szülei szlovák tannyelvű iskolába íratják. Ezzel gyermekeik számára előnyösebb feltételeket, jobb képzési körülményeket, vagyis könnyebb érvényesülési lehetőségeket kívánnak biztosítani. Felmérések igazolják azonban, hogy a magyar tannyelvű alapiskolák diákjainak tanulmányi

felkészültsége és elért eredményei ugyanolyanok, sőt helyenként jobbak, mint a szlovák tannyelvű iskolákban tanuló társaiké.

Az általános iskolákban tanító magyar pedagógusok létszáma iskoláik számával egyetemben apad. Az 1974/75-ös tanévben még 3529 magyar pedagógust alkalmaztak, öt év múlva már csak 3135 főt.

A gimnáziumokban is hasonló a helyzet. Az 1970-es 152 gimnáziumi osztályból 1983-ra 141 maradt. Ekkorra 4723 gimnáziumi tanuló jár magyar gimnáziumba, akik az összes gimnazista 9,5%-át teszik. A magyar nemzetiségű középiskolás korosztály 79,3%-a látogatja a magyar gimnáziumot, a többiek szlovák gimnáziumokba járnak. Az 1983/84-es tanévben a magyar nemzetiségűek nagyjából kétharmada a 10 önálló igazgatású magyar tannyelvű gimnázium tanulója, egyharmada pedig a 8, a szlovákkal közös igazgatású gimnázium tanulója volt. A nyolcvanas évek legelején egyszerre három gimnázium, a nyitrai, a nagymegyeri és az ógyallai magyar tannyelvű gimnázium zárta be kapuit. A megmaradtakban összesen 296 tanár tanít, 87,2%-uk rendelkezik szakképzettséggel.

Szlovákia szakközépiskolaiban összesen 7132 fő tanulhat magyar anyanyelvén, 151 osztályban. Öt szakközépiskola önálló magyar igazgatású, 18 pedig közös, szlovák-magyar igazgatás alatt áll. Szaktárgyaik jelentős részét mindkét iskolában már szlovák nyelven tanulják a diákok. Feltűnő, hogy' nincs magyar osztálya vagy külön iskolája a könyvtárosi szakközépiskolának mint ahogy nincs magyar népművelő képzés sem Szlovákiában. A magyar nemzetiségi tanulók 8,7%-os részaránya a szakközépiskolások korosztályában ugyancsak a nemzetiségi arány alatt maradt.

A szakintézetek, szakmunkásképző iskolák 13.233 magyar nemzetiségű diákja közül 4.477 tanulhat szakmát anyanyelvén, ez a tanulók összlétszámának 3,8%-a.

Szlovákia egyetemi és főiskolai hallgatói közül 2.291-en vallják magukat magyar nemzetiségűnek. Korosztályuk létszámának 4,3%-át teszik ki az 1983-as tanévben. Ez az arányszám az eddigi részvételi arány mélypontja. Bár a korábbi években sem szökkent szembetűnően magasra arányszámuk mutatója, a hatvanas években jutott el az eddigi maximális 6,0%-os arányra is. A zuhanás itt is a hetvenes években következett be. Amíg 10 ezer szlovák lakosra 109 egyetemi vagy főiskolai hallgató jut, addig ugyanennyi magyar lakosra 41 egyetemista vagy főiskolai hallgató következtethető ki a statisztika adataiból. Hogy ez a lemaradás belátható időn belül behozható legyen, évente 1.200-1.500 hallgatóval, azaz a mostani összlétszámnak több mint felével kellene megemelkednie létszámuknak.

Kívülállóként hajlamosak lehetnénk elfogadni a magyar iskolás gyermeke jövőjéért aggódó szülő érveit, különösen akkor, ha azt is kiolvassuk a statisztikai adatokból, hogy a szlovák vagy az ukrán egyetemi hallgatók és főiskolások arányszáma jóval meghaladja nemzetiségi arányszámukat. Már a felvételi vizsgákon is több magyart utasítanak el, mint ukránt vagy szlovákot - az arányszámokat tekintve. Csakhogy ez a tény közel sem a magyar iskola számlájára írható hiányosság, vagy hiba. Már csak azért sem, mert a szlovák nyelv (mely ez esetben az érvényesülés eszköze) elsajátítására a hatvanas évektől erőteljes kormányzati erőfeszítések történtek. Ennek eredményeképpen a magyar nemzetiségű gyermekek már óvodás korukban rendszeres szlovák nyelvoktatásban részesülnek. Általános- és középiskolás korukban a szlovák nyelvoktatás óraszámja a többszörösét teszi ki a magyarénak. Vagy mégsem a szlovák nyelvoktatásban van a hiba, hanem talán abban, hogy az oktatásügyi rendelkezések nem találkoznak az egyetemek és főiskolák nemzetiségiekkel kapcsolatos intézkedéseivel?

A nemzetiségi szempont helyett a szlovák nyelv előtérbe helyezése kedvezőtlenül hat a hallgatóság szociális összetételére (alacsony társadalmi státuszú család gyermeke eleve kisebb eséllyel indulhat a felvételi vizsgán), s egyúttal akadályozza a magyar nemzetiség arányának megfelelő részvételét a közép- és felsőoktatásban. Ezzel gátolja a magyar lakta vidékek szociális, gazdasági, kulturális fejlődését, és kizárja a magyar nemzetiség

létszámának megfelelő részvételét az állami és társadalmi irányítószervekben. Mindez fokozza a művelődési színvonalbeli lemaradást, a kvalifikálatlan munkaerő létszámának növekedéséből fakadó aránytalanságokat.

Források:

Gyönyör József: Államalkotó nemzetiségek - Madách, Bratislava, 1989

Javaslat a kétnyelvű oktatás javítására a Szlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségi iskoláiban. A Szlovák KP KB Ideológiai Bizottságának Jelentése Bratislava, 1978

Mócsi Ferenc: Nemzetiségi iskolák. Bratislava, 1973

Székely András Bertalan: Nemzeti azonosságtudat a romániai és csehszlovákiai magyar történelemkönyvekben. In: Magyarságkutatás, Budapest, 1987

Kutatási módszerek

A felméréshez kérdőívet használtunk. A kérdőív összeállításakor a következő szempontokat tartottuk szem előtt: mivel önkitöltős kérdésre volt csak kapacitásunk, a kérdések zömét zárt kérdésformában tettük fel. Volt azonban néhány olyan kérdés is, amelyet nyitott formában kérdeztünk, tartalmi okokból. (Így például az alábbiakat: „Mit jelent számodra Csehszlovákia?”, „Mit jelent számodra Magyarország?”, „Melyek szerinted a jellegzetes tulajdonságai a szlovákoknak ill. a magyaroknak.” stb.)

A diákok igen rövid időt töltöttek Magyarországon, rendkívül zsúfolt programokkal, ezért igyekeztünk rövid kérdőívet összeállítani számukra.

Tartalmi szempontból a kérdőív három fő részből áll: szociális alapadatok felvételéből, amelyekből a kérdezettek szociális körülményeire, szűkebb családi környezetére is következtetni lehet, a nemzeti hovatartozásra vonatkozó kérdésekből, konkrétan a nyelvhasználati szokásaikról, identitásuknál, nemzetiségi jogaikról, sérelmeikről kérdeztük a diákokat. A nyitott kérdések segítségével a szlováksággal és a magyarsággal szembeni előítéletekre voltunk kíváncsiak. A kérdőív utolsó harmadában tizenhat magyar és szlovák történelmi személyiségből és politikusból, valamint további híres magyar személyiségekből álló listát készítettünk azzal, hogy jellemezzék őket és válasszanak ki közülük szimpatikusakat és ellenszenveseket. Ezzel az volt a célunk, hogy a magyar történelemhez, a magyar kultúrához való viszonyukat (amelyet az iskolai történelemoktatás és a szülői nevelés egyaránt befolyásolhat) feltérképezzük.

Az említett okok miatt mintánk nem reprezentatív, kutatási eredményeink példaértékűek, bizonyos tendenciákra ugyan következtethetünk, de mégsem általánosíthatunk a szlovákiai magyar nemzetiségű középiskolások egészére.

A kérdezettek személyi adatai, szociális körülményei

A kérdezettek kétharmada (66 fő) 15-17 éves volt, az átlagéletkor 16,74 év. Nembeli arányuk nem reprezentatív, a lányok javára mutat eltolódást (57 lány, 43 fiú). Lakóhelyüket tekintve szintén arányeltolódást mutat a minta, 62 fő nyugat-szlovákiai, 27 közép-, 10 pedig kelet-szlovákiai és egy fő csehországi. A kérdezettek többsége jelenlegi lakóhelyén született (77 fő), 11-en legalább 10 éve ott laknak és csak hárman kevesebb, mint 6 éve. Akik költöztek, azok is általában a szomszéd faluból, vagy városból - tehát nem nagy távolságokból.

Az idősebb generációknál egészen más a helyzet: a nagyszülők egynegyede, a szülők egyötöde, más rokonoknak pedig közel a fele változtatott lakhelyet az elmúlt negyven évben. A lakóhelyváltoztatás oka 21 esetben a negyvenes évek második felében lejátszódott kitelepítés volt, további 19 esetben a megélhetési nehézségek miatt kényszerült a család elvándorolni és csak 16 esetben házasság miatt. Hárman említettek meg Egyesült Államokba illetve Nyugat-Európába való kivándorlást. Mindezekből úgy tűnik, hogy a szülők és a

nagy szülők generációját még súlyosan érintő erőszakos, vagy kényszerű elvándorlás a 14-18 éves korosztály családjaira már kevésbé jellemző.

A kérdezettek jelentős többsége, 91 fő nemzetiségi általános iskolába járt, a maradék 9 azonban szlovák tannyelvűbe. Most végezte el az általános iskolát 12 fő, heten magyar oktatási nyelvű szakmunkásképzőbe, 74-en ugyancsak magyar tannyelvű gimnáziumba ill. szakközépiskolába, 9-en pedig szlovák gimnáziumba járnak. Ketten vegyesen tanulnak ill. tanultak szlovák és magyar tannyelvű gimnáziumban egyaránt és egy diák az ún. kísérleti oktatás „áldozata”. (A kísérleti oktatásnak az a lényege, hogy a korábban magyar tannyelvű iskolákban jelenleg a magyar nyelven és a történelmen kívül a diákok a többi tárgyat szlovákul tanulják.)

A kérdezettek vallására közvetlenül, a szülők vallási hovatartozására kérdezve vettük fel az adatokat. Eszerint az anyák közül 72-en, az apák közül 60-an római katolikusok, az arány a református felekezet esetében 12 illetve 17, a többi vallásfelekezet csak 2-3 fővel képviseli magát, és végül a szülők közül 21 ateista (9 anya és 12 apa). Az ateistának beírt szülők számával szemben csak négy megkérdezett írta, hogy soha nem vesz részt egyházi ünnepeken és nem jár templomba, hatan pedig nem válaszoltak erre a kérdésre. 18 diák gyakran, 21 ritkábban, 51 pedig alkalmasszerűen látogatja a templomot, egyházi ünnepeket. A diákok közül 39-en - ez igen magas arány - kaptak hitoktatást (38-an magyarul, egy szlovákul).

A szülők foglalkozási megosztása ágazatonként és foglalkozási főcsoportonként a következő:

Az apák közel fele az iparban dolgozik, a mezőgazdaságban csak egyötödük. Az anyák egyharmada (!) a kultúra vagy az egészségügy területén és több mint egynegyede az iparban. Jelentős az ágazaton kívüli - háztartásbeli - anyák száma is. Figyelemreméltó, hogy a szlovák közigazgatásban csak négy szülő dolgozik; - ők három házaspárt jelentenek: az elsőben mindketten közigazgatási alkalmazottak, a másik kettőben az egyik szülő a kulturális ágazatban vezető beosztásban tevékenykedik.

	Apa foglalkozása	Anya foglalkozása	Összesen
	Ágazatonként		
mezőgazdaság	19	7	26
ipar	49	28	77
kereskedelem, közlekedés, hírközlés	11	16	27
közigazgatás	2	2	4
kultúra, egészségügy	15	31	46
ágazaton kívüli	1	16	17
nem válaszolt	3	-	3
Összesen	100	100	200

Foglalkozási főcsoportok szerint az apáknak majdnem a fele szakmunkás, éppen kétszer annyi, mint az anyáknál. A szülők egyötöde magasan kvalifikált értelmiségi, főként pedagógus és mérnök. Az anyáknál magas a segéd- ill. betanított munkások

	Apa foglalkozása	Anya foglalkozása	Összesen
	Foglalkozni főcsoportonként		
segédmunkás, betanított munkás	14	22	36
szakmunkás	46	23	69
közvetlen termelésirányító, adminisztratív szellemi	12	17	29
magasan kvalifikált értelmiség	20	22	42
vezető	4	-	4
egyéb	1	15	16
nem válaszolt	3	1	4

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

Összesen	100	100	200
----------	-----	-----	-----

aránya is. 33 családban azonos beosztásban dolgoznak a házastársak, 37-ben az apa van magasabb beosztásban, de jelentős azoknak a családoknak a száma is (20), ahol az anya státusza a magasabb.

A szülők iskolai végzettségére a következő eredményeket kaptuk:

A szülők több mint fele szakközépiskolai illetve gimnáziumi érettségivel, vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik. Mindegyikük legalább az általános iskolát elvégezte, egyötödük azonban mást nem is; - az anyák közül kétszer annyian, mint az apák csak általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. 51 családnál a házastársak iskolai végzettsége megegyezik és 22 esetben az apa, 27-ben pedig az anya iskolai végzettsége magasabb.

	Apa	Anya	Összesen
	ISKOLAI VÉGZETTSÉGE		
8 általános	13	29	42
szakmunkásképző szakközépiskola	31	10	41
gimnázium	38	42	80
főiskola egyetem	17	19	36
nem válaszolt	1	-	1
Összesen	100	100	200

A családok lakáskörülményei viszonylag jók. A lakások átlagos szobaszáma 4,2; egyik család sem él egy szobás lakásban. Általában négyen élnek együtt, de nem ritka az 5-6 fős, több generációt felölelő család sem. A lakások legalább komfortosak, a családok majdnem felének van színes televíziója, több mint a felének automata mosógépe. 15 család személyi számítógéppel, 14 Hi-Fi toronnyal és 5 már videóval is rendelkezik. A családok éppen felében van írógép! 84 családban van személygépkocsi, de ezek átlagéletkora 7 év és egynegyedük 10 évesnél is öregebb.

A KÖZÉPISKOLÁSOK IDENTITÁSA

A diákok identitására vonatkozó kérdések előtt szüleik és nagyszüleik nemzetiségét határoztuk meg. A kérdezettek közül 93-an édesapjukat magyarnak, heten szlováknak írták be. Az apai nagyszülők közül 193 nagyapa és nagyanya magyar nemzetiségű, hat szlovák és egy német nemzetiségű volt. Az édesanyák közül 92-t írtak be magyarnak, hetet szlováknak és egyet németnek. Az anyai nagyszülőkből 196 nagyapa és nagyanya magyar nemzetiségű, három szlovák és egy német. A száz családból kilencvenben mindkét szülő magyar nemzetiségűnek, hat családban mindketten szlovák nemzetiségűnek lettek beírva és négy vegyes házasságot jeleztek. A magyar nemzetiség asszimilációja öt családnál figyelhető meg a nagyszülők nemzetiségéhez képest.

Az identitástudat megközelítésének első aspektusa a személyes én földrajzi behatárolás szerinti meghatározása. Ide vonatkozó kategóriánkat két szempont alapján állítottuk fel.

1. A földrajzi meghatározás hivatalos használata szerinti, azaz a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség 1945 után használatos megnevezése: „csehszlovákiai magyar nemzetiség”. A „magyar anyanyelvű csehszlovák állampolgár” meghatározást azért tartottuk fontosnak kérdőívünkön jelölni, mert számos magyar anyanyelvű (főleg fiatal csehszlovákiai magyar) szlovák iskolái, vagy egyéb állami hivatalok befolyásolására szlovák nemzetiségüként van

nyilvántartva. Ide soroltuk még a főleg korábbi időszakban egységesítő kategóriaként hivatalosan szerepeltetett „csehszlovák” megnevezést. (Ez az 1968-as föderációs törvény után kikopott a hivatalos frazeológiából, szerepe kérdőívünkben leginkább kontroll-jellegű volt.)

2. Ezekkel szemben állt a „magyar” és a „szlovák” kategória használata, ellenpontjaként a hivatalos használatnak.

A kérdezettek közül 46 diák határozta meg magát magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárként és 16 fő magyar anyanyelvű csehszlovák állampolgárként. Utólag a kérdőív hibájának könyvelhető el, hogy ez a létszám nem azonosítható be kizárólag a nemzetiségét elvesztő vagy nem használó kérdezettek számával, mivel erre külön nem kérdezett rá a kérdőív. A válaszadók közül harminc magyarnak vallotta magát. Öt diák szlováknak vallotta magát, s ez lényegében megfelel a szlovák nyelven kitöltött ívek számának, bár közülük többen törve, de beszélték a magyart. Ketten csehszlováknak írták be magukat, egy pedig nem válaszolt. Ezek után majdnem természetes, hogy magyarságát előnynek csak 12 diák tartja, kétszer annyian pedig hátránynak, a kérdezettek majdnem fele előnynek és hátránynak egyaránt. Húszan sem előnyt sem hátrányt nem látnak magyarságukban. Véleményük alátámasztására a válaszadók közül 78-an saját tapasztalataikkal érveltek, heten hallomásból ítélik úgy, tizenötön pedig többféle forrásra is hivatkoznak.

Arra a kérdésre, hogy mit kell tennie az embernek, ha jelenlétében sértegetik nemzetét, 77-en úgy vélik, hogy meg kell védenie. Tizen inkább arra hajlanak, hogy el kell tűnni a sérelmet, heten pedig azt állítják, hogy az embernek viszonznia kell a sértést.

A szlovák-magyar viszony múltbeli formájáról alkotott kép a következőképp tükröződött a válaszokban: a magyar-szlovák viszonyt a múltban a kérdezettek közül negyvenen látják ellenségesnek és csak huszonhatan barátinak. Ez azért meglepő, mert a magyar és a szlovák nép hagyományosan békés együttélése a múltban a diákok többsége számára teljesen ismeretlennek látszik, főként, ha ideszámítjuk azt a 28 véleményt is, amely szerint a két nép egymáshoz való viszonya a múltban közömbös volt. A múltbeli szlovák-magyar viszony ellenségesnek ítéltése egyértelműen a jelenlegi tankönyvekből sugallt történelemszemléletből származtat- ható, amely szerint a szlovákság magyarok által elnyomott népe egy évezreden át harcolt jogaiért. Ebbe az antagonizmusba nehezen lehet beilleszteni a békés együttélés tényeit, gyakorlatát.

Ugyanezen viszonyról a jelenben 43-an úgy vélik, hogy baráti, 37-en viszont úgy, hogy ellenséges. 18 közömbösnek tartja a jelenbeli szlovák-magyar viszonyt. A barátinak való minősítés magyarozatát vélhetően újra csak a tankönyvek által sugallt „új minőség”, a „baráti szocialista viszony” adhatja, bár ez utóbbi esetben nem olyan számottevő a különbség, mint a múltbeli viszonyra adott válaszok esetében. A „tankönyvinformációk” befolyásoló hatásának tényét az sem változtatja meg, hogy a fenti véleményeket 70-en tapasztalatból merítik, tizenketten vegyes forrásokból, öten hallomásból. A múltbeli szlovák-magyar viszonyról aligha lehet a kérdezetteknek tapasztalata, mégis csak ketten merítették ismereteiket könyvekből.

Külön kérdésben próbáltuk megtudni a véleményüket a csehszlovákiai magyarság politikai képviseléről. A válaszadók közül 34 diák szerint a magyar nemzetiségek képviselete számarányának megfelelő, 25 fő a képviseletet a nemzetiségi számarányon alulinak tartja, tizennyolcan pedig úgy vélik, hogy a képviselet csupán formális.

A csehszlovákiai magyarság létszámának becslésére 11 diák nem vállalkozott. 47 kérdezett kevesebb, mint 600.000 magyar nemzetiségűről tud, 25 pedig 600.000-1,500.000 lélek között „tippelt”. Szélsőségek az alsó és a felső határon egyaránt akadtak (100.000 magyarról tud 8 diák, 2,000.000-ról 5). Ennek ellenére a becsült lélekszámok átlaga éppen 800.000-nyi magyart adott ki Csehszlovákiában.

A csehszlovákiai magyarság létszámának megbecsülése mellett rákérdeztünk a világ magyarságának létszámára is. A megjelölt lélekszámok átlaga 20,880.000-re rúgott. A világ

szlovákságának becsléseiből 10,860.000-es átlagot kaptunk. A szlovákság létszámának fölülbecslését a többségi, uralkodó nemzetképből adódó szerep igazolja, míg a magyarságét a védőháttérként szereplő anyanemzet felnagyított képe hozta magával.

A csehszlovákiai nemzetiségek létszámuk szerinti felsorolásában az első helyre 34-en a cseheket, 57-en a magyarokat; második helyre 34-en a szlovákokat, 19-en az ukránokat; harmadik helyre 29-en a magyarokat, 18-an a németeket és 14-en az ukránokat; negyedik helyre 35-en a lengyeleket, 27-en a németeket és 23-an az ukránokat; ötödik helyre 16-on a lengyeleket, heten az ukránokat és 15-en a németeket tették. Néhányan külön nemzetiségként jelölték a cigányokat és az ideiglenesen itt tartózkodó szovjet hadsereget is.

Figyelemre méltó, hogy a cseheket és a szlovákokat nemzetiségként csak 40-en jelölték meg (bizonyára államalkotó nemzetekként nem tartoznak a nemzetiségek sorába), szemben a magyarokkal, akiket 88 esetben említettek meg. Csupán ketten jelezték a morva nemzetiséget.

A sorrendet illetően, 1. cseh, szlovák, magyar, német, ukrán, lengyel

2. magyar, német, ukrán, lengyel.

Lássuk ezek után mit jelent a kérdezettek számára Magyarország és mit Csehszlovákia!

Magyarország		Csehszlovákia	
„(ős)haza”	28	48	„haza”
„anyaország”	21	36	„szülőföld”
nyelvi háttér	11	4	„otthon”
„baráti szocialista állam”	14	3	politikai „állam” keret
jólét, szabadság	7	4	„átmeneti állapot”
nem válaszol	18	4	
„semmit sem jelent”	1	1	“keveset jelent”
Összesen	100	100	

Jól látszik, hogy Magyarország a válaszok közel felében mint anyaország, a magyarok „őshazája”, a nemzeti kötődés tárgyát, további 11 esetben nyelvi hovatartozást jelent. 14-en pusztán baráti szocialista országnak tartják Magyarországot. A Magyarországot jellemző fogyasztási struktúra, amely alaposan különbözik a csehszlovákiaitól, magyarázza azt, hogy Magyarország jólétet is jelenthet („jó cuccokat lehet kapni”), vagy legalábbis a jólétre való lehetőséget.

Csehszlovákia ezzel szemben csupán a válaszok alig felében jelent hazát, majdnem ugyanakkora súllyal inkább szülőföldet, otthonot, - az a szűkebb régió, tájegység, falu, vagy város, ahol a diákok élnek.

Magyarországon élni heten még rövid időre sem szeretnék. Tizennégyen végleg, 41-en hosszabb-rövidebb ideig szívesen élnének Magyarországon. A válaszadók egy része új kategóriát vezetett be kérdőívünkbe: „szívesen élnék Magyarországon, de nem költöznék...”. Figyelemre méltó, hogy a válaszadók közül 36-an nem írtak semmit erre a kérdésünkre.

Arra is rákérdeztünk, hogy ha választhatnának, milyen nemzetiségű felett választanának maguknak. 79-en magyar nemzetiségűt szeretnék, öten csak szlovákot és mindössze 13-an írták azt, hogy mindegy, hiszen nem ettől függ, hogy milyen vezető az illető.

Az identitástudatukkal kapcsolatban arra is kíváncsiak voltunk; hogy milyen pályát választottak maguknak és milyen pályát javasolnának gyermekeiknek, ha lennének. 24 diák szeretne a magyar nemzetiséggel kapcsolatos pályára menni, (pl. magyar tanár, népművelő, színész). Más humán szakot 8-an írtak, reálpályán 40 diák szeretne érvényesülni. Ez utóbbi adat mögött olyan, a közhiedelemben és a gyakorlatban is elterjedt okok húzódnak, hogy Csehszlovákiában a reáltudományokat oktató felsőfokú tanintézetekbe könnyebben bejutnak a magyar nemzetiségű diákok mint a humántudományok intézményeibe, mivel azokban az átlagosnál kevesebb a jelentkező vagy többet vesznek föl a jelentkezők közül. Az

erőszakapparátus szolgálatában (pl. rendőrség) öten képzelik el a jövőjüket, egy diák köztársasági elnök szeretne lenni. A szolgáltatóiparban, szakmunkásként 12-en szeretnének dolgozni.

Ennél jóval határozatlanabbaknak bizonyultak kérdezettjeink születendő gyermekeik jövőjét illetően. Ennek magyarázata egyrészt fiatal életkoruk, de ugyanakkor jövőképük bizonytalansága is. A diákoknak közel fele azt válaszolta, hogy „majd a gyerek eldönti, hogy mi akar lenni”, annak ellenére, hogy kérdésünk úgy szólt, hogy mit tanácsolna neki. További 19 diák nem tudta illetve egyáltalán nem válaszolt és csak 33 diák írt be valamilyen foglalkozást. Közülük 16-an értelmiségi pályát javasoltak, kilencen valamilyen divatos szakmát (manöken, légikisasszony stb.). A magyar nemzetiséggel kapcsolatos pályára mindössze négyen küldenék gyermeküket, ketten politikusként, ketten művészként képzelnek el gyermekük jövőjét.

Sokkal határozottabban válaszoltak arra a kérdésünkre, hogy milyen neveket adnának gyermekeiknek. A kérdezettek közül 56 csak magyar neveket sorolt föl, legalább három magyar név szerepelt további 25-üknél, ennél kevesebb név csak kilenc válaszban volt, s végül nem szerepeltek magyar nevek hat kérdőívben.

A NYELV

A többnyelvű közegben élők számára a nyelvtudás alapvető szükségletként jelenik meg. A nyelvtudásra, nyelvi felkészültségre vonatkozó kérdéseinkből az derült ki, hogy 92-en elsősorban az anyanyelvükön, magyarul érzik magukat biztonságban. A nyelvtudást egy négyfokú skálán mértük (1. - kiváló; 2. - közepes; 3. gyenge; 4. - nehezen beszél). A magyar nyelv ismeretének átlaga igen jó, 1,07, tehát kiváló, amely a magyar nyelvnek a kisebbségi sorból adódó kiemelt szerepének tudatosulását is jelenti. A szlovák nyelvben való jártasságát a kérdezettek egyharmada csak közepesnek ítéli, az átlag 1,85, viszont alapvető nehézségei senkinek nincsenek. A harmadiknak kérdezett cseh nyelv ismerete sokkal szórta, 19-en egyáltalán nem beszélnek, 34-en tudásukat gyengének, további 32-en nehézkesnek ítélik, csak ketten tartják kiválónak nyelvtudásukat - e kettőből is az egyik csehországi diák. Megdöbbentő, hogy mennyire kevesen beszélnek a „második államnyelvet”, ennek okai a szlovákiai oktatási rendszerben keresendők, amely idegen nyelvként az oroszra igen, de a csehre nem tanítja. Negyedik nyelvként éppen ezért 46-an oroszra, 14-en oroszra és németre, 11-en oroszra és angolra, egy fő pedig oroszra és franciára tanul. Csak németre jelölt meg 10 diák, csak angolra 6; németre és angolra pedig további két fő. A negyedikként választott nyelv tudásszintjét általában gyengének (37 fő) és közepesnek (33 fő) ítélik meg. Alacsonynak látszik a nyugati világnyelvek ismerete - az orosz 72-szeri említésével szemben a három nyugati nyelvet együtt összesen 46-an ismerik valamilyen fokon.

A következő kérdéscsoportban a diákok mindennapi nyelvhasználatát igyekeztünk felmérni a családban, a szűkebb környezetükben és a hivatalos érintkezésben.

A családon belül a szülőkkel szinte kizárólag csak magyarul beszélnek (93 apával és 92 anyával), négy családban vegelesen beszélnek mindkét szülővel, két apával és három anyával csak szlovákul. A nagyszülőkkel való érintkezésekben az értékelhető válaszok szintén hasonló képet adnak (a nem válaszolók és az elhalt nagyszülők kivételével): túlnyomóan magyarul beszélnek 1-1 apai nagyszülővel valamint egy anyai nagyapa és három anyai nagyanya kivételével; vegelesen nyelvhasználat csak 1-1 apai nagyszülőnél fordul elő. Ezekből az adatokból úgy tűnik, hogy a magyar nyelv használata a mindennapi életben masszívan őrzi a helyét, azonban ha összevetjük azzal, hogy a hatan a testvérükkel már kizárólag szlovákul beszélnek, négyen pedig vegelesen, - ez a nyelvi asszimiláció felerősödését jelzi.

Szűkebb környezetében a megkérdezettek 3/4-e leggyakrabban a magyar nyelvet használja (barátaival 74, iskolatársaival 76, szomszédaikkal 76, a pappal 63 fő), de a baráti

kapcsolatokban már igen jelentős a „vegyes” - szlovák és magyar - nyelvhasználat, amelyből talán ebben a generációban már a két nép közötti közeledésre is következtethetünk. Öt diáknak csak szlovák barátai vannak. Az iskolatársakkal kilencen csak szlovákul, hatan „vegyesen” beszélgetnek - ők a szlovák iskolában tanulóknál valamivel több diákot jelentenek. A lakóhelyi adatokból szintén reálisnak tűnik az a nyolc diák, aki szlovákul és az a tíz, aki mindkét nyelven érintkezik a szomszédaival. Pappal egyáltalán kapcsolatban levő 67 diák közül csak két esetben beszélnek magyarul és szlovákul egyaránt és 1-1 esetben csehül vagy szlovákul, a többiek magyarul. A szűkebb család mellett az egyház tűnik a legbiztosabb anyanyelvi közegnek.

A hivatalokban mindössze 18-an próbálkoznak csak magyarul beszélni, 48-an csak szlovákul érintkeznek, 27-en pedig valószínűleg helyismeretükre és tapasztalataikra támaszkodva használják mindkét nyelvet. A számok jól mutatják, hogy a magyar nyelv nagyjából-egészéből kiszorult a hivatalos érintkezésből. Ezt szembeállítva azzal, hogy hivatalos személyekkel a hivatalokon kívül már ötvenen leggyakrabban csak magyarul beszélnek, jól tetten érhető az a gyakorlat, hogy a magyar anyanyelvű hivatalnok a magyar anyanyelvűvel is gyakran szlovákul beszél a hivatalokban, hogy a szlovák elvárásoknak megfeleljen, illetve ne hívja fel ily módon a figyelmet magára. A számokat az is magyarázhatja, hogy a szlovák közigazgatásba nemzetiségi arányuknál jóval kisebb létszámban kerülnek be magyarok.

A szlovák nyelvet legtöbben az iskolában (71) tanulták, a szülőktől csak heten, a nagyszülőktől pedig ketten. Ennek ellenére a megkérdezettek kétharmadának nincsenek nyelvi nehézségei a tanulásban (66 fő), a diákokkal való érintkezésben (87 fő) - ez utóbbiak persze a magyar tannyelvű iskolákban tanulnak, magyar diákok között -, végül az oktatás megértésében (65 fő). Nem feledkezhetünk azonban meg arról az 1/3-ról, akiknek vannak nehézségei mindhárom esetben, és figyelemre méltó, hogy kilenc középiskolásnak még a diáktársaival való érintkezés is problémát okoz.

A megkérdezettek ismereteiket döntően vegyes forrásokból gyarapítják (56 fő), csak a családot jelölte meg 12, a barátait 5, míg szinte elenyésző a klubokból, szakkörökből, diákkörökből „önképződő” diákok száma. A tömegkommunikáció (tv, rádió, sajtó) mellett viszonylag sokan jelölték meg a könyvet, mint az ismeretek gyarapításának fő forrását (11 illetve 12 fő).

Végül arra is kíváncsiak voltunk, hogy leendő gyermekeiket milyen nyelven tanítanák és taníttatnák. A kérdésre adott válaszok éles ellentétben állnak mind az etnikai összetétellel, mind a nyelvhasználattal kapcsolatos válaszokkal. A családi nyelvhasználattal szemben mindössze 38 fő tanítaná csak magyarul a gyermekét, míg 54-en mindkét nyelven. Ezt talán azzal magyarázhatjuk, hogy a kérdezettek egy része úgy véli, hátrányos helyzetbe kerülne a gyermeke, ha csak magyarul tudna. A taníttatás kérdésében mindössze harmincan vannak, akik csak magyarul taníttatnák gyermeküket, és már hárman írták be, hogy csak szlovákul. 67-en mindkét nyelven taníttatnák gyermekeiket.

Ez az életstratégia a jelenlegi csehszlovákiai viszonyokban azonban kétélű lehet: demokratikus keretek között nyilvánvalóan a különböző együttélő népek közötti viszonyt építi az, hogy a nemzetiségek ismerik egymás nyelvét, tudnak egymással kommunikálni. Asszimilációs közegben azonban, ahol a nemzetiségnek lenni eleve hátrányos helyzetet jelent, egy olyan csapda is lehet, amelyben ha nem tanul az ember szlovákul, akkor nem érvényesül, ha szlovákul tanul és szlovák környezetbe kerül, akkor az erőszakos asszimiláció áldozata lehet.

A MAGYAR TÖRTÉNELEMHEZ, A MAGYAR KULTÚRÁHOZ VALÓ VISZONY

A már említett listánkon a történelmi személyiségek kiválasztása a magyar történelem és a magyar kultúra köréből történt. Szerepeltettünk olyan szlovák illetve cseh politikusokat is, akiknek a szlovákiai magyarság sorsához sok közük volt. A következőket: Árpád fejedelem, Szent István, Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Mária Terézia, Kossuth Lajos, Tisza István, Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós, T. G. Masaryk, E. Beneš, J. Tiso, Grósz Károly, Kádár János, Rákosi

Mátyás, Kodály Zoltán, Weöres Sándor, Lázár Ervin, Halász Judit és Nyilasi Tibor.

Célszerűbb lett volna más cseh és szlovák politikai és közéleti személyiségekre is rákérdeznünk.

A kérdezetteknek legalább kétharmada pontos információkkal rendelkezett a következőkről:

Horthy Miklós(71)

Árpád fejedelem(72)

Szent István(70)

Dózsa György(86)

Rákóczi Ferenc(74)

Mária Terézia(74)

Kossuth Lajos(74)

T. G. Masaryk(58)

E. Beneš(83)

Kádár János(87)

Grósz Károly(63)

Kodály Zoltán(88)

Weöres Sándor(88)

Halász Judit(93)

Nyilasi Tibor(88)

J. Tiso(64)

Érdekes, hogy Dózsa Györgyöt jobban ismerik, mint Rákóczit, Szent Istvánt, vagy éppen Árpád fejedelmet és Kossuthot nem ismerik többen, mint Mária Teréziát. Kádár János ismertségi foka igen magas és Grósz Károlyé is, meglepő módon, hiszen vizsgálatunkat 1988 nyarán végeztük. A szlovák történelemoktatásnak tudható be, hogy Benest lényegesen többen ismerik, mint Masarykot.

A kérdezetteknek kevesebb, mint fele rendelkezik pontos információval az alábbiakról:

Tisza István(29)

Károlyi Mihály(33)

Kun Béla(48)

Rákosi Mátyás(41)

Lázár Ervin(47)

A történelmi és közéleti személyiségek jellemzéséből adódó eredményeinket két nagyobb csoportra bonthatjuk. Az első a közölt ismeretanyag pontossága (lásd a fentieket), a második pedig a jellemzésükből kialakult kép. Néhány válaszadónk ugyanis a tények helyett szubjektív szempontok szerint jellemezte a listán szereplőket. Ebből adódóan találtunk

1. egyoldalú jellemzéseket:

István, az uralkodó

Rákóczi, a népfelkelő.

Mária Terézia, a zsarnok

Kossuth, a forradalmár.

Beneš, a burzsoá

Kun Béla, a kommunista.

Tiso, a fasiszta

Kádár János, a politikus.

2. Bonyolultabb feladatnak bizonyult a diákok számára azoknak a személyeknek a jellemzése, akikről láthatólag kevés információval rendelkeztek. Ezekben az esetekben az adott személyiség pozitív vagy negatív szerepe lett a lényeges, amelyet különböző szubjektív jelzőkkel illettek. Így például pozitívan:

Károlyi, aki mindig segített a szegény embereken.

Grósz, a hazájáért küzdő politikus.

Kádár, gondolkodva beszél és szereti a magyar négyet.

Kun Béla, aki jól látta a helyzetet.

Vagy negatívan:

Tisza István, a tökféj.

Mária Terézia, az alattomos.

Horthy, egy rakás szerencsétlenség, szerencsétlen flótás.

Masaryk, tipikus burzsoá nyali.

Tiso, hiszékeny, buta, műveletlen, sötét, örült.

3. Az előbbiekből adódnak a még nem említett pontatlan jellemzések is. Csak néhány jellemző példa:

Árpád fejedelemről volt olyan, aki azt írta, hogy „országunkat neki köszönhetjük”. (Melyik országot? Magyarországot? Szlovákiát?) Vagy például Szent Istvánról: „tűzzel-vassal uralkodik”, „a nép nem érti meg”, vagy Horthyról: „szerencsejátékos, fasiszta vezető”. Horthy személye látható dilemmát jelent a kérdezetteknek, mert ismereteikben ütközik a tankönyvekben olvasott, tanult kizárólag negatív, dehonosztáló ismeretanyag és a szülőktől, a családi környezetből és más forrásokból szerzett információk. Ennek egy bizarr példája álljon itt: „szimpatikus fasiszta, fehér lovon jött be Kassára - mesélte a nagyanyám”. Van, aki úgy tudja, hogy Horthyt kivégezték a bűneiért.

4. Ettől nem sokban különbözik az a csoport, aki nem jellemez, hanem magyarázza a személyiségek történelmi, közéleti szerepét. Így például Kun Béla, tudta mit csinál; Kossuth, realisabb volt, mint Széchenyi; józan forradalmár; Rákóczi, művelten lelkesedett; Tiso, jobb volt, mint Benes; Kádár: szegény!

5. A következő csoportba azok tartoznak, akik egy-egy szóval, szimbólumként jellemezték a listán szerepeket. Így például: Árpád, - ősapa -; Dózsa - parasztkirály -; Rákóczi - EMBER -; Grósz - Hány János.

6. Végül a személyiségekkel kapcsolatos személyes élmények, emlékek alapján is jellemezték egyeseket. Így például:

Rákosi, - érájában dobták ki állásából a kedvenc tanárnőmet.

Grósz, - ki akarja vezetni az országot a bajból, meglátjuk, sikerül-e neki.

Kádár, - úgy ismerem el őt, ahogy ő minket.

Benes - sovíniszta.

Az adott személyiségek jellemzését a „Melyik számodra a legszimpatikusabb?” és a „Melyik számodra a legellenzenvesebb?” kérdés summázta:

A legtöbb válaszadónak Szent István volt a legszimpatikusabb (35), őt követte Kossuth Lajos (28). Közvetlenül mögöttük Halász Judit (26), Kádár János (25), Nyilasi Tibor (23), Rákóczi Ferenc (20) és Dózsa György (15) következett a népszerűségi listán. A legellenzenvesebbnek Tiso bizonyult (37), őt követte Horthy Miklós (26), Benes (18), Masaryk (12) és Rákosi (11). A válaszadók szimpatikusakat szívesebben írtak, mint ellenzenveseket. Egyáltalán nem írtak szimpatikus személyiségeket 37, ellenzenveseket 45-en. A válaszadók általában a felállított három rubrikát a szimpatikus személyiségek esetén kitöltötték, az ellenzenvesek esetében azonban általában csak kettőt. A listán szereplők közül mindegyik szerepelt valamelyik népszerűségi listán.

Senki nem találta szimpatikusnak Tisot, Benest, Masarykot, Rákosit és Tiszát; senki nem találta ellenzenvesnek Szent Istvánt, Árpádot, Kossuthot, Kodályt, Weörest, Lázár Ervint.

Kádár, Grósz, Nyilasi és Halász Judit jellemzésén kívül az összes többi személyiség jellemzése nagyjából-egészéből megfelel a tankönyvanyag sémáinak.

Tiso jellemzése általában egyszavas negatív jelzőkkel történt, azt a benyomást keltve, hogy hiányosak az ismereteik. Benes és Masaryk minősítése teljes mértékben egybevág a tankönyvek egyoldalú történelemszemléletével. Horthy és Rákosi is hasonló sorsra jutott.

A szimpatikus személyiségek jellemzésénél a legtöbb információval Szent Istvánról rendelkeznek a kérdezettek. Ennek magyarázata lehet a kérdezettek katolikus neveltetése is. Kossuth és az 1848-as események élő múltként, szerves történelmi ismeretként szerepelnek a jellemzésekben.

Általában elmondhatjuk, hogy a kérdezettek történelmi ismereteire igencsak rányomta bélyegét a szlovák történelemszemlélet, amelynek két lényeges elemére kell felhívunk a figyelmet. Az egyik, hogy a szlovák történelem, a szlovák múlt keresés általában csak a magyar történelem rovására, annak eltorzításával képes önmaga tételezésére, a másik, hogy saját előzményét, az első republikát annak polgári berendezkedése miatt kénytelen megtagadni, az első republika politikusait, politikai történéseit marxista alapon elítélni és egyoldalú sémákba kényszeríteni. A szlovákiai magyar diákoknak máig nincsenek alapos ismereteik a század alapvető történéseiről (Trianonról, az első republikáról, de az 1945-öt követő folyamatokról sem), gyakran egymásnak gyökeresen ellentmondó nézeteket kell szintetizálniuk.

Ezzel szemben nagyjából konzisztensen és folytonosnak látják az 1914-et megelőző korszakokat, kiegyensúlyozott ismereteik illetve hiányosságaik vannak az ide vonatkozó ismeretanyagban. Ugyanígy kiegyensúlyozott a viszonyuk a magyar irodalomhoz is.

SZTEREOTIPIÁK, ELŐÍTÉLETEK, ÖNKÉP, SZLOVÁK-KÉP

Élőszőr lássuk, hogy arra a kérdésünkre, hogy „Milyen pozitív és negatív tulajdonságai vannak a szlovákoknak és a magyaroknak?” - miket írtak a kérdezettek!

	szlovákokra	magyarokra
Jó tulajdonságok		
„jószívú”	1	9
„vendégszerető”	6	21
„barátságos”	8	29
„szorgalmas”	5	8
„segítőképz”	1	7
„nyílt”, „őszinte”	2	14
„ötletes”, „furfangos”	2	1
„öntudatos”, „büszke”	3	2
„hazafi”	8	9
„toleráns”	2	11
„becsületes”	1	1
„egyszerű”	2	1
	41	112
rossz tulajdonságok		
„magyar- ill. szlovákellenesség”	25	2
„sovinizmus”	11	1
„elfogultság”	1	1
	37	4

Csoportosított

magyar		szlovák	
jó	rossz	jó	rossz tulajdonságok
„megmaradás”	„beolvadás”	„összetartás”	„nacionalizmus”

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

„bátorság”	„lázas”	„nem lázas”	„fanatikus”
„hagyománytisztelő”	-	„szép a népi kultúrája”	-
„nyílt”	„túl nyílt”	„csendes”	„zárkózott”
„mulató”	„egészségtelenül él”	„temperamentumos”	„alkoholista”
		„sportos”	
„alkalmazkodóképes”	„elégedetlen”	„tűrőképes”	„szolgalelkű”
„okos” „művelt”	„túl igényes”	„kitartó”	„közömbös” „felületes”
„érdeklődő”			„buta”
„szerény”	„szentelen”	„rendes”	„önző”
„jómódú”			„zsugori”
„szép”	-	-	„csúnya”
„racionális”			
„vállalkozó”			
„hiú”			
„híszegő”			
„gyanakvó”			
„durva”, „verekedős”, „káromkodik”			
„dolgos”- „szorgos”, „többet beszél, mint dolgozik”, „lusta”			

A szlovákokról és a magyarokról felsorolt jó és rossz tulajdonságok között fellelhető előítéletek elsősorban a szlovákokra vonatkoznak: érdemes röviden szót ejtenünk a feltételezhető előzményekről is; elsőként pl. a történelmi és kulturális hagyományokról. A magyar és a szlovák nép történelmileg kialakult, kiegyensúlyozott, jó viszonya (a mindenkori politikai törekvések ellenére) nem hordozott magában illetve nem alakított ki gyűlölködő előítéletektől terhes kapcsolatrendszert a két nép között. Általában elmondható, hogy a szlovákság szerves része volt a történelmi Magyarország soknyelvű nemzet-konglomerátumának, „hungarus”-tudata megkönnyítette számára a magyar állameszmével való azonosulást, amely viszont egyértelművé tette szlovák mivoltját a magyar közvélemény szemében*. Hagyományosnak nevezhető együttműködés és egymásrautaltság alakult ki a két nép között, amit a nyelvi határon élők, a XVII-XVIII. századi alföldi telepítések szlováksága és az őket minden nehézség nélkül befogadó környezet példája is jól bizonyít. Ez a közeg nem kedvezett az előítéletek kialakulásának ill. meghonosodásának. A szlovák néppel kapcsolatos jólismert sztereotípiák, így például „A krumpli nem étel, a tót nem ember”, „buta tót”, „jól lakott, mint a tót karácsonykor”, vagy éppen az „átesett, mint tót a gerendán” többnyire nem voltak ismertek és elterjedtek a tényleges szlovák-magyar együttélés közegében (így vizsgálati közegünkben sem), - kialakulásuk feltételezhetően a dzsenti közélet kereteibe tehető. A szlovák nemzetkarakterológiához sokkal közelebb áll a Mikszáth által megrajzolt „tót atyafiak” képe, mint az előbb idézettek. (Ezt egyébként Mikszáth regényeinek páratlan közönségsikere is igazolhatja.) Az idézett sztereotípiák közül csak a „buta szlovák” fordult elő a válaszok között, egyetlen egy esetben, tehát megállapíthatjuk, hogy a fenti, hagyományosnak nem nevezhető negatív szlovák nemzetkép nem él tovább, nem honosodott meg vizsgált korosztályunk tudatában. Előítéleteiket más forrásokból merítik.*

Az előítéletek feltárásakor fontos szempont a kérdezetteknel a gyermekkoruk óta kialakult tapasztalatok sokasága. Ezek a tapasztalatok elsősorban a hátrányos helyzet fokozatos tudatosulását jelentik. Vizsgálataink alapján úgy látjuk, hogy ez a folyamat még nem zárult le. A tapasztalatok a következő alapelemekből állhatnak össze:

* Käfer István: A mienk és az övék. Kortárs, 1987/3

-kitelepitések, deportálások,

- a magyar nemzet kollektív bűnösségének hangsúlyozása a szlovák hivatalos megnyilvánulásokban,
- a munkanélküliség miatt szlovák vidékre ingázni kényszerülő apa, más rokonok, ismerősök helyzete, tapasztalatai,
- a szlovák hatóságok viselkedése, visszaélések, atrocitások,
- a szlovák iskolatársakkal adódó összeütközések,
- a megnehezített iskolai tananyag a nemzetiségi iskolákban (a szlovák nyelv oktatásának erőltetett volta),
- saját léte idegenségének, másságának megtapasztalása a szlovák környezetben stb.

Az iskolai tananyag és a tömegkommunikáció által sugallt nemzetkarakterológia helyenként tovább erősíti az előítéletek kialakulását. Így például „Az ezeréves méh” című szlovák film* lényegi mondanivalója a diákok által felsorolt szlovák jó tulajdonságokkal nagyjából- egészéből megegyezik. Eszerint a szlovák nép azért tudott fennmaradni a magyarság elnyomó rabigája alatt, mert „csendesen”, „nem lázadva” „túrta” sorsát, közben „kítartóan dolgozott”, mint a méhecske, rendszerint a magyar urak hasznára, akik eldorbézolták a szlovák nép javait. Hasonló forrásból eredeztethető a magyar nép bizonyos tulajdonságainak negatív értelmezése is. (Pl. „lázas”, „elégedetlen”, „túl nyílt” stb.) Hangsúlyoznunk kell, hogy úgy látjuk, ezek valójában szlovák előítéletek, amelyeket a magyarok átvállalnak magukra. Volt, aki „zsugorinak” jellemezte a magyarokat - ez a tulajdonság a hagyományos szlovák előítéletek oldaláról a magyar-zsidó sztereotípiával is magyarázható.**

A hétköznapi tapasztalati tényezőkkel szemben van egy másik motívum is - nevezzük múltbéli tapasztalatnak, vagy beidegződésnek -, amely a felvidéki magyarság kollektív tudatának ugyan kicsiny, de létező és fájni nagyon tudó része, az, hogy felmenőik egykor többségi nemzetként - a többségi lét összes privilégiumával és tudatával - meghatározó szerepet játszottak az adott régió történelmének, kultúrájának megteremtésében és alakításában, míg a közelmúltban és a jelenben már alig megtűrt kisebbség, nemzetiség lettek.

* A forgatókönyv eredetije: Jaroš, Peter: Tisicročná včelá című regénye

** Andruška, Peter: Hrádze; Rázus, Martin: Krčmárský Král; Vajansky: Listy z Uhorska, Kotlin; Jesensky, Janko: Cestou k slobode; Ballek, Ladislav: Agáty

Mindezek az összefüggések törvényszerűen magukban hordják azt a frusztrációs élményt, melynek eredményeképpen a felnövő korosztály magyarságát elsősorban kudarcként, elkülönültségként éli meg. A magyarság a megélt kudarcra gyakran nem tud választ adni, frusztráltságát nem tudja feloldani. A kudarcra különféle magyarázatok, az elkülönülésre különféle megoldások kínálkoznak.

Vannak olyanok, akik a „belső emigrációt” választják. Ennek ellenpólusaként vannak olyanok, akik beolvadnak, asszimilálódnak. Vannak olyanok is, akik a szlovák-magyar viszonyt irracionális síkokon élik meg, ilyen esetekben gyakran találkozhatunk indulatos, agresszív előítéletekkel, magatartásokkal is. A kudarc következményeképpen kialakulhat egy olyan „kettős identitás” is, hogy „ugyan mi magyarok vagyunk, de Szlovákiában élünk, ezért szlovákok is vagyunk”. Jó példa erre, hogy a szlovákokat egyaránt jellemezték a megmaradással és a beolvadással is. Más megközelítésben ez vélhetően azt jelenti, hogy a magyarság viszontagságos történelme azt bizonyítja, hogy képes fennmaradni, a kisebbségbe került magyarságban viszont megfigyelhető a beolvadás, az asszimiláció is. Így állhat elő az a helyzet, hogy a szlovák nemzet összetartását pozitívan értékelik, a míg a nacionalizmust, amely gyakran az összetartás velejárója, negatívan.

Alternatíva lehet a védekezés is. (Ha végignézzük a kigyújtott magyar rossz tulajdonságokon, azt látjuk, hogy jó részük - „túl nyílt”, „lázas” - csak azért ítélddik rossz

tulajdonságnak, mert kiszolgáltatottá teszi a magyarságot, ahelyett, hogy megvédené.) Másik formája lehet az „en garde”-állás, a támadás (ennek példája a „bátor, mint ló tulajdonság).

A magyarságra vonatkoztatott tulajdonságokat az önkép elemeinek is tekintettük és ennek megfelelően elemeztük. Látjuk, hogy a pozitív tulajdonságok közötti rangsor (előfordulási gyakoriságok szerint) bizonyos hangsúlyeltolódásokat mutat. Ebben jelentős szerepük van azoknak a magyarságról meglévő hagyományos sztereotípiáknak, amelyeknek eltorzult formáival (a csikóssal, meg a gulyással) az idegenforgalom reklámfogásaiban újra és újra találkozhatunk. (Pl.: „vendégszeretet”, „szeret mulatni” - a magyar virtus, „barátságosság”). Sokkal érdekesebb, hogy a tolerancia gyűjtőnévben szereplő jó tulajdonságok („tiszteletben tartja mások véleményét”, „tiszteli a szlovák értékeket”, „megértő” stb.) is nagy hangsúlyt kaptak. A „dolgos”, „szorgos”, mint magyar jótulajdonság gyakori előfordulása a látszólagos magyarországi gazdasági fellendülésnek is betudható.

A magyarság politikai karakterére vonatkozóan csak a „hazafiságot” említették, azt azonban hangsúlyosan. A kölcsönösséget, a kapcsolatban való szereplést jellemző tulajdonságok igen gyér számban szerepeltek („becsületes”, „megbízható”, „nyílt”, „őszinte”). Ugyanígy a magyar műveltségre, a magyar kultúrára vonatkozó tulajdonságok is alig szerepeltek a felsoroltak között.

Meglepően aránytalan eltolódás mutatkozik a szlovák negatív tulajdonságok irányába, a „magyar- illetve szlovákellenesség” gyűjtőnévénél. A válaszadók a szlovákokat igen gyakran magyarellenesnek, sovínisztának tartják. Ebből az arányeltolódásból (a kérdezettek 114-e, a kérdésre válaszolók több, mint 1/3-a jellemezte így a szlovákokat) azt mutatja, hogy a szlovákokat, mint népcsoportot potenciális ellenfélként, vagy legalábbis konfrontációs, szembenálló csoportként fogják fel. Ennek ellenére jó tulajdonságukként írták be hazafiságukat, és sokan barátságos népnek tartják a szlovákot. Az alapvetően negatív szlovák-képet, alig kompenzálják a továbbiakban felsorolt jó tulajdonságok (segítőkész, nyílt, becsületes, egyszerű stb.), mivel előfordulási gyakoriságuk elenyésző.

A két nép közötti ellentéteket - sztereotípiák, sőt gyakran előítéletek formájában - az alábbi tulajdonságpórokkal jól példázhatjuk: míg a magyar nyílt, a szlovák zárkózott, míg a magyar szerény, a szlovák önző, míg a magyar okos, a szlovák buta, míg a magyar szép, a szlovák csúnya!

Voltak a válaszadók között olyanok, akik egyoldalúan jellemezték a szlovákokat és a magyarokat:

24-en nem írtak magyar jó tulajdonságokat

54-en nem írtak szlovák jó tulajdonságokat

47-en nem írtak magyar rossz tulajdonságokat

31-en nem írtak szlovák rossz tulajdonságokat.

Az egyoldalú jellemzések azt mutatják, hogy a magyarokról inkább írtak jó tulajdonságokat, míg a szlovákokról inkább rosszakat. Az önkép torzulása mellett a szlovákságról alkotott kép sem mentes az elnagyoltságtól, előítéletektől, torzításoktól.

Végül a válaszadók közül tizenegyen azt írták kérdésünkre, hogy provokatív, rossz, „mert minden nemzetnek vannak jó és rossz tulajdonságai egyaránt”.

ÖSSZEZÉS

Kérdőíves felmérésünkben a szlovákiai magyar középiskolások nemzeti azonosságtudatát kívántuk feltárni. Jól tudjuk, hogy eredményeink - már a kérdőíves kutatás korlátaiból fakadóan - nem jelentenek biztos és egyedüli választ a felvetett problémára. Míután a nemzeti hovatartozás tudata individuális, gyakran érzelmi kategória, finomságait, bonyolultságát csak további, mélyinterjúkon alapuló elemzések tudnák megmutatni. Mégis bízunk abban, hogy

levont következtetéseink irányt mutathatnak, további vizsgálatok, további hipotézisek felvetését, valamint a szlovákiai magyarság egy kicsiny csoportja látleteként szolgálhatnak.

Kutatási eredményeink közül a következő alapvető - és vizsgálati körünkön túlmutató - tendenciákra szeretnénk felhívni még egyszer a figyelmet:

- A vizsgált családok körében mindmáig csekély a tényleges asszimiláció, azonban a nyelvhasználatban és a diákok jövőképében már megmutatkoznak a jelei a magyar nyelv - közvetve a magyarság - kényszerű feladásának, háttérbeszorulásának is;

- A kérdezettek viszonylag jó szociális körülményeik ellenére is úgy érzik, hogy mint magyarok, hátrányos helyzetben vannak a szlováksággal szemben;

- Ennek ellenére a kérdezettek egynegyede olyan pályát választ, illetve választott magának, amely a magyar nemzetiséggel szoros kapcsolatban van (magyartanár, népművelő, színész);

- A diákok nemzettudatában a legnagyobb torzulásokat, károkat az iskolai történelemoktatás okozta. Éppen ezért reménykedhetünk abban, hogy, mint ahogy nekünk is lassacskán sikerül a belénk sulykolt hamis történelemszemléletet felülbírálni és likvidálni, úgy ezek sem okoznak jóvátehetetlen és megmásíthatatlan torzulásokat az identitásban;

- A szlovákok és a magyarok közötti elkülönülés (illetve elkülönítés) következtében a két nép közötti tényleges viszony helyét felváltotta az előítéletekkel terhes idegenség-tudat, amely nemhogy a régi előítéletek háttérbeszorulásához, hanem újabbak kialakulásához vezet. Tovább terheli a viszonyt, hogy a szlovák nép a róla alkotott képben potenciális ellenséggé vált az elmúlt évtizedekben, és az a gyanúnk, hogy ha szlovák diákokat kérdezünk, ugyanezt tapasztalhattuk volna náluk is.

Budapest, 1988 novembere.

* A tanulmány az ifjúsági Szemle 1988/2. számában jelent meg, Kovács Éva-Lantos Gabriella: hát hiszen magyarok vagyunk mi is!” címmel 53-65. I.

LISZKA JÓZSEF

Kultúrák találkozása

Adalékok a magyar-szlovák etnokulturális kapcsolatok ismeretéhez

1. Tálasi István megfogalmazása szerint „egy nép vagy nemzet kultúrája közös, de nem egységes. A néprajzi csoportok kutatása egy nép kultúrájának analitikus felbontása a tájilag adott, történetileg különböző időben létrejött, a közös műveltséget differenciált fokon és mértékben bíró csoportokon keresztül - amelyek azonban maguk is integrálódott kulturális egységek”¹. Azt, hogy az egységes magyar népi kultúrán belül több kisebb-nagyobb, bizonyos meghatározó (vagy annak vélt) műveltségi jegyek alapján elkülöníthető (olykor valóban el is különülő) néprajzi-, etnikai csoport, tájegység figyelhető meg, a magyar néprajzi kutatás már a tudományág kialakulásának a kezdeteinél felismerte és a kérdéskör vizsgálatának mindig is megkülönböztetett figyelmet szentelt. Elég itt Szeder Fábián, Csaplovics János, Györffy István, Viski Károly, az iskolát teremtő Tálasi István vagy Kósa László és Filep Antal ezirányú munkásságára utalni². E vizsgálódások rendkívül sok konkrét eredményt hoztak az egységes magyar népi kultúra egésze mozaikszerű megismeréséhez is, így annak ellenére, hogy a néprajzi csoportok feltárásának, meghatározásának az elmélete, megbízható módszertana a mai napig kidolgozatlan maradt, ezek a munkálatok néprajzi kutatástörténetünk meghatározóan fontos fejezetét alkotják. Történetek kísérletek az elméleti útkeresésekre is (Barabás Jenő és Gunda Béla egy-egy, élénk vitát is kiváltó tanulmánya³, az 1977-ben Sárospatakon megrendezett konferencia eredményei⁴). Mindezek ellenére, ezek az elméleti-módszertani kérdések még megoldásra várnak (sok esetben például néprajzi csoportokról beszélünk, holott csak arról van szó, hogy egy-egy szigetszerűen elzárt tájegység a fejlődésbeli fáziseltolódás következtében bizonyos archaikusabb kulturális jegyeket is felmutat a környezet mércéül vett kulturális képétől. Máskor meg az derül ki, hogy azok a műveltségi tényezők, amelyek alapján a csoportot elkülöníteni véltük környezetétől, korántsem meghatározóak különállása kimondásához).

2. Mindamellet, hogy ezeket a kutatásokat (elmélyültebb történeti, társadalom- és néplélektani szempontokkal kiegészítve) a jövőben is folytatni kell, nem árt a másik oldalról is megvizsgálni a kérdést. *Egyrészt* igen kevés szó esett ezidáig egy-egy népi kultúra határának a kérdéséről. Egyáltalán: mik azok a tényezők, elemek, amelyek *valóban* meghatároznak egy *kulturális* egységet, s egyúttal határait is kijelölik? Itt természetesen nem az a kérdés, hogy meg lehet-e pontosan húzni egy-egy kultúra határát, mert nyilvánvaló, hogy nem. Mindenütt számolnunk kell keskenyebb-szélesebb átmeneti zónákkal, ahogy azt a kutatás már rég megállapította. A probléma inkább az, hogy sok esetben azt nem tudjuk eldönteni: mi a meghatározó az adott esetben. Gyakran bizonyos természetföldrajzi vagy éppenséggel nyelvi határok zavarják meg a kutatókat akkor, amikor egy-egy kultúra határát keresik⁵. Jószerével azoknak a folyamatoknak a mélyreható vizsgálatával is adósak maradtunk, amelyek a kultúra integrálódása irányába hatottak és hatnak. Erről Gunda Béla írt gondolatébresztő tanulmányt⁶. Ezek a kérdések pedig legalább olyan fontosak mint a bevezetőben említettek.

3.1. Az integrálódási folyamatok természetesen nem csak egy népen, nemzetben belül figyelhetőek meg, hanem a hasonló természetföldrajzi viszonyok között élő, nagyjából azonos társadalmi, kulturális fejlettségi szinten lévő népek között is. Az itt megfigyelhető *kapcsolatok, hatások, analógiák* szintén régóta foglalkoztatják a néprajzkutatókat, ám - ahogy arra Újváry Zoltán hívta föl a figyelmet - arról általában meg szoktunk feledkezni, hogy ezek a „hatások”, az egyes jelenségek, kultúrelemek nem önmagukban „vándorolnak”, hanem mindenkor konkrét emberi tevékenységhez, népmozgásokhoz köthetőek⁷. Ahhoz, hogy

ezeket a „hatásokat” jobban tudjuk értelmezni, hogy a kulturális határok, illetve az integrálódási folyamatok kérdését helyesen tudjuk megítélni, minél aprólékosabban kell ismernünk azokat a csatornákat, kommunikációs rendszereket, alkalmakat, amelyek az egyes kultúrjavarok „vándorlását” lehetővé tették⁸. Dolgozatomban ezeket kísérem meg számba venni, elsősorban a magyar-szlovák etnokulturális kapcsolatokra koncentrálni, s főleg kisalföldi példákra hivatkozva.

3.2. Utaltam már rá, hogy a kulturális határok nem feltétlenül esnek egybe a nyelvi határokkal. Ennek markáns példája a Zobor-vidéki magyar nyelvsziget, amelynek (és szűkebb környezetének) néprajzi vizsgálata során kiderült, hogy kulturálisan egy nagyobb egységbe illeszkedik, s ebből a szempontból nem tekinthető szigetjelenségnek⁹. E helyzet kialakulásának nyilvánvalóan több összetevője is van, de mindenképpen fontos szerepet kap benne a *nyelvi asszimiláció* kérdése. Köztudott, hogy századunk elején a Zobor-vidék még egy nyelvi félsziget északnyugati sarkát képezte és szervesen kapcsolódott a barsi magyar területhez. Az elszakadás után, az elszlovákosodott területen a nyelvváltás természetesen nem hozott magával kultúraváltást is, néprajzi szempontból ezért nem beszélhetünk a Zobor-vidék esetében szigetszerű jelenségről.

Közismert az elszlovákosodott Sáros megyei református falvak példája. Ezek néprajzi felmérése tanulságos lehet ebből a szempontból is. Az ellenkező előjelű nyelvcsereire is lehet azonban példát hozni. Az Ipoly alsó folyása mentén elterülő Lelédén például a szlovákról magyarra történő nyelvváltásra nagyjából a századforduló tájékán kerülhetett sor. A mai legidősebb emberek még emlékeznek arra, hogy nagyszüleik egymás között csak szlovákul beszéltek (ők már nem tudnak szlovákul). A falu határában a dülőnevek zöme szlovák a Pesthy-féle összeírásban is (például Dolina, Záhunnya stb.). A falu (meglehetősen kisszámú családneveinek nagy része szintén szlovák (például Hruska, Zvonkár, Majerszky stb.).

A nyelvi asszimilációnak nem csak ilyen látványos formái figyelhetők meg. Gondoljunk csak a nyelvhatárokon igen gyakori vegyes házasságokra, amelyek általában (ilyen vagy olyan) nyelvi asszimilációval is járnak, miközben kultúraközvetítő szerepük is jelentős.

3.3. Részben az előbbivel függ össze, illetve kiegészül vele az a helyzet, amikor kisebb-nagyobb népcsoportok vándorolnak el állandó letelepedés céljából más vidékekre. Nálunk ilyen nagyarányú népmozgásra a török utáni időkben került sor, a 18. század folyamán, amikor az északi, török által kevésbé pusztított területekről a jobb megélhetés reményében tömegesen költöztek déli irányba a szlovák, magyar, morva családok. Sok esetben nyelvet váltottak azóta, de kultúrájukat (részben vagy egészben) megőrizték. A második világháború utáni csehszlovák-magyar lakosságcsereinek is vannak ilyen vetületei. Erre hadd hozzak föl egy konkrét példát.

A Kisalföld alapvető női teherhordó eszköze a batyuzó lepedő, abrosz (ez alól csak a terület keleti, Garam-menti része a kivétel, ahol a hátikas az elterjedtebb). A Páris-patak menti Kürtön is ezt a sokoldalúan felhasználható teherhordó eszközt, a batyuzó abroszt használták az asszonyok (és részben használják még ma is). 1947-ben a faluba hozzávetőlegesen harminc szlovák családot telepítettek a Mátra vidéki Kishánáról, ahol viszont a hátikással való cipekedés dívott. A Kürtre települt családok természetesen magukkal hozták alapvető használati eszközeiket, így a hátikast is. Sőt, kosárfonó specialista is akadt közöttük, aki az új hazában is gyártotta ezt az eszközt, még néhány tősgyökeres kürti asszony számára is. A helyi hagyomány azonban erősebbnek bizonyult. A kürtiek is „rájöttek”, hogy praktikusabb a régi, jól bevált batyuzó lepedő és a kishánai asszonyok is fokozatosan áttértek a batyuzásra. Ez a jelenség egyrészt azzal magyarázható, hogy nem volt a környéken megfelelő minőségű és mennyiségű faanyag, s közben az idős kosárfonó mester is meghalt. Másrészt viszont a nagyobb közösség magábaszívó erejével magyarázhatjuk a dolgot: az újonnan jöttek igyekeztek minél jobban a befogadó közösséghez idomulni, s ezt az

idomulási szándékukat meg is „ideologizálták” azzal, hogy a batyuzó lepedő nem nyomja annyira a hátat, mint a kas¹⁰.

3.4. Kisebb-nagyobb népcsoportok mozgása nem csak az állandó lakóhely megváltoztatásával járhat, hanem ideiglenes munkavállalásokból is adódhat. Ilyen szempontból is nagyobb figyelmet kell szentelnünk a különféle *idénymunkások* kultúrája, mozgástere vizsgálatának. Ehhez egy magyar-magyar kapcsolatra valló példát szeretnék hozni.

Szakmai körökben nagy szenzációnak számított, amikor Ág Tibor a Kőműves Kelemen balladáját megtalálta a Zobor-vidéken is, hiszen azelőtt szinte csak Erdélyből volt ismert¹¹. Az új variáns azt bizonyítaná, hogy ez a régi stílusú balladánk valamikor az egész magyar nyelvterületen ismert volt, de időközben elkopott, elfelejtődött és csupán néhány hagyományőrzőbb vidéken maradt fenn (még a gömöri Szilicéről ismert egy prózai változat¹²). A zobor-vidéki variánssal kapcsolatban azonban azóta felbukkant egy elgondolkoztató adat. Ráduly János *Elindultam hosszú útra* címen közzétette a kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadait. A kötet bevezetőjében, ahol az énekmondó életútját is felvázolja a gyűjtő, az alábbiakat olvashatjuk: „Akkor vót (1912-ben - L. J. megj.), hogy ősszel elmentem édesapámmal a nagyobbik testvéremmel Nyitra megyébe, ahol répát ástunk gróf Károlyi Lajosnak. Hat hétre vótunk ott, innen vagy kétszázan is jöttek a faluból, Makkfalváról is jöttek (...) Dógoztunk, beszélgettünk, s közben énekeltünk ment a dolog jól. Erősen szerették ott az erdélyi munkásokat...”¹³. Most inkább csak kérdésként vetem föl, hiszen ennek állításához sokkal alaposabb, szinte detektívmunkának beillő, gondos szöveg- és dallamfilológiai elemzéseken alapuló kutatásokra lenne szükség, hogy nem lehetséges-e ennek a balladának egy másodlagos zobor-vidéki meggyökerezése? Mindenesetre, ha ez nem is bizonyítható, az kétségtelen, hogy az efféle munkaalkalmak igen jó táptalajt biztosítottak a kulturális cserének. Idénymunkások természetesen szlovák területekről is érkeztek a kisalföldi nagybirtokokra.

Itt kell szólni a *pásztormigráció* kérdéséről, amellyel kapcsolatban Szabadfalvi József több tanulmánya is értékes adatokat szolgáltat a most bennünket érdeklő témakörhöz¹⁴. Elsősorban a pásztorkodás bizonyos munkafolyamataival, illetve terminológiájával kapcsolatban hoz konkrét példákat, de nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is számolhatunk egyéb (például a folklór egyes területeit érintő) hatásokkal, interetnikus kapcsolatokkal.

3.5. Az elsősorban természetföldrajzi adottságokból fakadó nagytáji munkamegosztás eredményeként századokon keresztül különféle *vándoralakok* (kereskedők, mesteremberek stb.) hosszabb-rövidebb útvonalai hálózta be Európát. Tevékenységük természetesen nem csak termékeik, terményeik távolabbi tájakon, más kultúrájú népek körében való meghonosodását eredményezte, hanem - szinte törvényszerű kísérőjelenségként - a különféle hírek, folklórműfajok terjedését is elősegítette.

3.5.1. A vándoralakok legnépesebb családját a különféle vándorárosok, -kereskedők alkották. A nagytáji munkamegosztás keretében az elsősorban fában, gyümölcsben gazdag szlovák hegyekből *tutajosok*, *faeszközárusok* érkeztek a faanyagban jóval szegényebb Kisalföldre. A szlovák tutajosok (*talpas tótok*) életmódja, munkastílusa néprajzi szempontból elég jól ismert¹⁵. A feladat inkább az, hogy e jellegzetes vándoralak kapcsolatait az útvonala által érintett területek lakosságával feltárjuk. Mert nyilvánvaló, hogy konkrét kereskedelmi tevékenységük mellett egyéb kapcsolatokkal is számolnunk kell. Elég csak arra gondolni, hogy a Vágon általában Komáromig szállított tutajokon (*talpakon*) nem fért el annyi élelem, amennyire az egész úton (mondjuk Liptótól) szükség lett volna. Ezért aztán - készleteiket feltöltendő több helyen kikötöttek. A tutajosok vásárlóerejével számolva a folyópartok közelében különféle boltok, kocsmák létesültek, amelyeket a tutajosok pontosan számon tartottak és rendszeresen felkerestek. Erről vall az alábbi, Budatínban lejegyzett népdal szövege is:¹⁶

„Ja veru pltníci,
šak vy dobre vicee,
dze je krčma která:
jedna je vo Veči,
druhá pri Komoči,
tretá pri Vizvare,
a štvrtá v Komárne.”

(Bizony, ti tutajosok,
nagyon jól tudjátok,
hol, melyik kocsmá van:
az első Vágvecsén,
a második Kamocsánál,
a harmadik Vízvárnál,
s a negyedik Komáromban.)

A kamocsai idős emberek is elmondták, hogy a Vágon leereszkedő szlovák tutajosoknak volt ott kikötőjük. Mivel általában csak Komáromig úsztatták a szálfákat (s legfeljebb külön megrendelésre Pestig), itt már igyekeztek minden apró faholmijukon túladni (főleg tűzifának árulták még a kormánylapátot is), hiszen visszafelé az utat általában gyalog tették meg. Egy zsidó kereskedő asszony egy kisebb fadepót létesített a töltés mellett, s ő igyekezett mindent felvásárolni tőlük, amit aztán felárral továbbadott¹⁷.

A hegyek fabőségéből adódóan egyéb termékekkel (olykor félkészáruval, például kocsikeréktalpakkal) is kereskedtek a szlovák iparosok. A Vág-völgy egy múlt századi leírásában ezzel kapcsolatban az alábbiakat olvashatjuk: „Önállóan üzik a faipart, akik különböző faáru készítésével foglalkoznak. Vásárkor a tér egy része el van árasztva a különböző faiparcikkal, a puttyonok, kádak stb. mellett látunk egy csomó fakanalat, hordócsapot; a gazdasághoz szükséges fából készült szerszámok mellett, szalmával befent székeket, sétatobotokat s egy rakás igen primitív játékszert gyermekek számára. A tót köznép emez iparcikkei nem vallanak ugyan mesteri kézre, kidolgozásuk kissé durva, de a munka lelkiismeretes, tartós s a nép természetes esze mellett bizonyít”¹⁸. A *faeszközárus* szlovákok még századunk közepén is állandó vendégei voltak a kisalföldi falvaknak. Általában gazdasági eszközöket (favillákat, gereblyéket stb.) árusítottak, de hoztak (főleg az asszonyok, hátton) orsókat, apróbb faeszközöket, kanalakat is. Barsbaracskán úgy emlékeznek vissza az idősebbek, hogy a szövőszéket, a *szátvát* is szlovák vándorárusoktól szereztek be. E messziről érkezett vándorkereskedők abban a faluban szálltak meg, ahol rájuk esteledett. A helybeliek szívesen befogadták őket, vacsorájukat is megosztották velük (s ez jó alkalom lehetett bizonyos információcserére is), amiért aztán hálából bizonyos fatermékeket kaptak távozásukkor a háziak.

A szlovák vándorárusok nem csak fatermékekkel házaltak, hanem minden olyan készítménnyel, amelyhez nyersanyagot találtak lakhelyük közelében. „A' Leg szorgalmasabb házi kereskedők a' Tótok; a' kik az egész országot, még a' kül-földet is el járnak, sáfránnyal, külömbféle olajjal, kivált krumputztal, gyoltstsal, tsipkével, szitaszerrel, viaszszal, üveggel, takátsbordával, szitákkal, dróttal, vajjal, sajttal sat.” - olvashatjuk egy 19. század eleji leírásban¹⁹, amihez még hozzátehetjük, hogy a Kisalföldet ezek mellett még különféle *gyümölcsárus* (almát, körtét, aszalt szilvát kínáló) szlovákok is sűrűn látogatták. Nem szabad megfeledkezni a szlovák *meszesekről* (egyébként a zobor-vidéki Kolonból magyar meszesek is látogatták a kisalföldi falvakat), valamint a *cserépedényárusokról*. Hogy ez utóbbiaknak a termékei milyen távoli vidékekre is eljutottak, és a különféle történelmi események diktálta népmozgások következtében milyen vargabetűket írtak le, annak szép példáját szolgáltatja Szanyi Máriának a Galánta környéki, Magyarországról áttelepült szlovákok körében végzett vizsgálata. Kutatásaiból kiderült, hogy a gömöri fazekasok által századunk elején az Alföldön, Békéscsaba környékén értékesített cserépedények a második világháború után a csehszlovák-magyar lakosságcsere nyomán jutottak el a Kisalföldre²⁰.

Az ellenkező irányú árucserkapcsolatokról is szólni kell A Kisalföldnek főleg a Vág-menti községei, a határ talajadottságaiból és a sajátos birtokviszonyokból adódóan különféle terményekre (káposztára, hagymára, zöldségre, dinnyére) specializálódtak. Ezek értékesítését házalás formájában is igyekeztek megoldani. A kamocsaiak és negyediek általában

káposztával, hagymával kereskedtek. Kocsikra rakott terményeikkel nem csak a távolabbi kisalföldi (felső-csallóközi, illetve Garam-menti) falvakat, hanem a szlovák hegyek népét (elsősorban Aranyosmarót és Nyitra környékét, de olykor még Árvába is eljutottak) felkeresték²¹. A csallóközi maóiak a mocsaras határban bőven termő sásból húztak hasznos olymódon, hogy azt a Pozsony környéki szőlőtermesztő településeken értékesítették²². A Duna menti halászok rendszeres szállítói voltak a pesti, pozsonyi és bécsi piacoknak: Ezen kívül természetesen a közeli nagyobb településeket, városokat is ellátták hallal.

3.5.2. A vándorló árusok mellett, kultúráink érintkezése szempontjából fontos szerepet töltek be a különféle vándorló mesteremberek. Ezek közül is kiemelkedik a drótostót, akinek alakja a múlt századi Európában (sőt még távolabb is) széltében ismert volt. A kisalföldi falvakba újra meg újra visszatérő szlovák mesteremberek voltak az ablakosok; üvegesek, illetve a morva miskárolók²³. Az üstfoltozó- és teknővájó cigányok hatását, kultúrák közvetítő szerepét szintén nem szabad lebecsülni.

3.6. A házaló-, vándorló árusok mellett az árucserkapcsolatok lebonyolításának legfontosabb színterei a különféle *vásárok, piacok* voltak. Ezek a vándorárusok is rendszeresen megjelleg, azonban mégsem az ő szempontjukból kell elsősorban vizsgálnunk ezt a jelenséget. Egy-egy város, nagytelepülés vásár-, piackörzete általában kulturális egység is. Érthető ez, hiszen kistáji összefüggésekben a fokozatos kulturális kiegyenlítődés, egymáshoz hasonulás szinte magától adódott a vásárok kínálta rendszeres találkozási alkalmakból.

3.7. Most egy olyan intézményrendszerről kell még röviden szólni, amely a fentebb érintett kereskedelmi tevékenységi formákat segítette, illetve a hozzájuk kapcsolódó kommunikációt könnyítette meg. *A cseregyerekrendszer* intézményéről van szó, amelynek kutatása az utóbbi időben magyar-német és magyar-szlovák összefüggésekben is szép eredményeket hozott. A magyar-szlovák cseregyerekrendszerrel elsősorban gömöri adatokkal rendelkezünk²⁴, bár egyértelmű, hogy a Kisalföldön is ismert volt. Erre utal Turczel Lajos visszaemlékezése, amelyből megtudjuk, hogy az (ipolyszalkai származású) irodalomtörténészt gyerekkorában, 1934 nyarán, szülei másfél hónapra a Nyitra környéki Apponyba küldték cseregyerekként szlovák szóra²⁵. Arra is vannak adataink, hogy a két világháború között a tardoskeddi gyerekeket a közeli Bánkeszire és Komjátra szokták “szlovák szóra” küldeni. E sorok köbölküti származású írója a hatvanas évek végén két hetet töltött az alacsonytrai Vámoson cseregyerekként, s abban az időben ez ott nem volt egyedi jelenség.

Kétségtelen, hogy ennek a cseregyerekrendszernek a jelentőségét nem szabad túlbecsülni, ugyanis ezek az ismert adatok, gyaníthatóan, inkább egyéni ambíció, már meglévő kapcsolatokon alapultak, ám mégis rendkívül fontos szerepet töltek be kultúráink közeledése, közelítése terén.

3.8. Végezetül a vallási élethez kapcsolódó kisebb-nagyobb népmozgásokról kell szót ejteni. Számunkra most elsősorban a különféle egyéni vagy csoportos zarándoklatok, búcsújárások a lényegesek, hiszen ezek azok az alkalmak, amelyek során a más-más vidékekről érkező résztvevők kulturális cseréjére is sor kerülhet. A Kisalföldön néhány kisebb, helyi jelentőségű búcsújáróhelyet tartunk számon. Ezek közé tartoznak a bényi és pozbai szent kutak, amelyek elsősorban a szűkebb környezet falvainak lakosságát vonzották. Ugyanebbe a kategóriába sorolhatjuk a kúrti búcsújáróhelyet is. Emellett persze a kúrtiek a távolabbi búcsújáróhelyeket is felkeresték, így a második világháború alatt, illetve előtt elsősorban Péliszentkeresztet, Selmecebányát, Bodajkot és az egész Kisalföldön rendkívül népszerű Sasvárt.

4. A fentiekben azt kíséreltem meg bemutatni, dióhéjban összefoglalni, hogy milyen csatornákon, kommunikációs rendszereken keresztül, mely emberi tevékenységekhez kapcsolódva juthattak el bizonyos műveltségi áramlatok más népek kultúrájába.

Ezek ismeretére azért van szükség, hogy helyesen értelmezzük a különféle kulturális hatások, analógiák, kapcsolatok kérdéseit, hogy a kultúrák határait megbízhatóbban jelölhessük ki, hogy az egyes kultúrákon belül megfigyelhető integrálódási folyamatokra is magyarázatot kaphassunk.

Jegyzetek

- 1 Tálasi István: *Reflexiók és zárszó*. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*. 7. Bp 1980, 228.
- 2 A témakör kutatástörténeti áttekintését, bőséges bibliográfiai szemlét Kása László-Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása* (Bp. 1975) című munkája adja.
- 3 Barabás Jenő: *Az etnikai csoport fogalmának kérdéséhez*. Néprajzi Értesítő 1958, 19-26; Gunda Béla: *A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása*. Műveltség és Hagyomány 5. Debrecen, 1963, 3-23.
- 4 Paládi-Kovács Attila szerk.: *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*. 7. Bp 1980
- 5 Erre a problémára Voigt Vilmos hívta föl a figyelmet egy továbbgondolásra érdemes, tudomásom szerint azonban kellő visszhangot nem eredményezett tanulmányában (*Van-e határa egy népi kultúrának?* In: *Interetnikus kapcsolatok Észak-kelet-Magyarországon*. Miskolc., 1984, 75-87).
- 6 Gunda B., i.m.
- 7 Újváry Zoltán: *Az interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrája vizsgálatában*. In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc., 1984, 37-51.
- 8 Gunda Béla: *Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők* című tanulmányában (Debrecen, 1959) a kérdéskör általános etnológiai szempontú összegzésére vállalkozott.
- 9 Morvay Judit: *Az etnikai csoport fogalmának kérdéséhez a Nyitra környéki magyar falvak vizsgálata alapján*. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához*. 7. Bp. 1980, 149-160.
- 10 E kérdést jóval részletesebben mutatja be Liszka József: *Az emberi erővel végzett teherhordás eszközei és módjai a Páris-patak völgyében*. In: *Új Minden Gyűjtemény*. 8. Bratislava, 1989 129-154.
- 11 Ág Tibor: *Kőműves Kelemen balladájának változata a Zobor-vidékről*. Irodalmi Szemle 1961, 72-73.; Ág Tibor-Sima Ferenc: *Vétessék ki szóló szívem*. Bratislava, 1979, 13-18, 401-402.
- 12 Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. Bp. 1976, II. 25.
- 13 Réduy János: *Elindultam hosszú útra*. Bukarest 1979, 9.
- 14 Szabadfalvi József: *A pásztormigráció mint kultúráközvetítő*. In: *Árucseré és migráció*. Miskolc, 1986, 51-56 - további irodalommal.
- 15 Bőséges irodalommal, magyar nyelvű összefoglalóval jelent meg Miroslav A. Huska: *Slovenski pltnici* című összegzése. Martin, 1972.
- 16 Sochán, P.: *Pltníctvo na Váhu*. Prúdy, 1929, 240.
- 17 Liszka József: *Warenaustausch und Wanderhandler in dem slowakischen Teil der Kleinen Tiefebene*. In: *Markte und Warenaustausch im pannonischen Raum*. Székesfehérvár, 1988, 64-68.
- 18 Pechány Adolf: *Kalauz a Vágyvölgyében*. Bp. 1888, 12.
- 19 Dóczy József: *Európa tekintete jelenvaló Természeti, Műveleti, és Kormányi Állapotjában*. IX. köt. Bécsben 1830, 87.
- 20 Szanyi Mária: *Eudová keramika-Népi kerámia*. Galanta, 1981. Vö. uő: *Kölcsönhatások egy magyar és egy szlovák népcsoport életében*. Irodalmi Szemle 1976, 636-638.
- 21 Liszka J. i.m.: Krupa András: *Negyedi káposztatermesztők Csanádalbertin és Nagybánhegyesen*. Békési Élet 1970/1, 61-77.
- 22 Ozsvald Árpád: *A madi bicska és a sás*. Hét 1959/5, 6.
- 23 Vö. Szabadfalvi J., i.m.
- 24 Kása László: *Gyermekcsere és nyelvtanulás*. Honismeret 1981/1, 18-21.
- 25 Turczel Lajos: *Az érsekújvári reálgymnázium padjaiban*. Irodalmi Szemle 1987, 415

SZARKA LÁSZLÓ

A kisebbségi kérdés a magyar-csehszlovák kapcsolatokban

A szomszéd ország magyar nemzeti kisebbségek kérdéskörét történeti elemzésnek alávetve alapvetően két dilemmával kell szembenézni. Az egyiket hetven éve a történelem látszólag már eldöntötte: a történeti magyar állam és a többi soknemzetiségű állam felbomlása, átalakulása egyfajta választ adott arra a 18. század vége óta élő kérdésre, egyenjogúsíthatóak-e a régió nemzetei az adott poliglott államalakulatok keretei között vagy az egyenjogúsítás szükségszerű előfeltétele a nemzetek államjogi elhatárolódása.¹ Mindazonáltal a közép-európai nemzeti fejlődés, még inkább a korszakonként fel-felerősödő regionális megfontolások racionális érvanyaga előbb-utóbb ismét felveti a 19. századi dilemma másik – föderalisztikus - megoldási módozatának lehetőségeit.² Hiszen a régió leglátványosabb prosperitás-korszakának, a kiegyezés utáni félévszázadnak a pozitív trendjei éppenúgy ennek az alternatívának a létjogosultságát igazolják, mint az elmúlt hét évtized kudarcainak, katasztrófatömegének, zsákutcáinak közös mementói és az itt élő kis nemzetek megbékélését akadályozó irracionális kizárólagosságok. Magyarán szólva az egész közép-európai kis nemzeti régióban mindmáig a föderalizmus kiépülése jelenthetné a legadekvátabb és legkorszerűbb létformát. Mindez bizonyára csak fokozatosan, rövidebb-hosszabb átmeneti periódusok közbeiktatásával történhet meg, hiszen ma még több feltétele hiányzik, mint amennyi adottnak látszik. Első lépésben szükséges lenne a belső etnikai, regionális és kulturális autonómiák megteremtése, az államközi kapcsolatok új alapokra helyezése gazdasági, kulturális, politikai területen.³

Az 1867. évi kiegyezést követően a magyar, majd 1918 után a román, csehszlovák, jugoszláv nemzetállam-koncepciók meglehet más-más hangsúlyokkal, eltérő etnikai bázison, a különböző korszakok kínálta megoldásokkal - a birtokon belüli státust kívánták véglegesíteni, megfelelkezve közben a nemzeti programok mindegyikében eredetileg fellelhető demokratikus célkitűzésekről. Az államnacionalizmus gyakorlata az eltérések ellenére, fő irányvételében - a nemzeti egyenjogúság elvének visszaszorításában - minden esetben alapjában azonos képletet mutat: a nemzetállam kiépítésére törekedve a kisebbségek jogait szűken értelmezett egyéni jogokra korlátozza: az államnyelv kötelezővé tételével rövid időn belül formálissá akarja tenni vagy egyenesen fel kívánja számolni a kisebbségek iskoláit és más kulturális intézményeit.

A nemzetiségi kérdésnek ez az eszmei és politikai kontextusa növeszti a közép-európai nemzeti-nemzetiségi mozgalmak képviselőinek gondolatvilágában mindmáig gyakran egészen a nemzethalál víziójává a kisebbségek jövőjével, sorsának meghatározásával, alakításával kapcsolatos másik dilemmát. Ha elméletileg a kisebbségek jövőjét a nemzettel való három alapvariánsával - a külön nemzeti lét kereteinek kialakításával, az eredeti nemzethez való visszatéréssel, illetve a többségi nemzettel való egybeolvadással - lehet prognosztizálni, a gyakorlatban a magyar kisebbségek esetében szinte bizonyosra vehető a vegyes típusú fejlődés, illetve az irracionális, váratlan és esetleges variációk, fejlemények bekövetkezése.⁴ Nevén nevezve a másik dilemmát, arról van szó, vajon az asszimilációs mozgások és a nemzetállami ambíciók érvényesülése marad-e továbbra is a térség etnikai szerkezetének meghatározó folyamata.⁵ Vagy ellenkezőleg, sikerül a régió nemzeteinek és nemzetiségeinek konszenzusra jutnia a tekintetben, hogy a nemzeti közösségek egyetemes érdekei a kultúra minden területén, határoktól függetlenül érvényesülhessenek, s ezáltal az egyre erőteljesebbnek ígérkező gazdasági integrációs folyamatokkal párhuzamosan, alulról, egyszersmind - a nemzetek igényeinek kielégítését szem előtt tartva - belülről is sikerül megalapozni a térség adottságainak leginkább megfelelő föderatív struktúrák kiépülését. Nem mellékes körülmény, hogy - bár ennek az utóbbi folyamatnak minden nemzet hasznát látná -

a magyar kisebbségek számára kínálkozó lehetőségek az anyanemzettel való kapcsolattartás terén jelentős többletgyeréséget jelentenének számunkra. Ez a felismerés eddig mint a szomszédaink részéről negatív inspirációként ható félelem a korábbi hasonló koncepciók elsüllyesztésében is jelen volt. Jó lenne hinni, hogy ezt a reakciót egyszer majd felváltja a belátás és a közös érdekek előtérbe helyezése.

Ezeket a meglehetősen elvont, de talán a dolgok képlékenységét is jelző bevezető sorokat a kisebbségi kérdésnek a magyar-csehszlovák államközi kapcsolatokban betöltött szerepével, a kisebbségi kérdés államközi szabályozását célzó bilaterális megoldások számbavételével szeretném az alábbiakban némileg érzékletesebbé tenni.

A MAGYAR ÉS A SZLOVÁK KISEBBSÉG ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség leíró definíciójára 1968 késő őszen Szabó Rezső tett kísérletet. Általános érvényű meghatározását így konkretizálhatjuk: a csehszlovákiai magyarság a magyar anyanyelvű személyeknek 1918 után fokozatosan kialakult, relatíve kompakt egységben élő olyan csoportja, amely az anyanemzettől államhatárokkal elválasztva, történelmileg viszonylag rövid ideje a cseh és szlovák nemzet által létrehozott államban a két többségi nemzettel és a többi nemzeti kisebbségekkel él állami közösségben, az anyanemzetétől eltérő gazdasági, államjogi, politikai, kulturális feltételek között. A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség történelme, hagyományai nagyrészt közösek, nyelve pedig azonos az anyanemzetével. Kultúrája a magyar nemzeti kultúrának, az államszervező nemzetek kultúrájának ötvözete. Lelkialkata formálódó és egyre önállóbb, sajátosabb arculatot ölt. Megvan benne az együvé tartozás tudata és a nemzeti tudat megőrzésének, valamint a nemzetiségi tudat kialakításának akarata.⁶

A néhány ponton falán vitatható, esetenként kiegészíthetőnek tűnő definíció jól exponálja a magyar kisebbségek közös alapsajátosságát: a nemzeti és állami közösséghez való tartozás kettősségét. Ezt a dichotómiát némi eufemizmussal ma is sokan kettős kötődésnek nevezik, holott az elmúlt negyven esztendőben inkább jelentett két szék közötti, padlóközeli állapotot, mintsem valamiféle kiegyensúlyozott kettős kapcsolódást. Ez a kisebbség léthelyzetét, tudatát egyaránt meghatározó kétféle lojalitásigény tükröződött a csehszlovákiai magyarsággal kapcsolatos államközi megfontolásokban, megoldási kísérletekben.

A magyarországi szlovák kisebbség - Szabó Rezső kisebbségdefiníciója alapján - lényegében három ponton különbözik a szlovákiai magyarságtól: kialakulása nem az 1918--1920. évi határváltozásokkal, hanem a 18-19. századi migrációs folyamatokkal (önkéntes gazdasági vándormozgalmakkal, földesúri telepítésekkel, ipari bevándorlással stb.) függött össze. E tekintetben a csehországi magyarság kialakulása sok tekintetben hasonló folyamatok eredőjének tekinthető.

Másrészt a magyarországi szlovák kisebbség ma is jórészt a 1819. század folyamán kialakult bázistelepüléseiben, nyelvszigeteken, nemzetiségi enklávékban él, amelyekre a magyar környezet, (Nyíregyháza) a tömeges magyar bevándorlás és az urbanizációs folyamatok (Békéscsaba, Orosháza) egyaránt immár másfélszáz éven keresztül erőteljesen hatottak. Emellett kétségkívül számításba kell venni a szlovák szórványok felszámolását - a magyar kormányzatok részéről főként iskolapolitikai eszközökkel - szolgáló magyarosításnak ugyancsak huzamos hatásait. Mint ahogy nem lehet figyelmen kívül hagyni az 1946-1949 közötti magyar-csehszlovák lakosságcsere- egyezmény keretében Csehszlovákiába távozott 73 ezer jórészt fiatal és középkorú szlovák máig kiható hiányát sem az érintett települések etnikai szerkezetében.

A harmadik fontos különbség az akarati tényezőkben megmutatkozó eltérés. Mert lehet ugyan a két világháború között 400.000 szlovákul (is) beszélő népességet a mai szlovák kisebbség számának meghatározásánál alapul venni, vagy a lakosságcsere előkészítő

kormánybizottság összeírásának hasonló adataira hivatkozni, de a legutóbbi népszámlálási adatok tükrében nem lehet kétségbe vonni az immár másfélszáz éve tartó asszimiláció tényeit.⁷ A szlovák anyanyelv és nemzetiség vállalása az elmúlt két évtizedben Magyarországon már semmiféle hátrányos következménnyel nem járt. Az 1982. évi kiegészítő felmérések adatai is azt igazolják, hogy nem statisztikai manipulációk, nem félelmek tükröződnek ezekben a számokban, hanem az asszimiláció előrehaladott állapota.⁸ Ennek figyelmen kívül hagyása aligha használhat a teendők tisztázásában és sürgető megtételében.

A trianoni határok kialakulása után 1920-ban Magyarországon összesen 833.000 magát nem magyar anyanyelvűnek valló személy élt, ami az 1918 előtti történeti Magyarország összes nemzetiségi lakosságának mindössze 10%-át jelentette.⁹ A magyarországi szlovákok száma 141.882 fő volt. Emellett közel 250.000 magyar anyanyelvű személy beszélt szlovákul is (csupán Budapesten és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében több mint 100.000 magyar-szlovák kétnyelvű akadt), akikről valóban okkal feltételezhető, hogy frissen asszimilálódott szlovák származásúak voltak köztük többségben. Az asszimiláció tényének elutasításával csehszlovák részről az első magas szintű magyarcsehszlovák államközi tárgyalásokon 1921-ben az ausztriai Bruckban maga Benes, csehszlovák külügyminiszter is 300.000 főre becsülte a magyarországi szlovákság számát.¹⁰ Az adatok bizonytalansága, az anyanyelv önkéntes bevallására épülő magyar népszámlálások adatainak folyamatos megkérdőjelezése szükségképpen a kiegészítő nemzetiségi felmérések folytatását igényli.

A Szlovákiában és Kárpátalján, tehát az első Csehszlovák Köztársaság területén élő magyar kisebbség az 1910-es adatok szerint 1 milliónál is nagyobb népességet jelentett. Az 1921. évi első csehszlovákiai népszámlálás azonban csupán 761.000 magyar nemzetiségű személyt mutatott ki. Az 1991. évi népszámlálás várhatóan 600.000 körüli magyar kisebbséget regisztrálnak Szlovákiában, ami a kárpátaljai magyarsággal együttesen a hetven év előtti csehszlovákiai népszámlálás abszolút értékeinek megismétlődését jelentheti.¹¹

A két kisebbség a számszerűségeken túlmenően tehát egészen más típusát alkotja a kisebbségeknek, hiszen egymástól kialakulásuk történeti körülményeiben, településszerkezeti, nyelvi, kulturális, tudati jellemzőikben igen jelentős mértékben különböznek. Azok a követelések, amelyek újabban a hazai nemzetiségek, különösen a szlovákok egyes értelmiségi csoportjaiban és Szlovákiában a mechanikus reciprocitás érvényesülését követelik, pusztán a két kisebbség tipológiai különbségeinek megállapításában is diszkriminatív és nacionalista magatartást látnak. Holott a kérdéssel behatóan foglalkozó szakemberek munkái igazolják, a sajátos magyarországi nemzetiségi feltételek és igények pontos felmérése nélkül az amúgyis nehéz helyzetben lévő kisebbségek képtelenek a megújulásra.

HIDAK VAGY HADOSZLOPOK?

A magyar-csehszlovák államközi kapcsolatokban a kisebbségi kérdés kezdettől fogva zavaró tényezőnek számított. Bármily keserves a beismerés, valójában máig ez a helyzet. Pedig nem igaz az a felevés, amelyet az 1949-1979 közötti évtizedek kölcsönös diplomáciai tétlenségének emléke erősít fel, hogy a kérdést nem próbálták volna meg bilaterális megoldásokkal rendezni. Milyen próbálkozásokról is volt szó az elmúlt hetven év alatt? A két világháború közti periódusban mindvégig négy variáns, négy megközelítés létezett: a *határrevízió* erőfeszítései mellett 1921-1922, majd 1937-1938-ban előkészületek történtek *egy kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés* elfogadására.¹² Ezek megghiúsulása miatt 1938 ősziéig azonban a másik két megközelítés, illetve eszköz érvényesült. Ezek közül az egyikre, a békeszerződésekben rögzített *nemzetközi kisebbségvédelem* jogi intézményeire a magyar és a csehszlovák diplomácia egyaránt mint szükséges rosszra tekintett. Berzeviczy János, a

felsőház külügyi bizottságának elnöke a Pester Lloyd 1935. január 12-i számában a kisebbségvédelmi fórumok működését egyedül abból a szempontból tartotta fontosnak, nehogy a határrevízió hosszútávú céljai az erőszakos asszimiláció miatt tárgyalanná váljanak.¹³ A negyedik variánst, illetve a másik alkalmazott eljárást Beneš és Bethlen István 1923. szeptemberi tárgyalásain rögzítették: minthogy Beneš szerint a kisebbségi kérdés „az államoknak belügye lévén, nem alkalmas detailba menő szerződések kötésére” és mert a kisebbségvédelem csak a népszövetség illetékes intézményein keresztül érvényesülhet, végül mert „a kérdés belső törvények által már szabályozva van”, Bethlen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kérdés „úgy tárgyalandó mint más politikai kérdés”. A kormányok a megállapodás szerint „egymás tudomására hozzák, hogy a másoknak a kérdésben elfoglalt álláspontja mennyiben nehezítené meg a jószomszédi viszony létrejöttét”. Ennek megfelelően „megállapodás történt, hogy nem fog külön kisebbségi szerződés kötteni, hanem *a kérdés folytatólagos politikai tárgyalások anyagát fogja képezni*, mindaddig, amíg teljesen elintézettnek lesz tekinthető mindkét oldalról.”¹⁴

A két világháború között mind Prágában, mind Budapesten tisztában voltak azzal, hogy a határrevízió a nemzetközi kapcsolatokban állandó variánsként, azaz reális elemeken alapuló alternatívaként szerepelt. A két ország, a két kormányzat revízióval kapcsolatos magatartása és felfogása között persze óriási különbségek voltak. A különbségek nagyságát és horderejét plasztikusan tükrözi a budapesti csehszlovák nagykövet egyik 1935. évi jelentésének idevágó elemzése: „Hiszen nekünk nem lenne szükségünk sem a (pozsonyi - Sz. L.) hídfőre, sem pedig a dunai határvonalra, amennyiben ezzel megszerezhetnénk a magyarok barátságát és nem kellene Szlovákia déli határainak katonai biztosításával törődnünk. Próbaképpen megkérdeztem egyik magyar barátomat, milyen garanciákat kapnánk arra vonatkozóan, hogy a magyarok önként lemondanak a Magyar Királyság újrászervezésével kapcsolatos álmaikról. Érdekes választ kaptam: A Szent István-i királyságot 50, 100 vagy akár 1000 év múlva teljes terjedelmében visszaállítják, de ez a mi számunkra valójában előnyt jelentene, hiszen Csehország és Morvaország keleti szomszédjaként Magyarországon, egy hatalmas és erős szövetségesre találnák. Erre azt válaszoltam, hogy az álmokat nem lenne szabad politikai fejtegetések tárgyává tenni...”¹⁵

A magyar kormányzat revíziós külpolitikája Csehszlovákiával szemben jó ideig kizárólag az integrális revízió talaján állt és csak a húszas évek második felében jelentek meg az első distinkciók az etnikai és integrális revízió között, mégpedig a fokozatosság értelmében. Ezek az elképzelések, melyek Bethlen István 1929. évi nagy feltűnést keltő New York Times-beli interjúja tárta világ politikai nyilvánossága elé, a határmenti magyar többségű területek automatikus visszaadásával, a többi területen pedig népszavazások elrendelésével számoltak mint a revízió gyakorlati megvalósításának eszközeivel.¹⁶ Jóllehet a bécsi döntés az etnikai vonalnak jórészt megfelelően - pár száz négyzetkilométernyi különbséggel az 1938. októberében Komáromban tárgyaló szlovák küldöttség által is felajánlott - új határokat eredményezett, bebizonyította, hogy a békés revízió elképzelése az adott viszonyok között fikció és önáltatás maradt.¹⁷

A határrevízió alternatívájának egy rövid második világháború utáni csehszlovák epizódjára is utalhatok: a kisebbségek nélküli Csehszlovákia megteremtése érdekében a Párizsban tárgyaló csehszlovák békeküldöttségnek meghatalmazása volt arra, hogy a magyar kérdés felszámolós megoldásának nagyhatalmi ellenzése esetén a Csallóközt - a magyar kisebbség teljes kitelepítése fejében - felajánlhatja Magyarországnak. Mint közsímet, a Visinszkij vezette szovjet delegáció masszív támogatása és a menetközben kialakított, csehszlovák szempontból kevésbé fájdalmas belső megoldások (reszlovakizáció, belső széttelepítés) előtérbe kerülése miatt erre a felajánlásra végülis nem került sor.¹⁸

Jóllehet a magyar-szlovák nyelvhatár mindmáig pontosan meghúzható, a határok módosításának lehetőségével aligha lehet a jövőben számolni. A magyar többségű részek

városaiban és falvaiban nagy számú szlovák telepedett le, az új határok kialakítása ennek megfelelően új sérelmeket szülne, nem beszélve a határmódosítás destabilizáló külpolitikai kihatásairól, egyértelműen negatív világpolitikai megítéléséről stb. Jászi és Bibó a maga idejében még joggal tekintette a megegyezéses alapon végrehajtott határkorrekciót a megbékélés alapfeltételének. Minthogy azonban a megegyezés lehetősége ebben a kérdésben akkor is és azóta is kilátástalan ábrándkergetésnek bizonyult, célszerűbb a határok átjárhatóvá tételének nyugat-európai megoldására törekedni, ami a kisebbségek fennmaradása szempontjából valójában ugyanolyan garanciákat kínál, mint a békés revízió utópiája.

A kisebbségek felszámolásának ötlete - a lakosságcsere, részleges határrevízió - formájában 1919-től előbukkant nem kormányzati anyagokban és különböző szakértői előterjesztésekben. A két világháború között a magyar kormány tót kormánybiztosának, Pechány Adolfnak a tevékenységét a magyarországi szlovákság elmagyarosodásának felgyorsítása jellemezte, illetve ez a közelinek hitt cél volt működésének vezérfonala.¹⁹ Ugyanez a szempont vezérelte a benesi csehszlovák kül- és belpolitikát 1943-1948 között, amikor Németország és Magyarország katonai vereségét a csehszlovák állam végleges kisebbségtelenítésére igyekeztek felhasználni.

MÉLYPONT ÉS PERSPEKTÍVÁK

Az 1946. február 27-én Budapesten aláírt magyar- csehszlovák lakosságcsere-egyezmény a kisebbségi kérdés bilaterális megoldását szorgalmazó kísérletek történetének kétségkívül legszomorúbb epizódja, amelynek hatását mindmáig mindkét kisebbség érzi. A 73.000 Csehszlovákiába áttelepült magyarországi szlovák és a lakosságcsere keretében Magyarországra került 69.000 szlovákiai magyar mindmáig elsősorban a hiány rovatban szerepel. A lakosságcsere-egyezményt a csehszlovákiai magyarság teljes belső felszámolásának terveivel kikényszerítő korabeli csehszlovák kormányzat 1945-1948 közötti kisebbségi politikája a kérdés történetének mélypontja, a magyar-csehszlovák államközi kapcsolatokban máig érezteti negatív hatását.

Ez a tragikus közzjáték annál inkább befolyásolta az elmúlt évtizedek kisebbségpolitikájának alakulását s vele együtt az államközi kapcsolatok fejlődését, mert Husák személyében a magyar kisebbség felszámolását célul kitűző plánum egyik prominens képviselője állt az 1968. évi nemzetiségi törvényelőkészületek és az úgynevezett normalizációs periódus kisebbségellenes kurzusának hátterében.²⁰

A szigorú belügyként kezeli kisebbségi ügy a magyar diplomácia erőtlen kezdeményezései ellenére 1949 után közel harminc éven át jószerivel alkalmi pohárköszöntőkben, ideologikus párt dokumentumok és kerekre csiszolt közös közlemények szintjén merült fel, majd - a husáki éra utolsó évtizedében - egyre gyakrabban *belügynek* kijáró módon a *belügyi* szervek aktáiban és a Duray-per irataiban. A szocialista internacionalizmus kisebbségpolitikájának zsákutcájából nehéz most kihátrálni, de az újrakezdéshez erre feltétlenül szükség van.

A kisebbségi kérdés a magyar-csehszlovák államközi kapcsolatoknak meghatározó eleme. Ennek tudatában kölcsönös érdek a kérdés rendezésére irányuló demokratikus belső rendezés, illetve a bilaterális és multilaterális eljárások, szabályozások kezdeményezése, támogatása és összehangolt alkalmazása. Ennek során minden bizonnyal számos vitás helyzet adódik majd: elintézésükre mindaddig, amíg nem jön létre a kisebbségi ügyekkel foglalkozó nemzetközi fórum, magyar-cseh-szlovák konzultációs bizottságot kell létrehozni.

Az egyik legtöbb vitára okot adó kérdés a nemzetiségi többségű, illetve jellegű területeken zajló asszimilációs folyamat megítélése, illetve megállítása. A kisebbség beolvadásának leállítását tekinthetjük ugyanis a pozitív nemzetiségi politika egyedüli hiteles fokmérőjének. E tekintetben a magyar kormányzat helyzete sokkal nehezebb: az anyanyelvét

már csupán hiányosan, a fiatalok esetében pedig egyáltalán nem beszélő magyarországi szlovákok asszimilációja - a fentiekben jelzett okok miatt - jóval előrehaladottabb, mint a szlovákiai magyar kisebbségé. (Ezt a ténymegállapítást viszont nem lenne szabad a mai magyarországi nemzetiségpolitika hitelrontására, reciprok ingerek kiváltására felhasználni. Éppen az asszimiláció tagadása az újabban megduzzadt nemzetiségstatisztikai munkáknak az a közös gyengéje, amely leplezetlenül tárja fel a szerzők mögöttes szándékait.) Ennek a folyamatnak a megállapítására és megfordítására kizárólag akkor nyílnék mód, ha mindkét állam együttesen olyan előnyöket kínál a kisebbség tagjainak, amelyek miatt az elfelejtett anyanyelv újratanulása, a nemzetiségi tudat felébresztése a kisebbség számára valóságos szellemi és anyagi gyarapodást és értéktöbbletet jelenthet: nem csupán a különbözőzés, hanem a kiemelkedés lehetőségét.

Rövidre zárt következtetésekben főként azt szeretném hangsúlyozni, hogy a kisebbségi kérdésnek az államközi kapcsolatokban való pozitív megjelenítése elképzelhetetlen a belső rendezés nélkül, amit viszont a két kisebbség jelenlegi állapotából kiolvashatóan aligha lehet többé csak belügyként kezelni. Annál is inkább, mert az általános érvényű megoldás a kulturális autonómia fogalomkörébe tartozó technikák alkalmazását teszi szükségessé. Ezeket a szélsőségekre egyre inkább hajlamos közvélemény előtt nem lenne szabad azzal kompromittálni, hogy bármiféle autonómia csupán első lépés az elszakadás vagy a polgárháborús állapotok felé. Bizonyos, hogy korszerű öngazgatási struktúra nélkül a legtökéletesebben kitalált európai demokrácia-minták és modellek sem lesznek működőképesek. Márpedig nemzetiségileg vegyes területeken a valós öngazgatás elképzelhetetlen a nemzeti kisebbségek kulturális öngazgatása nélkül. A magyarországi nemzetiségi törvénytervezet véglegesítése és kodifikálása, illetve a meghamisított 1968. évi csehszlovákiai nemzetiségi törvény helyreállítása a huszonkét évvel ezelőtt beígért kiegészítések megteremtik azokat az elemi feltételeket, amelyek mellett értelmüket veszítik körüünk a beavatkozás, revízió, erőszakos asszimiláció stb. fogalmait.

A közös megoldások kidolgozásának első fokozatát az érdekegyeztetés jelenti. Az elmúlt évtizedek ilyen irányú kísérleteinek vigasztalan katalógusa vérmérséklettől függően többféle következtetésre készíthet bennünket. Mert bár jól dokumentálható a merev reciprok eljárás korlátolt érvényessége, a reciprocitás elemeitől államközi egyeztetésekben, különösen szerződések, egyezmények esetében aligha lehet teljességgel elvonatkoztatni. Ugyanakkor nem szükséges bizonygatni annak fontosságát, hogy a kisebbségek aktív részvétele nélkül az államközi megoldások - s egyáltalán a kisebbségek ügyének semmilyen megoldása - sem eredményezhet olyan rendezést, amely a kisebbségi öngazgatás alapelveivel összeegyeztethető. Azaz minden rendezésnek szükségképpen a kisebbség szubjektumként való elismeréséből, a kollektív jogok tiszteletbentartásából kellene kiindulnia. A kommunista nemzetállam-konceptióknak, a szocialista internacionalizmus jelszavával leplezett nacionalizmusoknak a térség nemzeti kisebbségei voltak az áldozatai. Jövőbeni felemelkedésüket az államnacionalista tendenciáknak táptalajul szolgáló átmeneti állapotok éppúgy megnehezíthetik, mint az egymással szemben versenyhelyzetként megélt gazdasági felzárkózás.

Éppen ezért tűnik fontosnak például a határkérdések teljes befagyasztása. Az elmúlt évtizedekben megmerevedett és mitizált határok ügye jelzi a régió minden más tekintetben töredező status quo-jának legszilárdabb erődítményét. A határokkal kapcsolatos érzékenységgel nem számolni a következő időszakban nem egyszerűen bűn, hanem politikai rövidlátás és hiba.

Ha tehát végezetül az érdekek és jövőképek egyeztetésén alapuló közös megoldások koordinátáit kívánjuk megadni, úgy a mostani határok tiszteletben tartása mellett a kisebbségek kulturális öngazgatásának és a föderalizmus gazdasági, pszichológiai alapjainak szisztematikus megteremtése tűnik irányadó pontoknak. Hogy ezek a kívánalmak

egyeztethetők-e a magyar nemzeti érdekekkel és az ennél bizonyára improvizatívabb nemzeti létstratégiákkal, azt a fentiek ismeretében ki-ki tekintse a feladat nagyságát, egyszersmind a kudarc kockázatát érzékeltető költői kérdésnek.

Jegyzetek

- 1 A régi Magyarország szerb, román, szlovák nemzeti mozgalmi 1848-tól kezdődően a belső nemzeti autonómiák kialakítását (a vármegyék etnikai elv szerint történő kikerekítését), a soknemzetiségű állam föderatív alapokra helyezését szorgalmazták. Az 1888. évi magyarországi nemzetiségi törvényben kodifikált *egységes magyar politikai nemzet* fogalma még valójában magában rejtette a föderatív értelmezés lehetőségét, de a törvény gyakorlati alkalmazásában már a magyar nemzeti kizárólagosság érvényesült. A Habsburg-monarchia föderalizálódása felé mutató belső nemzeti elhatárolódás 1918 előtt általános érvényű folyamat volt és a Lajtán túli területeken a világháború előtti évtizedben már a gyakorlatban is megmutatkozott. A csehországi, morvaországi cseh- német viszony ilyen értelmű alakulásáról I. pl.: Křen, Jan - Kural, Václav - Brandes, Detlef: *Integration oder Ausgrenzung. Deutsche und Tschechen 1890-1945*, Bremen 1986. 50-57.
- 2 A föderalizmus érvényesülésének akadályairól - egyebek közt a területi viták és a kisebbségi kérdés szülte bizalmatlanságról-sok tekintetben máig mérvadó Bibó 1947. évi elemzése: Bibó István: *A kelet európai kisállamok nyomorúsága*, in: *Válogatott tanulmányok*. 2. köt. Budapest 1986. 247-248.
- 3 A fokozatosság fontosságára figyelmeztet Bibó is: „Demokratizmus és nacionalizmus két közös gyökerű mozgalom, melyek mély összefüggésben vannak, s ha ez megbillen, súlyos zavarokra vezethet. Ez történt Közép- és Kelet Európában, ahol a nemzeti közösségek birtokbavétele és az ember felszabadulása nem kapcsolódtak össze, sőt ellenkezőleg: ezek a nemzetek olyan történelmi pillanatokot éltek meg, melyek ezt látszottak bizonyítani, hogy a múlt nyomasztó politikai és társadalmi hatalmasságainak az összeomlása s a demokráciának a végső konzekvenciáig való vállalása a nemzeti közösséget súlyos kockázatoknak sőt katasztrófáknak teszi ki.” Bibó István: *A kelet-európai kisállamok*, i. m. 219.
- 4 A szomszéd országi magyar kisebbségekre vonatkozó elméleti kérdések és gyakorlati problémák kiváló összefoglalása Szabó Rezső: *A nemzetiségi kérdés és államjogi megoldása*, (Hét, Pozsony, 1969. 1-6. sz.) című tanulmánya. A belső föderalizálódás és a konföderációs típusú folyamatok összehangolásának szükségességéről Köteles Pál idézi Claude Nigoul: *La crise de le societe politique* című monográfiáját az Ellenzéki Unió 1989.5-6. számában megjelent tanulmányban:
- 5 Dávid Zoltán: *Magyarok-határaink mentén*, Mozgó Világ 1982. 7. sz. 38-50. Dávid Zoltán tanulmányának angol változatát szlovák részről bírálja; Bobák Ján - Hrnko, Anton: *Nad jednou štatistikou*, Slovenský národ, 1990. 4. sz. 1, 6-7.
- 6 Szabó Rezső: *A nemzetiségi kérdés*, i. m. Hét 1969. 2. sz. 11.
- 7 A magyarországi asszimilációs folyamatokat egyoldalúan, kizárólag mint a magyarosító kormányzati politika következményeit bemutató újabb szlovák tanulmányok szerzője, Ján Bobák minden korábbi szlovák „elemzésen” túlsz, amikor a következőket állítja: „Magyarország létrejötté idején (t.i. a trianoni Magyarország kialakulásakor- Sz. L.) a szlovákok összlétszámát objektíven 600.000-650.000 főre tehetjük. A magyarországi szlovák nemzetiség száma jelentős mértékben meghaladta azoknak a magyar nemzetiségű személyeknek a valódi számát, akik a történelmi Magyarország felbomlását követően Szlovákia területére kerültek.” Bobák szerint az 1921-es csehszlovákiai népszámlálások idején regisztrált 650.000 magyar közt Szlovákiában mintegy 200-250.000 főre tehető azoknak a száma, akik szlovák származásúak és nemzetiségűek voltak de nemzetileg megtörték és tudatlanná, illetve etnikailag közömbössé váltak. - Bobák, Ján: *Kolko Slovákov ešte žije v Maďarsku*, Slovenské národné noviny 1990. 1. sz. 61.
- 8 Az asszimilációs folyamat különböző stádiumait jelzi az 506 nemzetiségi jellegű községben végzett kiegészítő adatgyűjtés közzétett anyaga. A tanácsok bevonásával családoként, illetve háztartásonként igyekeztek felméri „a nemzetiségi kulturális igényű népesség” számát. (Megjegyzendő, hogy 141 községben élnek szlovákok de 33 faluban 10-nél kevesebb személyt lehetett a rendkívül tágra értelmezett szlovák „nemzetiségi kulturális igényűek” csoportjába sorolni. Ugyanakkor a tanácsai minősítés módszere természetesen nem volt alkalmazható a városok, pl. Békéscsaba, Orosháza, Budapest esetében.) A kiegészítő gyűjtés során feldolgozott községekben az 1980. évi népszámlálás adatai szerint összesen 6.067 szlovák nemzetiségű és 9.468 magát szlovák anyanyelvűnek valló személy élt, ami körülbelül az összes magyarországi szlovák kétharmadát jelenti. A tanácsai minősítésen alapuló kiegészítő adatgyűjtés eredményei szerint az említett 141 községben összesen 34.601 egyértelműen szlovák nemzetiségűnek tekinthető személy élt 1980-ban (ez a kétharmados arányt figyelembe véve országosan 52.000 főt jelenthet). Rajtuk kívül a kiegészítő felmérés 15.400 nemzetiségileg vegyes, de nyelvtanilag nem asszimilálódott és 20.571 nemzetiségileg vegyes, nyelvtanilag azonban már elmagyarosodott személyt, összesen tehát 70.572 főt minősített szlovák „nemzetiségi kulturális igényű” magyar állampolgárként. Ez országosan ismét csak a 141 község kétharmados népszámlálási arányszámát alapul véve hozzávetőleg 106.000 embert jelent ami nagyjából megegyezik a szlovák szövetség

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

- becslésével. - Az adatokat *Az 1980. évi népszámlálás A nemzetiségi települések adatai*. Budapest 1985 című kötetből vettük.
- 9 Kovács Alajos: *A tótok helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Budapest 1936. 26. 1. - V.Ö. Ján Svetoň: *Slováci v Maďarsku Príspevky k štatistickej maďarizácie*, Bratislava 1942.
- 10 Újváry Dezső (szerk.): *Papers and Documents Relatings to the Foreign Relation of Hungary*, Budapest 1946 2 köt. 221., 24. sz. dokumentum.
- 11 Dávid Zoltán: *Magyarok-határaink mentén*, i. m.
- 12 Szarka László: *Kisebbségvédelem, reciprocitás, revízió. Megegyezési kísérletek a nemzetiségi kérdés terén*, in: *Békétlen évtizedek 1918-1938. Tanulmányok és dokumentumok a magyar-cseh-szlovák kapcsolatok történetéből a két világháború között*. Budapest 1988. 49-50. A bilaterális magyar-csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés megkötésére irányuló próbálkozások, tervezetek diplomáciai vonatkozásaira I. Popély Gyula-Szarka László: *Diplomáciai források a csehszlovákiai magyar kisebbség két világháború közti történetéhez*. Megjelenik a Hungaro-Bohemico-Slovaca 5. köteteként 1991-ben.
- 13 Berzeviczy fejtegetését Miloš Kobr, budapesti csehszlovák követ ismerteti 1935. január 28-i jelentésében. Archiv Ministerstva zahraničnych věci ČSR, Politické zprávy Budapest c. 9/1935.
- 14 Magyar Országos Levéltár, K-63 Külügyminisztérium - Politikai osztály, 1923, 7/4 tétel, fol. 46-77.
- 15 Archiv Ministerstvazahranionychvödt:SR,Poltidcézprávy,Budapestc.68/1935.
- 16 Steier Lajos: *Felső-Magyarország és revízió*, Budapest 1933, 47. Bethlen István nyilatkozatának részlete: „Mi a magyar nemzetiséghez tartozó testvéreinket akarjuk visszanyerni és népszavazást kívánunk, amely megállapítja, vajon bizonyos más nemzetiségek is vissza akarnak-e térni hozzánk vagy nem.” Bethlen New York Times-beli interjúja alapján közli Pesti Hírlap, 1930. november 18.
- 17 A magyar revíziós külpolitika Csehszlovákiával kapcsolatos céljairól és úttévesztéséről I. Hoensch Jörg K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*, Tübingen 1967.-Berenger, Jean: *Le révisionisme hongrois*, in: *Les conséquences de traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et du d orientales*, Strasbourg 1987. 159-172. Bethlen utólagos értékelését I. Bethlen István emlékirata 1944. Budapest 1988. 100-101.
- 18 A csehszlovák béke delegáció belső tanácskozásairól készült sokszorosított jegyzőkönyvek tanúsága szerint Clementis külügyi államtitkár szeptember 23-án a szovjet támogatás tudatában már mint túlhaladott variánst említette a lakosságcerét területi kompenzációval ellensúlyozni kész eredeti csehszlovák elképzelést, Pozústalost M. Hodží, Archiv Národního musea, Praha.
- 19 Tilkovsky Loránt: *A magyarországi szlovákok történetéhez*, Budapest 1989. (Hungaro-Bohemico- Slovaca 3. köt.)
- 20 Janics Kálmán: *A hontalanság évei, A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948*. Bem 1979. - Uő.: *Az eltévedt jogállamiság. Új nemzetiségi alkotmánytörvényt*. Vasárnap, 1990. április 27. 1, 5. I.

BORSOS BÉLA

Milyen bolygót akarunk?

Környezetvédelmi stratégiák az ezredfordulón

Az emberiség jövőjével és az ökológiai válság megoldásának lehetőségével foglalkozó legtöbb hivatalos vagy nem hivatalos nemzetközi szervezet illetékeseinek véleménye következetesen valami megmagyarázhatatlan és indokolatlan kincstári optimizmust sugároz. Ez a bizakodás minden akolommal megjelenik, amikor politikusok nyilatkoznak az ügyről, de ezt szakemberek vagy tanulmányok korántsem támasztják alá. Magyarországon a késő hetvenes években jött divatba az állami és gazdálkodó szervek szótárában a környezetvédelem kifejezés, amely mára a mindent megoldó környezetgazdálkodás varázsszavává módosult.

Ezzel szemben magányos és kevésbé magányos gondolkodók, tudósok vagy csak egyszerű állampolgárok nagy részének a véleménye ettől gyökeresen eltér. Szerintük az ökológiai válság a jelen politikai és gazdasági berendezkedése, a civilizáció eddigi terjeszkedési irányának megtartása révén nem oldható meg. Az egész társadalom szerveződésének egy új alapelve, egy új paradigmára van szüksége ahhoz, hogy a földi élet minden formáját fenyegető expanzív fejlődés, amelyet egyetlen faj, az ember hozott létre, kikerüljön abból az ördögi körből, amelyet a végtelen növekedésre felhasznált véges alapanyagok paradoxona jelent.

Miután mindkét gondolkodás azonos premisszákból, az ökológia tudományának interdiszciplináris eredményeiből vonja le következtetéseit, nem csoda, ha a válaszok egy ideig megegyeznek. Nincs különösebb eltérés annak felismerésében, hogy mi a baj, és abban sem, hogy mi a teendő. Mindazok, akik hivatalból foglalkoznak az üggyel - tisztelet az elenyészően kevés kivételnek - a hatályos, érvényes és egyedülinek ismert társadalomszervezési elv, a korlátlan növekedésű gazdaság és az ezt szabályozó piac szerepének megtartásával képzelik el azoknak az intézkedéseknek a megtételét, amelyek a környezet visszavonhatatlan degradációjának megállításához szükségesek.

Némi egyszerűsítéssel az ilyen viselkedést azonosíthatjuk az értelem, a ráció emberi fogalmába vetett hittel és a tudományos, technokrata erkölccsel. A másik csoport szerint azonban a hagyományos értékrenden belül nem adható kielégítő válasz a felmerült kérdésekre és a piacra épülő; versenyben működő, tőkét nem eszközként, hanem öncélként használó gazdaság helyett egy újfajta, a termelést nem mennyiségi, hanem minőségi értéként felfogó gazdaságot javasolnak. Ahhoz, hogy a termelő szférában e hihetetlennek tűnő paradigmaváltás végbemenjen, az emberi értelem és erkölcs alapvető koncepciójának ártértékelődésére, ha úgy tetszik, egy magasabb tudatállapot kialakulására van szükség. Bizonyos értelemben ezt lehet úgy tekinteni, mint a földi élet evolúciójának következő állomását, a kollektív, felelősségteljes tudat színrelépését, amely képes a neki megfelelő szabályozóelvre, a globális bioszféra-etika illetve erkölcs megteremtésére. Az ilyen tudattal és erkölccsel rendelkező ember minden cselekedetét nem szűkebb csoportérdekeknek - és csakis azoknak -, hanem elsődlegesen a Föld és annak élő kérge, a bioszféra érdekeinek rendeli alá. A kérdés, hogyan hozható ez a lehetetlennek tűnő etika harmóniába az ember individualista tulajdonságaival, nem kell feltétlenül megválaszolatlan maradjon: ahogyan megfelelő tudati kontroll esetén -- amelyben a társadalmilag szervezett ellenőrzési és számonkérési mechanizmusok is szerepelnek egyensúlyt lehet teremteni az ember biológiai és társadalmi, ösztön és értelmi tulajdonságai között, ugyanez elvárható magasabb szinten, egy magasabb erkölcsiség jegyében a társadalmi és bioszférikus tulajdonságok között. Mellesleg

megjegyzendő, hogy alacsonyabb tudatszinten ez már rég létezett, csak a racionalitás elfedte: a természetben élő ember - a legtöbb „primitív” törzs egészen az európai ember megjelenéséig - ösztönösen egyfajta kozmikus etikának rendelte alá magát és célja nem racionális törekvések megvalósítása, hanem az univerzummal való harmónia megteremtése volt.

E kétfajta megközelítés nem áll szükségszerűen antagonisztikus ellentmondásban egymással akkor, ha az egyik - a racionalitás erkölcsén alapuló - rövid távú program, a másik pedig a válság elhárításának hosszútávú lehetőségét teremti meg. Ez az elméleti megközelítés több ponton csupán megszorításokkal érvényes. Az egyik ezek közül, hogy a bioszférikus etika alapján kidolgozandó ökológiai (természetbarát, természetközeli, környezetbarát, harmonikus, stb.) létforma elvi és elméleti megalapozása a jelen feladata is. A másik pedig egy nagyon szomorú megállapítás: már gyűlnek azok az adatok, melyek a hagyományos értékrend alapján álló próbálkozások megkésett és hiábavaló voltát bizonyítják. Ez nem azt jelenti, hogy a világ kormányai által jelenleg végzett környezetvédelmi erőfeszítéseknek egyáltalán nincs értelmük. Csupán azt, hogy ezzel a probléma nem fog megoldódni. A világ kormányai csak saját mozgásterükön belül képesek változtatásokra és ezt a mozgásteret mindig az aktuálpolitikai helyzet szabja meg. A másik oldalon; a közös erőfeszítésekkel létrehozott nemzetközi intézmények, szervezetek hiába dolgoznak ki alapján helyes koncepciókat, ha ezek gyakorlatba ültetéséhez nincs sem politikai hatalmuk sem gazdasági lehetőségük. Így jobb híján kénytelenek a nemzeti kormányok jóindulatára hagyatkozni és csupán ajánlásokat tenni.

Súlyos és eretnek következtetések vonhatók le a fentiekből: egyrészt, a diplomáciai manőverek jelenlegi átlagsebessége messze nem alkalmas arra, hogy ökológiai kérdésekben átfogó és hatékony intézkedések szülessenek. Amíg a körülmények szerencsés összejárása révén komoly politikai vagy gazdasági nyomás nem nehezedik az egyes kormányokra, semmi nem történik. Ha azonban ez a nyomás fennáll, mint az 1980-as évek elején az olajárak robbanásszerű emelkedése, csodaszerű fejlesztések történhetnek, mint például az energiagazdálkodás hatékonyságának - kényszerű- növelése. Az ilyen, egyéb okokon, itt az OPEC-országok politikai elhatározásán alapuló kényszer nem hozhat végleges gyógyírt például a természeti erőforrások elpocsékolására, mert amint az árak leesnek, kezdődik minden előlről. Nem az okokat számolta fel, csak tüneti kezelés.

Az ökológiai válság megoldására hozott nemzeti és nemzetközi intézkedések hatástalansága, illetve lassúsága azt a nyugtalanító kérdést veti fel: vajon a nemzeti szuverenitás politikai tabuként kezelt elve, amelyen a jelenkori történelem alapul, a jövőben is fennmaradhat-e. A környezetszennyezés nem ismer határokat és a természet sem, a sajátjain kívül. A jelenlegi nemzetállamok határai, amelyek a természeti határokhoz csak esetlegesen, véletlenszerűen kapcsolódnak, még hatályos nemzetközi egyezmények mellett is megakadályozzák a környezeti kérdések ökológiai egységben szemlélését (amilyen például egy folyó esetében a vízgyűjtő terület, talajvíznél a geológiai szerkezet, légszennyezésnél a természetes légmozgások, és így tovább). Arról nem is beszélve, hogy bármely nemzetközi fórum, egyezmény vagy találkozó bármikor ki van téve a nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozó napi politikai érdekeknek. Fájó példa erre a Helsinki Biztonsági és Együttműködési Értekezlet szófiai környezetvédelmi utótalálkozója, ahol Ceaușescu Romániája kivételével az összes résztvevő elfogadta egy ajánlás dokumentumtervezetét. Ez az egész diplomáciai folyamat bizonytalanságát jelzi.

Hogy a világpolitika kevésbé alkalmas érdemi változtatásra, az több okra vezethető vissza. Az egyik magában a bizonyításban keresendő. A formalizált, racionális ismeretek bővületében élő európai civilizáció, amelynek hatása mára az egész világra rányomja bélyegét, hozzá van szokva a lineáris gondolkodáshoz. Ez a felfogás a veszélyek bizonyításakor is ott áll a háttérben. Az ártatlanság vélelmének jogi elve nem alkalmazható

egy tevékenység környezeti hatásának megítélésében, mégis alkalmazzák: nem a tevékenykedőnek kell bizonyítania tevékenysége ártalmatlanságát, hanem bárkinek, akinek eszébe jut kifogásolni a tevékenységet, kell bizonyítania annak ártalmasságát. Ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja a kockázati tényezőket, illetőleg hallgatólagosan számol velük. Holott, ameddig ismeretlen a tevékenység kihatása, addig a kockázat végtelen is lehet. Ha pedig végtelen nagy, az ellenében nyert előnyök - rendszerint egy újabb gazdasági tevékenység - nem ellensúlyozzák, ezért nem lenne megengedhető. Ennek ellenére, újra és újra előfordul. Legjobb példa rá a nukleáris fegyverek és a radioaktivitás alkalmazása. Még ma sem tudjuk, milyenek lesznek hosszútávú kihatásai, mert ismeretlen veszélyforrásról van szó, de annyi bizonyos, hogy sokkal veszélyesebb, mint előre jelezték. Mégis, a játék a tűzzel folyik tovább. Hasonló a helyzet az egyre újabb vegyi anyagokkal és minden egyéb mesterséges beavatkozással.

Jellegzetesek a következő érvek: a kimutatott hatás statisztikailag nem szignifikáns, vitatható, nem egyértelmű, azonkívül nem bizonyítható, hogy a vizsgált faktor okozza a bajt. Mintha ez az egész csak statisztikailag értékelhető és csak tudományos kérdés lenne. Holott mögötte a végletekig kiürült és megcsömörlött emberi elme hittől megfosztott, lineáris logikával gúzsbakötött lemondása áll. Az „előbb-utóbb úgyis meg kell halni” pszichózis, tudományos álcában.

A másik ok a politika tehetetlenségére azon erők eredője, amelyek a politikát meghatározzák. Itt legalább két nagyon fontos tényező szerepel: a közvélemény és a pénzügyi-gazdasági lobbyk. A közvélemény, mely demokratikus országokban a politika egyik meghatározója, közismerten könnyen manipulálható, de nemcsak ez a baj. A közvélemény az állampolgárok átlagos tudati, érzelmi, értelmi állapotának tükré és így szükségszerűen elmarad a társadalom egyes, messzebbre tekintő, etikusabb tagjainak szintjétől. Ez azt jelenti, hogy részint a politikai manipulációk eredményeként, másrészt öntörvénye folytán, a közvélemény még nagyon sokáig nem lesz képes önnön igényen átgondolni és eljutni a felismerésig, amely a bioszférikus etika elfogadásához vezet. Mert igaz ugyan, hogy mindenki fuldoklik a nagyvárosok szmogjában, de személy szerint nagyon kevesen vannak, akik ezért lemondanak az autózásról. Ehelyett a kormányt hibáztatják, hogy miért nem tesz valamit.

Nem kevésbé örök és mozdíthatatlan akadálnak tűnik a gazdasági és pénzügyi érdekek szövevénye és irányító hatalma, amely a nemzeti kormányokat már réges-rég hatása alá vonta és sokkal hatékonyabb nemzetközi intézményrendszert teremtett magának, mint akármelyik politikai próbálkozás, nem is beszélve a környezetvédelmiekről. Természetesen a nemzetközi pénzüvilágról, a Világbankról, meg a multinacionális trösztökről, nagy világcégekről van szó, amelyek számára szintúgy nem léteznek határok, mint a természet számára. Ma a világpolitika irányítása egyértelműen ezek kezében van, és a nemzeti kormányok nem tehetnek mást, mint az általuk megszabott körben mozognak.

Lehetne még sorolni azokat a fejlődési tendenciákat, amelyek mind-mind a környezeti válság hathatós és végleges leküzdése ellen hatnak. Ezek közül most két, egymással összefüggő tényezőt szeretnék megemlíteni. Törvényszerűség, amelyet eredetileg a biológusok találtak ki, de úgy tűnik, a társadalomra is érvényes: lépcsőfokot kihagyni nem lehet, a fejlődés és a társadalmi evolúció minden fázisát végig kell járni ahhoz, hogy valamely társadalmi képződmény - például egy állam, nemzet - az egységes világkultúra része legyen. A világméretű fiaskó ismert: Szovjetunióknak hívják. Bibó szerint, ha Lenin nem akarta volna átugrani a kapitalizmus fejlettebb fázisait, az európai fejlett kapitalista országokban magától győzött volna a(z igazi) szocializmus. Alkotmányosan, vér nélkül. Akár így, akár úgy, bizonyos, hogy a lépcsőket minden országnak végig kell járni. Márpedig - és ez a második törvényszerűség - az országok fejlettségi foka, a technokrata civilizációba való betagoaltsága egy permanens palettát nyújt, Eurázsiaiban nagyjából nyugatról keletre, máshol

máshogy. A két jelenségből az a következtetés kínálkozik, hogy a világ országainak demokratikus kultúrája és gazdasági fejlettsége soha nem lesz egyenlő: mire a kelet-európai országok nyugat-európai szintre vergődnek, azok már sokkal előrébb tartanak, és így tovább.

Legalábbis igaz ez akkor, ha az expanzióra törekvő nyugati civilizációt tekintjük. Ha megmaradunk a változtathatatlanak hitt korlátlan növekedés dogmája mellett. Amint azonban elfogadjuk a paradigmaváltás szükségességét, korántsem biztos, hogy a különbségek nem egyenlíthetők ki. Annál is inkább, mert a nyugat-európai országok jelenlegi életszínvonalát - azaz a technokarata erkölcs megkívánta fejlettségi szintjét - már a ma élő emberiség egésze sem tudná elérni. Jelenleg a Földön mintegy ötmilliárd ember él, és a legoptimálisabb előrejelzések szerint sem állunk meg 8-10 milliárdig. Ugyanakkor, ha ezt a jelenleg élő ötmilliárdot egy átlagos svájci állampolgár életszínvonalára akarnánk emelni, a Föld összes ismert erőforrása az ismert legfejlettebb technológiával csak hónapokra lenne elegendő.

Mi következik ebből? Nyilván át kell gondolni a fejlett ipari civilizációk és a világ többi része között húzódó ellentmondást. Különösebb bizonyítás nélkül is belátható, hogy amennyiben a nyugati életszínvonal elérése lehetetlen - bár ezt sokan tagadják -, akkor az anyagi javak a Földön nemcsak egyenlőtlenül, de igazságtalanul is vannak elosztva. Egy olyan országban, amely csak most szabadul az úgynevezett létező szocializmus nyűgeitől és minden vágya, hogy kapitalista piacgazdaságra térjen át, szocializmusról és társadalmi igazságosságról beszélni anakronizmusnak tűnhet. Mégis, az ökológiai szemlélet egyértelműen megköveteli e kérdés felvetését és bizony sok kérdésben szocialisztikus megoldást kínál. Csakhogy korántsem a marxi kategóriákon belül, hiszen a termelés abszolutizálásának ötletét önmagában is elveti. A fennálló, egyre bonyolultabb társadalmi intézményekbe szerveződő termelési struktúra helyett a termelést magát kívánja "szocializálni". Ennek legfontosabb eleme a decentralizálás, a kicsi méretek előnyben részesítése, diszkrét csomósodások (központok) helyett homogén hálózatokba szerveződés, regionalitás és természetesen a kicsiny egységek önkormányzata.

Ez a kétféle szemléleti mód tehát más-más úton kívánja a Földet megszabadítani a környezeti ártalmak és az emberi létfeltételek romlásának veszélyétől. Mindkettő megegyezik abban, hogy ehhez egy újabb varázsszónak, a fenntarthatóság kritériumának kell teljesülnie. Az, hogy ki mit ért fenntarthatóság alatt, már nem ennyire egyértelmű. A hatalmi-politikai csoportosulások legnevesebb próbálkozása egy világméretű környezetkezelési stratégia kidolgozására a Brundtland-jelentéssel kezdődött. A norvég miniszterelnök-asszony vezette nemzetközi bizottság 1987-ben több éves munka után foglalta össze „Our common future” címmel véleményét arról, hogyan oldható meg a válság. Ennek magyar változata 1988-89-ben készült el Láng Istvánnak, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának előterjesztésében. Mindkét jelentés azt próbálja fölvezetni, hogyan tudjuk gazdasági növekedésünket biztosítani a környezet károsítása nélkül. Nevet is adtak a fogalomnak, úgy hívják: fenntartható fejlődés. A valóságban azonban a gazdasági növekedést a környezet károsítása nélkül nem lehet elérni. Ez önellentmondás, az emberiség jelenlegi fejlettségi szintjén és létszáma mellett. A fejlődés csak addig „fenntartható”, amíg az általa okozott károk nem haladják meg a bioszféra kiegyenlítő képességét. Ma már ezen rég túl vagyunk. Egyes számítások szerint megújítható energiaforrásokra alapozva, mai technológiáinkkal és a biomasszatermelés szintjét tekintve körülbelül egymilliárd ember eltartására képes a Föld. A többiek csak olyan források - például fosszilis energiahordozók, nukleáris energia - rovására képesek létezni, melyek újratermelődése az emberiség fejlődésének ütemében nem biztosítható.

Mindebből elkerülhetetlenül újabb népszerűtlen, és magyar viszonyok között különösen blaszfémianak tűnő következtetés adódik, amely így szól: a jelen körülményei között leghatékonyabb és legsürgősebb környezetvédelmi intézkedés a családtervezés és

népességkorlátozás az egész világon. A rendkívül dinamikus növekedési rátával jellemzett harmadik világbeli országokban nyilvánvaló, hogy miért: elsősorban az erőforrások szűkössége és a szegénység miatt. A szegénység pedig - pozitív visszacsatolással - korántsem csak a túlnépesedetségre vezethető vissza. Éppen ellenkezőleg: bizonyos fokig a túlnépesedés jött létre - számtalan egyéb ok mellett - a szegénység miatt. A szegénység pedig végső soron két ok miatt: a világ egyes régióinak eltérő fejlődési sebessége és az ebből, meg a technokrata civilizáció agresszivitásából eredő kizsákmányoltsága miatt. Semmilyen fejlesztési koncepció nem hiteles addig, amíg a fejlett országok szabják meg a fejletleneknek, hogy mit tegyenek. A szociális egyenlőtlenség és társadalmi kiszolgáltatottság nem csak az egyes országokon belül, hanem - és elsősorban - a régiók között veszélyes. Az a társadalmi és gazdasági tagozódás, ami létrejött a történelem folyamán az egyes politikai és etnikai egységeken belül, kultúrkörönként eltérő és egymást átfedő módon is kialakult. Nyugat-Európa és elsősorban az Egyesült államok, meg a többi európai tusú civilizációjú volt gyarmat, csak a világ többi, elmaradott részének rovására engedheti meg magának a káprázatos pazarlást és a technológiai fejlesztést. A népességkorlátozás ilyen módon - első és legfontosabb eszközként - az általános ökológiai egyensúly fenntartását szolgálja a fejlett ipari országokban is: az itt megszületők ugyanis abszolút mértékben sokkal többet fogyasztanak a készletekből. Hiába tűnik úgy, hogy ezekben az országokban megállapodott a népsűrűség és nagyjából állandó, esetleg csökken, ez nem elég. Az ökológiai társadalomra való áttéréshez a legfejlettebbeknek is sokkal kisebb népsűrűsége van szükségük. Másrészt, etikailag is tarthatatlan az érvelés, hogy ti, szegények ne szaporodjatok, de nekünk, gazdagoknak szabad, hiszen kevesebben vagyunk.

A fenntartható fejlődés fogalmának tarthatatlanságát bizonyítja, hogy a fogalom meghatározásánál alapvető bizonytalanság tapasztalható. Az évezred utolsó évtizedére készülő „Világmegőrzési Stratégia” (World Conservation Strategy) első megfogalmazása, négy részre bontja a meghatározást, melyek semmitmondóak és önmagukat magyarázzák. Különösen a gazdasági fenntarthatóság, amely „megköveteli, hogy a fejlődés gazdaságilag hatékony legyen és a nemzedékekben belül és között egyaránt méltányos”. Mit lehet kezdeni egy ilyen megfogalmazással akkor, ha az elkövetkező száz évben meg kellene akadályozni, hogy a szaporodó emberiség nagy része éhen haljon, amikor a társadalmakon belüli és társadalmak közötti különbségeket kellene megszüntetni, vagy csökkenteni úgy, hogy közben ne alakuljon ki olyan katasztrófa helyzet, amely szintén az emberiség nagyobb részét létében, de legalábbis emberi létében veszélyezteti és amelynek előidézője elsődlegesen maga a gazdasági tevékenység?

Amikor tehát a környezetvédelem legfontosabb alapelveiről kívánunk szólni, a látszólag tudományos kérdés nagyon hamar társadalmi, sőt etikai jellegűvé válik. Ennek ellenére érdemes egy kicsit megvizsgálni alaposabban, milyen eszközökkel tartja megvalósíthatónak a technokrata gondolkodás ezt a krisztusi csodát, a víz borrá változtatását. Tudnunk kell, hogy a technokrata ethosz per definitionem evolúcióellenes, mert amilyen mértékben nő a technikai civilizáció, olyan mértékben bomlasztja az evolúció közegét, a bioszférát. Legfontosabb axiómája az emberi (értsd: racionális, lineáris, formalizált) tudásba, bölcsességbe és képességekbe vetett hit, valamint ezek határtalanságának feltételezése. Az elvek önmagukban és elvileg igazak. Csakhogy a paradigma, a gazdasági növekedés dogmájának változatlanul hagyásával nem érvényesíthetők. Legalább olyan lehetetlen ez, mint a kommunizmus kísérlete a piac helyettesítésére a redisztribúciós rendszer útján. Önmagát kellene feloszlatnia a meghirdetett elvek érvényre juttatásához a technokrata ethosz jelenlegi társadalmi formájának, a nemzetekfölötti kapitalizmusnak (világpiacnak is nevezhetjük). Ez természetesen valószínűtlen, mert az összes hatalmi tényező érdekeivel ellenkezik: sem a kormányzati hatalom, sem a pénzügyi-gazdasági lobbyk, sem a nagy néptömegek fogyasztói érdekei nem kívánják, hogy komolyan vegyék saját magukat. Ennek ellenére, a Brundtland-

jelentést követően komoly szakértői csoportok kemény munkával kidolgozták a fenntartható fejlődés kritériumait és főbb irányvonalait. A túlnépesedés megelőzésén és kezelésén túl stratégiát dolgoztak ki a mezőgazdaság, az ipar, az energiatermelés, az urbanizáció, a közlekedés fejlesztésére és a fejlődő világ felzárkózásának megvalósítására. Bár a célok, az alkalmazható módszerek egy része megegyezik a bioszférikus etika követelményeivel, az egész koncepció irányvonala vitatható. A Brundtland-jelentés kész tényként kezeli, hogy száz év múlva a mai népesség kétszeresét kell a Földnek ellátnia, és célul akkora gazdasági növekedést tűz ki, amely ezt lehetővé teszi. Azt hiszem, ez egyrészt lehetetlen. Másrészt, ha sikerülne is megvalósítani, a gazdaság jelenlegi pozitív visszacsatolású mechanizmusa akkor sem állna meg, ha történetesen ekkorra a népesség stabilizálódna: tovább növekedne a végtelen felé, ugyanúgy véges energiaforrásokra alapozva, hiszen a megújuló források mennyisége is véges. Ily módon a politikai intézményrendszer bármely, a kérdésre adott válasza nem a probléma megoldása, csupán annak eltolása a távolibb jövőbe.

Nem lehet kétséges, hogy a Környezeti és Fejlődési Világbizottság (WCED) által kidolgozott és javasolt környezetpolitika alapelemei helyesek és valóban követendők. Ők abból indulnak ki, hogy a tárgyi tudásunk, természettudományos ismereteink még messze nem elegendők ahhoz, hogy kielégítő és pontos tervet fogalmazzunk meg. Ezért az ökológiai válság elhárítását célzó környezetpolitikának mindenekelőtt rugalmasnak kell lennie. Ez igaz akkor, ha a fehér ember szisztematizált tudományos ismereteire értjük, de nem igaz, ha az ismeretek forrásául a racionális gondolkodáson kívül elismerjük más megismerési utak - analógiás, szerves gondolkodás, intuíció, meditáció stb. - érvényességét, lehetőségét is. A rugalmasság meghirdetése felbecsülhetetlen veszélyt hordoz magában, nem véletlenül. Ha még most is csak tetszőlegesen értelmezhető, kijátszható törvényeket hozunk, a természet nem fogja megvárni, amíg ezek érvényre jutnak. A bioszféra pusztulása eközben könnyen átszaphat olyan méretekbe, ami- kor már globális létfeltételeinket közvetlenül veszélyezteti.

A rugalmas környezetpolitika meghirdette stratégiák olyan számításokon - jobbára becsléseken - alapszanak, melyeknek érvényességét csak az idő igazolhatja, de vannak, akik eleve vitatják ezeket pozitív és negatív irányban egyaránt. Kérdéses például, hogy tudjuk-e a jövőben befolyásolni azokat a folyamatokat, amelyek ma a termőtalaj igen gyors eróziójához vezetnek. Számíthatunk rá, hogy ezek a folyamatok a jövőben minden erőfeszítés ellenére egymást fogják felerősíteni, így a pusztulás exponenciálisan gyorsul: az erdők kivágása miatt a vizek gyorsabban folynak, emiatt csökken a talajvízszint, emiatt - is - nő az erózió, az erodált talaj még kevesebb vizet tart meg, és így tovább. Filozófiai kérdés lenne eldönteni, hogy a rugalmas környezetpolitika meghirdette három alapelv, a minél tökéletesebb ökológiai információs hálózat kiépítése, az alternatív, nem agresszív technológiák elterjesztése és a hatékony nemzetközi fórumok megteremtése milyen módon kívánatos: centralizáltan avagy decentralizáltan- e. Nagyon valószínű, hogy csak úgy lenne értelmük - és eredményük -, ha mindezt a lehető legkisebb egységekre bontva igyekeznénk megvalósítani és a technikát ennek érdekében vetnénk be. Csak egy példa: a nemzetközi fórumok szervezése (amennyiben azok feltétlenül szükségesek, amiben nem vagyok biztos) is egyszerűbb, környezetkímélőbb lenne elektronikus úton, videotelefon segítségével, a résztvevők fizikai mozgása nélkül.

A környezetvédelem címszó alatt manapság elkövetett kezdeményezések hemzsegek az ellentmondásoktól. Az ellentmondások oka a technokrata erkölcs imperatívusza és a belátó lemondás teljes hiánya. A belsőégésű motorok aránylag kis ráfordítással átalakíthatók metánüzemre, amelynek égésterméke széndioxid és víz, tehát jóval kevésbé terheli környezetét. Csakhogy a metánt megújítható energiaforrásból - biomasszából - előállítani költséges és kis hatékonyságú folyamat. Jelenleg egy ország engedheti meg magának: Brazília, trópusi esőerdőinek rovására. Ha a világban futó 500 millió személyautót metánnal üzemeltetnénk, a Föld egész biomasszaprodukciója nem lenne elegendő az éves üzemanyag-szükséglet fedezéséhez. Ugyanez érvényes a háromutas katalizátorokra is, amelyeknek

alapját, a nehézfémeket csak korlátozott mennyiségben tudjuk kitermelni (nagy környezetpusztítás árán) és ráadásul szociális igazságtalanságokat okozva, hiszen magas ára miatt megint a harmadik világ jár rosszul. Jellegzetes az az attitűd is, amellyel az ipar és a piac hozzáállt a környezetvédelemhez és az ökológiai tudatossághoz. Ez utóbbi a nyugat-európai államokban egyre nagyobb méreteket ölt, csak éppen nem mindig következetes. A jöttányit sem változó piaci mechanizmusba beépült a "környezetbarát" magatartás követelménye, ami azt jelenti, hogy ugyanazzal a profitéhes szemlélettel ugyanazok a cégek környezetbarátnak nevezett termékeket állítanak elő ugyanazon, fogyasztásra dresszírozott vásárlórétegnek. A zöld konzumerizmusnak nevezett irányzat legnagyobb veszélye, hogy hamis biztonságérzetet nyújt.

Nyilvánvaló, hogy sem az egyik, sem a másik megközelítés nem egyezik meg a Föld egységes túlélését; biológiai, evolúciós nagyságrendben való fenntarthatóságát célzó egységes ökológiai szemlélet követelményeivel. A zéró vagy ahhoz közelálló mennyiségi növekedést megcélzó új paradigma és az erre épülő minőségi fejlődésű gazdaság a minőség fogalmát abban határozza meg, hogy az ismeretek adott fokán mennyire alkalmas a fenntartható világ igényeinek kielégítésére. Az egyéni és közösségi belátáson alapuló társadalomszervezés ennek megfelelően nem a benzin helyett metán, vagy légszennyezés helyett katalizátor típusú megoldásokat részesíti előnyben, hanem felteszi a kérdést: miért közlekedünk egyáltalán? Szükséges-e ez feltétlenül? És ha igen, milyen gyakorisággal, milyen távolságokra, milyen célból? Ami pedig a fogyasztást illeti, nem az az érdekes, hogy megnyugtassam a lelkiismeretemet, mert láttam ráírva: környezetbarát a mosópor, amit vettem. Hanem, hogy feltétlenül szintetikus mosóporra van-e szükség, vagy meg tudom oldani a tisztítást másképp? Horribile dictu: állandóan vakító hófehér, makulátlan ruhában kell-e járnom? A többi fogyasztási cikket pedig aszerint kellene megítélni, hogy - azon túl, nem érdemes-e kisüzemben, helyileg előállítani - egyrészt nem baj, ha nem tartós akkor, ha újra-előállítható anyagból készült. Másrészt, legyen tartós és szolgáljon ki több generációt, mert akkor nem kell öt év múlva újat venni belőle.

Felülről nem lehet forradalmat csinálni, ezt mutatja sok történelmi példa. Ahhoz, hogy a fenntartható világ - amit lehet fejlődésnek is nevezni, ha a fejlődést nem mennyiségi növekedésre értjük - paradigmája megvalósuljon, a nagy néptömegek és a politikai vezetés hozzáállásának párhuzamosan kell változnia. Addig nem képzelhető el, hogy korlátozni tudjuk a termelés és tőke uralmát, mely magától nem fog erre a következtetésre jutni, és mely a technokarata erkölcs legfőbb hordozója, a kiszolgáló tudománnyal együtt. A jelen körülményei között az igazi verseny már rég nem a konkurenciával folyik és már régen nem az ember ember általi kizsákmányolása a legnagyobb csibészesség. A verseny a mindenhatónak hitt emberi tudás gyümölcse, a technika és a természet, környezet között folyik és legnagyobb baja a bioszféra ember általi kizsákmányolása. Igaz, ez a kizsákmányolás csak látszólagos, mert a verseny kimenetele a jelen felállásban nem kétséges. Előre látható, hogy a környezet fog győzni.